Молодий вчений

ISSN 2304-5809

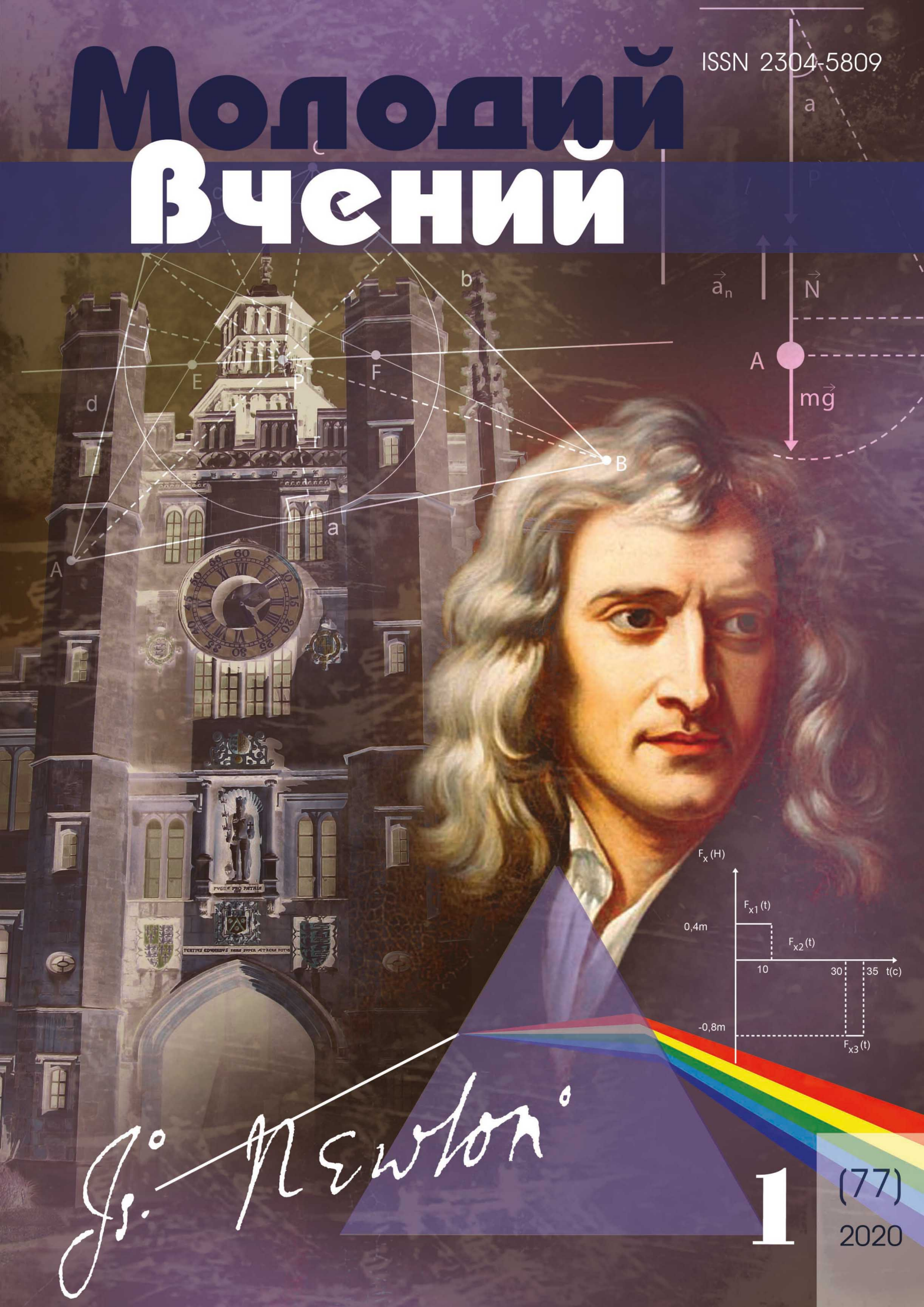

1 (77) 2020

ISSN (Print): 2304–5809
ISSN (Online): 2313–2167

Науковий журнал

«Молодий вчений»

№ 1 (77) січень 2020 р.

Редакційна колегія журналу

Сільськогосподарські науки
Базалій В.В. – д-р с.-г. наук
Балашова Г.С. – д-р с.-г. наук
Клименко М.О. – д-р с.-г. наук
Коковіхін С.В. – д-р с.-г. наук
Лавриненко Ю.О. – д-р с.-г. наук
Писаренко П.В. – д-р с.-г. наук

Історичні науки
Змерзлий Б.В. – д-р іст. наук

Юридичні науки
Бернацька Н.І. – д-р. юрид. наук
Стратонов В.М. – д-р юрид. наук

Політичні науки
Наумкіна С.М. – д-р політ. наук
Яковлев Д.В. – д-р політ. наук

Педагогічні науки
Козяр М.М. – д-р пед. наук
Рідей Н.М. – д-р пед. наук
Федяєва В.Л. – д-р пед. наук
Шерман М.І. – д-р пед. наук
Шипота Г.Є. – канд. пед. наук

Психологічні науки
Шаванов С.В. – канд. псих. наук

Філологічні науки
Шепель Ю.О. – д-р філол. наук

Філософські науки
Лебедєва Н.А. – д-р філос. в галузі культурології

Технічні науки
Гриценко Д.С. – канд. техн. наук
Дідур В.А. – д-р техн. наук
Шайко-Шайковський О.Г. – д-р техн. наук

Економічні науки
Іртищева І.О. – д-р екон. наук
Козловський С.В. – д-р екон. наук
Шапошников К.С. – д-р екон. наук

Медичні науки
Нетюхайло Л.Г. – д-р мед. наук
Пекліна Г.П. – д-р мед. наук

Ветеринарні науки
Морозенко Д.В. – д-р вет. наук

Мистецтвознавство
Романенкова Ю.В. – д-р мистецт.

Соціологічні науки
Шапошникова І.В. – д-р соц. наук

Хімічні науки
Козьма А.А. – кандидат хімічних наук

Військові науки
Можаровський В.М. – доктор військових наук

Міжнародна наукова рада

Adam Wrobel – Doktor, Associate Professor (Poland)
Arkadiusz Adamczyk – Professor, Dr hab. in Humanities (Poland)
Giorgi Kvinikadze – PhD in Geography, Associate Professor (Georgia)
Inessa Sytnik – Professor, dr hab. in Economics (Poland)
Janusz Wielki – Professor, dr hab. in Economics, Engineer (Poland)
Javad Khamisabadi – Professor, PhD in Industrial management (Iran)
Michal Sojka – Doctor in Engineer (Poland)
Stanislaw Kunikowski – Associate Professor, Dr hab. (Poland)
Wioletta Wojciechowska – Doctor of Medical Sciences (Poland)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глущенко Олеся Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Росія)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Повний бібліографічний опис всіх статей журналу представлено у:
Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського,
Науковій електронній бібліотеці Elibrary.ru

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
GoogleScholar, CrossRef, IndexCopernicus, Vernadsky National Library of Ukraine.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 18987–7777Р від 05.06.2012 р.,
видане Державною реєстраційною службою України.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2020
© Видавництво «Молодий вчений», 2020

ЗМІСТ

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Крайнюков О.М., Хоменко А.С., Крайнюков А.О.
Еколого-токсикологічна оцінка якості ґрунтів в межах впливу нафтопереробного підприємства.....113

Науменко Ю.В., Соколенко Ю.В.
Асоційованість еритроцитарної системи АВ0 з рівнем гемоглобіну в крові та вмістом заліза у волоссі.....120

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Согор А.Р., Согор М.А.
Про вплив еліпсоїдальних поправок на визначення висот геоїда.....126

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Миколаєнко А.Ю., Сливка Т.О.
Ефективність новинних заголовків в інтернет-ЗМІ.....130

Онкович А.Д., Ярош І.М.
Композиційно-графічна модель урядових порталів як складова комунікативного процесу...134

Полісученко А.Ю., Панюшенко І.С.
Рекомендації до державних органів стосовно підвищення ефективності діяльності в соціальних мережах.....138

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

Тесліцький Ю.П.
Організаційно-педагогічні умови активізації самостійної роботи з фізичного виховання студентів виробничих спеціальностей.....142

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Гуменюк О.В., Холявська І.Я.
Початкова і середня освіта на Буковині у XIX столітті: особливості функціонування.....147

Іваненко А.О.
Нормативно-правове врегулювання цивільних правовідносин місцевого населення в Райхскомісаріаті «Україна»: аналіз законодавчої бази (1941–1944 рр.) 152

АРХІТЕКТУРА

Майборода О.М., Духняк І.О.
Ревіталізація промислових територій під багатофункціональний комплекс. Досвід Львова, Івано-Франківська, Варшави..158

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Churkina Victoria, Voronina Halyna
Inaugural intelligence of Ukrainian folk song by Hryhoriy Nudha.....163

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Волинець Ю.О., Вертугіна В.М.
Роль педагогічної практики у професійному становленні майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти.....166

Люлька Г.А.
Взаємодія педагогів і батьків з формування толерантного ставлення до дітей у сім'ї.....171

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Корягіна А.Ю., Рябінська А.А.
Відтворення лексичної стилістики німецькомовних інструкцій в перекладах.....174

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Мамбетова А.А., Шиковець С.О.
Сімейні цінності як складова цілісної особистості курсанта.....178

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Авер'янова Н.М.
Збройний конфлікт на Донбасі: особливості та загрози.....183

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Фоміна О.О., Голуб П.А.
Підвищення довіри до судової влади як показник розвитку українського соціуму....188

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Гаврилюк Д.Ю.
Специфіка політизації голодомору 1932–1933 рр. українськими політиками (через призму експертного опитування).....193

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Rza Mustafayev Vagif
Restrictive covenants of the employment contract after a repudiatory breach.....199

Воробйова Н.В., Валуєв В.Л.
Розповсюджені помилки підготовки та оформлення матеріалів під час призначення судово-почеркознавчих експертиз в МВС України.....204

Горпинюк О.П.
Довічне позбавлення волі як «irreducible life sentence» за кримінальним законодавством України.....207

Квітко В.В., Чумаченко І.М.
Підприємництво в Україні часів незалежності.....212

Крайник Г.С., Ципищук К.В.
Щодо недоцільності появи «кримінального проступку» в кримінальному законодавстві України.....216

Молчанова В.П.
Судова почеркознавча експертиза як форма застосування спеціальних знань.....220

Тимчишин Т.М.
Соціальний захист безробітних в міжнародному праві: теоретико-правові аспекти.....225

Ткаченко Я.В., Іванко Є.Б.
Дослідження свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів вітчизняного виробництва: проблемні питання і шляхи їх вирішення.....229

Філімонова Ю.О., Нанка А.О.
Створення єдиної армії Європейського Союзу: позитивні та негативні аспекти.....232

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Бєляєва С.С., Івашина Л.Л., Корнілова Н.В.
Тренінги як інноваційний метод здобуття комунікативних компетенцій.....235

Гончарова В.С., Феофанова І.В.
Зміни у нормативно-правовому регулюванні оподаткування малого бізнесу.....242

Зубковська Н.О., Розметова О.Г.
Підвищення конкурентоспроможності туристичного продукту Харківської області....246

Івченко Л.О., Грудецька Ю.А.
Використання соціальних мереж для формування іміджу туристичного підприємства.....250

Коблянська О.І., Парфенюк Ю.А., Коблянська Г.Ю.
Методика обліку, переваги та недоліки податку на додану вартість (ПДВ), електронного адміністрування ПДВ.....255

Плікус І.Й.
Інструментарій антикризового управління: проблемні питання застосування.....259

Терлецька Ю.О., Блауш Л.С., Терентяк Д.П.
Формування концепції розвитку підприємства на засадах ситуаційного управління 265

Тимошенко О.О.
Адаптація предикативних моделей фінансового аналізу до специфіки будівельного виробництва.....270

CONTENTS

BIOLOGICAL SCIENCES

Krainiukov Oleksii, Homenko Artem, Krainiukov Andrii
Environmental-toxicological assessment of soil quality in the limits of effect of oil treatment enterprise.....113

Naumenko Yulia, Sokolenko Yuliana
Association between AB0 blood type system with a hemoglobin level in blood and iron concentration in hair.....120

ENGINEERING SCIENCES

Sohor Andrii, Sohor Markiian
On the influence of ellipsoidal corrections on the determination of heights of geoid.....126

SOCIAL COMMUNICATIONS

Mykolaienko Alla, Slyvka Timea
Effectiveness of news heads in internet media.....130

Onkovych Artem, Yarosh Illia
Compositionally-graphic model of government websites as a part of process of communication.....134

Polisuchenko Anna, Paniushenko Iryna
Recommendations to public authorities improving the effectiveness of social networking activities.....138

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT

Teslitskyy Yuriy
Organizational and pedagogical conditions of activization of independent work on physical education of students of production specialties.....142

HISTORICAL SCIENCES

Gumeniuk Oksana, Holiawska Ivanna
Primary and secondary education in Bukovina in the nineteenth century: features of functioning.....147

Ivanenko Alina
Legal regulation of the local population's civil relations in the Reich Commissariat "Ukraine": analysis of the legislative framework (1941–1944) 152

ARCHITECTURE

Maiboroda Olha, Duhniak Iryna
Revitalization of industrial territories into multifunctional complex. Experience of Lviv, Ivano-Frankivsk, Warsaw.....158

HISTORY OF ART

Churkina Victoria, Voronina Halyna
Inaugural intelligence of Ukrainian folk song by Hryhoriy Nudha.....163

PEDAGOGICAL SCIENCES

Volynets Julia, Vertuhina Valentyna
The role of teaching practice in the professional development of future specialists of preschool institutions.....166

Liulka Anna
Interaction of educators and parents to form a tolerant attitude to children in families.....171

PHILOLOGICAL SCIENCES

Koryagina Aliona, Riabinska Antonina
Reproduction of lexical stylistics of German instructions in translations.....174

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Mambetova Arzy, Shykovets Serhii
Family values as a component of the integrated personality of a cadet.....178

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Averianova Nina
Armed conflict in the Donbass: features and threats.....183

STATE ADMINISTRATION

Fomina Olena, Holub Pavlo
Increasing of trust to the judiciary as an indicator of the development of the Ukrainian society.....188

POLITICAL SCIENCES

Havrylyuk Dmytro
Specificity of the holodomor politization 1932–1933 Ukrainian policies (through expert questioning).....193

LAW SCIENCES

Rza Mustafayev Vagif
Restrictive covenants of the employment contract after a repudiatory breach.....199

Vorobyova Natalia, Valuev Vyacheslav
Common mistakes of preparation and registration of materials during the appointment of forensic expertise in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.....204

Horpyniuk Oksana
Life imprisonment as «irreducible life sentence» in criminal legislation of Ukraine.....207

Kvitko Vladyslav, Chumachenko Igor
Entrepreneurship in Ukraine independence times.....212

Krainyk Hryhorii, Tsypyshchuk Kateryna
About the inexpediency of appearance of the «criminal offense» in the criminal legislation of Ukraine.....216

Molchanova Valentyna
Judicial handwriting examination as a form of special knowledge.....220

Tymchyshyn Taras
Social protection of the unemployed in international law: theoretical and legal aspects.....225

Tkachenko Yana, Ivanko Yevhenii
Research of certificates on registration of vehicles of national manufacture: problem issues and ways of their solution.....229

Filimonova Yulia, Nanka Anna
Creation of a united EU army: positive and negative aspects.....232

ECONOMIC SCIENCES

Belyaeva Svetlana, Ivashina Liliya, Kornilova Nataliya
Trainings as an innovative method of obtaining communicative competencies.....235

Honcharova Victoria, Feofanova Irina
Changes in regulatory legislation of small business.....242

Zubkovska Nataliia, Rosmetova Olena
Increasing the competitiveness of the tourist product of Kharkiv region.....246

Ivchenko Lyubov, Hrudetska Yuliia
Use of social networks for forming the image of a tourist enterprise.....250

Koblianska Helena, Parfenyuk Julia, Koblianska Galina
Methods of accounting, advantages and disadvantages of value added tax (VAT), electronic administration of VAT.....255

Plikus Iryna
Crisis management tools: problem application issues.....259

Terletska Yuliya, Blaush Lyubov, Terentyak Denys
Formation of enterprise development concept on situation management.....265

Tymoshenko Olha
Adaptation of financial analysis predictable models to construction production specifications.....270

БІОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-25
УДК 504.4.06(477.54):665.66

Крайнюков О.М., Хоменко А.С., Крайнюков А.О.
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЕКОЛОГО-ТОКСИКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ЯКОСТІ ҐРУНТІВ В МЕЖАХ ВПЛИВУ НАФТОПЕРЕРОБНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. В статті розглянуто проблему вуглеводневого забруднення компонентів довкілля, яке утворилося внаслідок виробничої діяльності Шебелинського відділення з переробки газового конденсату та нафти. В якості об'єкту досліджень було обрано територію, яка знаходиться під впливом виробничої діяльності Шебелинського ВПГКН. Для оцінки рівня екологічної небезпеки забруднення території нафтопродуктами та його негативного впливу на життєдіяльність організмів наземних і водних екосистем, використовували систему біотестування. Для визначення фітотоксичності ґрунтів було використано насіння вівсу. Проби ґрунтів відбирались навесні 2018 р. та 2019 р. і восени 2018 р. Всього було відібрано 15 проб ґрунту з 5 точок. Токсичні властивості ґрунтів було виявлено у точках 1 та 2 (ст. Андріївка, 150 м до південно-сходу та 180 м до півдню від Шебелинского ВПГКН, лісосмуга) упродовж всього періоду досліджень. Рівень забрудненості ґрунтів у точках 1 та 2, відповідно до класифікації, відповідав IV та V класу токсичності (ґрунти брудні та дуже брудні). Основною причиною такого стану ґрунтів в означених точках є «техногенний поклад» рідких вуглеводнів, який утворився в результаті виробничої діяльності Шебелинського ВПГКН. З метою усунення наслідків забруднення запропоновано комплекс біотехнологічних заходів: видалення забрудненого нафтопродуктами шару ґрунту; внесення мінеральних і органічних добрив та обробка осередку найбільшого забруднення бактеріальним препаратом. В результаті проведених досліджень встановлено, що проблема вуглеводневого забруднення підземних вод та ґрунтів в межах пгт. Андріївка залишається актуальною і на даний час.

Ключові слова: техногенний поклад, вуглеводневе забруднення, біотестування, токсичність.

Krainiukov Oleksii, Homenko Artem, Krainiukov Andrii
V.N. Karazin Kharkiv National University

ENVIRONMENTAL-TOXICOLOGICAL ASSESSMENT OF SOIL QUALITY IN THE LIMITS OF EFFECT OF OIL TREATMENT ENTERPRISE

Summary. In modern conditions, when the process of intensification of the extraction of fuel and energy resources in Ukraine has become one of the most important tasks of the state policy, the solution of the problem of ecological safety in the territories adjacent to the oil and gas production and processing enterprises becomes extremely relevant. The article deals with the problem of hydrocarbon contamination of environmental components, which was formed as a result of the production activity of Shebelinsky Department of Gas Condensate and Oil Processing. The area under the influence of the production activity of Shebelinsky State Agricultural Production Association was selected as the object of research. To assess the level of environmental risk of contamination of the area with petroleum products and its negative impact on the life of organisms of terrestrial and aquatic ecosystems, used a biotest system. Oat seeds were used to determine the phytotoxicity of soils. Soil samples were collected in spring 2018 and 2019 and Fall 2018. A total of 15 5-point soil samples were collected. The toxic properties of the soils were detected at points 1 and 2 (Andriyivka station, 150 m to the southeast and 180 m to the south of Shebelinsky VPGKN, forest belt) throughout the study period. Soil contamination levels at points 1 and 2, according to the classification, corresponded to Class IV and V toxicity (soils are dirty and very dirty). The main reason for this state of soils at these points is the "technogenic deposit" of liquid hydrocarbons, which was formed as a result of the production activity of Shebelin VPGKN. In order to eliminate the effects of pollution, a set of biotechnological measures was proposed: removal of the soil-contaminated layer of oil; application of mineral and organic fertilizers and treatment of the foci of the highest contamination by bacterial preparation. Studies have shown that the problem of hydrocarbon contamination of groundwater and soil within the pgt. Andriyivka remains relevant today. It should also be noted that the use of traditional eco-geochemical and hydrochemical surveys is ineffective due to the fact that petrochemical contamination is of a site nature due to the large number of sources of oil and gas production and processing enterprises' waste in the natural environment. In addition, such surveys on a regular network in large areas involve considerable expense and other hassle.

Keywords: technogenic deposit, hydrocarbon pollution, biotest, toxicity.

Постановка проблеми. Нафтогазовидобувна та переробна галузі є багатофункціональними зі складними взаємозв'язками технологічних процесів, на всіх стадіях яких може проявлятися небезпечний вплив наекологічний стан навколишнього природного середовища.

Нафтогазовий промисел являє собою комплекс виробничих споруд, розрізнених територіально, але взаємопов'язаних між собою системами трубопроводів та енергопередач. До основних споруд нафтогазопромислу відносяться свердловини (бурові, експлуатаційні, нагнітальні, спостережні), компресорно-насосні станції, нафтогазосховища,

© Крайнюков О.М., Хоменко А.С., Крайнюков А.О., 2020

установки з первинної підготовки нафти і природного газу, різні амбари, відстійники та ін. Території нафтогазопромислів займають площі в десятки і сотні квадратних кілометрів, причому більша частина з них не вилучена із сільськогосподарського землекористування. Кожне із перелічених виробництв і споруд є потенційним джерелом техногенних потоків нафтопродуктів, які можуть забруднювати навколишнє природне середовище, пересікаючись між собою у просторі та часі і виходячи за межі промислу [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізом та систематизацією концептуальних підходів з питань оцінки сучасного стану використання паливно-енергетичних ресурсів та екологічної безпеки техноприродних екосистем просторової структури ореолів нафтохімічного забруднення навколишнього природного середовища та процесів міграції вуглеводнів у різних компонентах ландшафту займаються (Ю.І. Піковський, 2018; В.Г. Суярко, 2109; О.Ф. Бабаджанова, 2014; М.М. Редіна, 2017; P.K. Gupta, 2019).

Інтенсивність впливу вуглеводневого забруднення на екологічний стан території залежить не тільки від об'ємів видобування, перероблення та транспортування вуглеводневої сировини, а також від умов формування ореолів забруднення природного середовища нафтопродуктами, особливостями і закономірностями їх розповсюдження, розподілу і трансформації в геологічному і водному середовищах. Проблемам формування просторової (радіальної і латеральної) структури ореолів вуглеводневого забруднення ґрунтів присвячена велика кількість наукових праць. У роботі [2] висвітлюються закономірності розповсюдження нафтопродуктів у ґрунтових екосистемах, які представлені складно організованими мінеральними, органо-мінеральними й органогенними горизонтами з характерною морфоструктурою – системою тріщин, полостей, пор, капілярів, що формують канали міграції. Нафтоємність і проникність генетичних горизонтів, які змінюються на різних глибинах, безпосередньо пов'язані з особливостями кожного із каналів міграції – розмірами, формами пор, гранулометричним складом ґрунту та іншими характеристиками [3]. Міграційні процеси в різних горизонтах ґрунтового профілю неоднакові. У верхній, органогенній частині ґрунту із-за значного об'єму вільного порово-тріщинного простору відбувається, в основному, фронтальне просочування нафтопродуктів [4]. Внаслідок цього більш високий вміст нафтопродуктів у ґрунті, як правило, приурочений до органогенних горизонтів. При надходженні в мінеральні ґрунтові горизонти найбільший вміст нафтопродуктів виявляється у субстратах легкого механічного складу, які володіють великою порозністю і вміщують нафтопродукти в концентраціях до десятків г/кг ґрунту [5; 6]. Важкі суглинисті та глинисті субстрати, незважаючи на потенційно високу сорбційну ємність, як правило, можуть приймати незначну кількість нафтопродуктів і є слабкопроникливими. Акумуляційні можливості різних типів ґрунтових субстратів також неоднакові, що обумовлено не тільки різницею площі сорбційних поверхонь, але й неоднаковою ефективною пористістю окремих субстратів [7].

Значний вплив на характер радіального розповсюдження нафтопродуктів у ґрунтах чинять ґрунтові води, рівень яких змінюється у часі. Природна вологість не тільки здійснює механічне розповсюдження забруднення нафтопродуктами земельно-ґрунтового простору, але й сприяє міграційним процесам переносу нафтопродуктів на великі відстані від джерел забруднення. У роботі [8] наведено результати дослідження масообміну нафтопродукти-підземна вода, швидкість і інтенсивність яких залежить від площі контакту нафтопродуктів з водним середовищем та швидкості руху води в ґрунті.

Після перевищення граничної нафтоємності нафтопродукти скидаються в нижче розташовані горизонти ґрунтів. Особливості радіальної міграції або накопичення нафтопродуктів залежать також від літологічних характеристик субстракта (їх щільності, складу та ін.), варіювання яких, поряд з вищенаведеними, визначає радіальний профіль розповсюдження нафтопродуктів [9].

Сумісна дія гравітаційних, сорбційних, порово-капілярних та дифузних процесів визначає не тільки радіальну, але й латеральну міграцію нафтопродуктів. Можливість, або утруднення вільного гравітаційного розповсюдження нафтопродуктів у відповідності до рельєфу визначається зміною властивості ґрунтів на шляху руху міграційних потоків, тобто структурою ґрунтового покриву. У випадку відносно однорідного ґрунтового простору максимальна кількість нафтопродуктів зосереджується поблизу джерела (осередку) забруднення при поступовому зменшенні до границь осередку. Формування структури ореолів забруднення припиняються, коли настає рівновага порово-капілярних і гравітаційних сил [1].

У залежності від сорбційних властивостей порово-тріщинного простору ґрунтові горизонти по відношенню до нафтопродуктів виступають як геохімічні бар'єри. Взагалі, склад і напрям геохімічних потоків забруднюючих речовин контролюється ландшафтно-геохімічними бар'єрами.

Мета статті – еколого-токсикологічні дослідження якості ґрунтів у межах впливу нафтопереробного підприємства.

Виклад основного матеріалу. В процесі урбанізації міст, постійно відбувається забруднення ґрунтів та рослин нафтопродуктами. Вуглеводневе забруднення території призводить в першу чергу до зменшення продуктивності земель, оскільки основну частку техногенного навантаження внаслідок такого забруднення приймають на себе ґрунтовий і рослинний покрив. Для земель і ґрунтів, які зазнали значного забруднення нафтопродуктами, характерні змінені структурні і фізико-хімічні властивості, що не дозволяє їх використовувати у господарських цілях. Крім того, віддаючи сорбовані на ґрунтах вуглеводні у вигляді розчинених та емульгованих сполук, забруднені ґрунти служать постійним вторинними джерелом забруднення інших компонентів природних ландшафтів – рослинного покриву, поверхневих і підземних вод.

Дослідження проводилось в навчально-дослідній лабораторії еколого-токсикологічних досліджень, екологічного факультету Харківського Національного університету імені В.Н. Каразіна, стан системи вимірювань якої за результатами

аудиту ДП «Харківстандартметрологія» відповідає вимогам ДСТУ ISO 10012:2005 на проведення вимірювань токсичності методом біотестування у сфері поширення державного метрологічного нагляду (свідоцтво № 01-0132/2016 від 15 грудня 2016 р., чинно до 14 грудня 2019 року).

Для досліду в якості тест – об'єкту було використано насіння вівса посівного. Овес посівний (*Avena sativa* L) – однорічна культивована трав'яниста рослина родини злакових. Стебло (соломина) прямостояче, заввишки 60–150 см, смугасте, гладеньке, з порожнистими меживузлями, галузиться в нижній частині – вузлі кущіння. Листки чергові, дворядні, з паралельним жилкуванням лінійної пластинки. Квітки дрібні, двостатеві, зібрані по 2–3 у пониклі колоски, що утворюють на верхівці стебла розлогу волоть. Плід – зернівка завдовжки до 8 мм.

Обраний тест – об'єкт має ранню схожість, найменший період вегетації та чітко виражену реакцію щодо присутності полютанта.

На території Харківської області одним із основних джерел вуглеводневого забруднення є Шебелинське відділення з переробки газового конденсату та нафти (ВПГКН), яке підпорядковано ДК «Укргаздобича» і розташовано в Балакліївському районі поблизу с. Андріївка. Продукцією Шебелинського ВПГКН є бензин, мазут і бітум. За своїми функціональними особливостями це підприємство можна віднести до точкового джерела забруднення нафтопродуктами прилеглої до нього території.

Шебелинський ГПЗ (Шебелинське ВПГКН) – основний нафтопереробний актив АТ «Укргазвидобування» та одне з двох нині діючих в Україні нафтопереробних підприємств.

Загальний обсяг переробки, що виконав Шебелинський завод у 2018 році, склав 481,1 тис. тонн сировини. Світлих нафтопродуктів вироблено 388,2 тис. тонн, у тому числі 130,6 тис. тонн бензинів, 85 тис. тонн дизельного пального. Обсяг виробництва скрапленого газу у 2018 році склав 164,8 тис. тонн.

За рівнем вуглеводневого навантаження найбільш небезпечною є територія, в межах якої розташоване Шебелинське ВПГКН.

В результаті виробничої діяльності підприємства утворився «техногенний поклад» рідких вуглеводнів на площі 32 га. Лінза рідких вуглеводнів знаходиться практично в межах с. Андріївка на глибині від 2 до 5 метрів.

Відбір проб ґрунту було проведено навесні 2018 р. та 2019 р. та восени 2018 р. у 5 точках. Загалом було відібрано 15 зразків ґрунту (рис. 1).

Після відбору зразків ґрунтів нами було проведено їх біотестування в лабораторії еколого-токсикологічних досліджень екологічного факультету.

В результаті проведених досліджень навесні 2018р. отримані наступні результати: у перших двох точках спостерігався високий рівень забрудненості ґрунтів, який відповідав класу якості – ґрунти брудні. Зразки з 3, 4 та 5 точки відбору не чинили токсичного ефекту (табл. 1 та рис. 2).

Результати еколого-токсикологічної оцінки якості ґрунтів восени 2018р. наступні: в першій точці якість ґрунтів за токсикологічним показником відповідала 4 класу (ґрунти брудні). У другій точці ґрунти відповідали 5 класу якості (ґрунти дуже брудні). Зразки з 3, 4 та 5 точки відбору не чинили токсичного ефекту (табл. 2 та рис. 3).

В результаті проведених досліджень навесні 2019р. отримані наступні результати:

У перших двох точках спостерігався високий рівень забрудненості ґрунтів, який відповідав класу якості – ґрунти брудні. Зразки з 3, 4 та 5 точки відбору не чинили токсичного ефекту (табл. 3 та рис. 4).

Узагальнюючи всі дослідження слід зазначити, що за токсикологічним показником лише

Рис. 1. Місця відбору зразків ґрунту в межах впливу нафтопереробного підприємства

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 1

Результати визначення фітотоксичних властивостей ґрунтів, відібраних на території, прилеглої до Шебелинського ВПГКН у квітні 2018 р.

№ з/п	Місце розташування пунктів спостереження	Фітотоксичний ефект	Рівень забрудненості ґрунтів	Ступінь забрудненості ґрунтів, КЗГ
1.	ст. Андріївка, 150 м до південно-сходу від Шебелинского ВПГКН, лісосмуга	77	Брудні	1,4
2.	ст. Андріївка, 180 м до півдню від Шебелинского ВПГКН, лісосмуга	68	Брудні	1,4
3.	200 м до південно-заходу від Шебелинского ВПГКН	19	Незабруднені	1,1
4.	100 м до північного-заходу від Шебелинского ВПГКН	18	Незабруднені	1,1
5.	150 м до північно-сходу від Шебелинского ВПГКН	18	Незабруднені	1,1

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 2

Результати визначення фітотоксичних властивостей ґрунтів, відібраних на території, прилеглої до Шебелинського ВПГКН у листопаді 2018 р.

№ з/п	Місце розташування пунктів спостереження	Фітотоксичний ефект	Рівень забрудненості ґрунтів	Ступінь забрудненості ґрунтів, КЗГ
1.	ст. Андріївка, 150 м до південно-сходу від Шебелинского ВПГКН, лісосмуга	79	Брудні	1,4
2.	ст. Андріївка, 180 м до півдню від Шебелинского ВПГКН, лісосмуга	82	Дуже брудні	1,5
3.	200 м до південно-заходу від Шебелинского ВПГКН	17	Незабруднені	1,1
4.	100 м до північного-заходу від Шебелинского ВПГКН	10	Незабруднені	1,1
5.	150 м до північно-сходу від Шебелинского ВПГКН	11	Незабруднені	1,1

Джерело: розроблено авторами

точки 1 та 2 не відповідають встановленим нормативам за токсикологічним показником. Це перш за все може бути результатом негативного впливу «техногенного» покладу з легких вуглеводнів, який знаходиться на півдні – південному-сході від Шебелинского ВПГКН та кустарного видобутку вуглеводнів із лісосмуги біля станції Андріївка (рис. 5, 6).

Висновки. Енергетична безпека країни визначається наявністю власних ресурсів різних видів мінеральних енергоносіїв, рівнем їх ефективного і раціонального використання. В якості об'єкту досліджень було обрано територію, яка знаходиться під впливом виробничої діяльності Шебелинського ВПГКН. Для визначення фітотоксичності ґрунтів було використано на-

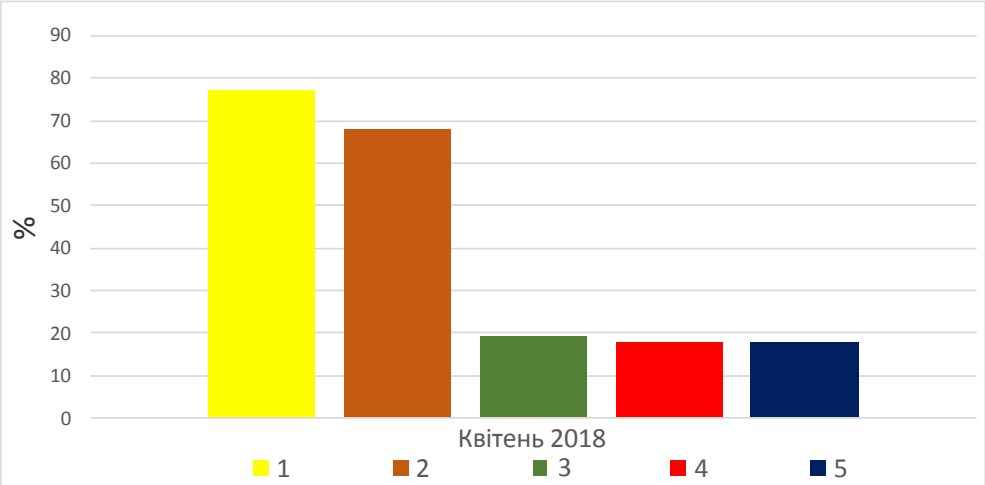

Рис. 2. Результати визначення фітотоксичного ефекту зразків ґрунту, які було відібрано у квітні 2018 р.

Джерело: розроблено авторами

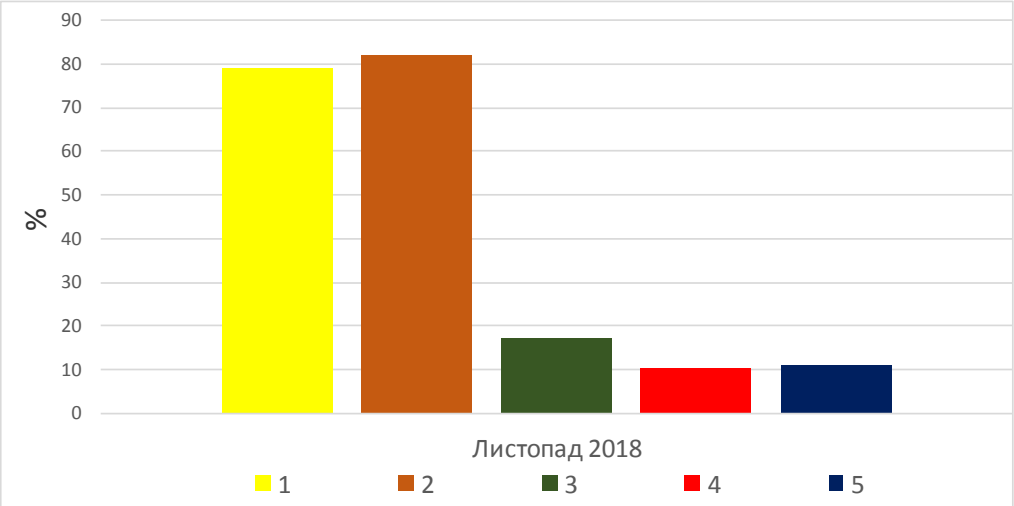

Рис. 3. Результати визначення фітотоксичного ефекту зразків ґрунту, які було відібрано у листопаді 2018 р.

Джерело: розроблено авторами

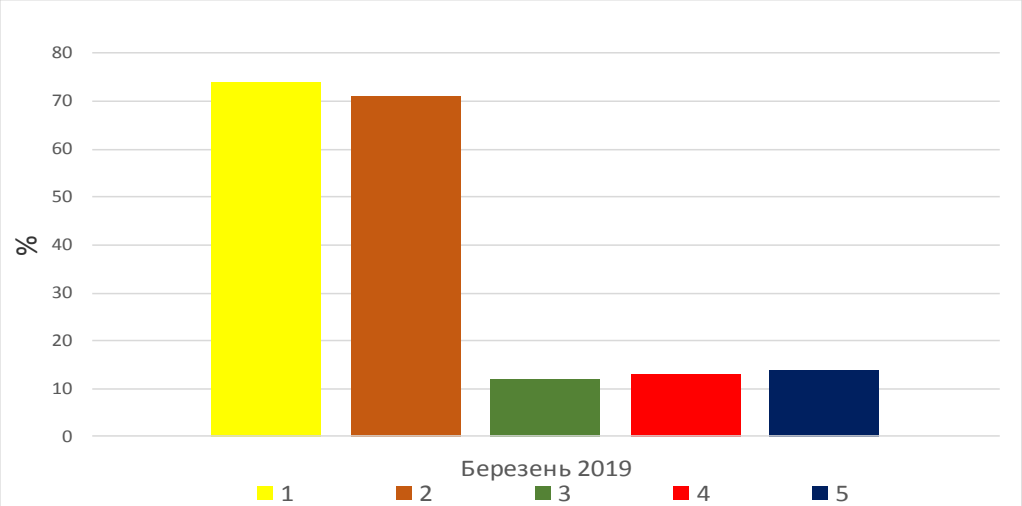

Рис. 4. Результати визначення фітотоксичного ефекту зразків ґрунту, які було відібрано у березні 2019 р.

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 3

Результати визначення фітотоксичних властивостей ґрунтів, відібраних на території, прилеглої до Шебелинського ВПГКН у березні 2019 р.

№ з/п	Місце розташування пунктів спостереження	Фітотоксичний ефект	Рівень забрудненості ґрунтів	Ступінь забрудненості ґрунтів, КЗГ
1.	ст. Андріївка, 150 м до південно-сходу від Шебелинского ВПГКН, лісосмуга	74	Брудні	1,4
2.	ст. Андріївка, 180 м до півдню від Шебелинского ВПГКН, лісосмуга	71	Брудні	1,4
3.	200 м до південно-заходу від Шебелинского ВПГКН	12	Незабруднені	1,1
4.	100 м до північного-заходу від Шебелинского ВПГКН	13	Незабруднені	1,1
5.	150 м до північно-сходу від Шебелинского ВПГКН	14	Незабруднені	1,1

Джерело: розроблено авторами

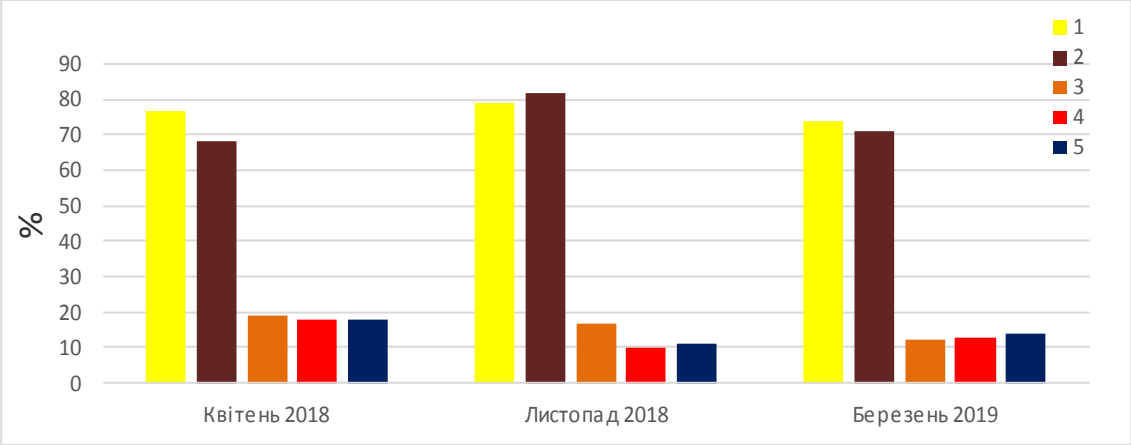

Рис. 5. Результати визначення фітотоксичного ефекту зразків ґрунту

Джерело: розроблено авторами

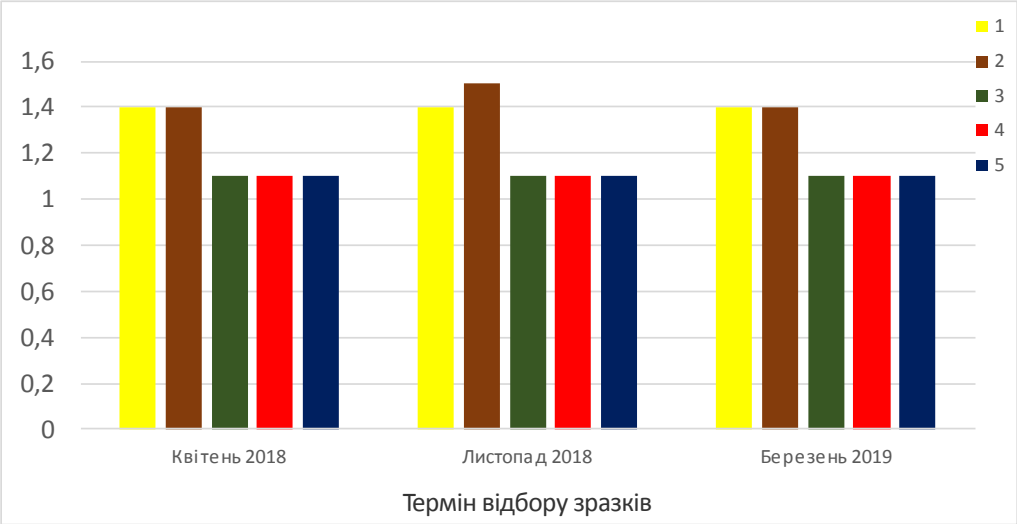

Рис. 6. Результати визначення фітотоксичного ефекту

Джерело: розроблено авторами

сіння вівсу. Проби ґрунтів відбирались навесні 2018 р. та 2019 р. і восени 2018 р. Всього було відібрано 15 проб ґрунту з 5 точок. Токсичні властивості ґрунтів було виявлено у точках 1 та 2 (ст. Андріївка, 150 м до південно-сходу та 180 м до півдня від Шебелинского ВПГКН, лісосмуга) упродовж всього періоду досліджень. Рівень забрудненості ґрунтів у точках 1 та 2, відповідно до класифікації, відповідав IV та V класу токсичності (ґрунти брудні та дуже брудні). Основною причиною такого стану ґрунтів в означених точках є «техногенний поклад» рідких вуглеводнів, який утворився в результаті виробничої діяльності Шебелинського ВПГКН. З метою усунення наслідків забруднення запропоновано комплекс біотехнологічних заходів: видалення забрудненого нафтопродуктами шару ґрунту; внесення мінеральних і органічних добрив та обробка осередку найбільшого забруднення бактеріальним препаратом. Здійснення заходів створює оптимальні умови для розкладу вуглеводнів нафтопродуктів.

Список літератури:

1. Abdel-Shafy H., Mansour M. A review on polycyclic aromatic hydrocarbons: source, environmental impact, effect on human health and remediation. *Egypt. J. Petrol.* 2016. 25, pp. 107–123. doi: https://doi.org/10.1016/j.ejpe.2015.03.011
2. Krainiukov O. Features of spatial distribution of hydrocarbon pollution in environmental components in the Kharkiv region. *Environmental protection from anthropogenic loading*. 2005. Issue 11(13), pp. 88–97.
3. Tavenas F., Jean P. Leblond, P., Lerouel S. The Permeability of Natural Soft Clas. Part II: Permeability Characteristics. *Canadian Geotechnical Journal*. 1984. V. 20. Iss. 4, pp. 645–660.
4. Guseva O.A., Solntseva N.P. Modelling of oil bearing and oil yielding capacities tundra landscape soils at the European part of Russia (EPR). *Fourth International symposium on the Geochemistry of the Earths surface.* 1996, pp. 417–420.
5. Солнцева Н.П. Добыча нефти и геохимия природных ландшафтов. Москва : Изд-во МГУ, 1998. 376 с.
6. Солнцева Н.П., Садов Л.П. Влияние сточных минерализованных вод на геохимические свойства почв севера Западной Сибири (на примере Уренгойского нефтегазоконденсатного месторождения). *Почвоведение.* 1997. № 3. С. 322–329.

7. Гусева О.А. Закономерности миграции нефти и нефтепродуктов в почвах тундровых ландшафтов (на примере Большеземельской тундры) : автореф. дисс. канд. геогр. наук. Москва : МГУ, 1998. 24 с.
8. Miller C.T., Poirier-McNeill M.M., Mayer A.S. Dissolution of trapped non-aqueous phase liquids: mass transfer characteristics.*Water Resour. Res*, 1990. Vol. 26, pp. 2783–2796.
9. Кадочникова И.Г., Масливец Т.А., Оборин А.А., Оглоблина А.И., Пиковский Ю.И. Трансформация нефти в подзолистых почвах Среднего Приобья. *Миграция загрязняющих веществ в почвах и сопредельных средах. Тр. IV Всесоюз. совещ.* Ленинград : Гидрометеоиздат, 1985. С. 74–80.

References:

1. Abdel-Shafy, H., & Mansour, M. (2016). A review on polycyclic aromatic hydrocarbons: source, environmental impact, effect on human health and remediation. *Egypt. J. Petrol.,* 25, pp. 107–123. doi: https://doi.org/10.1016/j.ejpe.2015.03.011
2. Krainiukov, O. (2005). Features of spatial distribution of hydrocarbon pollution in environmental components in the Kharkiv region. *Environmental protection from anthropogenic loading*. Issue 11(13), pp. 88–97.
3. Tavenas, F., Jean P., Leblond, P., & Lerouel, S. (1984). The Permeability of Natural Soft Clas. Part II: Permeability Characteristics. *Canadian Geotechnical Journal.* V. 20. Iss. 4, pp. 645–660.
4. Guseva, O.A., & Solntseva, N.P. (1996). Modelling of oil bearing and oil yielding capacities tundra landscape soils at the European part of Russia (EPR). *Fourth International symposium on the Geochemistry of the Earths surface,* pp. 417–420.
5. Solntseva, N. (1998). *Dobycha nefti i geokhimiya prirodnykh landshaftov* [Oil production and geochemistry of natural landscapes]. Moskow: Moscow State University Publishing House, 376 p. (in Russian)
6. Solntseva, N., & Sadov L. (1997). Vliyaniye stochnykh mineralizovannykh vod na geokhimicheskiye svoystva pochv severa Zapadnoy Sibiri (na primere Urengoyskogo neftegazokondensatnogo mestorozhdeniya) [Influence of wastewater on the geochemical properties of soils in the north of Western Siberia (by the example of the Urengoy oil and gas condensate field)]. *Soil Science.* No. 3, pp. 322–329. (in Russian)
7. Guseva, O. (1998). *Zakonomernosti migratsii nefti i nefteproduktov v pochvakh tundrovykh landshaftov (na primere Bol'shezemel'skoy tundry)* [Patterns of migration of oil and oil products in the soils of tundra landscapes (on the example of the Bolshezemelskaya tundra)]: abstract. diss. cand. geo sciences. Moskow: Moscow State University, 24 p. (in Russian)
8. Miller, C., Poirier-McNeill, M., & Mayer, A. (1990). Dissolution of trapped non-aqueous phase liquids: mass transfer characteristics. *Water Resour. Res*, Vol. 26, pp. 2783–2796.
9. Kadochnikova, I., Maslivets, T., Oborin, A., Ogloblin, A., & Pikovsky, Yu. (1985). Transformatsiya nefti v podzolistykh pochvakh Srednego Priob'ya [Oil transformation in podzolic soils of the Middle Ob region]. *Migration of pollutants in soils and adjacent environments. Tr. IV All-Union. conference L. Gidrometeoizdat,* pp. 74–80. (in Russian)

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-26
УДК 612.118.2:612.392.45

Науменко Ю.В., Соколенко Ю.В.
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

АСОЦІЙОВАНІСТЬ ЕРИТРОЦИТАРНОЇ СИСТЕМИ АВ0 З РІВНЕМ ГЕМОГЛОБІНУ В КРОВІ ТА ВМІСТОМ ЗАЛІЗА У ВОЛОССІ

Анотація. Проаналізували фенотип еритроцитарної системи АВ0, показники рівня гемоглобіну й еритроцитів у периферичній крові та заліза у волоссі у 43 студентів жіночої статі віком 18-22 років, які навчалися на 2-4 курсі ННІ природничих та аграрних наук Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. З'ясували, що існує певна асоційованість антигенів системи АВ0 з рівнем гемоглобіну у периферичній крові та заліза у волоссі. Найвищі показники гемоглобіну спостерігаються при наявності у обстежених аглютиногену В. Найвище значення коефіцієнту кореляції між рівнями заліза у волоссі та гемоглобіну у крові наявне також для В(ІІІ) групи крові. Проте, у період емоційного навантаження протекторним щодо рівня гемоглобіну є аглютиноген А. Значимість фенотипу системи АВ0 як прогностичного маркера підтримання певного рівня гемоглобіну чи заліза в організмі вимагає додаткових досліджень.

Ключові слова: еритроцитарна система АВ0, гемоглобін, еритроцити, рівень заліза у волоссі.

Naumenko Yulia, Sokolenko Yuliana
Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University

ASSOCIATION BETWEEN AB0 BLOOD TYPE SYSTEM WITH A HEMOGLOBIN LEVEL IN BLOOD AND IRON CONCENTRATION IN HAIR

Summary. We analyzed the phenotype of AB0 blood type system, indicators of hemoglobin level and erythrocytes in peripheral blood and iron in hair in 43 female students from 18 years old till 22. They were students of 2-4 studying years at the Educational-Scientific Institute of Natural and Agronomic Sciences in Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University. Experiments were made between exam periods and in a period of winter exams that were as intensified emotional stress factors. It was established that the hemoglobin level in people with B(III) blood type was statistically significant higher than in people with 0(I) blood group in a period between exams. People with B(III) blood type had a significant decrease of hemoglobin level in a period of emotional stress that let to the disappearance of significant statistical difference between 0(I) blood group and B(III) blood type. The owners of A(II) blood group and one person with AB(IV) blood group were the most stable to emotional stress on the hemoglobin level indicators. The statistical difference was absent in groups with different AB0 blood type system phenotypes in all experimental periods on the level of erythrocytes in blood and iron concentration in hair. There was a significant statistic's correlation between hair iron concentration and hemoglobin level in people with 0(I), A(II) and B(III) blood groups in a period without exams. The highest correlation coefficient was found for B(III) blood type. In periods of exams, the coefficient values decreased and coefficients lost their statistical importance. A significant correlation between the level of iron and erythrocytes wasn't found. Over all, there is a certain association of AB0 blood system antigens and hemoglobin levels in peripheral blood and iron concentration in hair. The highest indicators of hemoglobin level present in people with agglutinin B. But in the period of emotional stress, agglutinin A is a protector factor on a hemoglobin level. The importance of the phenotype of AB0 blood type system as a prognostic marker for certain hemoglobin level supporting or iron in an organism need additional experiments.

Keywords: AB0 blood type system, hemoglobin, erythrocytes, hair iron concentration.

Постановка проблеми. Стан здоров'я населення Україні визначається багатьма факторами, тому важливим є пошук біоіндикаторів можливих деструктивних змін організму. Одними з прогностичних маркерів вважаються показники крові людини [1; 2; 3]. Наявні дослідження, які демонструють зв'язки між певними дисфункціями, патологіями і групою крові системи АВ0 [4; 5]. Проте, фізіологічне значення цієї та інших генетичних систем крові у підтриманні гематологічних і метаболічних параметрів залишається під питанням [6]. Окремі показники крові, зокрема, рівень гемоглобіну, пов'язані із забезпеченням організму залізом. Виникає необхідність постійного моніторингу вмісту заліза в асоціації з рівнем гемоглобіну. Тим більше, для певних груп ризику такі показники можуть мати свою специфічність [7]. Попередні дослідження показали, що в якості оптимального маркера рівня мінералів в організмі може бути використаний аналіз їхнього вмісту у волоссі. Проте, існують вкрай обмежені дослідження, пов'язані з аналізом концентрації заліза в волоссі, як показника вмісту заліза в організмі загалом [8]. Зовсім відсутні дані про асоційованість концентрації заліза у волоссі із групами крові системи АВ0. У той же час, наявні нечис-ленні дані щодо варіацій рівня гемоглобіну в осіб з різними фенотипами системи АВ0 [9; 10]. Перераховані фактори зумовлюють необхідність додаткових досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Група крові АВ0 є однією з найбільше відомих, вивчених і важливих серед систем груп крові людини [11]. Поряд з експресією на еритроцитах, антигени АВ0 також експресуються на багатьох інших клітинах і тканинах людини, зокрема, епітелії, сенсорних нейронах, тромбоцитах, ендотелії судин [12]. Таким чином, можна передбачити, що клінічне значення групи крові системи АВ0 не обмежується імуногематологією, трансфузійної медициною і трансплантацією, її антигени беруть участь в патогенезі різних системних захворю-

© Науменко Ю.В., Соколенко Ю.В., 2020

вань [6; 9; 13]. Повідомлюється про вищий рівень гемоглобіну в осіб з групою В(III) порівняно з групами 0(I) та А(II). У порівнянні з групою А(II), для групи В(III) характерний також вищий рівень феритину [9]. При аналізі показників практично здорових осіб максимально високий рівень еритроцитів та гемоглобіну виявлено в осіб з АВ(IV) групою крові, мінімальний вміст еритроцитів зареєстровано серед осіб з В(III), найменший рівень гемоглобіну виявлено також серед носіїв 0(I) та А(II) групи крові [10].

Дефіцит заліза є однією з найбільше поширених причин метаболічних дисфункцій, оскільки цей елемент пов'язаний не лише з функціями гемоглобіну і міоглобіну, але бере участь у реакціях природної резистентності та енергоутворення. Відповідно, дефіцит заліза пов'язаний з багатьма патологічними станами [14].

Волосся можна охарактеризувати як потенційне депо мікроелементів, що потрапляють в організм. Рівень мінералів у волоссі є значним, оскільки накопичується за тривалий період часу. Ряд досліджень дають підставу вважати, що аналіз мінералів волосся можна використати як найкращий біоіндикатор їхнього рівня в організмі [8]. Цей показник має перевагу перед іншими методами дослідження, оскільки рівні мінералів у волоссі не схильні до швидких коливань при зміні їхнього споживання і мають довгострокову стабільність [15]. Наявні дані про позитивну кореляцію між концентраціями заліза у волоссі і сироватковим залізом, рівнем феритину, насиченням трансферину, середнім об'ємом еритроцитів і середніми значеннями гемоглобіну еритроцитів [8; 16].

Таким чином, протягом останніх років M. Franchini et al. (2016) та F. N. Gilmiyarova et al. (2019) проводили дослідження рівня гемоглобіну в осіб з різними фенотипами системи АВ0. Forte G. et al. (2005), Park S. Y. et al. (2013), C. Sahin et al. (2015) та P-T. Tseng et al. (2018) оцінювали рівень заліза у волоссі й організмі загалом, зокрема, визначали зв'язок з певними елементами крові. Проте, аналіз поєднання трьох таких факторів, як антигени системи АВ0, рівень гемоглобіну в крові та рівень заліза у волоссі, відсутній. Це зумовило актуальність наших досліджень і визначило мету.

Мета статті. Проаналізувати особливості показників рівня гемоглобіну у крові та заліза у волоссі в осіб з різними фенотипами імуногенетичної системи АВ0.

Виклад основного матеріалу. Матеріал для досліджень отримали у 43 студентів жіночої статі віком 18-22 років, які навчалися на 2-4 курсі Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, в ННІ природничих та аграрних наук. Відсутність серед обстежених осіб чоловічої статі зумовлена тим, що у них не можливо було відібрати достатню для аналізу кількість волосся.

Дослідження проводились з дотриманням етичних принципів Європейської конвенції та Гельсінської декларації Всесвітньої медичної асоціації «Етичні принципи медичних досліджень за участю людини у якості об'єкта дослідження», обстежені давали інформовану згоду на аналіз і оприлюднення даних. Відбір крові проводився кваліфікованими медичними фахівцями у спеціалізованому кабінеті. Кількість еритроцитів визначали у підготованій камері Горяєва. Рівень гемоглобіну в крові обстежених визначали за допомогою гемометра Салі. Рентгеноструктурний аналіз волосся для оцінки вмісту заліза проводили в Лабораторії рентгеноструктурного аналізу (на базі Навчально-наукового центру фізико-хімічних досліджень ЧНУ).

Аналіз фенотипу системи АВ0 у 43 обстежених студентів жіночої статі показав, що серед них 15 осіб мають групу крові 0(I) (35%), 20 осіб – групу крові А(II) (47%), 7 осіб – групу крові В(III) (16%) і одна особа – групу крові АВ(IV) (2%) (рис. 1).

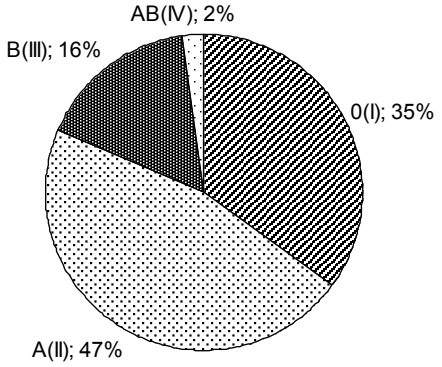

Рис. 1. Розподіл фенотипів імуногенетичної системи АВ0 (%) серед обсте-жених студентів

Наявність лише однієї особи з групою крові АВ(IV) не давала можливості проведення належного статистичного аналізу по цій групі, проте, індивідуальні показники обстеженої були враховані.

Згідно даних літератури, на показники крові може впливати емоційний стрес. Для студентів зростання рівня емоційного стресу часто спостерігається під час відповідальних контрольних робіт, залікових тестів чи проведення іспиту [17; 18]. Тому оцінку наступних показників нами проведено двічі – у міжсесійний період (за умов відсутності посиленого емоційного навантаження) і під час зимової екзаменаційної сесії (за умов наявності посиленого емоційного навантаження).

Референтні значення рівня гемоглобіну у жінок коливаються в межах 120-150 г/л. У наших дослідженнях показники перебували у межах норми у міжсесійний період, під час екзаменаційної сесії у 4-х обстежених (із 15) з 0(I) групою крові рівень гемоглобіну дещо вийшов за нижню межу норми (рис. 2).

У міжсесійний період найнижчий за середнім показником рівень гемо-глобіну спостерігався для 0(I) групи крові, найвищий – для В(III) групи крові. Показник у обстеженої з АВ(IV) групою крові був вищим від середнього зна-чення у В(III) групі, проте, у окремих осіб з В(III) групою рівень гемоглобіну був вищим, ніж для одного випадку АВ(IV) групи. У обстежених з В(III) групою рівень гемоглобіну був статистично значимо вищий, ніж у обстежених з 0(I) групою. Під час екзаменаційної сесії рівень гемоглобіну виявив тенденцію до зниження в усіх групах, проте, статистично значиме зниження, порівняно із міжсесійним періодом, спостерігалося лише у В(III) групі крові. Унаслідок цього зникла ста-

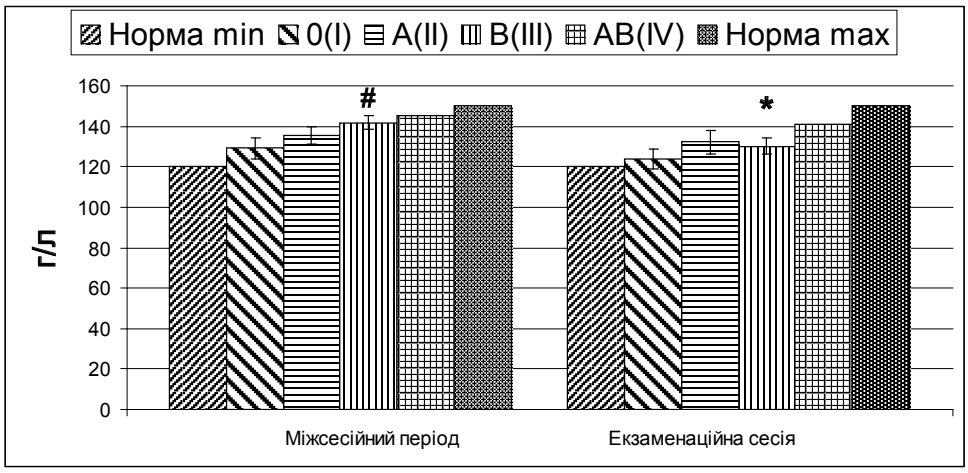

Рис. 2. Рівень гемоглобіну в обстежених з різними групами крові системи АВ0 у різні періоди дослідження; # – p<0,05 порівняно з групою 0(I); * – p<0,05 порівняно з показником у міжсесійний період

тистично значима відмінність між 0(I) та B(III) групами крові. Максимально стійкими до підвищеної емоційної напруги, за рівнем гемоглобіну, виявилися A(II) група та єдиний представник AB(IV) групи (рис. 2).

Коректну оцінку рівня гемоглобіну не можливо робити без оцінки рівня еритроцитів. Референтні значення рівня еритроцитів для осіб жіночої статі коливаються в межах 3,7-5,5 х 10^{12}/л. У наших дослідженнях показники перебували у межах норми у міжсесійний період, під час екзаменаційної сесії у 3-х обстежених (із 7) з B(III) групою крові рівень еритроцитів вийшов за нижню межу норми (рис. 3).

У міжсесійний період найнижчий за середнім показником рівень еритроцитів спостерігався для 0(I) та B(III) груп крові, найвищий – для A(II) групи крові. Показник у обстеженої з AB(IV) групою крові був дещо нижчим від середнього значення у A(II) групі. Статистично значимої різниці між групами у міжсесійний період не виявлено. Під час екзаменаційної сесії рівень еритроцитів демонстрував тенденцію до зниження в усіх групах, без наявності статистичної значимості ефекту. Проте, більше виражена тенденція до зниження показника у B(III) групі крові призвела до того, що кількість еритроцитів у цій групі стала статистично значимо нижча, ніж у осіб з A(II) групою крові. Максимально стійкими до підвищеної емоційної напруги, за рівнем еритроцитів, виявилися A(II) група та єдиний представник AB(IV) групи (рис. 3).

Згідно даних літератури, норми вмісту заліза у волоссі жінок становлять 7,0-20,0 мкг/г [19]. Виходу за нижню межу норми рівня заліза у міжсесійний період не виявлено, незалежно від групи крові системи АВ0. За верхню межу норми показник вийшов Серед обстежених у 2 осіб з 0(I) групою крові, у 3 осіб з A(II) групою крові, у 3 осіб з B(III) групою крові. І у міжсесійний період, і у період екзаменаційної сесії найнижчий за середнім показником рівень заліза у волоссі спостерігався для 0(I) групи крові, найвищий – для B(III) групи крові. Показник у обстеженої з AB(IV) загалом був на рівні середнього значення у B(III) групі. Статистично значимої різниці між групами за рівнем заліза у волоссі у всі аналізовані періоди не виявлено. Відсутня також тенденція до зміни вмісту заліза у всіх групах, розділених за фенотипом імуногенетичної системи АВ0 (рис. 4).

Проаналізували кореляційні взаємозв'язки між рівнем заліза у волоссі і рівнем гемоглобіну

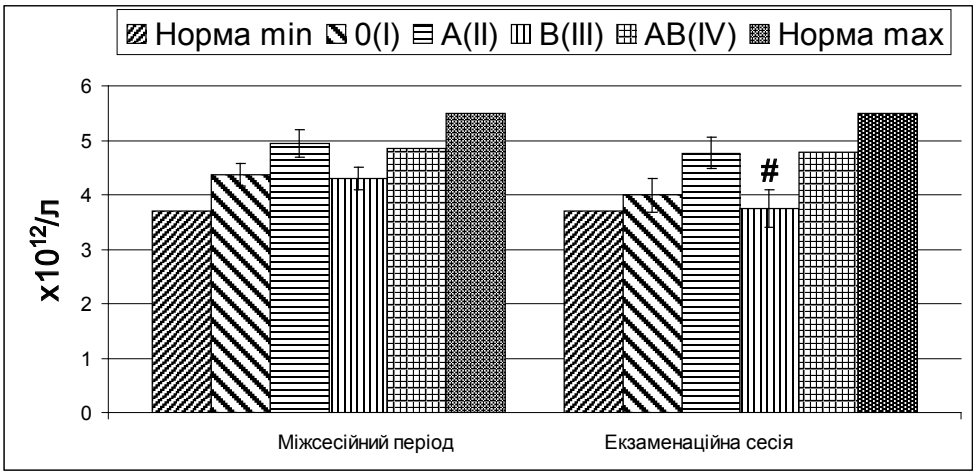

Рис. 3. Рівень еритроцитів в обстежених з різними групами крові системи АВ0 у різні періоди дослідження; # - p<0,05 порівняно з групою A(II)

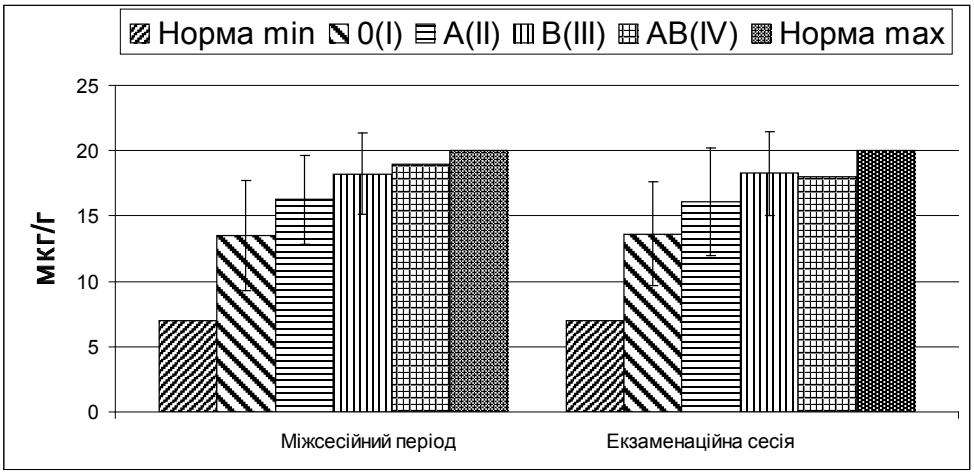

Рис. 4. Рівень заліза у волоссі в обстежених з різними групами крові системи АВ0 у різні періоди дослідження

у периферичній крові. Встановили, що у міжсесійний період спостерігається статистично значима кореляція в осіб з групами крові 0(I), A(II) та B(III). Найвище значення коефіцієнту кореляції наявне для B(III) групи крові. Кореляційний аналіз для AB(IV) групи крові був неможливим, оскільки серед обстежених наявна лише одна особа з цією групою. У період екзаменаційної сесії значення коефіцієнтів кореляції для проаналізованих груп знижуються, коефіцієнти втрачають свою статистичну значимість (рис. 5).

Проаналізували кореляційні взаємозв'язки між рівнем заліза у волоссі і кількістю еритроцитів у периферичній крові. Виявили відсутність статистичної значимості взаємозв'язків як у міжсесійний період, так і у період екзаменаційної сесії (рис. 6).

Таким чином, аналіз рівня гемоглобіну в осіб з різними групами крові системи АВ0 показує наявність вищого показника в обстежених з B(III) та AB(IV) групами крові. Тобто, наявність аглютиногену B у обстежених є сприятливим фактором для підтримання високого рівня гемоглобіну, що узгоджується з даними літератури [9; 10]. Проте, у період посиленого емоційного навантаження протекторну роль щодо рівня гемоглобіну відіграв аглютиноген A, присутній як у осіб з II, так і в осіб з IV групою крові. Наявність аглютиногену A вважають протекторним фактором для імунної системи під час емоційного стресу різної природи, зокрема, емоційного [5; 17]. Очевидно, реалізація ефекту відбувалася на рівні варіацій процесу кровотворення в осіб з різними групами крові. Дійсно, найбільше виражена тенденція до зниження рівня еритроцитів та значиме зниження рівня гемоглобіну під час сесії у осіб з B(III) групою крові свідчить, що такі ефекти у стресовий період відбуваються за спільними механізмами. Тобто, емоційний стрес здатний гальмувати процеси проліферації клітин гемопоезу, що відображується на їх різних популяціях, зокрема, еритроцитах, а також їх функціональних характеристиках. За таких умов сприятливим буде підвищений рівень заліза (як фактора кровотворення), асоційований з певними генетичними факторами, зокрема, наявністю аглютиногену A.

Високий рівень гемоглобіну у осіб з B(III) групою у міжсесійний період, очевидно, зумов-

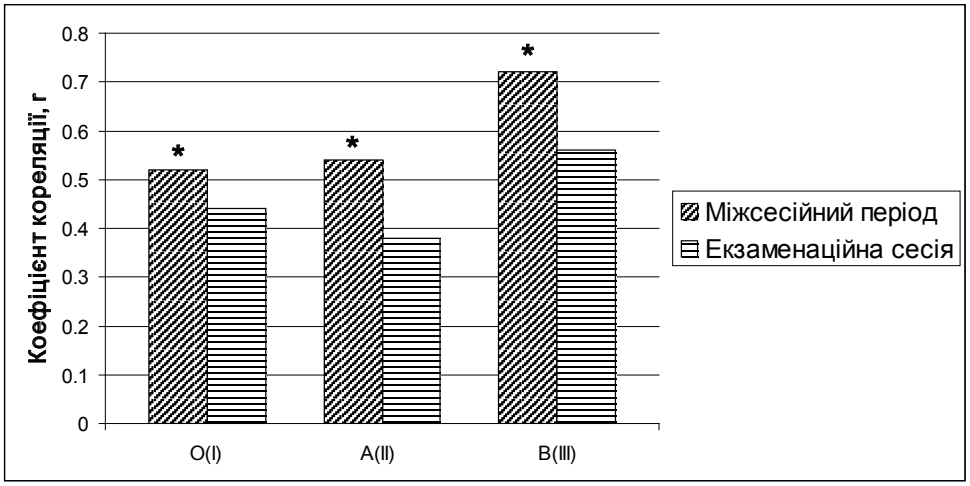

Рис. 5. Кореляція між вмістом заліза у волоссі та рівнем гемоглобіну в крові обстежених з різними фенотипами еритроцитарної системи АВ0

* – коефіцієнт кореляції статистично значимий, $p<0,05$

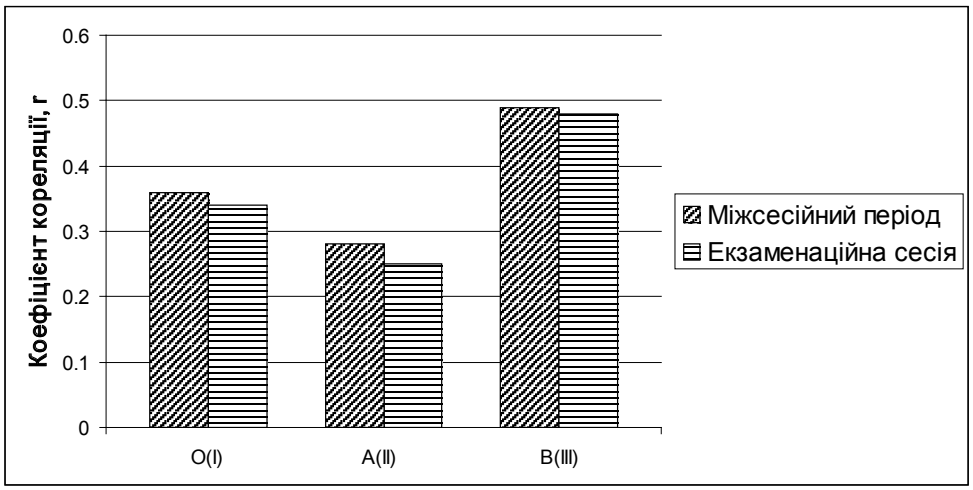

Рис. 6. Кореляція між вмістом заліза у волоссі та кількістю еритроцитів в крові обстежених з різними фенотипами еритроцитарної системи АВ0

лений високим рівнем заліза в організмі, що демонструє аналіз вмісту мікроелементу у волоссі обстежених і підтверджується кореляційним аналізом. Найвище значення коефіцієнту кореляції між рівнями заліза у волоссі та гемоглобіну у крові наявне саме для В(ІІІ) групи крові. Втрата значущості коефіцієнту кореляції у період екзаменаційної сесії свідчить про вихід на перший план процесів гемопоезу, які більше асоційовані з аглютиногеном А.

Відсутність статистичної значимості взаємозв'язків між рівнем заліза у волоссі і кількістю еритроцитів у периферичній крові як у міжсесійний період, так і у період екзаменаційної сесії можуть бути підставами для наступних ви-сновків: по перше, це свідчить про опосередковану участь заліза в еритропоезі; по друге – про можливість істотних відмінностей рівнів заліза у волоссі та периферичній крові, а також про вплив на процеси кровотворення цілого комплексу інших чинників: віку, статі, раціону харчування, стану здоров'я, факторів навколишнього середовища [20]. І, нарешті, рівень мінералів у волоссі має довгострокову стабільність [15], тому не завжди відображує динаміку вмісту елемента в організмі загалом.

Висновок. Існує певна асоційованість антигенів системи АВ0 з рівнем гемоглобіну у периферичній крові та заліза у волоссі. Найвищі показники рівня гемоглобіну спостерігаються при наявності у обстежених аглютиногену В. Найвище значення коефіцієнту кореляції між рівнями заліза у волоссі та гемоглобіну у крові наявне також для В(ІІІ) групи крові. У період емоційного навантаження протекторним щодо рівня гемоглобіну є аглютиноген А, що свідчить: на прояви асоційованості може впливати емоційний стрес. Значимість фенотипу системи АВ0 як прогностичного маркера підтримання певного рівня гемоглобіну чи заліза в організмі вимагає додаткових досліджень.

Список літератури:

1. Бабенко А.С., Соколенко Ю.В. Взаємозв'язок функціонального стану нервової системи та показників лейкоцитарної формули. *Молодий вчений*. 2019. № 11(75). С. 702–705.
2. Sokolenko V.L., Sokolenko S.V. Leukogram indicators in people who lived a long time in contaminated areas. *Herald of Cherkassy University*. 2010. № 180. P. 112–116.
3. Sokolenko V.L., Sokolenko S.V. Indicators of T-cell immunity in people who lived a long time in contaminated areas. Herald of Luhansk State University. *Biomed Sci*. 2012. № 9. P. 128–133.
4. Liumbruno G.M., Franchini M. Beyond immunohaematology: the role of the AB0 blood group in human diseases. *Blood Transfus*. 2013. V. 11. P. 491–499.
5. Соколенко В.Л. Значення генетичних систем АВ0, Rh та Hp у стрес-індукованій імунореактивності мешканців територій, забруднених радіонуклідами. *Lesya Ukrainka Eastern European National University Scientific Bulletin. Series: Biological Sciences*. 2016. V. 7(332). P. 142–147.
6. Franchini M., Bonfanti C. Evolutionary aspects of ABO blood group in humans. *Clinica chimica acta*. 2015. V. 444. P. 66–71.
7. Hsu C.Y., McCulloch C.E., Curhan G.C. Iron status and hemoglobin level in chronic renal insufficiency. *Journal of the American Society of Nephrology*. 2002. V. 13(11). P. 2783–2786.
8. Sahin C. et al. Measurement of hair iron concentration as a marker of body iron content. *Biomedical reports*. 2015. V. 3(3). P. 383–387.
9. Franchini M. et al. Correlation between AB0 blood group, and conventional hematological and metabolic parameters in blood donors. In: *Seminars in thrombosis and hemostasis. Thieme Medical Publishers*. 2016. V. 42(1). P. 075–086.
10. Gilmiyarova F.N. et al. Cellular composition and blood metabolic profile according to AB0 system: grouping, comparative description. *Siberian. Medical. Review*. 2019. V. 3. P. 24–33.
11. Storry J.R., Olsson M.L. The AB0 blood group system revisited: a review and update. *Immunohematology*. 2009. V. 25(2). P. 48–59.
12. Franchini M., Liumbruno G. M. AB0 blood group: old dogma, new perspectives. *Clin. Chem. Lab. Med*. 2013. V. 51. P. 1545–1553.

13. Zhang H., Mooney C.J., Reilly M.P. AB0 blood groups and cardiovascular diseases. *Int. J. Vasc. Med.* 2012. V. 2012. P. 641917.
14. Park S.Y. et al. Iron plays a certain role in patterned hair loss. *Journal of Korean medical science*. 2013. P. 28(6). P. 934–938.
15. Ayodele J., Bayero A. Lead and zinc concentrations in hair and nail of some Kano inhabitants. *Afr. J. Env. Sci. Tech*. 2009. V. 3. P. 164–170.
16. Tseng P-T. et al. Peripheral iron levels in children with autism spectrum disorders vs controls: a systematic review and meta-analysis. *Nutrition Research*. 2018. V. 50. P. 44–52.
17. Соколенко В.Л., Соколенко С. В. Вплив факторів стресової природи на показники імунної системи. *Вісник Черкаського університету. Серія : Біологічні науки*. 2015. Т. 19. С. 110–114.
18. Sokolenko V.L., Sokolenko S.V., Sheiko V.I., Kovalenko O.V. Interconnection of the immune system and the intensity of the oxidative processes under conditions of prolonged exposure to small doses of radiation. *Regulatory Mechanisms in Biosystems*. 2018. № 9(2). P. 167–176.
19. Forte G. et al. Calcium, copper, iron, magnesium, silicon and zinc content of hair in Parkinson's disease. *Journal of Trace Elements in Medicine and Biology*. 2005. V. 19(2-3). P. 195–201.
20. Mikulewicz M., Chojnacka K., Gedrange T., Górecki H. Reference values of elements in human hair: a systematic review. *Environ Toxicol Pharmacol*. 2013. V. 36(3). P. 1077–1086.

References:

1. Babenko, A.S., & Sokolenko, Yu.V. (2019). Vzaiemozviazok funktsionalnoho stanu nervovoi systemy ta pokaznykiv leikotsytarnoi formuly. [Interconnection between a functional condition of a nervous system and indicators of a leukocyte formula]. *Young Scientist*, 11(75), 702–705.
2. Sokolenko, V.L., & Sokolenko, S.V. (2010). Leukogram indicators in people who lived a long time in contaminated areas. *Herald of Cherkassy University*, 180, 112–116.
3. Sokolenko, V.L., & Sokolenko, S.V. (2012). Indicators of T-cell immunity in people who lived a long time in contaminated areas. Herald of Luhansk State University. *Biomed Sci*, 9, 128–133.
4. Liumbruno, G.M., & Franchini, M. (2013). Beyond immunohaematology: the role of the ABO blood group in human diseases. *Blood transfusion*, 11(4), 491–499.
5. Sokolenko, V.L. (2016). Znachennia henetychnykh system AB0, Rh ta Hp u stres-indukovanii imunoreaktyvnosti meshkantsiv terytorii, zabrudnenykh radionuklidamy [The Value of Genetic Systems AB0, Rh and Hp in Stress-induced Immunoreactivity Among Residents Living in the Areas Contaminated With Radionuclides]. *Lesya Ukrainka Eastern European National University Scientific Bulletin. Series: Biological Sciences*, 7 (332), 142–147.
6. Franchini, M., & Bonfanti, C. (2015). Evolutionary aspects of ABO blood group in humans. *Clinica chimica acta*, 444, 66–71.
7. Hsu, C.Y., McCulloch, C.E., & Curhan, G.C. (2002). Iron status and hemoglobin level in chronic renal insufficiency. *Journal of the American Society of Nephrology*, 13(11), 2783–2786.
8. Sahin, C., Pala, C., Kaynar, L., Torun, Y.A., Cetin, A., Kurnaz, F., Sivgn S., & Sahin, F.S. (2015). Measurement of hair iron concentration as a marker of body iron content. *Biomedical reports*, 3(3), 383–387.
9. Franchini, M., Mengoli, C., Capuzzo, E., Terenziani, I., Bonfanti, C., & Lippi, G. (2016). Correlation between AB0 blood group, and conventional hematological and metabolic parameters in blood donors. In: *Seminars in thrombosis and hemostasis. Thieme Medical Publishers,* 42(1), 075–086.
10. Gilmiyarova, F.N., Gusyakova, O.A., Kuzmicheva, V.I., Ereshchenko, A.A., Vasileva, T.V., Borodina, I.A., & Denisova, S.R. (2019). Cellular composition and blood metabolic profile according to AB0 system: grouping, comparative description. *Siberian Medical Review*, 3, 24–33.
11. Storry, J.R., & Olsson, M.L. (2009). The ABO blood group system revisited: a review and update. *Immunohematology*, 25(2), 48–59.
12. Franchini, M., & Liumbruno, G.M. (2013). ABO blood group: old dogma, new perspectives. *Clinical chemistry and laboratory medicine*, 51(8), 1545–1553.
13. Zhang, H., Mooney, C.J., & Reilly, M.P. (2012). ABO blood groups and cardiovascular diseases. *International journal of vascular medicine*, 641917.
14. Park, S.Y., Na, S.Y., Kim, J.H., Cho, S., & Lee, J.H. (2013). Iron plays a certain role in patterned hair loss. *Journal of Korean medical science*, 28(6), 934–938.
15. Ayodele, J.T., & Bayero, A.S. (2009). Lead and zinc concentrations in hair and nail of some Kano inhabitants. *African journal of environmental science and technology*, 3(6), 164–170.
16. Tseng, P.T., Cheng, Y.S., Chen, Y.W., Stubbs, B., Whiteley, P., Carvalho, A.F., & Chu, C.S. (2018). Peripheral iron levels in children with autism spectrum disorders vs controls: a systematic review and meta-analysis. *Nutrition Research*, 50, 44–52.
17. Sokolenko, V.L., & Sokolenko, S.V. (2015). Vplyv faktoriv stresovoi pryrody na pokaznyky imunnoi systemy. [Influence of stress factors on immune system]. *Herald of Cherkassy University*, *Series: Biological Sciences,* 19, 110–114.
18. Sokolenko, V.L., Sokolenko, S.V., Sheiko, V.I., & Kovalenko, O.V. (2018). Interconnection of the immune system and the intensity of the oxidative processes under conditions of prolonged exposure to small doses of radiation. *Regulatory Mechanisms in Biosystems*, 9(2), 167–176.
19. Forte, G., Alimonti, A., Violante, N., Di Gregorio, M., Senofonte, O., Petrucci, F., Sancesario, G., & Bocca, B. (2005). Calcium, copper, iron, magnesium, silicon and zinc content of hair in Parkinson's disease. *Journal of Trace Elements in Medicine and Biology*, 19(2–3), 195–201.
20. Mikulewicz, M., Chojnacka, K., Gedrange, T., & Górecki, H. (2013). Reference values of elements in human hair: a systematic review. *Environmental toxicology and pharmacology*, 36(3), 1077–1086.

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-27
УДК 528.242

Согор А.Р., Согор М.А.
Національний університет «Львівська політехніка»

ПРО ВПЛИВ ЕЛІПСОЇДАЛЬНИХ ПОПРАВОК НА ВИЗНАЧЕННЯ ВИСОТ ГЕОЇДА

Анотація. В даній роботі отримані значення еліпсоїдальних поправок при обчисленні висот геоїда як однієї зі складових збурюючого потенціалу Землі. Із результатів обчислень встановлено: для того, щоби одержати більш точніші результати обчислень, які будуть співрозмірні з даними сучасних супутникових вимірювань, потрібно враховувати еліпсоїдальні поправки до компонентів аномального гравітаційного поля Землі. Оскільки існує сильна залежність висоти геоїда від зміщення референцної системи, то еліпсоїдальну поправку $e^2N_1^1$ необхідно враховувати при обчисленнях аномального гравітаційного поля Землі. Рекомендується для визначення висот геоїда N також включати еліпсоїдальні поправки $e^2N_2^1$ та $e^2N_3^1$ у розклад в ряд за сферичними функціями, оскільки нехтування лише останньої поправки в середньому для території України дає похибку порядку точності сучасних альтиметро-гравіметричних обчислень аномального гравітаційного поля Землі.

Ключові слова: альтиметро-гравіметричні обчислення, аномалія сили ваги, аномальне гравітаційне поле, висота геоїда, гравіметричні супутникові дані, еліпсоїдальна поправка, сферичні функції, загальноземна геоцентрична система (WGS 84), європейська регіональна геодезична система (European 1950).

Sohor Andrii, Sohor Markiian
Lviv Polytechnic National University

ON THE INFLUENCE OF ELLIPSOIDAL CORRECTIONS ON THE DETERMINATION OF HEIGHTS OF GEOID

Summary. Many geodetic tasks cannot be rigorously solved without taking gravimetric data into account. For example, the measured elements of the earth's surface (angles, directions, distances) must be projected onto some correct surface (plane, sphere, or ellipsoid) for their further processing. Such design shall be performed taking into account the gravity deflection, gravity anomalies and gravity heights. Another example of the need to use gravimetric data in geodesy is to obtain heights of points that cannot be determined strictly without knowledge of gravity. To determine the anomalies of gravity in gravimetry, you need to know the height of the geoid. As the anomalies of the gravity and height of the geoid as elements of the disturbing potential are small in magnitude compared to the size of the Earth, so in the formulas that bind them, they apply a spherical approximation, neglecting the compression of the reference ellipsoid. The problem of studying the external gravitational field of the Earth is to study first the figures of the Earth, and such a task is largely given to the theory of the potential of gravity of the Earth. When studying the shape of the Earth by gravitational field, the method of decomposition of the potential in a row by spherical functions is properly used. The same method of image potential proved to be quite convenient for studying the shape and gravitational field of the Earth by the perturbations in motion of artificial satellites of the Earth. This method makes it possible to represent the gravitational field, which is given on a spherical Earth, as the sum of harmonics, and the higher the harmonic order number, the smaller the wavelength. Specifying the coefficients of such a trigonometric series is quite convenient for all kinds of calculations. Ellipsoidal corrections to the components of the Earth's anomalous gravitational field must be taken into account in order to obtain more accurate computational results commensurate with current satellite measurements (for example, those obtained with Global Navigation Satellite Systems). In this paper, the values of ellipsoidal corrections are obtained when calculating the heights of a geoid as one of the constituents of the Earth's perturbation potential. From the results of calculations it is established that in order to obtain more accurate results of calculations that will be commensurate with the data of modern satellite measurements, ellipsoidal corrections to the components of the Earth's anomalous gravitational field must be taken into account. Since there is a strong dependence of the height of the geoid on the displacement of the reference system, the ellipsoidal correction $e^2N_1^1$ must be taken into account when calculating the anomalous gravitational field of the Earth. It is recommended to include ellipsoidal corrections $e^2N_2^1$ and $e^2N_3^1$ in a series of spherical functions for determining the heights of geoid N, since neglecting only the last amendment on the average for the territory of Ukraine gives an error in the accuracy of modern altimetry-gravimetric calculations of the anomalous gravitational field of the Earth.

Keywords: altimeter-gravimetric calculations, anomaly of gravity, anomalous gravity field, height of geoid, gravimetric satellite data, ellipsoidal correction, spherical functions, World Geocentric System (WGS 84), European Regional Geodetic System (European 1950).

Постановка проблеми. Строгий розв'язок багатьох геодезичних задач неможливий без врахування гравіметричних даних. Так, наприклад, виміряні елементи земної поверхні (кути, напрямки, відстані) для їх наступного опрацювання необхідно спроектувати на деяку правильну поверхню (площину, сферу або еліпсоїд). Таке проектування має виконуватись із врахуванням відхилення важка, аномалій сили ваги та висот геоїда, які дає гравіметрія. Другим прикладом необхідності використання гравіметричних даних в геодезії є отримання висот точок, які

© Согор А.Р., Согор М.А., 2020

строго не можуть бути визначені без знання сили ваги. Для визначення аномалий сили ваги в гравіметрії необхідно знати висоти геоїда. Оскільки аномалії сили ваги та висоти геоїда як елементи збурюючого потенціалу є малі величини у порівнянні з розмірами Землі, тому в формулах, що пов'язують їх, застосовують сферичну апроксимацію, нехтуючи стисненням референц-еліпсоїда.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вивчення зовнішнього гравітаційного поля Землі полягає у дослідженні в першу чергу фігури Землі і така задача в значній мірі приділяється теорії потенціалу сили ваги Землі.

При дослідженні фігури Землі за гравітаційним полем належним чином використовується метод розкладу потенціалу в ряд за сферичними функціями. Цей же метод зображення потенціалу виявився досить зручним і для вивчення фігури та гравітаційного поля Землі за збуреннями в русі штучних супутників Землі [5; 10; 11].

Цей метод дає можливість зобразити гравітаційне поле, яке є заданим на сферичній Землі, у вигляді суми гармонік, причому чим вищий порядковий номер гармоніки, тим менша довжина її хвилі. Задання коефіцієнтів такого тригонометричного ряду є досить зручним для різного роду обчислень.

Питаннями робіт по визначенню форми та розмірів Землі методом розкладу потенціалу в ряд за сферичними функціями детально займалися Г. Моріц [4], Д. Загребін [3], П. Двуліт [2], Ю. Нейман, Б. Гофман-Велленгоф [1], В. Гейсканен [8], Д. Лельгеман [9].

Сферична апроксимація і надалі застосовується у фізичній геодезії, хоча для одержання більш точних результатів обчислень цього не достатньо, оскільки сучасні гравіметричні та альтиметричні супутникові вимірювання дають на порядок точніші результати [12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для того, щоби одержати більш точніші результати обчислень, які будуть співрозмірні з даними сучасних супутникових вимірювань (наприклад, одержаних за допомогою Глобальних Навігаційних Супутникових Систем), потрібно враховувати еліпсоїдальні поправки до компонентів аномального гравітаційного поля Землі.

Постановка завдання. Отримати значення еліпсоїдальних поправок при обчисленні висот геоїда як однієї зі складових збурюючого потенціалу Землі. Довести або спростувати доцільність врахування даних еліпсоїдальних поправок при обчисленні висот геоїда N методом порівняння їх результатів із точністю, яка забезпечується сучасними високоточними альтиметро-гравіметричними обчисленнями аномального гравітаційного поля Землі [12].

Виклад основного матеріалу. Висоту геоїда N запишемо у вигляді, представленому Моріцом в роботі [4], а саме

$$N = N^0 + e^2 N^1, \tag{1}$$

де N^0 – нульовий член розкладу, який можна одержати зі сферичної апроксимації; $e^2 N^1$ – так звана еліпсоїдальна поправка або член розкладу, що характеризує відхилення референц-еліпсоїда від сфери.

Величину N^0 можна обчислити із розкладу в ряд за сферичними функціями [6; 7]

$$N^0 = \frac{1}{\gamma}\sum_{n=0}^{\infty}\sum_{m=0}^{n}\left(A_{nm}\cos m\lambda + B_{nm}\sin m\lambda\right)P_{nm}(\sin\phi), \tag{2}$$

де γ – нормальне значення сили ваги. Тоді еліпсоїдальний елемент розкладу N^1 може бути пов'язаний із N^0 наступним чином [4]

$$N^1 = \left(\frac{1}{4} - \frac{3}{4}\sin^2\phi\right)N^0. \tag{3}$$

Знайдемо спочатку перший елемент розкладу ряду (2). Тобто при $n = 1$ отримаємо

$$N_1^0 = \frac{1}{\gamma}\left[A_{10}P_{10}(\sin\phi) + \left(A_{11}\cos\lambda + B_{11}\sin\lambda\right)P_{11}(\sin\phi)\right]. \tag{4}$$

Коефіцієнти A_{10}, A_{11} і B_{11} пов'язані з відповідними їм коефіцієнтами C_{10}, C_{11} та S_{11} такими формулами [8; 12]:

$$\left.\begin{aligned} A_{nm} &= \frac{fM}{R}C_{nm}; \\ B_{nm} &= \frac{fM}{R}S_{nm}. \end{aligned}\right\} \tag{5}$$

Відомо, що коефіцієнти $C10$, C_{11} та S_{11} є пов'язані з прямокутними координатами $(\Delta x, \Delta y, \Delta z)$ зміщення системи координат такими формулами [8]:

$$\left.\begin{aligned} C_{10} &= -\frac{\Delta z}{R}; \\ C_{11} &= -\frac{\Delta x}{R}; \\ S_{11} &= -\frac{\Delta y}{R}. \end{aligned}\right\} \tag{6}$$

Якщо підставити формули (6) у (5), отримаємо

$$\left.\begin{aligned} A_{10} &= -\frac{fM}{R^2}\Delta z; \\ A_{11} &= -\frac{fM}{R^2}\Delta x; \\ B_{11} &= -\frac{fM}{R^2}\Delta y. \end{aligned}\right\} \tag{7}$$

Використовуючи замість $P_{10}(\sin\phi)$ і $P_{11}(\sin\phi)$ їх значення [12]

$$\left.\begin{aligned} P_{10}(\sin\phi) &= \sin\phi; \\ P_{11}(\sin\phi) &= \cos\phi, \end{aligned}\right\} \tag{8}$$

враховуючи формулу (7) та прийнявши $\frac{fM}{R^2} = \gamma$, величина N_1^0 буде мати вигляд

$$N_1^0 = \Delta z\sin\phi + \Delta x\cos\lambda\cos\phi + \Delta y\sin\lambda\cos\phi. \tag{9}$$

Із формули (9) можна зауважити залежність висот геоїда від прямокутних координат зміщення системи. Щоби прослідити числову характеристику N_1^0, задамося початковими прямокутними координатами зміщення параметрів регіональної геодезичної системи (наприклад, добре відомої європейської регіональної геодезичної системи European 1950) в загальноземній геоцентричній системі WGS 84 [6; 7]

$$\left.\begin{aligned} \Delta a &= 251 \ м; \\ \Delta\alpha &= 0.14192702\times10^{-4}; \\ \Delta x &= -87 \ м; \\ \Delta y &= -98 \ м; \\ \Delta z &= -121 \ м. \end{aligned}\right\} \tag{10}$$

Маючи відповідні координати зміщення $(\Delta x, \Delta y, \Delta z)$, можна знайти числову характеристику сферичної апроксимації N_1^0. Для цього необхідно вибрати якусь точку O зі сферичними координатами ϕ, λ. Досить доречно за точку $O(\phi, \lambda)$ вибрати центр сфероїдальної трапеції, в яку вписується територія України, оскільки така точка буде розміщена поблизу географічного центру України з координатами: $\phi_0 = 48.3°$, $\lambda_0 = 30.8°$.

Остаточно одержимо

$$N_1^0 = 173.4\ м\,. \tag{11}$$

Обчислимо тепер ще елемент еліпсоїдальної поправки N_1^1. Згідно формули (3) для вище описаної точки $O(\phi_0, \lambda_0)$ цю величину можна записати наступним чином:

$$N_1^1 = \left(\frac{1}{4} - \frac{3}{4}\sin^2\phi_0\right) N_1^0\,. \tag{12}$$

Підставляючи числові значення, отримаємо

$$N_1^1 = -29.1\ м\,. \tag{13}$$

Тоді вся еліпсоїдальна поправка $e^2 N_1^1$ буде рівна

$$e^2 N_1^1 = -0.19\ м\,. \tag{14}$$

Дослідимо тепер елемент другого степеня розкладу висоти геоїда N^0 в ряд сферичних функцій, тобто при $n = 2$ ряд (2) запишеться

$$N_2^0 = \frac{1}{\gamma}\Big[A_{20}P_{20}(\sin\phi) + (A_{21}\cos\lambda + B_{21}\sin\lambda)\,P_{21}(\sin\phi) + \\ + (A_{22}\cos 2\lambda + B_{22}\sin 2\lambda)\,P_{22}(\sin\phi)\Big]. \tag{15}$$

Вважаючи, що [12]

$$\left.\begin{aligned} P_{20}(\sin\phi) &= \frac{1}{2}\left(3\sin^2\phi - 1\right); \\ P_{21}(\sin\phi) &= 3\sin\phi\cos\phi\,; \\ P_{22}(\sin\phi) &= 3\cos^2\phi \end{aligned}\right\} \tag{16}$$

та

$$\left.\begin{aligned} C_{20} &= -1.082626\times10^{-3}\,; & & \\ C_{21} &= \quad 0\,; & S_{21} &= \quad 0\,; \\ C_{22} &= \quad 1.571\times10^{-6}\,; & S_{22} &= -9.03\times10^{-7} \end{aligned}\right\} \tag{17}$$

і знайшовши за формулами (5) коефіцієнти [12]

$$\left.\begin{aligned} A_{20} &= -67734.3\ м^2/c^2; & & \\ A_{21} &= \quad 0\,; & B_{21} &= \quad 0\,; \\ A_{22} &= \quad 98.3\ м^2/c^2; & B_{22} &= -56.5\ м^2/c^2, \end{aligned}\right\} \tag{18}$$

для точки О з координатами $\phi_0 = 48.3°$, $\lambda_0 = 30.8°$ нульовий елемент розкладу N_2^0 буде рівний

$$N_2^0 = -2324.1\ м\,. \tag{19}$$

Із результатів (19) добре видно сильну залежність висоти геоїда, зокрема, від другого зонального гармонічного коефіцієнта C_{20}.

Дослідимо тепер еліпсоїдальну поправку $e^2 N_2^1$. Застосовуючи формулу (3) для вище описаної точки $O(\phi_0, \lambda_0)$, запишемо спочатку величину N_2^1. Тобто

$$N_2^1 = \left(\frac{1}{4} - \frac{3}{4}\sin^2\phi_0\right) N_2^0\,. \tag{20}$$

Підставляючи числові значення, отримаємо

$$N_2^1 = 390.7\ м\,. \tag{21}$$

Тоді вся еліпсоїдальна поправка $e^2 N_2^1$ буде рівна

$$e^2 N_2^1 = 2.6\ м\,. \tag{22}$$

Оскільки результати обчислень (22) нам вказують на досить велику за абсолютною величиною еліпсоїдальну поправку $e^2 N_2^1$, доцільно виконати ще наступні дослідження. Знайдемо тепер ще елемент третього степеня розкладу висоти геоїда N^0 в ряд сферичних функцій, тобто при $n = 3$ ряд (2) запишеться

$$N_3^0 = \frac{1}{\gamma}\left[\begin{aligned} &A_{30}P_{30}(\sin\phi) + (A_{31}\cos\lambda + B_{31}\sin\lambda)\,P_{31}(\sin\phi) + \\ &+ (A_{32}\cos 2\lambda + B_{32}\sin 2\lambda)\,P_{32}(\sin\phi) + (A_{33}\cos 3\lambda + B_{33}\sin 3\lambda)\,P_{33}(\sin\phi) \end{aligned}\right]. \tag{23}$$

Вважаючи, що

$$\left.\begin{aligned} P_{30}(\sin\phi) &= \frac{1}{2}\left(5\sin^3\phi - 3\sin\phi\right); \\ P_{31}(\sin\phi) &= -\frac{3}{2}\left(5\sin^2\phi - 1\right)\left(1 - \sin^2\phi\right)^{1/2}; \\ P_{32}(\sin\phi) &= 15\left(1 - \sin^2\phi\right)\sin\phi\,; \\ P_{33}(\sin\phi) &= -15\left(1 - \sin^2\phi\right)^{3/2} \end{aligned}\right\} \tag{24}$$

та

$$\left.\begin{aligned} C_{30} &= 2.535\times10^{-6}\,; & & \\ C_{31} &= 2.192\times10^{-6}\,; & S_{31} &= \quad 2.72\times10^{-7}\,; \\ C_{32} &= 8.93\times10^{-7}\,; & S_{32} &= -6.23\times10^{-7}\,; \\ C_{33} &= 7.00\times10^{-7}\,; & S_{33} &= \quad 1.412\times10^{-6} \end{aligned}\right\} \tag{25}$$

і знайшовши за формулами (5) коефіцієнти

$$\left.\begin{aligned} A_{30} &= 158.6\ м^2/c^2; & & \\ A_{31} &= 137.1\ м^2/c^2; & B_{31} &= \quad 17.0\ м^2/c^2; \\ A_{32} &= \quad 55.9\ м^2/c^2; & B_{32} &= -39.0\ м^2/c^2; \\ A_{33} &= \quad 43.8\ м^2/c^2; & B_{33} &= \quad 88.3\ м^2/c^2, \end{aligned}\right\} \tag{26}$$

для точки О з координатами $\phi_0 = 48.3°$, $\lambda_0 = 30.8°$ нульовий елемент розкладу N_3^0 буде рівний

$$N_3^0 = -67.0\ м\,. \tag{27}$$

Дослідимо тепер еліпсоїдальну поправку $e^2 N_3^1$. Застосовуючи формулу (3) для вище описаної точки $O(\phi_0, \lambda_0)$, запишемо спочатку величину N_3^1. Тобто

$$N_3^1 = \left(\frac{1}{4} - \frac{3}{4}\sin^2\phi_0\right) N_3^0\,. \tag{28}$$

Підставляючи числові значення, отримаємо

$$N_3^1 = 11.3\ м\,. \tag{29}$$

Тоді вся еліпсоїдальна поправка $e^2 N_3^1$ буде рівна

$$e^2 N_3^1 = 0.076\ м = 7.6\ см\,. \tag{30}$$

Із результатів обчислень (30) можна впевнено сказати: похибка для висот геоїда N через нехтування еліпсоїдальної поправки $e^2 N_3^1$ в середньому для території України дає величину ± 7,6 см, що має такий же самий порядок точності, яка забезпечується сучасними альтиметро-гравіметричними обчисленнями аномального гравітаційного поля Землі.

Висновки з даного дослідження та перспективи. Таким чином, досліджуючи висоту геоїда N, можна підсумувати наступне. Існує сильна залежність висоти геоїда від зміщення референцної системи, яка показана результатами в сферичній апроксимації (11). Щодо еліпсоїдальних поправок $e^2N_1^1$, $e^2N_2^1$ та $e^2N_3^1$ то їх необхідно також враховувати, оскільки їх значення, представлені відповідно у вигляді результатів (14), (22) та (30), мають величини такого ж самого порядку, що і сучасні високоточні альтиметро-гравіметричні обчислення аномального гравітаційного поля Землі.

Список літератури:

1. Гофман-Велленгоф Б., Мориц Г. Физическая геодезия: Пер. с англ. Ю.М. Неймана, Л.С. Сугаиповой / Под ред. Ю.М. Неймана. Москва : Изд-во МИИГАиК, 2007. 426 с.
2. Двуліт П.Д. Фізична геодезія. Київ : Експрес, 2008. 256 с.
3. Загребин Д.В. Теория регуляризированного геоида. Тр. ИТА. 1952. № 1. С. 52–61.
4. Мориц Г. Современная физическая геодезия. Пер. с англ. Москва : Недра, 1983. 392 с.
5. Boucher C., Altamimi Z. ITRS, PZ–90 and WGS–84: Current Realizations and the Related Transformation Parameters. *Journal of Geodesy* 2001. V. 75. P. 613–619.
6. DMA Technical Report: Part I – Methods, Techniques and Data Used in WGS84 Development, (DMA TR 8350.2-A), Headquarters Defense Mapping Agency, Washington, DC, December, 1987. P. 194.
7. DMA Technical Report: Part II – Parameters, Formulas and Graphics for the Practical Application of WGS84, (DMA TR 8350.2-B), Headquarters Defense Mapping Agency, Washington, DC, December, 1987. P. 302.
8. Heiskanen W. and Moritz H. Physical Geodesy. W.H. Freeman and Company. San Francisco, California, 1967. P. 402.
9. Lelgemann D. Spherical Approximation and the Combination of Gravimetric and Satellite Data. Boll. Geold. Sci. Affini. 1973. V. 32. P. 241–250.
10. Lemoine J., Bourgogne S., Biancal R., Reinquin F., Bruinsma S. EIGEN-GRGS.RL04.MEAN-FIELD – Model of the Earth's Gravitational Field with Time Variable Part CNES/GRGS RL04, 2019.
11. Zingerle P., Brockmann J., Pail R., Gruber T., Willberg M. Polar Model of Extended Gravitational Field TIM_R6. 2019. doi: 10.5880/ICGEM.2019.005
12. Согор А.Р., Согор М.А. Про вплив еліпсоїдальних поправок на визначення аномалій сили ваги. *Молодий вчений*. 2019. № 8(72). С. 153–156.

References:

1. Hoffmann-Wellenhof, B., & Moritz, H. (2007). *Fizicheskaya geodeziya* [Physical geodesy]. Moscow. (in Russian)
2. Dvulit, P.D. (2008). *Fizychna Heodeziia* [Physical geodesy]. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Zagrebin, D.V. (1952). Teoriya regulyarizirovannogo geoida [Theory of regularized geoid]. *Trudy ITA*, no. 1, pp. 52–61.
4. Moritz, H. (1983). *Sovremennaya fizicheskaya geodeziya* [Advanced physical geodesy]. Moscow. (in Russian)
5. Boucher, C., & Altamimi, Z. (2001). ITRS, PZ–90 and WGS–84: Current Realizations and the Related Transformation Parameters. *Journal of Geodesy*, vol. 75, pp. 613–619.
6. DMA Technical Report: Part I (1983). Methods, Techniques and Data Used in WGS84 Development, (DMA TR 8350.2-A), Headquarters Defense Mapping Agency.
7. DMA Technical Report: Part II (1987). Parameters, Formulas and Graphics for the Practical Application of WGS84, (DMA TR 8350.2-B), Headquarters Defense Mapping Agency.
8. Heiskanen, W. and Moritz, H. (1967). Physical Geodesy. W.H. Freeman and Company. San Francisco, California.
9. Lelgemann, D. (1973). Spherical Approximation and the Combination of Gravimetric and Satellite Data. *Boll. Geold. Sci. Affini*, vol. 32, pp. 241–250.
10. Lemoine, J., Bourgogne, S., Biancal, R., Reinquin, F., & Bruinsma, S. (2019). EIGEN-GRGS.RL04.MEAN-FIELD. *Model of the Earth's Gravitational Field with Time Variable Part CNES/GRGS RL04.* Available at: https://grace.obs-mip.fr/variable-models-grace-lageos/mean-fields/release-04 (accessed 12 August 2019).
11. Zingerle, P., Brockmann, J., Pail, R., Gruber, T., & Willberg, M. (2019). GO CONS GCF-2 TIM R6e. *Polar Model of Extended Gravitational Field TIM_R6*. doi: 10.5880/ICGEM.2019.005
12. Sohor, A.R., & Sohor, M.A. (2019). Pro vplyv elipsoidalnykh popravok na vyznachennia anomalii syly vahy [On the influence of ellipsoidal corrections on the determination of anomalies of gravity]. *Molodyi vchenyi*, no. 8(72), pp. 153–156.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-28
УДК 659.44

Миколаєнко А.Ю., Сливка Т.О.
Київський національний університет культури і мистецтв

ЕФЕКТИВНІСТЬ НОВИННИХ ЗАГОЛОВКІВ В ІНТЕРНЕТ-ЗМІ

Анотація. Заголовки можна вважати основним джерелом інформації на сайті. Більшість користувачів Інтернету не вчитуються в тексти новин, натомість беруть необхідну інформацію лише з їхніх заголовків. Інколи електронні заголовки можуть бути подані поза контекстом, наприклад, у списках статей на сайті, у списках повідомлень, що надійшли в поштових програмах, у списках результатів пошуку на пошукових серверах, у списках закладок браузера та інших елементах навігації. У статті ми розглянули основні типи та особливості інтернет-заголовків українських медіа, а також деякі принципи пошукової оптимізації заголовків, які сприяють збільшенню відвідуваності інтернет-сторінок українських медіа.

Ключові слова: інтернет-ЗМІ, заголовок, сайт, контент, Інтернет, пошукова оптимізація.

Mykolaienko Alla, Slyvka Timea
Kyiv National University of Culture and Arts

EFFECTIVENESS OF NEWS HEADS IN INTERNET MEDIA

Summary. The Global Network is the most sought-after source for finding and retrieving information. That is why the headlines on the Internet are one of the most important elements of the World Wide Web, as they are the result of the query results. Moreover, headlines attract readers' attention, influence the number of visits to the site and are a factor in their success. Usually, the reader first of all pays attention to the title of the material, so it can greatly increase the competitiveness of any online publication. A cleverly crafted headline is much easier to convince the reader than, for example, a sharp pamphlet. That is why the nature and design of the headlines shape the image of the publication. The headline also determines the impact of various publications on the reader, since a content article with a wrongly chosen headline will go unnoticed, while even medium-sized material may become popular due to its clear headline. Headers can be considered as the main source of information on the site. Most Internet users do not read the news texts, but instead retrieve the necessary information from their headlines only. Instead, editors want to put in a headline that is easy to remember, similar to a sensation, and may be the catalyst for the reader to read the news. However, this means that the material will be largely perceived in the title tone itself. At this stage, it is important whether the journalist objectively covers the information, whether he or she adheres to the principles of journalistic ethics in his or her professional activity. Sometimes email headers can be submitted out of context, such as article lists on websites, mailing lists, search results lists on search engines, browser bookmarks, and other navigation items. In the article we have examined the main types and features of Ukrainian media headlines, as well as some principles of search engine optimization of headlines that help to increase the number of Ukrainian media websites.The purpose of the article is to investigate the principles of improving the search results of the site when editing the content of online media.

Keywords: Internet media, headline, website, content, internet, search engine optimization.

Постановка проблеми. Глобальна мережа є найзатребуванішим джерелом пошуку та отримання інформації. Саме тому заголовки матеріалів в Інтернеті є одним з найважливіших елементів всесвітньої мережі, оскільки саме від них залежать результати запиту. Більше того, заголовки привертають увагу читачів, впливають на кількість відвідувань сайту та є чинником їхньої успішності.

Зазвичай, читач в першу чергу звертає увагу саме на заголовок матеріалу, тому він значною мірою може підвищити конкурентоспроможність будь-якого онлайн-видання. Вміло складений заголовок здатний значно легше переконати читача, ніж, наприклад, різкий памфлет. Тому саме характер та оформлення заголовків формує імідж видання. Заголовок також визначає вплив різних публікацій на читача, оскільки змістовна стаття з неправильно вибраним заголовком так і залишиться непоміченою, тоді як навіть матеріал середнього рівня може стати популярним завдяки своєму виразному заголовку.

Об'єктом дослідження наукової статті є заголовки статей українських онлайн-видань, а предметом – особливості написання заголовків, що залежать від запитів у пошукових системах.

Актуальність теми полягає в тому, що розглядається специфіка подання заголовків у інтернет-виданнях та саме їх вплив на користувача.

Джерельною базою виступають сайти популярних українських новинних інтернет-видань «Gazeta.ua», «РБК», «Телевізійна служба новин», «Українська правда», «УНІАН».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зараз тему інтернет-медіа досліджують українські та зарубіжні науковці такі як: О. Амзін, І. Артамонова, О. Вартанова, О. Калмиков, К. Кіліан, О. Коцарев, Л. Коханова, Р. Крейг, С. Матвєєва, Я. Нільсен, І. Фомічова, Б. Потятиник, Дж. Прайс та Л. Прайс, І. Хаммеріг і К. Харрісон та ін. Також фахівці розглядають проблему формування інтернет-заголовків, беручи до уваги особливості онлайн-видань та пошукові запити користувачів мережі.

© Миколаєнко А.Ю., Сливка Т.О., 2020

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У працях вище зазначених фахівців складно знайти дослідження пошукової оптимізації заголовків у контексті однієї з найважливіших складових впливу редактора на відвідуваність сайту та формування читацької аудиторії. Згідно з цим, актуальність обраної теми наукової статті зумовлена необхідністю вивчення та висвітлення питання пошукової оптимізації заголовків редактором українських інтернет-медіа.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження особливостей та типів інтернет-заголовків, основних принципів пошукової оптимізації заголовків для збільшення відвідуваності сайту та покращення результатів його пошукової видачі при редакторському опрацюванні контенту онлайнового ЗМІ.

Виклад основного матеріалу. Роль Інтернету як засобу масової інформації – стрімко зростає. За результатами соціологічного опитування Інституту Горшеніна, 72,3% української молоді обирають Інтернет як основне джерело інформації про події. Трохи менше – 58,2% опитаних отримують інформацію за допомогою телебачення, 21,7% – за допомогою спілкування з людьми, 12,4% – через друковані ЗМІ, 5,8% – слухають радіо [4]. Популярні телеканали вже давно облаштували окремі канали на відеохостингах, серед яких YouTube. У межах цього ресурсу медійники вигідно застосовують властиві для нього засоби привертання уваги. Наприклад, О. Амзін вважає, що в інтернет-публікації надзвичайно важливим є заголовок, бо він не тільки привертає увагу користувача, а може виявитися, навіть, єдиною прочитаною реципієнтом інформацією; «в 60-80% випадках новину не читають, а дістають уявлення про те, що відбувається, із заголовків» [1]. Інтернет-видання набирає популярність завдяки кількості відвідувань сторінки, саме тому великою велика кількість редакторів хочуть закласти в заголовку ту інформацію, яка легко запам'ятається, буде схожа на сенсацію, і, можливо, стане для читача тим самим каталізатором, щоб прочитати новину. Проте це означає, що матеріал буде значною мірою сприйнятий в тональності, заданій саме заголовком. На цьому етапі важливо, чи журналіст об'єктивно висвітлює інформацію, чи дотримується він принципів журналістської етики у своїй професійній діяльності.

Найчастіше, по своїй суті заголовок – це суто функціональна річ. Він, зокрема, повинен привернути увагу користувачів, які вже автоматично гортають стрічку новин, спонукати їх натиснути на матеріал, прочитати, передати тему та хоча б частково створити уявлення про зміст тексту, передати ідею чи настрій тексту.

У своїй книзі «Як підносити новини» її автори Р. Коппервуд, Р. Нельсон відзначають, що «будь-яка досить освічена і людина, яка добре володіє мовою, може навчитися писати чіткі, прийнятні заголовки, але ніякі уроки або досвід не можуть наділити людину даром, отриманим з народження, таким, як музичний слух, наприклад». Звичайно, в цьому твердженні є перебільшення, але і насправді журналістові, який створює заголовок, потрібно вміти чути, як він звучить для читачів, яку думку він передає, чи немає в ньому непоєднуваних звуків або двозначного змісту і т.д.

Звернемося до досвіду Д. Толкачова – «редактора заголовків» журналу «Профіль», автора брошури «Геніальні заголовки. Далеко не повне зібрання творів», в якій понад 600 створених журналістом заголовків. «До моїх обов'язків, – пише він, – входить представлення на суд головного редактора тижневика (або шеф-редактора) не менше 10 заголовків і підзаголовків до кожної статті (всього в журналі 80 смуг). Завдання непросте».

Журналіст вважає, що при складанні заголовка головне – відобразити в ньому сенс статті, зробити це красиво, з гумором, не збиваючись на баламутство. Заголовок має бути таким, щоб читач захотів прочитати текст. Робота із заголовком не може бути механічною. Вона завжди – важкий творчий пошук. І не тільки розуму, але й душі. Саме те, що називається душею людини, перш за все виявляється в етичній стороні його дій, його творчості.

Проте, на нашу думку, на механізм складання заголовків неабияк вплинули вимоги пошукової оптимізації (search engine optimization, SEO). Відтак, мистецтво газетних заголовків звелося до шаблонного процесу упаковування в одну фразу якомога більшої кількості ключових слів.

Сучасні журналістикознавці вивчають мовлення журналістів у контексті аналізу принципів журналістської етики (В. Іванов, В. Сердюк, О. Кузнецова), дослідження маніпуляцій (С. Кара-Мурза, Г. Подшивайлова, Н. Стасула), вивчають заголовки (В. Різун, Г. Шаповалова, А. Дем'янова). Треба усвідомити, що важливою складовою формування заголовків є мовна маніпуляція. Проблеми, пов'язані з останнім чинником, лежать не лише у площині лінгвістики, журналістики та психології, але насамперед у площині моралі.

Інтернет-ЗМІ використовують засоби маніпуляції різного рівня. Серед них стилістичні прийоми та виражальні засоби мови, які сприяють створенню комічного ефекту, нагнітанню страху, відображенню чуток [8]. Маніпуляція через вербальний канал передбачає, що реципієнт створює у своїй уяві зоровий образ, вибудовує певний ряд стійких асоціацій, що пов'язані із стереотипізованим сприйняттям тих чи інших вербальних кодів. Це зумовлює підвищену увагу комунікаторів-журналістів до такого засобу маніпуляції. Впливати на сприйняття читача може і своєрідний заголовок новини; у такому разі вербальні засоби маніпуляції виконують водночас і рекламну функцію. Подальше уважне ознайомлення із змістом новини часто виявляє невідповідність між заголовком та змістом, безпідставність уведення в текст тих вербальних одиниць, що здійснюють маніпулятивний вплив.

Різноманітні художні прийоми, такі як іронія і гра слів далеко не завжди доречні. Різні люди мають різні табу, але найтиповіші стосуються імен і прізвищ, смерті та трагедій, а також жартів, які можуть зачепити релігійні й патріотичні почуття.

Що стосується формату заголовку і інтернет-виданні, то їх можна виділити декілька видів. Перший – це розлогі та довгі заголовки зі скандальними цитатами, а другий – короткі, від одного до п'яти слів, часто метафоричні чи іронічні, доповнені змістовним лідом. Чимало онлайн-видань, серед яких «Українська правда», «Платформа», «Цензор», «Новое время», «Politeka» – практикують складені заголовки. Вони інформативніші,

але пояснювальна друга частина дещо приглушує художній ефект першої.

Також варто погодитися з О. Амзіним у тому, що час швидко змінює поняття про якість заголовка. Дослідник виділив декілька вирішальних факторів, що впливають на якість назви новини: зручність для читання, привабливість, інформативність, стислість [1].

Сьогодні читачам зручно відслідковувати інформаційний потік у вигляді коротких речень і завантажувати в повному обсязі лише ті матеріали, які їх зацікавили. Вони бажають, щоб у заголовку було повноцінно відображено суть новини. Саме тому одною з найголовніших рис заголовків новин є інформативність.

Не менш важливою ознакою є об'єктивність. Проте не рідко на просторах глобальної мережі ми можемо зустріти заголовки новин, що не виправдовують першочергових очікувань, не відповідають темі статті або є перебільшеними.

Необхідно зазначити, що єдиних правил для написання заголовків не може бути. Назва повністю залежить від змісту новини, а в різних випадках переважають різні ознаки заголовків. Респондентам також було запропоновано обрати назву новини, яка найбільше спонукає їх до прочитання повної статті.

Таким чином, кожен Інтернет-ресурс обирає свій стиль заголовків новин, зорієнтований на конкретну аудиторію. Наприклад, журналісти ТСН часто вдаються до яскравих, емоційних, іноді довгих заголовків, які не завжди є об'єктивними. Наприклад, «У родині Ірини Білик сталося горе» (ТСН. – 16.10.2019 р.), «У Рівному мати залишила немовля в гуртожитку і зникла. Малюка знайшли ледь живого після її побиття» (ТСН. – 15.10.2019 р.). «Українська правда» відзначається лаконічними, чіткими, інформативними заголовками, не позбавленими інтриги. Наприклад, «У Запоріжжі активістку вдарили ножем, вона у реанімації» (УП. – 24.10.2019 р.), «Трамп оголосив про скасування санкцій проти Туреччини» (УП. – 23.10.2019 р.), «Уряд подарував українцям на Різдво довгі вихідні» (УП. – 23.10.2019 р.).

Заголовки новин сайту УНІАН зазвичай інформативні, побудовані у формі однотипних речень, позбавлені інтриги та яскраво виражених емоцій. Наприклад, «Кабмін прийняв рішення про перенесення робочих днів у 2020 році» (УНІАН. – 23.10.2019 р.), «Підозрюваного у держзраді Бровченка заарештували з можливістю застави» (УНІАН. – 23.10.2019 р.), «Нафтогаз не буде штрафувати ОСББ за недобір газу» (УНІАН. – 23.10.2019 р.).

Ми зробили спробу упорядкувати ознаки заголовків, які відповідали б прагненням журналістів привабити читачів та потребам самих відвідувачів сайту.

Об'єктивність, на нашу думку, має посідати перше місце. Ця ознака заголовків відповідає бажанням читачів і передусім нормам журналістської етики. Дослідниця Х. Дацишин стверджує, що аналіз телевізійних новин на сайті ТСН виявляє чимало прикладів використання вербальних засобів маніпуляції в заголовках [3, с. 207]. Так, журналісти часто дозволяють собі використовувати означення з чітко вираженим позитивним чи негативним забарвленням («У Німеччині жорстоко вбили зірку українського талант-шоу і кинули у річку» (ТСН. – 07.06.2019 р.), «У загиблих дзвонили телефони. У страшній ДТП на Одещині загинуло дев'ять осіб, четверо – дивом вціліли» (ТСН. – 21.09.2019 р.)), замінювати ірреальну модальність висловлювання на реальну («У Чернівцях народилася дівчинка з двома головами» (ТСН. – 28.09.2019 р.) – насправді це сіамські близнюки та вербально перебільшувати події («Екс-дружина Віктора Павліка показала його оголені фото, які він їй надсилав» (ТСН. – 04.09.2019 р.)).

Дослідник М. Нагорняк наголошує на тому, що заголовок новини має бути збалансованим. Таким він вважається у тому разі, якщо кореспондент висвітлює подію з врахуванням усіх фактів, що є дотичними до неї [6]. Цією порадою теж часто нехтують журналісти ТСН, обираючи для написання заголовка другорядне, але більш яскраве повідомлення.

Дослідження дало змогу виявити, що в другу чергу, щоб спонукати чи– тачів переглянути повний матеріал, заголовок новини має інтригувати. Він повинен об'єктивно інформувати про подію, але водночас мати відтінок недомовленості, бути цікавим. Якщо у заголовку буде викладено усі аспекти новини, відвідувач сайту не буде завантажувати повний матеріал.

Так, 33% респондентів обрали серед запропонованих назву «Спливло відео скандального звернення хору Верьовки до росіян» (Gazeta.ua. – 24.10.2019 р.) як таку, що найбільше спонукає їх до прочитання усієї новини. Цей заголовок приваблює читачів сенсаційністю, новизною. Його перевага в тому, що для отримання подробиць читач має звернутися до тексту новини. Але при написанні інтригуючих заголовків завжди виникає небезпека перебільшення. Тож журналіст має бути неабияким майстром слова, щоб дібрати відповідні мовні засоби.

Третьою за важливістю ознакою заголовків є їхня інформативність. Назви повинні обов'язково містити ключові слова, відповідати на основні питання («Де?», «Хто?», «Що відбулося?», «Коли?» та ін.). Варто погодитися з Р. Крейгом, що заголовок може розважати читачів, але не за рахунок їх інформування [5, с.176]. Заголовки з другорядною інформативною функцією нині майже не використовуються у новинарній Інтернет-журналістиці, однак дуже ефективні для аналітичних статей чи авторських колонок («Не підняти зарплати вчителям – зальот для Зеленського» (Gazeta.ua. – 22.10.2019 р.), «Потрібно готуватися до губернаторопаду» (Gazeta.ua. – 21.10.2019 р.).

Тому четвертою ознакою, про яку мають пам'ятати журналісти, є лаконічність, а також простота. Доведено, що найкраще сприймається читачами заголовок, у якому не більше семи слів. О. Амзін прогнозує з часом скорочення довжини заголовка [1]. Легші для сприйняття такі назви, як «Зеленський відвідає церемонію японського імператора» (Gazeta.ua. – 20.10.2019 р.), «В Одесі горів монастир» (Gazeta.ua. – 20.10.2019 р.).

Науковець Б. Потятиник застерігає: «Варто мати на увазі. Що швидкість читання онлайн зазвичай повільніша, ніж друкованих видань (приблизно на 30%). Речення на екрані виглядають довшими, ніж аналогічні речення на папері, відповідно, більше часу йде на прочитання їх на моні-

торі. Отож потрібно застосовувати коротші речення й простіші конструкції, без ускладненої пунктуації» [7]. О. Гусак радить «уникати зайвої деталізації, незрозумілих абревіатур, повних назв посад, установ, цифри краще округлювати. Варто максимально скорочувати заголовки, вживаючи штампи» [2]. Наприклад, нелегко сприймаються читачем такі назви: «ВВП України у II кварталі 2018 року зріс на 3,8%, – Держстат» (РБК. – 18.09.2019 р.), «У Зеленського усвідомлюють наслідки законопроекту №1210, – Каленков» (РБК. – 18.09.2019 р.).

Висновки і пропозиції. Дослідження дало змогу встановити найсуттєвіші ознаки заголовків новин на сучасному етапі розвитку Інтернет-журналістики. Завдяки опитуванню з'ясувалося, що відвідувачі Інтернет-сайтів готові читати повні матеріали, якщо їх зацікавить заголовок. Найважливішими читачі вважають об'єктивність та інформативність, а також яскравість і лаконічність.

Основною ознакою заголовка, яка спонукає відвідувача сайту переглянути повний матеріал, згідно з результатами дослідження, стала його здатність заінтригувати читача, оскільки без зацікавлення інформативність заголовка є неефективною. Услід за інформативністю до переліку важливих ознак долучилися лаконічність та простота. За необхідності така послідовність ознак може змінюватися, однак жоден елемент не може бути не врахованим при написанні заголовка. Також за умови дотримання об'єктивності журналісти можуть робити акцент у заголовку.

Дослідження може бути корисним у подальшому вивченні особливостей заголовків новин у інтернет-ЗМІ, процесу сприйняття їх читачами та принципів написання заголовків. Дослідження дає змогу розставити пріоритети при написанні заголовків новин та урівноважити інтереси читацької аудиторії та журналістів.

Список літератури:

1. Амзин А. Новостная Интернет-журналистика : сетевой учеб. Москва : Аспект Пресс, 2011. С. 17.
2. Гусак О.О. Заголовок як інструмент збільшення відвідуваності сайту Інтернет-ЗМІ. *Держава та регіони. Сер. : Соціальні комунікації.* 2013. № 2. С. 70–73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2013_2_15 (дата звернення: 24.10.2019).
3. Дацишин Х. Мовні маніпуляції в заголовках Інтернет-версії телевізійних новин (на прикладі Інтернет-сторінки програми «ТСН»). *Теле- та радіожурналістика.* 2014. Вип. 13. С. 204–209.
4. Інтернет є основним джерелом інформації для 72,3% української молоді. URL: http://vnz.org.ua/novyny/suspilstvo/3554-internet-e-osnovnym-dzherelom-informatsiyi-dlja-723-ukrayinskoyi-molodi (дата звернення: 24.10.2019).
5. Крейг Р. Інтернет-журналістика: робота журналіста і редактора у нових ЗМІ; пер. з англ. А. Іщенка. Київ : Києво-Могилянська академія, 2007. 324 с.
6. Нагорняк М. Заголовок новини: як зробити його ефективним (на матеріалах інформаційних передач першої програми Національної радіокомпанії України). URL: http://journ.univ.kiev.ua/trk/publikacii/nagornyak/nagornyak_publ_2.php (дата звернення: 24.10.2019).
7. Потятиник Б.В. Інтернет-журналістика: навч. посіб. Львів : ПАІС, 2010. 244 с.
8. Подшивайлова Г.М. Мовні засоби маніпулятивного впливу в політичному дискурсі (на матеріалі друкованих російськомовних ЗМІ України) : автореф. дис. канд. філол. наук. Київ. нац. лінгв. ун-т. Київ, 2009. 21 с.
9. «РБК». URL: https://www.rbc.ua/ukr://www.segodnya.ua.://www.segodnya.ua.://slovovolyni.com.://slovovolyni.com (дата звернення: 24.10.2019).
10. «Телевізійна служба новин». URL: https://tsn.ua (дата звернення: 24.10.2019).
11. «Українська правда». URL: https://www.pravda.com.ua (дата звернення: 24.10.2019).
12. «УНІАН». URL: https://www.unian.ua (дата звернення: 24.10.2019).
13. «Gazeta.ua». URL: https://gazeta.ua (дата звернення: 24.10.2019).

References:

1. Amzyn, A. (2011). *Novostnaia Internet-zhurnalystyka* [Online news journalism]. Moscow: Aspekt Press, p. 17.
2. Husak, O.O. (2013). Zaholovok yak instrument zbilshennia vidviduvanosti saitu Internet-ZMI [Heading as a tool to increase traffic to the Internet media site. State and regions]. *Derzhava ta rehiony. Sotsialni komunikatsii,* vol. 2, pp. 70–73. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drsk_2013_2_15
3. Datsyshyn, Kh. (2014). Movni manipuliatsii v zaholovkakh Internet-versii televiziinykh novyn (na prykladi Internet-storinky prohramy «TSN») [Language manipulation in the headlines of the Internet version of television news (for example, the TSN program website)]. *Tele- ta radiozhurnalistyka*, vol. 13, pp. 204–209.
4. Internet ye osnovnym dzherelom informatsii dlia 72,3% ukrainskoi molodi [The Internet is the main source of information for 72.3% of Ukrainian youth]. Available at: http://vnz.org.ua/novyny/suspilstvo/3554-internet-e-osnovnym-dzherelom-informatsiyi-dlja-723-ukrayinskoyi-molodi (accessed 24 October 2019).
5. Kreih, R. (2007). *Internet-zhurnalistyka: robota zhurnalista i redaktora u novykh ZMI* [Internet journalism: the work of a journalist and editor in the new media]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia, p. 324.
6. Nahorniak, M. *Zaholovok novyny: yak zrobyty yoho efektyvnym (na materialakh informatsiinykh peredach pershoi prohramy Natsionalnoi radiokompanii Ukrainy)* [News headline: how to make it effective (based on the information programs of the first program of the National Radio Company of Ukraine)]. Available at: http://journ.univ.kiev.ua/trk/publikacii/nagornyak/nagornyak_publ_2.php (accessed 24 October 2019).
7. Potiatynyk, B.V. (2010). *Internet-zhurnalistyka* [Online Journalism]. Lviv: PAIS, p. 244.
8. Podshyvailova, H.M. (2009). *Movni zasoby manipuliatyvnoho vplyvu v politychnomu dyskursi (na materiali drukovanykh rosiiskomovnykh ZMI Ukrainy)* [Linguistic Means of Manipulative Influence in Political Discourse (on material of the Russian-language print media of Ukraine)]. Kyiv: Kyiv National Linguistic University, p. 21.
9. «RBK». Available at: https://www.rbc.ua/ukr://www.segodnya.ua.://www.segodnya.ua.://slovovolyni.com.://slovovolyni.com (accessed 24 October 2019).
10. «Televiziina sluzhba novyn». Available at: https://tsn.ua (accessed 24 October 2019).
11. «Ukrainska pravda». Available at: https://www.pravda.com.ua (accessed 24 October 2019).
12. «UNIAN». Available at: (https://www.unian.ua) (accessed 24 October 2019).
13. «Gazeta.ua». Available at: https://gazeta.ua (accessed 24 October 2019).

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-29
УДК 007:004.775:316.77

Онкович А.Д., Ярош І.М.
Київський національний університет культури і мистецтв

КОМПОЗИЦІЙНО-ГРАФІЧНА МОДЕЛЬ УРЯДОВИХ ПОРТАЛІВ ЯК СКЛАДОВА КОМУНІКАТИВНОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. У статті висвітлена проблема, яка якісно впливає на побудову комунікації між громадськістю та органами влади у сучасному світі – побудова веб-сайтів урядових інстанцій, вплив структури веб-сайтів на сприйняття інформації. За час проведення дослідження було з'ясовано проблематика UX/UI підходів в розробці веб-сайтів. Досліджено вплив структурних елементів веб-сайту на сприйняття інформації. Також було проаналізовано законодавчу базу в сфері електронного урядування України В статті охарактеризовано UX/UI підходи як складову комунікативного процесу. Визначено елементи електронних ресурсів державних установ, що впливають на якісну побудову комунікації. Відповідно до мети та завдань роботи процес дослідження вимагав застосування таких методів: порівняльний та поняттєвий, загальнонаукові методи, а також методи системного аналізу та узагальнення. Під час дослідження були використані суто журналістські методи стилістичного аналізу матеріалів, контекст-аналізу, а для виявлення впливу цих засобів – метод аналізу тексту та відео на відповідність до стандартів.

Ключові слова: комунікація, інтернет, електронне урядування, урядовий портал, веб-сайт, структура, UI, UX.

Onkovych Artem, Yarosh Illia
Kyiv National University of Culture and Arts

COMPOSITIONALLY-GRAPHIC MODEL OF GOVERNMENT WEBSITES AS A PART OF PROCESS OF COMMUNICATION

Summary. The article highlights the problem that has a qualitative effect on the construction of communication between the publicity and the authorities in the modern world – the construction of government websites, the influence of the structure of websites on the perception of information. During the study, the issues of UX/UI approaches to website development were identified. The influence of structural elements of the website on the perception of information were investigated. The legislative framework in the field of e-governance of Ukraine was also analyzed. The article describes UX/UI approaches as a component of the communication process. Elements of electronic resources of state institutions that influence the quality of communication were identified. In accordance with the purpose and objectives of the research process required the use of the following methods: comparative and conceptual, general scientific methods, as well as methods of systematic analysis and generalization. The study used journalistic method of stylistic analysis of materials, context analysis, the method of analysis of text and video on compliance with standards. Electronic resources of state executive bodies are an integral part of the Ukrainian segment of the Internet and officially operating information bodies, the work of which is regulated by the relevant regulatory framework. They are aimed at improving the efficiency of the public administration system in various fields and developing democratic principles of publicity in the field of information policy. One of the urgent scientific problems is the study of communication processes in public administration. In today's context, communication is an integral part of any form of public relations, in particular between the executive and the public. The main goal of this article is to analyze the impact of various structural elements of governmental websites on information perception and quality of communication. Having analyzed the sphere of e-government in Ukraine, we can conclude that the government portals of most state authorities are easy to communicate with and comply with the rules of e-government legislation. However, the World Wide Web is out of place and constantly evolving, so the challenges of today's society need a deeper analysis of user needs to build better communication.

Keywords: communication, Internet, eGovernment, government portal, website, structure, UI, UX.

Постановка проблеми. Електронні ресурси державних органів виконавчої влади є складовою частиною українського сегменту Інтернет й офіційно діючими інформаційними органами, робота яких регулюється відповідною нормативно-правовою базою. Вони спрямовані на підвищення ефективності системи державного управління у різних сферах та розвиток демократичних засад гласності у сфері інформаційної політики.

Однією з актуальних наукових проблем є саме дослідження комунікативних процесів в державному управлінні. Комунікація в сучасних умовах є невід'ємною частиною будь-яких форм суспільних відносин, зокрема між органами виконавчої влади та громадськістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвитком теорії та методології формування впливу веб-сайтів в журналістиці вивчалися У. Ліпманом, який показав роль мас-медіа в вираженні громадської думки, представниками франкфуртської школи Т.В. Адорно, Ю. Габермасрм і М. Хоркхаймером, які розглядали журналістику в світлі концепту публічної сфери як незалежної дискурсивного майданчику, а також П. Лазарфельдом і Р. Мертоном, що досліджували вплив масових комунікацій на смаки і організацію соціальної дії. Великий внесок у вивчення теми зробили О. Ситник, С. Шашенко, П. Салига, О. Фомішина.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Національними науковцями майже не досліджене питання UX/UI в ком-

© Онкович А.Д., Ярош І.М., 2020

позиційно-графічних моделях урядових порталів, рівень комунікації та легкості сприйняття інформації на таких сайтах з огляду на структуру.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз впливу різних структурних елементів веб-сайтів органів державної влади на сприйняття інформації та якісну комунікацію.

Виклад основного матеріалу. Комунікація – один із основоположних елементів хорошого веб-сайту. Це важливо для позитивного користувацького досвіду та для успішного веб-сайту, який справді приносить користь. На всі типи веб-сайтів так чи інакше впливає потреба в позитивному досвіді спілкування.

На жаль, спілкування іноді не помічається і сприймається за візуальну привабливість веб-сайту. В ідеалі, дизайн та інші елементи, які працюють разом, створюють чіткий, єдиний меседж для відвідувачів [6].

У даній статті розглянемо предмет чіткого спілкування у розробці урядових сайтів. Почнемо з обговорення основних методів комунікацій для веб-сайтів та типових проблем, з якими стикаються дизайнери при створенні.

1. Методи спілкування.

Веб-сайти спілкуються з відвідувачами різними способами. Не всі веб-сайти застосовують однаковий підхід, але майже кожен веб-сайт використовує принаймні кілька загальних методів комунікації. Для початку розглянемо деякі основні способи спілкування веб-сайтів із відвідувачами, перш ніж заглиблюватись у цю тему.

1.1. Текст.

Текст – це, звичайно, найбільш очевидна форма спілкування, яка відбувається в Інтернеті. Незалежно від того, чи є текст основним вмістом сторінки чи заголовком, більшість відвідувачів веб-сайту покладаються на текст, щоб зрозуміти основні його повідомлення.

1.2. Зображення.

Фотографії та зображення – чудові ресурси не тільки для створення привабливого та цікавого дизайну, але й для комунікаційних цілей. Зображення часто передають повідомлення швидше, чіткіше та більш чітко, ніж текст.

1.3. Назви.

Заголовки та підзаголовки допомагають повідомляти користувачам основні моменти та ідеї, чого очікувати від решти вмісту.

1.4. Іконки.

Однією з причин, чому іконки настільки корисні у веб-дизайні є те, що вони передають повідомлення без будь-якого тексту. Відвідувач може побачити знайомий значок, наприклад будинок, який посилається на домашню сторінку, і одразу дізнається, що це і що робити [1].

1.5. Стилі дизайну.

Стиль дизайну веб-сайту може також повідомляти відвідувачам повідомлення. Певні стилі дизайну є загальними для певних галузей, а інші стилі можуть не відповідати конкретному типу веб-сайту. Стиль може в цих випадках вказувати відвідувачам щось про ваш веб-сайт та як він відповідає їх потребам.

1.6. Кольори.

Очевидно, у веб-дизайні існує нескінченна різноманітність кольорів та кольорових схем. Іноді кольори вибираються саме з урахуванням того, що виглядає добре, але в інших випадках грає психологія кольору. Кольори не тільки відіграють велику роль у визначенні того, як виглядає веб-сайт, але і певним чином передають повідомлення відвідувачам.

1.7. Аудіо і відео.

Хоча більшість Інтернету складається з тексту, аудіо та відео стали все більш поширеними за останні кілька років, оскільки все більше користувачів знаходяться на високошвидкісних з'єднаннях. Оскільки аудіо та відео стали все більш поширеними, з'явилося багато нових можливостей для ефективного спілкування в Інтернеті.

2. Проблеми створення веб-сайту з чіткою комунікацією.

Щоб створити веб-сайт, який ефективно та чітко спілкується з відвідувачами, необхідно подолати ряд викликів. Не всі веб-сайти однакові, тому проблеми можуть відрізнятися від одного веб-сайту до іншого, але проблеми, обговорені нижче, є одними з найбільш поширених.

2.1. Тільки текст.

Однією з найбільших проблем, яку доводиться долати при створенні контенту – це вирішення кількості вмісту та інформації, яку потрібно використовувати. Звичайно, мати багато якісної інформації – це гарна річ, але вона також може заважати і ускладнювати чітке спілкування з користувачами. У багатьох випадках веб-сайти з меншим вмістом полегшують час подачі інформації, оскільки тому немає ніяких перешкод.

Старі версії урядових порталів часто стикались з цією проблемою, адже були розроблені ще з використанням застарілих технологій.

2.2. Кожен користувач різний.

Розробляючи веб-сайти, слід пам'ятати, що кожен відвідувач унікальний і що неможливо класифікувати всіх їх в одній групі. Веб-сайти розроблені з урахуванням їх цільової аудиторії, але навіть у цій групі користувачів деяке розмаїття все одно буде існувати.

Також з урахуванням цієї особливості згідно законодавства України кожен урядовий портал повинен містити версію для користувачів з вадами зору.

2.3. Ясність.

Щоб повідомлення було зрозумілим, має бути чітка мета та пріоритет веб-сайту, зрозумілий відвідувачу; не повинно бути занадто багато шуму або безладу; і повідомлення повинно бути передане таким чином, щоб його могли зрозуміти відвідувачі.

Гарним прикладом тут є веб-сайт Міністерства освіти України. Його головна сторінка зручно розділена за категоріями відвідувачів, не перевантажена зайвою інформацією, вона має зручну навігацію.

2.4. Збереження інформації про комунікацію.

Через необхідність чіткості та користь швидкого спілкування у збереженні повідомлень якомога коротшим є багато переваг. Коротке, чітке повідомлення, як правило, є найбільш ефективним для швидкого спілкування в Інтернеті [2].

Збереження повідомлення коротким та повним є головним завданням при створенні сайту. Однією з причин настільки ефективних тегів є те, що вони можуть повідомити щось важливе про компанію чи веб-сайт у короткій формі, що в ідеалі залишає незабутнє враження на користувача.

2.5. Не потрібно нагромаджувати комунікацію дизайном.

Дизайн та зовнішній вигляд веб-сайту повинні використовуватися стратегічно для покращення повідомлення веб-сайту, але він також може стати переважаючим елементом, що перешкоджає спілкуванню. Зміст веб-сайту має першочергове значення, тоді як його зовнішній вигляд слід використовувати, щоб зробити відвідування більш приємним, незабутнім та легким.

Існує кілька основних пунктів, на яких варто зосередитись при створенні веб-сайту з точки зору якісної комунікації. Знання того, що слід повідомляти, є ключовим кроком, який неможливо не помітити. Хоча самі інформація відрізнятись від сайту до сайту – основі принци нам все ж вдалось виділити.

3.1. Мета компанії або сайту.

Головний меседж, який повинен бути у кожного веб-сайту – це його призначення. Оскільки відвідувачі приходять на веб-сайт, вони повинні мати можливість швидко і точно зрозуміти, чому веб-сайт існує і що пропонується, і з цього вони повинні мати можливість визначити, чи є це те, що їх цікавить.

3.2. Що пропонується?

Окрім того, щоб просто зрозуміти мету веб-сайту, відвідувачі також повинні мати можливість швидко дізнатися, що їм пропонує компанія чи веб-сайт. Звичайно, це залежить від одного веб-сайту до іншого. Веб-сайти електронної комерції повинні чітко повідомляти відвідувачам типи товарів, які можна придбати. Що ж на рахунок урядових порталів, то на них повинна міститись інформація про послуги, які доступні користувачам від відповідної установи.

Гарно цим скористалось Міністерство закордонних справ України розмістивши на головній сторінці контакти усіх посольств та консульств, щоб облегшити користування сайтом.

3.3. Переваги для відвідувача.

Просто перерахування доступних послуг або продуктів може бути недостатнім. У більшості випадків веб-сайт повинен повідомляти відвідувачам, яким чином ці продукти та послуги можуть їм конкретно принести користь та чому їм було б краще з ними.

Проаналізувавши ряд урядових порталів, способи комунікації на них, деякі типові виклики та що слід повідомляти, ми визначили декілька хороших стратегій якісного спілкування. Ось декілька основних факторів.

4.1. Визначити, як користувачі можуть дізнатись про сайт.

Кожна установа та веб-сайт мають основний меседж і його важливо донести до користувачів. Важливо, щоб він був чітко визначеним, в протилежному випадку неможливо ефективно донести його відвідувачам. В ідеалі веб-сайт буде використовуватися як інструмент брендування компанії, тому повідомлення, що передаються, повинні відповідати векторам брендингу.

4.2. Не ускладнювати.

Ефективно спілкуватися набагато простіше, коли повідомлення прості, без надлишку інформації. За рахунок зменшення кількості інформації, яка передається, кожне повідомлення чи фрагмент інформації матимуть більший вплив.

4.3. Бути релевантним для таргетованої аудиторії.

Оскільки відвідувачі порталів різноманітні, важливо враховувати цільовий ринок та аудиторію ще при розробці веб-сайту. Веб-сайт повинен бути розроблений таким чином, щоб він міг налагодити комунікацію саме з цими відвідувачами.

4.4. Зробити неможливим пропуск повідомлення.

Найефективніший спосіб забезпечити, щоб відвідувачі отримували найважливіші повідомлення веб-сайту – це зробити так, щоб його майже неможливо було пропустити. Це можна зробити декількома різними способами, але найпоширенішими є за допомогою великого розміру тексту, кольорового тексту чи іншої техніки дизайну для того, щоб повідомлення виділялося [3]. Інші методи включають автоматичне завантаження аудіо, відео та спливаючих вікон.

4.5. Використання заголовків і підзаголовків.

На сторінках, які складаються із значної кількості тексту, їх розбиття та визначення основних пунктів із заголовками та підзаголовками може бути дуже ефективним. Заголовки допомагають не лише покращити текст, створивши пробіл та використовуючи жирний шрифт для додавання різноманітності на сторінку, але вони також передають відвідувачам структуру вмісту та можуть підсумовувати основні повідомлення вмісту.

6. Результати хорошого спілкування.

Веб-сайти, які здатні досягти ефективної комунікації з відвідувачами, отримують користь декількома різними способами. Так само веб-сайти, які не спілкуються ефективно, зазвичай борються в цих сферах.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, хотілося б зазначити основні переваги якісної комунікації.

1. Відвідувачі розуміють ціль веб-сайту.

Веб-сайт, який ефективно спілкується, отримає неабияку користь, якщо відвідувачі зможуть зрозуміти, що це за веб-сайт; і досвід також буде приємнішим і кориснішим для них. Важко створити успішний веб-сайт, який не починається з міцної основи ефективного спілкування.

2. Удосконалення брендингу.

Ще один вагомий результат ефективної комунікації – вдосконалення брендингу. Якщо повідомлення або цілі веб-сайту ефективно повідомляються відвідувачам, вони залишать на них враження, що допоможе сформувати їх імідж компанії. Брендинг важливий в Інтернеті та поза ним, а повідомлення, що надсилаються, є головним фактором.

3. Збільшення охоплення.

Веб-сайти мають різні цілі, але незалежно від конкретних цілей вони можуть досягти їх за допомогою ефективного спілкування.

4. Менше непотрібних досліджень.

Якщо відвідувачі не зможуть знайти те, що шукають на веб-сайті, або якщо вони не впевнені, що пропонується, вони звертатимуться за формами зворотного зв'язку чи на електронну пошту для пошуку потрібної інформації. При якісній структурі та побудові комунікації не потрібно витрачати час на зайве дослідження таких звернень.

Отже, проаналізувавши сферу електронного урядування в Україні можемо зробити висновок,

що урядові портали більшості органів державної влади є простими у комунікації, відповідають нормам законодавства у сфері електронного урядування. Проте всесвітня мережа не стоїть на місці і постійно розвивається, тому виклики сучасного суспільства потребують більш глибокого аналізу потреб користувачі для побудови кращого спілкування.

Список літератури:

1. Ситник О.В. Сучасні тенденції проектування взаємодії користувачів із інтернет-медіа. *Український інформаційний простір*. 2019. № 3. С. 185–196.
2. Фомішина О.В. Методи проектування та інструменти користувацької взаємодії з мережевим медіа. *Кросмедіаж контент, технології, перспективи*. Київ, 2017. С. 168–173.
3. Третяк О.А. Вплив новітніх комунікаційних інтернет-мереж на розвиток публічної сфери політики. *Економічний часопис-XXI*. 2011. № 11-12. С. 37–39.
4. Карачай В.А. Теоретико-методологічні аспекти проблеми демократизації українського суспільства за допомогою електронного врядування. *Політичні записки*. 2013. № 2(8). С. 206–217.
5. Крутій О.М. Комплексний механізм діалогової взаємодії органів влади і громадськості. *Державне будівництво*. 2010. № 1. С. 96–119.
6. Goodwin, K. (2009). Designing for the Digital Age: How to create human-centered products and services. Indianapolis: Wiley Publisher.

References:

1. Sytnyk, O.V. (2019). Suchasni tendecii proektuvania vzaiemodii korystuvachiv is internet-media [Modern tendencies of customers' interaction projection with Internet media]. *Ukrainian Informational Area*, no. 3, pp. 185–196.
2. Fomishyna, O.V. (2017). Metody proectuvania ta instrumenty korystuvatskoi vzaiemodii z merezhevym media [Design methods and tools for user interaction with network media]. *Crossmedia: content, technologies, prospects*, pp. 168–173.
3. Tretiak, O.A. (2011). Vplyv novitnikh komunikaciinykh internet-merezh na rozvytok publichnoi sfery polityky [Influence of newest Internet communication networks on the development of public policy]. *Economic magazine-XXI*, no. 11–12, pp. 37–39.
4. Karachai, V.A. (2013). Teoretyko-metodolohichni aspekty problem demokratyzacii ukrainskogo suspilstva za dopomohoiu electronoho vriaduvania [Theoretical and methodological aspects of the problem of democratization of Ukrainian society by means of e-government]. *Political notes*, vol. 2, no. 8, pp. 206–217.
5. Krutii, O.M. (2010). Kompleksnyi mekhanizm dialogovoi vzaiemodii orhaniv vlady i hromadskosti [A comprehensive mechanism for dialogue between authorities and the public]. *State building,* no. 1, pp. 96–119.
6. Goodwin, K. (2009). Designing for the Digital Age: How to create human-centered products and services. Indianapolis, pp. 125–129.

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-30
УДК 659.44

Полісученко А.Ю., Панюшенко І.С.
Київський національний університет культури і мистецтв

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ СТОСОВНО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ

Анотація. У статті висвітлена актуальна проблема, яка стосується оптимізації та підвищення ефективності роботи державних органів влади в соціальних мережах. Досліджено ряд ефективних рекомендацій для покращеної роботи та популярності офіційного акаунту Державної служби якості освіти в соціальних мережах. Розглянуто можливості використання інтернет соцмереж як засобу зв'язків з громадськістю в державних органах. Здійснено аналіз останніх публікацій щодо дослідження можливостей використання сервісів соціальних медіа з метою формування медіаінформаційної грамотності державної установи в здійсненні діяльності в он-лайн режимі. Досліджено ряд необхідного додаткового інструментарію для підвищення якості роботи офіційних сторінок Державної служби якості освіти. Проведено аналіз роботи в інтернет мережі, виявлено недоліки до підходів сучасного ведення та залучення активних фолловерів до акаунтів ДСЯО в соцмережі.

Ключові слова: соціальна мережа, офіційний аккаунт, орган виконавчої влади, Державна служба оцінювання якості освіти.

Polisuchenko Anna, Paniushenko Iryna
Kyiv National University of Culture and Arts

RECOMMENDATIONS TO PUBLIC AUTHORITIES IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF SOCIAL NETWORKING ACTIVITIES

Summary. The article highlights an urgent problem concerning the optimization and increase of the efficiency of work of public authorities in social networks. A number of effective recommendations for improving the work and popularity, of the official account of the State Service for Quality in Education on Social Networks have been investigated. Possibilities of using Internet social networks, as a means of public relations in state bodies are considered. Recent publications have been analyzed to investigate the possibilities of using social media services with the aim of forming media literacy of a state institution in carrying out activities on-line. A number of necessary additional tools for improving the quality of work of the official pages of the State Service for Quality of Education are investigated. The analysis of work in the Internet network in the field, revealed the shortcomings to the approaches of modern management and involvement of active and interested followers in the account in social networks, the developed recommendations will be analyzed and investigated to what kind of Internet audience All the problems raised in this work on the presence on social networks can be divided into 3 categories: recommendations on the content of publications on the social network, recommendations on the format of work in social networks and recommendations on the organization of work with social networks. The main recommendations based on activity analysis are formulated: variety of information published, adaptation of material to format, involvement of citizens in communication through social network through conducting polls, competition, systematic monitoring of the messages published by the department, development of, a clear structured system of rules of the management of pages of rules social networks, taking into account the specifics of the social network when publishing relevant information, availability on the official website of the department of links and his group on social networks; implementation of work with social networks should be implemented by employees of the press.

Keywords: social network, official account, executive authority, State Service for Quality Assessment of Education.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день у вітчизняній науці державного управління не приділяється належна увага проблемі використання соціальних мереж, з'ясуванню їх ролі як засобу зв'язків з громадськістю та характеру роботи органів саме в соціальних мережах з громадянами. Бракує ґрунтовних розробок наукового характеру, комплексних досліджень даного феномену. Це обумовлює необхідність узагальнення існуючих знань стосовно соціальних мереж та їх ефективного використання на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз розвитку соціальних мереж і моделей комунікації проводили вітчизняні дослідники – С. Афанасьєв, С. Дука, В. Іноземцев, Н. Моісеєв та ін., а також іноземні вчені – Й. Бенклер, С. Блек, П. Гіллен, П. Дойль. Проблеми розвитку соціальних мереж досліджувалися багатьма іноземними дослідниками. Ю. Данько розглядає соціальні мережі, не тільки як засіб масової комунікації, а і як механізмом конструювання комунікативного простору [1] Т. Галич досліджує етапи виникнення, розвитку, поширення і використання соціальних мереж та наводить класифікацію. аналізує вплив соціальних мереж на сучасне суспільство [2]. А. Захарченко досліджує інструментарій оцінки соціальності інформаційних Інтернет-ресурсів, методики обрахунку його потенційної та дійсної соціальності.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. В представленій статті вказаний конкретний державний орган (ДСЯО), для якого були розроблені рекомендації по просуванні власних офіційних акаунтів для взаємодії з закладами середньої освіти, зокрема це керівництво,вчителі та учні. Тому дана проблема не була розглянута іншими дослідниками.

© Полісученко А.Ю., Панюшенко І.С., 2020

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз соціальних мереж комунікативного простору інтернет, визначення їх ефективності застосування як засобу зв'язків з громадсткістю в державних органах та розвитку явища репрезентації соцмереж (на прикладі Державної служби якості освіти).

Виклад основного матеріалу. Предметом дослідження є специфіка використання соціальних мереж, призначення та функції відомостей щодо роботи ДСЯО у розвитку шкільної освіти в Україні.

За нашим переконанням повинна бути створена спеціальна Концепція, спрямована на підвищення рівня таких показників, як: прозорість і підзвітність державного управління; задоволеність громадян якістю послуг, що надаються; включеність громадян у процес розробки та експертизи державно-управлінських рішень; громадський контроль за діяльністю органів державної влади. Головною метою проекту «Відкритий уряд» [4]); заснованого на цій Концепції відкритості, є якісна зміна рівня інформаційної відкритості відомств. При цьому, відкритість повинна ґрунтуватися на таких принципах, як:

1. Принцип інформаційної відкритості – інформація про дії державного органу повинна подаватися своєчасно, в загальнодоступному форматі і бути достовірною.

2. Принцип зрозумілості – цілі, завдання і плани відомства повинні бути чіткими і представленими суспільству в простій і доступній формі.

3. Принцип залученості громадянського суспільства – фактично ідея побудови каналу «зворотного зв'язку» між суспільством і державним органом, коли забезпечується можливість участі громадян при розробці та реалізації державно-управлінських рішень, обов'язковою умовою якого є облік їх думок і пріоритетів.

4. Принцип підзвітності – громадяни повинні бути забезпечені можливістю контролю за діяльністю відомства. Особлива увага в Концепції повинна бути приділена питанню про необхідність використання мережі «Інтернет» при доведенні до суспільства інформації про хід роботи відомства і встановленні, таким чином, каналу комунікації з громадянами.

Орієнтуючись на стратегію підвищення ефективності діяльності інституції у соціальній мережі, ми беремо за основу класичні рекомендації по маркетингу, трансформуючи їх відповідно до специфіки дослідження. В цілому, подібні рекомендації для бізнесу виглядають наступним чином.

Інвестуйте свій час. Не секрет, що як і будь-яка робота з маркетингом, соціальні мережі вимагають планування і виділення свого робочого часу. Але це не повинно вас відлякати! Адже самим приємним результатом вашого вкладення зусиль і бюджетів буде довгостроковий ефект просування і реальна увага клієнтів. Для формування правильного підходу подумайте – скільки ви реально готові виділити часу для роботи над соціальним маркетингом? Хто буде робити всю роботу? Ви самі, або треба найняти окремого спеціаліста? А може треба використовувати і оплатити спеціальні сервіси? Після цього виберіть ті канали, майданчики і тактики, які підходять в виділені вами рамки і бюджет. Розподіліть вашу роботу по часовій шкалі і важливим віх, а також не забудьте встановити цілі і бажані показники, за якими будете відслідковувати ваш успіх. Чим більше каналів (майданчиків) ви вибираєте, тим більше часу і ресурсів будете витрачати. В середньому на кожен канал ви будете витрачати приблизно по 2 години на день на підготовку і публікацію контенту, плюс на роботу з пошуку матеріалу і планування.

Створювати дискусії та обговорення. Багато компаній забувають, що головне призначення соціальних мереж – це спілкування! Адже це так легко – просто публікувати свої ідеї та інформацію в соціальну сферу, не чекаючи отримати на них коментар і відповіді. Але це не дуже хороша стратегія. Ваші публікації повинні викликати емоційний відгук і бажання ними поділитися і прокоментувати. Тому:

– формуйте свої тексти так, щоб в них було поставлено питання або заклик до дії;

– спрощуйте подачу інформації, робіть її легкою і швидкою до прочитання і розуміння;

– створюйте онлайн-трансляції і інші способи мовлення на своїх сторінках, про важливі події в загальноосвітніх закладах та діліться робочими моментами та новинами (наприклад, пишіть в Твітері короткі повідомлення);

– використовуйте в ваших публікаціях # хештеги з популярними ключовими словами для вашої сфери;

– персонально дякуйте тим користувачам, які діляться вашим контентом і поширюють інформацію про ваші заходи;

– шукайте користувачів з великою кількістю друзів, фоловерів і залучаєте їх в свої обговорення.

Найпотужніший ефект соціальних мереж в тому, що вони дозволяють будь-якій сторінці стати центром тяжіння, збираючи навколо себе співтовариство фанатів. Як це можна використовувати? Надихайте ваших фоловерів, показуйте приклади, створюйте атмосферу в ваших спільнотах. Варто пам'ятати, що молоде покоління проводить набагато більше часу в своїх смартфонах, ніж дивиться телевізор, читає газети чи слухає радіо.

Перевага digital-медіа перед офлайн-майданчиками полягає в можливості вимірювання різних метрик і показників. Але так як поки не існує універсального підходу для визначення ефективності, необхідний комплексний аналіз всіх показників. На даний момент не існує універсального підходу і тим більше єдиного індексу для визначення ефективності роботи в соціальних мережах, можна тільки приблизно, експертно визначити, чи активний контент ДСЯО у соціальній мережі. І, на наш погляд, він просто неможливий через неоднорідності майданчиків і великої різноманітності активностей в соціальних медіа. Кожна з подібних активностей вимагає особливого підходу і оцінки, тому необхідно зосередити свою увагу на зборі і комплексному аналізі всіх показників.

З початку 2000-х років популярність соціальних мереж стає дедалі більше, росте охоплення аудиторії і кількість користувачів. Соціальні мережі стають одним з основних каналів спілкування: зараз в них по всьому світу зареєстровано понад 2,5 мільярда юзерів. Природно, мережі

використовують і ті, для кого вступати в комунікацію з громадянами важливо з професійної точки зору. І це не тільки компанії, але і державні органи. Вони в цілому діють швидше як підприємства, ніж як професійні політики, тому багато рекомендацій збігаються з порадами для бізнес-структур. Варто відзначити, що відповідне дослідження Організації економічного співробітництва і розвитку (OECP, OECD) стверджує: «політики дуже швидко оцінили переваги соціальних мереж як каналу комунікації з виборцями, в той час як «соціалізація» державних інститутів відбувається дуже повільно» [5].

Відповідно до реалізації принципів відкритості, робота ДСЯО в соціальних мережах здійснюється за трьома основними напрямками:

1. Інформування громадян (в т.ч. публікація новинних матеріалів, інформації соціального характеру, офіційних Інтернет-адрес, фотографій, відео та ін.).

2. Залучення громадян (проведення обговорень, отримання зворотного зв'язку).

3. Освіта і консультування населення.

Варто зазначити, що соціальні мережі є зручним інструментом для роботи по всім 3 перерахованим вище напрямками, так як вони мають ряд наступних переваг в порівнянні з іншими джерелами інформації, до яких відносяться:

– простота і доступність соціальних мереж (94% користувачів Інтернету зареєстровані хоча б в одній соціальній мережі [3]);

– можливість відходу від офіційного стилю (викладу інформації простою і доступною мовою);

– можливість безперервного двостороннього спілкування держави і громадян, а також колективного обговорення питань (в т.ч. за допомогою написання коментарів, залишення лайків та ін.);

– зручність перегляду інформації, зібраної в одну стрічку;

– зручність пошуку користувачем інформації (в т.ч. використання хештегів);

– можливість швидкого поширення інформації (в т.ч. шляхом репоста);

– можливість збереження цікавої інформації на «стіні» користувача;

– можливість проведення опитувань громадської думки;

– зручність відстеження найцікавіших для громадян тем за кількістю лайків і / або репостів.

На підставі усього вищевикладеного можна прийти до висновку, що на поточний момент основні проблеми, пов'язані з використанням соціальних мереж, можна звести до наступних пунктів:

1. Проблема багаторазового дублювання ресурсів (інформація, представлена в різних соціальних мережах абсолютно ідентична між собою, більше того, вона нічим не відрізняється від новин, опублікованих на офіційному сайті відомства).

2. Практично повна відсутність спроб залучення громадян до обговорення з боку ДСЯО.

3. Низька активність користувачів на сторінках ДСЯО у мережі.

4. Відсутність чітко прописаних правил ведення акаунтів в соціальних мережах, а також відсутність єдиної нормативно-правової бази з даного питання для усіх державних інституцій.

5. Небажана діяльність окремих груп громадян (публікація реклами, повідомлень політичного характеру і т.п.); відсутність контролю за публікаціями з боку деяких органів влади.

6. Відчуженість деяких груп в соціальних мережах.

7. Імітування діяльності співробітниками органів влади за фактичної відсутності якісної роботи з соціальними мережами (створення фальшивих акаунтів з метою збільшити номінальну чисельність своєї аудиторії, просте копіювання інформації з офіційного сайту і т.д.).

8. Некомпетентність співробітників ДСЯО у сфері роботи з соціальними мережами.

Всі висунуті в даній роботі проблеми з присутності ДСЯО в соціальних мережах можна розділити на 3 категорії: рекомендації щодо змісту публікацій в соціальній мережі, рекомендації по формату здійснення роботи в соціальних мережах і рекомендації по здійсненню організації роботи з соціальними мережами.

Зміст матеріалу, котрий публікується в соціальній мережі. Одна з найбільш важливих рекомендацій за змістом представленого в соціальних мережах матеріалу полягає в необхідності різноманітності інформації, що публікується. Вона не повинна зводитися до одних тільки новинних матеріалів відповідного відомства. Крім цього, обов'язково повинні бути представлені просвітницькі матеріали про діяльність відомства в цілому (що належить до його повноважень, з яких питань громадяни можуть звертатися в даний орган і т.п.).

Формат здійснення роботи в соціальних мережах. У той же час однієї тільки наявності публікацій в соціальних мережах недостатньо для їх ефективного використання в якості механізму відкритості. По-перше, необхідний систематичний моніторинг уже опублікованих ДСЯО повідомлень, тобто реагування інституції на залишені користувачами коментарі, в тому числі написання відповідей на задані громадянами питання, а також видалення коментарів, що суперечать правилам групи, а в разі відсутності даних правил – загальновизнаним нормам поведінки в соціальних мережах. Що стосується відповідей на запитання громадян, то вони повинні бути досить оперативними, час відповіді на коментар в середньому не повинен перевищувати однієї робочої доби (за винятком випадків, що вимагають консультації у відповідних фахівців держоргану).

Здійснення організації роботи з соціальними мережами всередині ДСЯО. Ще одним важливим питанням, пов'язаним з присутністю органів державної влади в соціальних мережах, є внутрішня організація даної роботи. Публікація новин в соціальних мережах може здійснюватися як через одну особу, так і кількома людьми, в якості яких раціонально використовувати співробітників прес-служби органу влади, тому що дані люди, по-перше, добре обізнані про те, що відбуваються всередині органу, по-друге, володіють необхідними навичками спілкування з різними аудиторіями і, по-третє, мають досвід написання подібних новинних матеріалів та, що не менш важливо, дуже грамотно володіють мовою. Чи повинні ці люди працювати тільки з питаннями, пов'язаними з соціальними мережами, або ж вони можуть поєднувати цю діяльність з іншими функціями, залежить від обсягу інформації, котра проходить через соціальну мережу (як часто ставлять запитання, оновлюється матеріал та ін.).

Враховуючи низьку активність ДСЯО на популярних платформах Twitter та Instagram, варто навести деякі рекомендації по оптимізації діяльності саме для цих типів соціальних мереж, оскільки способи управління аккаунтом тут дещо різняться від інших:

1) Потрібно враховувати інтереси всіх користувачів, підписаних на аккаунт ДСЯО (від чиновників – до вчителів). Підписників можна умовно розділити на пасивних, тих хто тільки отримує інформацію, і на активних: ті, хто не тільки отримують інформацію, а й беруть активну участь в дискусіях і залишають коментарі.

2) Проведення конкурсів, обговорень, відкритих голосувань. Конкурси допомагають активніше залучати цільову аудиторію в життя аккаунту. Люди починають частіше заходити на аккаунт і з часом стають лояльні до інституції. Конкурси, голосування, відкриті обговорення привертають нових учасників. Найчастіше, щоб взяти участь в конкурси або проголосувати за вподобану конкурсну роботу, треба підписатися на аккаунт. Допомагають наповнити аккаунт контентом і користувачі.

3) Активно підключати фоловерів (підписників) до обговорення аккаунту. Користувачі соціальних мереж більш схильні, щоб приєднуватися до обговорень, ніж створювати обговорення самостійно. Тому потрібно, щоб адміністрація аккаунта першою створювала обговорення на актуальні теми.

4) Потрібно постійно стежити за аккаунтом, щоб в ньому не з'являлися спам або некоректні коментарі.

5) Проводити моніторинг інтересів користувачів аккаунта: який саме контент найбільше приваблює передплатників, і на основі цієї інформації варто вибирати нові публікації.

6) Регулярно публікувати нову інформацію в новинну стрічку.

Висновки і пропозиції. Таким чином, основні рекомендації по присутності ДСЯО в соціальних мережах (сформульовані на основі аналізу активності) полягають в наступному: різноманітність інформації, що публікується в соціальних мережах інформації; адаптація матеріалу під формат соціальних мереж; залучення громадян до спілкування через соціальну мережу за допомогою проведення опитувань, конкурсів, вікторин та т.д.; систематичний моніторинг опублікованих відомством повідомлень; розробка чіткої структурованої системи правил ведення сторінок відомств в соціальних мережах; облік специфіки соціальної мережі при публікації відповідної інформації; різниця в інформації, представленої в різних соціальних мережах; наявність на офіційному сайті відомства посилань на його групи в соціальних мережах; здійснення роботи з соціальними мережами повинна реалізовуватися співробітниками прес-служби, які мають досвід роботи в соціальних мережах, за участю фахівців по роботі зі зверненнями громадян та профільних фахівців; розробка відповідних посадових інструкцій для співробітників, а також правил публікації інформації; контроль і моніторинг публікацій в соціальних мережах; просування соціальних мереж.

Список літератури:

1. Галіч Т.О. Соціальні Інтернет-мережі та віртуалізація суспільного життя. *Соціологія майбутнього: науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства.* 2010. № 1. С. 145–152.
2. Данько Ю.А. Феномен соціальних мереж у контексті становлення і розвитку мережевого суспільства. *Вісник Міжнародного Слов'янського університету. Харків. Серія «Соціологічні науки».* Том XV. 012. № 1, 2.
3. Чуприна Л. Соціальні мережі як інструмент реалізації громадських ініціатив. Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1085: sotsialni-merezhi-yak-instrument-realizatsiji-gromadskikh-initsiativ&catid=127&Itemid=460 (дата звернення: 28.12.2019).
4. Урядовий портал. URL: https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/partnerstvo-vidkritij-uryad (дата звернення: 05.01.2020).
5. Міністерство закордонних справ України. URL: https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/oesr (дата звернення: 05.01.2020).

References:

1. Galich, T.O. (2010). Socialni internet-merezhi ta virtyalizatsia suspilnoho zhyttia [Social Internet networks and virtualization of social life]. *Sociologia maybytnioho: naykovyi zhurnal z problem sociologii molodi ta stydentstva,* vol. 1, pp. 145–152.
2. Danko, Yu.A. Phenomen socialnyh merest u konteksti stanovlennia I rozvytku merezhevogo suspilstva [The phenomenon of social networks in the context of the formation and development of a network society]. *Visnyk Mizhnarodnogo Slovianskogo universytetu. Kharkiv. Seria Socijlogichni nauky.* Vol. XV. 012. vol. 1, 2.
3. Chuprina, L. Social networks as a tool for implementing public initiatives. Center for Social Communication Research of NBUW. Access mode: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1085: sotsialni-merezhi-yak-instrument-realizatsiji-gromadskikh-initsiativ&catid=127&Itemid=460 (accessed 28.12.2019).
4. Government portal. Access mode: https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/partnerstvo-vidkritij-uryad/ (accessed 05.01.2020).
5. Ministry of Foreign Affairs of Uk raine. Access mode: https://mfa.gov.ua/en/about-ukraine/international-organizations/oesr (accessed 05.01.2020).

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-31
УДК 796.01

Тесліцький Ю.П.
Чернівецьке вище комерційне училище
Київського торговельно-економічного університету

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ АКТИВІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ ВИРОБНИЧИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. У статті досліджено організаційно-педагогічні умови стимулювання самостійної роботи студентів виробничих професій на прикладі студенток 1 курсу Чернівецького вищого комерційного училища; охарактеризовано мотиваційно-ціннісні орієнтації студентів щодо фізичної культури; визначено ставлення дівчат до здорового способу життя та стан фізкультурно-спортивної діяльності цих студентів; проаналізовано динаміку рівнів розвитку фізичної культури студентів за рік навчання; на підставі показників експериментальної роботи з технологічного впровадження розробленої моделі змісту самостійної роботи студентів у галузі фізичної культури та педагогічних умов її стимулювання зроблено висновок про позитивні зміни рівнів прояву активності студентів.

Ключові слова: фізичне виховання, самостійні заняття, ціннісні пріоритети, мотивація, студенти виробничих професій.

Teslitskyy Yuriy
Chernivtsi Higher Commercial College
Kyiv University of Trade and Economics

ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF ACTIVIZATION OF INDEPENDENT WORK ON PHYSICAL EDUCATION OF STUDENTS OF PRODUCTION SPECIALTIES

Summary. The article explores in organizational and pedagogical conditions of stimulating independent work of students of industrial professions on the example of students of the first year of Chernivtsi Higher Commercial School are investigated in the article; students' motivational and value orientations regarding physical culture are characterized; the attitude of girls to a healthy lifestyle and the state of physical and sports activity of these students were determined. The process of physical education is analyzed, which provides an appropriate level of vital motor skills and necessary physical qualities: strength, endurance, speed, agility, etc., allows you to master the profession faster and better, to master modern sophisticated technique, to work more intensively and qualitatively. It is determined that regular classes of certain sports and physical exercises, their correct use in the mode of training contribute to the improvement of a number of necessary qualities of mental development – active perception of information, observation, memory, attention, depth of thinking, combinatory ability, operational skills memory. Studying the interests and needs of students, developing systematic motivational support for students 'educational activities, teaching them special skills and forming cognitive readiness in the conditions of developed pedagogical technology to stimulate students' independent work allowed in the experimental work to positively significantly increase their motivational and motivational values. The dynamics of levels of development of physical culture of students for the year of study is characterized. It is generalized that pedagogical technology of stimulation of independent work in the field of physical culture is a microstructure in the macrostructure of a holistic educational process and is presented as a functional system of organizational methods of management, control and correction of students' cognitive and practical activity of students, which instrumentally ensures the prognosis achievement. On the basis of indicators of experimental work on technological implementation of the developed model of the content of independent work of students in the field of physical culture and pedagogical conditions of its stimulation, it is concluded that positive changes in the levels of student activity manifestation.

Keywords: physical education, self-employment, value priorities, motivation, students of industrial professions.

Постановка проблеми. Фізична культура є багатофункціональним феноменом життя сучасного суспільства, що виконує низку важливих соціальних функцій. Специфічна функція фізичної культури полягає в задоволенні потреб суспільства у фізичній підготовці людей до участі в трудовій діяльності, розвитку здібностей біосоціальної адаптації до змінних умов життя, а також виживання в різних екстремальних умовах.

Процес фізичного виховання забезпечує відповідний рівень життєво важливих рухових навичок і необхідних фізичних якостей: сили, витривалості, швидкості, спритності та ін., що дозволяє швидше і краще освоювати професію, опановувати сучасну складну техніку, більш інтенсивно і якісно працювати. Регулярні заняття певними видами спорту і фізичними вправами, правильне їх використання в режимі навчання

© Тесліцький Ю.П., 2020

сприяють вдосконаленню ряду необхідних якостей розумового розвитку – активному сприйняттю інформації, спостережливості, пам'яті, увазі, глибині мислення, комбінаторним здібностям, оперативному мисленню, зоровій і слуховій пам'яті. У сучасній педагогічній науці відсутні дослідження, в яких розглянуті науково-теоретичні основи та особливості педагогічного стимулювання активності студентів до занять фізичним вихованням у процесі професійного навчання. З урахуванням виявлених протиріч була визначена проблема дослідження, що полягає у визначенні науково-теоретичних, змістовних, організаційно-педагогічних і технологічних моделей, що забезпечують педагогічні умови стимулювання самостійної роботи студентів до занять фізичним вихованням під час здобуття професійної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядаючи суть, зміст і методику формування професійної спрямованості у фізичному вихованні, учені описово структурують фізичну культуру особи акцентуючи увагу на таких значеннях, як якісний розвиток і інтегральний результат професійної підготовки. У розроблену модель фізичної культури особистості входять три основні складові: мотиваційно-ціннісні орієнтації особистості, фізична досконалість особистості, фізкультурно-спортивна діяльність [4]. Неважко помітити, що ця модель легко екстраполюється взагалі на фізичну культуру особистості незалежно від її професійної приналежності і характеризується як рівень фізкультурної вченості.

Теорія фізичної культури особистості закономірно трансформувалася в теорію і стратегію виховання фізичної культури, що створило передумову переоцінки цінностей і змісту наявної системи фізичного виховання у соціально-педагогічному аспекті [3, с. 176]. В свою чергу, зміна уявлень про мету і завдання фізичної культури зумовила необхідність переорієнтації системи фізичного виховання на науково обґрунтовану, дієву і корисну в соціально-ціннісному плані державну систему виховання фізичної культури, тому були зроблені спроби концептуально обґрунтувати теорію фізичної культури в щодо становлення нової системи, визначити її особливу соціальну значущість [2, с. 130; 5, с. 239; 6, с. 194].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Метою педагогічного стимулювання самостійної роботи з фізичного виховання є досягнення студентами творчого рівня фізичної культури, трансформація навчально-виховного процесу в усвідомлену і мотивовану систему самоосвіти і фізичного самовдосконалення, що забезпечує поступальний розвиток гармонії професійно-особистісних якостей [1, с. 125; 5, с. 76].

Рівні активності самостійної роботи студентів визначаємо, по-перше, через уявлення про системність, ситуативність і періодичність діяльності, про її морфологію (склад і структуру, суб'єкти, об'єкти, їх взаємодію, простота і складність); аксіологію (цінності і потреби); антологію – за способами пізнання та існування (люди, об'єкти, середовище). Іншим аспектом є уявлення про рівні засвоєння знань, умінь і навичок: репродуктивний (учнівський і типовий) чи продуктивний (евристичний і творчий) [2, с. 128].

У контексті фізкультурної діяльності самостійну роботу студентів виробничих професій розглядаємо як динамічну систему активних, впорядкованих і цілеспрямованих дій саморозвитку особи внаслідок освоєння цінностей фізичної культури.

Мета дослідження – визначити і експериментально обґрунтувати основні складові організаційно-педагогічних умов стимулювання активності самостійної роботи студентів до занять фізичним вихованням.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливу роль у формуванні фізичної культури особистості студента відіграє освоєння ним необхідної для самостійної практичної діяльності сукупності знань, умінь та навичок. Усвідомленість знань (якість освоєння) характеризують міра усвідомленості, здатність до відтворення та до пояснення. Загалом модель педагогічної технології стимулювання самостійної роботи з фізичного виховання у студентів виробничих професій потрактовуємо як складну багатокомпонентну систему, елементи якої взаємозумовлені і взаємозв'язані, перебувають в єдності та доповнюють один одного.

З метою формування світоглядних поглядів щодо позитивного ставлення до самостійних занять фізичними вправами зі студентами проводилися лекційні та семінарські заняття, було запропоновано реферативні роботи (рекомендувався перелік літератури); під час практичних занять проводилися бесіди (7-10 хв) теоретичних і методичних особливостей конкретного розділу практичного заняття; організовувалися диспути за системою проблемного навчання. Разом з традиційними в експерименті застосовувалися і форми активного навчання, наприклад, самостійна пізнавальна діяльність студентів (навчальні дослідження), що передбачала підбір індивідуально-орієнтованих оздоровчих систем фізичного виховання, апробація їх в самостійній і практичній діяльності, контроль і корекцію.

В експерименті взяли участь студенти (дівчата) 1 курсу Чернівецького вищого комерційного училища Київського торговельно-економічного інституту. Було сформовано контрольну (n = 30 осіб) та експериментальну групу (n = 32 особи). Дослідження проводилися в межах навчальних занять з фізичного виховання (3 год. / тижд.). При цьому студентки експериментальної групи займалися з урахуванням запропонованої технології стимулювання самостійної роботи, тоді як студенти контрольної групи займалися за стандартною програмою фізичного виховання.

Внаслідок упровадження технології стимулювання самостійної роботи студентів були отримані результати, що підтверджують вірогідність висунутої гіпотези. Формування фізичної культури особистості на основі розробленого технологічного підходу, орієнтація на принципи гуманізації, демократизації та індивідуалізації навчального процесу; особистісно-орієнтовану і особистісно розвивальну технології дозволили порівняно за невеликий термін поліпшити фізичний стан студентів. Крім того, вдалося покращити рівень мотиваційно-ціннісних орієнтацій щодо активної самоосвіти і фізичного самовдосконалення. Педагогічна оцінка і самооцінка студентів труд-

нощів в організації самостійної роботи з фізичної культури на першому етапі дослідження показали наступні основні причини пасивного ставлення до неї: відсутність або невиразність мотиваційно-ціннісних орієнтацій самостійної роботи і ставлення до фізичної культури в цілому; відсутність необхідних знань, відповідних умінь: вибирати, аналізувати і систематизувати необхідну інформацію, переносити знання у практичну діяльність, планувати і організовувати самостійну роботу, підбирати форми організації занять, оздоровчі системи, технології, засоби, методи самовиховання і фізичного самовдосконалення (розвитку фізичних якостей і формування рухових навичок).

Вивчення причинно-наслідкових зв'язків й участі в різноманітних формах фізкультурно-спортивної діяльності студентів на початку експерименту показує, що до вступу до ПТНЗ займалися різними видами фізичних вправ у вільний від навчання час лише 39,1% опитаних. При цьому домінуючими мотивами для більшості були особистісно-значущі (75,0%), пов'язані насамперед з фізіологічними потребами (54,9%) і потребами самоповаги і самоактуалізації (36,6%). При цьому провідними цільовими установками виступали: зміцнення здоров'я (43,3%), корекція фігури (40,8%) і зниження маси тіла (20,8%) (табл. 1). Водночас більшість респондентів зазначали, що поставлена ними фізкультурна мета ще не досягнута (56,6%), студенти, що не займалися у вільний час жодною з форм фізкультурно-спортивної діяльності, мотивують це явище відсутністю вільного часу (45%) і лінню (21,6%).

У дослідженні було визначено також ставлення дівчат до здорового способу життя. Результати опитування показали, що 58,3% респондентів дотримуються культури здорового способу життя, при цьому було встановлено, що випускники загальноосвітньої школи не мають достатнього наукового уявлення про культуру ЗСЖ як багатофакторного, багатоаспектного та багатофункціонального виду діяльності. Дотримуються режиму дня 10,0%, займаються тютюнопалінням 20,0%, вживають спиртні напої 13,3%.

Вивчення інтересів і потреб студентів, розробка систематичної мотиваційної підтримки освітньої діяльності студентів, навчання їх спеціальним умінням і формування когнітивної готовності в умовах розробленої педагогічної технології стимулювання самостійної роботи студентів дозволили в умовах експериментальної роботи позитивно істотно посилити сукупність їхніх мотиваційно-ціннісних орієнтацій.

У різноманітті цільових установок як в експериментальній, так і в контрольній групах провідними стали поряд із зміцненням здоров'я вдосконалення фізичних якостей, отримання знань з фізичної культури, але в експериментальній групі цей відсоток був вищим. У підсумку дослідно-експериментальної роботи змінився і загальний рівень фізичної культури особистості студентів (табл. 2).

Таблиця 1

Вихідні показники мотиваційно-ціннісних орієнтацій студентів щодо фізичної культури (%)

Питання	Групи	
	Е	К
1. Чи займалися Ви у вільний від навчання час будь-якою з перерахованих форм фізичної культури і спорту?		
– у шкільних секціях	15,0	10,0
– в групі здоров'я	3,3	8,3
– займалася самостійно	8,3	13,3
– займалася в спортивній секції	10,0	10,0
– нічим не займалася	63,4	58,4
2.Які фізкультурні мотиви для Вас найбільш значущі?		
– соціальні	18,4	20,0
– професійні	38,3	33,3
– особистісні	73,3	76,7
3.Які фізкультурні потреби для Вас є найбільш значимі?		
– пізнавальні	20,0	13,3
– самоповага та самоактуалізація	33,3	40,0
– в соціальних зв’язках	11,6	15,0
– безпеки	25,0	18,3
– фізіологічні	51,6	58,3
4. З якою метою Ви займалися фізичною культурою і спортом?		
– зміцнити здоров’я	41,6	45,0
– Покращити рівень фізичних якостей	15,0	13,3
– стати красивою	16,7	18,3
– покращити фігуру	38,3	43,3
– позбутися зайвої ваги	25,0	16,7
– підвищити загальну працездатність	16,7	23,3
– виховати вольові якості	10,0	10,0
– побороти невпевненість у собі	16,7	1,6

Примітка: Е – експериментальна група , К – контрольна група

Таблиця 2

Стан фізкультурно-спортивної діяльності та цільових установок в дослідно-експериментальних групах після експерименту (%)

Питання	Групи	
	Е	К
1. Чи займаєтесь Ви у вільний час якоюсь із перелічених форм фізичної культури і спорту?		
– займаюсь у спортивній в секції	33,3	16,7
– займаюсь самостійно	53,3	26,7
– займаюсь ранковою гімнастикою	60,0	33,3
– займаюсь на факультативних заняттях	30,0	20,0
– нічим не займаюсь	13,3	30,0
2.З якою метою Ви займаєтесь фізичною культурою і спортом?		
– зміцнити здоров'я	50,0	46,7
– вдосконалити фізичні якості	26,7	16,7
– мати красиву фігуру	3,3	13,3
– бути привабливою	26,7	33,3
– покращити загальну працездатність	16,7	23,3
– виховати вольові якості	23,3	16,7
– домогтися популярності	3,3	10,0
– покращити настрій, самопочуття	6,7	3,3
– отримати знання з фізичної культури	40,0	16,7
– скласти залік з фізичного виховання	3,3	16,7

Таблиця 3

Динаміка рівнів розвитку фізичної культури студентів за рік навчання (за М.Я. Віленським і Г.М. Соловйовим) (%)

№	Рівні фізичної культури особистості	Експериментальна група			Контрольна група		
		початкові дані	кінцеві дані	зміни	початкові дані	кінцеві дані	зміни
1.	Дуже низький	53,3	6,7	-46,6	56,7	35,2	-21,5
2.	Низький	26,7	11,7	-15,0	25,0	21,6	-3,4
3.	Середній	13,3	23,3	10,0	15,0	16,6	1,6
4.	Високий	6,7	58,3	51,6	3,3	26,6	23,3

В результаті педагогічних спостережень і контрольних випробувань було встановлено, що з загального контингенту студентів, що брали участь в експерименті 81,6% оволоділи фізичною культурою на середньому рівні (23,3%) і творчого її використання (58,3%). У контрольній групі показники рівнів фізичної культури особистості до укладення експериментальної роботи виявилися нижчі (табл. 3).

Таким чином, ефективність і якість вирішення виховних завдань, а також певні витрати часу і зусилля викладачів і студентів на їх вирішення; зміст, структура і логіка функціонування організації виховання фізичної культури забезпечили якісне вирішення завдань освіти, виховання і всебічного розвитку студентів відповідно до вимог програми, врахування конкретних умов, специфіки навчальної діяльності, фізичних і розумових можливостей кожного студента. Поставлені цілі були досягнуті без перевищення витрат часу, відведеного навчальним планом, а також без перевищення максимальних норм часу для самостійних занять відповідно з науковою організацією навчальної діяльності студентів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Педагогічна технологія стимулювання самостійної роботи в галузі фізичної культури є мікроструктурою в макроструктурі цілісного навчально-виховного процесу і презентована як функціональна система організаційних способів управління, контролю та корекції навчально-пізнавальної і практичної діяльності студентів, що інструментально забезпечує досягнення прогнозованого і діагностованого результату. Показники експериментальної роботи з технологічного впровадження розробленої моделі змісту самостійної роботи студентів у галузі фізичної культури та педагогічних умов її стимулювання дозволяють констатувати позитивні зміни не тільки в рівнях прояву активності студентів, а й в цілому в сформованості їх фізичної культури особистості. Предметом наступних досліджень слугуватимуть порівняльна характеристика вмінь студентів у фізичному самовдосконаленні та ступеня включеності студентів у самостійні форми занять фізичною культурою.

Список літератури:

1. Ашеров А.Т., Логвіненко В.Г. Методи і моделі оцінки педагогічного впливу на розвиток пізнавальної самостійності студентів. Харків, 2005. 164 с.
2. Гладкая И.В. Организационно-педагогические условия становлення профессиональной компетентности студента. *Известия российского гос. пед. ун-та им. А.И. Герцена.* 2011. Т. 142. С. 126–134.

3. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. Київ, 2004. 352 с.
4. Алексюк А.М., Аюрзанайн А.А., Підкасистий П.І., Козаков В.А. Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання. Київ, 1993. 336 с.
5. Соловьев Г.М. Формирование физической культуры личности студента в ракурсе современных образовательных технологий. Ставрополь, 1999. 168 с.
6. Федорова О.Ф. Некоторые вопросы активизации учащихся в процессе теоретического и производственного обучения. Москва, 1970. 301 с.

References:

1. Asherov, A.T., & Lohvinenko, V.H. (2005). *Metody i modeli otsinky pedahohichnoho vplyvu na rozvytok piznavalnoi samostiinosti studentiv* [Methods and models of assessment of pedagogical influence on the development of students' cognitive independence]. Kharkiv, 164 p.
2. Hladkaia, Y.V. (2011). Orhanyzatsyonno-pedahohycheskye uslovyia stanovlennia professyonalnoi kompetentnosty studenta [Organizational and pedagogical conditions of becoming a student's professional competence]. Proceedings of the *Yzvestyia rossyiskoho hos. ped. un-ta ym. A.Y. Hertsena*. T. 142, pp. 126–134.
3. Dychkivska, I.M. (2004). *Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii* [Innovative pedagogical technologies]. Kyiv, 352 p.
4. Aleksiuk, A.M., Aiurzanain, A.A., Pidkasystyi, P.I., & Kozakov, V.A. (1993). *Orhanizatsiia samostiinoi roboty studentiv v umovakh intensyfikatsii navchannia* [Organization of independent work of students in the conditions of intensification of education]. Kyiv, 336 p.
5. Solovev, G.M. (1999). *Formirovanie fizicheskoy kulturyi lichnosti studenta v rakurse sovremennyih obrazovatelnyih tehnologiy* [The formation of the physical culture of the student's personality in the perspective of modern educational technologies]. Stavropol, 168 p.
6. Fedorova, O.F. (1970). *Nekotoryie voprosyi aktivizatsii uchaschihsya v protsesse teoreticheskogo i proizvodstvennogo obucheniya* [Some issues of activating students in the process of theoretical and industrial training]. Moskva, 301 p.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-32
УДК 94(477)«19»

Гуменюк О.В., Холявська І.Я.
Рівненський державний гуманітарний університет

ПОЧАТКОВА І СЕРЕДНЯ ОСВІТА НА БУКОВИНІ У XIX СТОЛІТТІ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Анотація. У статті розглядаються основні складові змін в освіті на території Буковини. Актуальність даного дослідження має два аспекти – науково-пізнавальний і культурологічний. У науковому відношенні на перший план висувається дослідження передумов, перебігу й наслідків дій Австрійської імперій в культурному житті України, що сприяє з'ясуванню характеру української освіти і культури в XIX ст. В культурологічному плані актуальність відзначається фактором відродження національної самосвідомості українців. Щодо складних і нерозв'язних проблем цього періоду варто відзначити ще недостатню кількість початкових шкіл, гостру нестачу кваліфікованих педагогічних кадрів і консервативну роль духовенства у визначенні змісту навчання, а також навчання німецькою мовою. Досліджуються позитивні моменти діяльності австрійської адміністрації у галузі освіти, серед яких варто відзначити виділення із Православного релігійного фонду Буковини фінансування освіти, зростання тривіальних шкіл, що створило умови залучення до навчання дітей шкільного віку, започаткування шкіл нового типу – так званих нормальних, заснування двох учительських препаранд як основи підготовки педагогічних кадрів для народних шкіл.

Ключові слова: початкова освіта, Буковина, реформи, австрійский уряд, національна ідея, тривіальні школи, учительські препаранди.

Gumeniuk Oksana, Holiawska Ivanna
Rivne State Humanitarian University

PRIMARY AND SECONDARY EDUCATION IN BUKOVINA IN THE NINETEENTH CENTURY: FEATURES OF FUNCTIONING

Summary. The article deals with the main components of changes in education in Bukovina. The relevance of this study has two aspects – scientific, cognitive and cultural. Scientifically, the prerequisites, trends and consequences of the actions of the Austrian empires in the cultural life of Ukraine are being brought to the fore, contributing to the elucidation of the nature of Ukrainian education and culture in the 19th century. In cultural terms, relevance is noted by the factor of revival of national consciousness of Ukrainians. The complex and intractable problems of this period include the lack of elementary schools, the acute shortage of qualified teaching staff and the conservative role of the clergy in defining the content of teaching and learning in German. Positive aspects of the activities of the Austrian administration in the field of education are investigated, among which it is worth mentioning the allocation from the Orthodox religious fund of Bukovina education financing, the growth of trivial schools, which created the conditions for involvement of children of school age, the establishment of schools of the new type – the so-called normal, the establishment of two teachers as a basis for training pedagogical staff for public schools. In the field of education, this period is marked not only by the strengthening of the role of public, elementary schools, but also by the deliberate reform of secondary education, which put young people in higher education in the forefront. The characteristic difference of this period is the foundation of real schools. One of the first of its kind was opened in Chernivtsi in 1828 as a supplement to a normal school, and in 1863 a higher real school was founded. By special law of the emperor in the 1870-1871 academic year, this school was expanded to seven classes, with a special emphasis on mathematical and natural sciences. A large number of Bukovinian boys and girls attended and graduated from this school. It was Ukrainian education that played an important role in the formation of the outlook, national consciousness of the citizens of the Western Ukrainian lands, who had been under the rule of the Austro-Hungarian Empire for a long time.

Keywords: elementary education, Bukovina, reforms, Austrian government, national idea, trivial schools, teachers' recommendations.

Постановка проблеми. Завдання даного дослідження має два аспекти – науково-пізнавальний і культурологічний. У науковому відношенні на перший план висувається дослідження передумов, перебігу й наслідків дій Австрійської імперій в культурному житті України, що сприяє з'ясуванню характеру української освіти і культури в XIX століття на регіональному рівні. В культурологічному плані актуальність відзначається фактором відродження національної самосвідомості українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першим серйозним дослідженням, де було розглянуто розвиток української освіти на Буковині в контексті українського національного відродження в краї була книга С. Смаль-Стоцького «Буковинська Русь. Культурно-історичний образок» [11]. Становище освіти в краї в кінці XIX ст. висвітлюється в розділах: «Нова школа народна», «Перші вищі заклади наукові на Буковині». Однією з кращих робіт, у якій висвітлено розвиток шкільної освіти на Буковині в австрійські часи, є книга І. Карбулицького «Розвій народного шкільництва на Буковині» [5]. В радянській Україні такий дослідник як Ю. Тютюнник спробував висвітлити події, що відбувалися на захід-

© Гуменюк О.В., Холявська І.Я., 2020

ноукраїнських землях в Австрійській державі [13]. Певне місце було відведено показу становища освіти в Галичині, негативного ставлення польської влади у краї до зростання освітнього рівня українського населення. Українська освіта Буковини з усіма її позитивними і негативними тенденціями показана в праці іншого радянського історика Г. Піддубного під назвою «Буковина. Її минуле і сучасне» [9]. Незважаючи на те, що цьому питанню присвячено лише один розділ книги – «Шкільництво», автор, використовуючи праці С. Смаль-Стоцького, спогади сучасників тих подій, статистичні матеріали, не лише показує освітній стан Буковини досліджуваного періоду, але й порівнює його із шкільництвом Галичини та Наддніпрянської України. У монографії О. Пенішкевич «Розвиток українського шкільництва на Буковині (XVIII – початок XX ст.)» [7] досліджується автором становлення та розвиток освіти на Буковині, особлива увага звернена на зміст навчально-виховного процесу в початкових і середніх школах краю, надано статистичні дані щодо початкових та середніх шкіл. Окремі сторінки початкової школи досліджували у своїх працях такі вчені, як. В. Ботушанський [1], О. Добржанський [2], О. Добрянський [3–4], Л. Кобилянська [6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У статті проводиться аналіз освіти Буковини, як складової Австро-Угорської імперії, у взаємозв'язку українців, що перебували під владою Російської імперії.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкрити процес становлення та розвитку освіти в Україні у XIX ст. у контексті реалій перебування українських земель у складі Австро-Угорської монархії.

Виклад основного матеріалу. Перебування Буковини у складі Австрії збіглося з процесом змін соціально-економічного, політичного і культурного характеру, які відбувалися в країні, особливо в першій половині XIX ст. Так звана «весна народів» у Європі не оминула й буковинських українців. На гальмування розвитку освіти на Буковині впливало прагнення австрійського уряду до онімечення населення краю, а з другого боку – його румунізації з боку впливових румунських кіл, особливо у адміністрації, крайовому сеймі. Слід також зазначити про складність національних стосунків між румунами (волохами), які вважали Буковину своїм краєм, і українцями (русинами). Ці відносини негативно впливали на всі аспекти життя краю: політичні, релігійні, соціальні, культурні, бо румуни в усіх сферах витісняли українців і свої інтереси ставили вище від їхніх. Щодо складних і нерозв'язних проблем цього періоду варто відзначити ще недостатню кількість початкових шкіл, гостру нестачу кваліфікованих педагогічних кадрів і консервативну роль духовенства у визначенні змісту навчання, а також навчання німецькою мовою.

Серед позитивних моментів діяльності австрійської адміністрації у галузі освіти варто відзначити виділення із Православного релігійного фонду Буковини фінансування освіти, зростання тривіальних шкіл, що створило умови залучення до навчання дітей шкільного віку, започаткування шкіл нового типу – так званих нормальних, заснування двох учительських препаранд як основи підготовки педагогічних кадрів для народних шкіл.

Слід згадати, що 1 листопада 1786 року відбулося об'єднання Буковини з Галичиною в єдине адміністративне ціле, і Буковина стала окремим округом Галичини в межах Австрії. Адміністрація Буковини, що розташувалася в Чернівцях, стала безпосередньо підпорядковуватися львівському губернаторові. І хоч буковинським боярам, єпископові було надано право брати участь у засіданнях Львівського сейму, вони не мали можливості представляти інтереси корінного населення Буковини – українців. Це мало також негативні наслідки щодо розвитку освіти в краї [7, с. 37]. Насамперед, народна освіта перейшла в руки галицьких властей. Керівництво шкільною справою здійснювалося у Львові на чолі з королівським наглядачем для Східної Галичини.

Розпочався наступ на українські школи і мову з боку пануючої в Галичині польської шляхти. Цьому сприяла позиція Австрії щодо етнічного складу населення Буковини і Галичини, в яких відповідно основними етнічними групами вважалися румуни та поляки. У школах почала вводитися, крім румунської та німецької мови, ще й польська, а значна частина шкіл була просто перетворена на польські. Тільки викладання релігії в цих школах велося українською мовою.

Керівництво шкільною справою перейшло до римо-католицької консисторії. 11 серпня 1805 року був прийнятий державний закон «Політична шкільна конституція» [7, с. 38], згідно з яким керівництво освітою на Буковині передавалося референту латинської консисторії, а свою діяльність він здійснював через місцевих шкільних наглядачів. За розпорядженням римо-католицької консисторії у 1812 році православні народні школи на Буковині були перетворені в римо-католицькі. Цей акт мав багато негативних наслідків, які взагалі загальмували освітній розвиток української православної громади краю. Римо-католицька консисторія примушувала православних учителів змінити віру, залишала без роботи тих, хто не хотів бути покручем, насаджувала в школах учителів-католиків, які повинні були виховувати дітей у дусі католицизму. Там, де населення відмовлялося співпрацювати з такими вчителями, школи закривалися.

Значною подією у розвитку середньої освіти на Буковині стало відкриття 16 грудня 1808 року першої Чернівецької п'ятикласної гімназії [9, с. 165]. Нове приміщення збудоване лише 1824 р. за проектом архітектора А. Микулича поруч з ратушею. Вона мала тоді офіційну назву «Landgymnasium» (тобто «крайова»). Незважаючи на те, що гімназія була латинською, а потім німецькою, вона все ж відігравала значну роль у майбутньому процесі формування буковинської інтелігенції, хоча сприяла її денаціоналізації через німецькомовне середовище. Вона формувалася також як багатоконфесійний і поліетнічний заклад, де навчалися українці, румуни, поляки та німці. Гімназія стала проміжною ланкою між народними і вищими школами. Але після її закінчення учні не відразу могли навчатися в університеті. Вони мусили спочатку вступати до ліцею, щоб простудіювати так званий філософський курс (2 роки),

що давало їм право навчатися на теологічному, юридичному чи інших факультетах Львівського, Віденського та інших австрійських університетів. У 1808 році заклад нараховував 24 учні, в 1813 – 86, в 1818 – 145, в 1824 – 360. У 1830 р. – 400, 1840 р. – 535, 1870 р. – 569, 1880 р. – 832, 1900 р. – 985, 1906 р. – 756 [1, с. 143].

Мовою викладання в цій гімназії була німецька. Учні вивчали релігію, історію, природу, географію, арифметику. Але головна освітня місія покладалася на латинську і грецьку мови, які займали близько 60% навчального часу. У класах, які називалися «граматичними» (1, 2, 3 класи), головна увага приділялася вивченню латинської та грецької граматики, а у так званих «гуманістичних» класах (4, 5 класи) вивчали основи риторики, поетики з елементами міфології. Стиль та методика навчання в Чернівецькій гімназії, як і багатьох гімназіях Австрії першої половини XIX ст., були схоластичними, вони недалеко відійшли від єзуїтських колегій і були вже анахронізмом. Як зазначалося вище, нові зміни в організації середньої освіти в Австрії поклав схвалений 15 вересня 1849 року цісарем Францом Йосифом I «Організаційний нарис гімназій і реальних шкіл в Австрії». Згідно з цим документом до Чернівецької гімназії приєднали філософський ліцей, що стало причиною до відходу її від чисто класичної гімназійної освіти. Гімназія із шестирічної стала восьмирічною, суттєво збільшилась кількість годин на вивчення реальних предметів (математику, природознавство, фізику), введені екзамени, які давали змогу молоді краще підготуватися до вступу в університет. З часом такі навчальні заклади починають засновуватися і в інших містах Буковини – Сучаві у 1862 р., Радівцях – 1872 р. [12, с. 20]. Слід зазначити, що лише невеликий відсоток українських дітей отримував можливість учитися у гімназії. А ті, що її закінчували, під впливом чужої мови, чужих ідей, спілкуючись з іншомовними вчителями, віддалялися від свого народу. Проте у цьому навчальному закладі вчилися діти різних національностей, що зумовлювало збагачення і взаємообмін культурних традицій, сприяло довірі і розумінню, національній толерантності.

Управління школами в період перебування Буковини в адміністративному складі Галичини відзначається безперервною боротьбою між православними і католицькими консисторіями. У Галичині очолив цей рух митрополит Михайло Левицький, а на Буковині – митрополит Євген Гакман. І як наслідок цієї боротьби – цісарська постанова від 22 травня 1818 року, за якою дозволялося вивчати в народних школах Буковини релігію українською мовою. А в 1844 році з'явилося цісарське розпорядження про передачу православних шкіл з-під нагляду Львівської латинської консисторії під опіку православної консисторії Буковини [6, с. 32]. Решта шкіл і далі перебувала аж до 1869 р. під опікою Львівської консисторії.

Школи в краї було розподілено на 3 повіти: Чернівецький, Радовецький і Сучавський. Під нагляд православної консисторії було віддано Радовецький, Сучавський повіти та тривіальну школу в Чернівцях, засновану православним релігійним фондом у 1784 році і перетворену у православну хлоп'ячу школу. Саме ця школа стала взірцевою і протистояла окатоличенню, а в майбутньому виховала для Буковини велику кількість свідомої української інтелігенції, бо спрямованість навчання і виховання в ній була в українському національному дусі.

У відомстві латинської консисторії залишалися ще школи Чернівецького повіту, де були зосереджені чоловіча та дівоча школи в Чернівцях, а також тривіальні школи на Роші, в Кучурові Великому, Молодії, Боянах, Садгорі, Кіцмані, Іванківцях, Заставні, Ширівцях, Бросківцях, Сереті, Звенячині, Вашківцях та окремі школи Радівецького і Сучавського повітів [7, с. 43].

Історичні революційні події в Європі мали великий вплив і на Буковину і започаткували новий період у житті краю, Буковина отримала статус самостійного герцогства і, отже, виходила з підпорядкування Галичини, хоча в політичному аспекті цей процес відбувався досить повільно. У галузі освіти цей період відзначається не тільки посиленням ролі народних, початкових шкіл, але й цілеспрямованим реформуванням середньої освіти, яка на перший план поставила підготовку молоді у вищі навчальні заклади. Характерною відмінністю цього періоду є заснування реальних шкіл. Одну з перших такого типу відкрито в Чернівцях ще у 1828 році як додаток до нормальної школи, а у 1863 році засновано вищу реальну школу. Спеціальним законом цісаря у 1870-1871 навчальному році цю школу розширено до семи класів, з особливим нахилом на математично-натуральних дисциплін. Велика кількість буковинських юнаків і дівчат відвідувала і закінчила цей навчальний заклад [7, с. 45].

1867 рік відзначається в історії української освіти прийняттям законів, які прискорили процес започаткування нової народної школи. Другою важливою подією цього часу став Закон від 25 травня 1868 року Міністерства віровизнань та освіти про перехід управління освітою з рук церкви до держави, яка стала керувати освітою через крайову шкільну раду в Чернівцях під проводом губернатора краю [10, с. 611]. Відповідно до «Шкільного і наукового порядку для загальних народних і ви ділових шкіл» від 20 серпня 1870 р. передбачалось обов'язкове навчання дітей від 6 до 14 років [7, с. 46].

У 1873 р. на Буковині нараховувалося 116 шкіл, а у 1896 р. їх кількість збільшилася до 319, в тому числі суто українських – 120, українсько-німецьких, українсько-румунських – 34. Кількість початкових шкіл була також нерівномірною: густота їх збільшувалася у містах, містечках та великих селах, а у віддалених та гірських повітах – знижувалася. Статистика свідчить, що у 1897 році з 335 початкових шкіл краю 131 була українською, причому 70 із них однокласних, 41 – двокласна, 11 – трикласних. Крім того, діяли й утраквістичні школи, із них 12 шкіл українсько-німецькі, 12 – українсько-румунські, а також у 8 школах викладання велося німецькою, українською та румунською мовами. Проте не всі початкові школи надавали своїм випускникам право вступу до середніх шкіл, оскільки вважалося, що лише 4-класна головна народна школа дає необхідну базову підготовку для навчання в гімназії [3, с. 69] У 1912 р. на Буковині діяло 537 шкіл (у т.ч. у Північних

повітах – 338), у т.ч. з німецькою мовою навчання – 81 школа, з румунською – 185, з українською – 214, з польською – 12, з угорською – 5, з німецькою і румунською – 15, з німецькою і українською – 11, з німецькою, українською і румунською – 6, з румунською і українською – 1, з німецькою, українською, румунською і польською – 1 [1, с. 141]. Середню освіту українські діти отримували у трьох буковинських гімназіях: Чернівецькій, Радовецькій і Сучавській. Так, у 1895-1896 навчальному році ці гімназії відвідувало 1883 учні, за національною приналежністю на першому місці були німці – 1051 учень, далі йшли румуни – 498 і 170 українців, хоча мешкало тоді на Буковині 13350 німців, 203301 румунів і 268367 українців [7, с. 47].

У 1895 році урядом прийнято резолюцію про заснування другої німецької гімназії в Чернівцях із паралельними українськими класами, яка була відкрита у 1896 році. Директором став професор Фавстман. У гімназії нараховувалося чотири паралельних німецьких класи із 223 учнями і український із 54 учнями. На німецькому відділені навчалися німці, румуни, чехи, євреї. Але навчальний план передбачав, що українською мовою викладалися тільки математика і латинська, інші предмети велися німецькою мовою навчання. Навіть ті предмети, що викладалися українською мовою, читалися німецькими вчителями, які не могли чітко пояснити матеріал, не володіючи українською термінологією. Інтерес українців до гімназії був втрачений, і вони називали її «буковинським опудалом», «плутаниною», «казна-чим» [7, с. 48]. Незважаючи на всі перешкоди та недоліки в роботі середньої школи в період 1845-1895 років, ця ланка зазнала якісних і кількісних змін, бо число гімназистів-українців збільшилося вдвічі. Крім того, почала свій розвиток на Буковині реальна школа, яка стала підґрунтям до отримання буковинцями вищої фахової освіти.

Отож, протягом XIX ст. в Україні вдосконалювалася вже існуюча система народної освіти. Значних змін зазнали зміст, форми і методи навчання у початковій і середній школі. На Буковині характерними було зростання національного самовизначення в освіті та культурі кожного народу, який жив у краї. У цей час спостерігається також ускладнення змісту навчання і зростання кількості середніх шкіл. Проблема вільного навчання українців рідною мовою залишається не розв'язаною, але вона визнається всіма політичними та національними угрупованнями. Зроблено перші важливі кроки для утвердження української мови як мови корінних жителів Буковини.

Висновки і пропозиції. У другій половині XIX ст. на Україні відбулися зрушення в справі освіти. Скасування кріпосного права, розвиток капіталізму, загострення соціальних суперечностей, зростання селянських заворушень, революційно-демократичний рух – усе це об'єктивно сприяло розвитку шкільної освіти. Суспільно-політичний рух 60-х років яскраво виявив кризу урядової політики в галузі освіти. Час примусив не лише суспільство, але й уряд серйозно задуматися над перебудовою всієї шкільної системи. Зростає мережа початкових і середніх шкіл, з'являються нові типи навчальних закладів, складається більш-менш повна система підготовки вчителів, значно розширюється зміст освіти, робляться спроби запровадити навчання українською мовою, зростає рівень письменності населення. Не дивлячись на те, що політика австрійського уряду щодо розвитку освіти національних меншин на Буковині була досить ліберальною, впливові політичні сили часто ігнорували офіційно прийняті законодавчі акти і чинили опір поступові українського шкільництва краю, яке відіграло важливу роль у національному відродженні краю, у піднесенні культурного, економічного й політичного рівня українського населення. Через гуманітарну й природничу освіту, виховання молоді в дусі релігійної моралі та гуманістичних народних традицій, спрямування на інтелектуальний, естетичний та фізичний розвиток підростаючого покоління буковинська школа сприяла процесу становлення народної інтелігенції. Територіальна та духовна близькість з Галичиною та Великою Україною допомогла українцям Буковини зберегти свою національність і самобутню культуру.

Список літератури:

1. Ботушанський В. Розвиток народної (початкової) освіти в Чернівцях наприкінці XVIII – на початку XIX ст. *Буковинський журнал*. 2008. № 3. С. 137–143.
2. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. Чернівці : Золоті литаври, 1999. 574 с.
3. Добрянський О. Українське вчительство Буковини в останній третині XIX – на початку XX ст. *Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи*. Київ-Чернівці, 1997. Вип. 1. С. 50–56.
4. Добрянський О., Холевчук В. Українські народні школи на Буковині (друга половина XIX – початок XX ст.). *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія*. 1996. Вип. 6–7. С. 66–72.
5. Карбулицький І. Розвій народного шкільництва на Буковині. Чернівці, 2005. 148 с.
6. Кобилянська Л. Народні школи Буковини наприкінці XIX – на початку XX ст. *Шлях освіти*. 1997. № 3. С. 3–51.
7. Пенішкевич О. Розвиток українського шкільництва на Буковині (XVIII – початок XX ст.). Чернівці : Рута, 2002. 520 с.
8. Піддубний Г. Буковина. Її минуле і сучасне. Харків, 1998. 256 с.
9. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (XIX – поч. XX ст.): Нариси / Ред. М.Д. Ярмаченко, Н.П. Калениченко, С.У. Гончаренко. Київ : Рад. школа, 1991. 381 с.
10. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ : Наук. думка, 2001. 911 с.
11. Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. Культурно-історичний образок. Чернівці : ЧНУ, 2007. 259 с.
12. Становлення і розвиток народної освіти та педагогічної думки на Буковині / Укл.: Д.І. Пенішкевич, Л.І. Кобилянська. Чернівці : ЧДУ, 1997. 48 с.
13. Тютюнник Ю. Нариси Західної України. З додатком статті М. Лучкевича. Харків, 1986. 166 с.

References:

1. Botushanskyj, V. (2008). Rozvytok narodnoyi (pochatkovoyi) osvity v Chernivcyax naprykinci XVIII – na pochatku XIX st. [Development of public (elementary) education in Chernivtsi at the end of the 18th – beginning of the 19th centuries]. *Bukovina Magazine*, no. 3, pp. 137–143.
2. Dobrzhanskyj, O.V. (1999). *Nacionalnyj rux ukrayinciv Bukovyny drugoyi polovyny XIX – pochatku XX st.* [National movement of Bukovina Ukrainians in the second half of the 19th – beginning of the 20th centuries]. Chernivci: Zoloti lytavry, 574 p.
3. Dobryanskyj, O. (1997). Ukrayinske vchytelstvo Bukovyny v ostannij tretyni XIX – na pochatku XX st. [Ukrainian Teaching of Bukovina in the Last Third of XIX – Early XX Century]. *Issues of History, Historiography, Source Studies and Archival Studies of Central and Eastern Europe*. Kyiv-Chernivci, vol. 1, pp. 50–56.
4. Dobryanskyj, O., & Xolevchuk, V. (1996). Ukrayinski narodni shkoly na Bukovyni (druga polovyna XIX – pochatok XX st.). [Ukrainian public schools in Bukovyna (second half of XIX – beginning of XX century)]. *Scientific Bulletin of Chernivtsi University. History,* vol, 6–7, pp. 66–72.
5. Karbulyczkyj, I. (2005). *Rozvij narodnogo shkilnycztva na Bukovyni* [Development of public school in Bukovina]. Chernivci, 148 p.
6. Kobylyanska, L. (1997). Narodni shkoly Bukovyny naprykinci XIX – na pochatku XX st. [Folk schools of Bukovina in the late nineteenth – early twentieth centuries]. *The path of education*, no. 3, pp. 3–51.
7. Penishkevych, O. (2002). *Rozvytok ukrayinskogo shkilnycztva na Bukovyni (XVIII – pochatok XX st.)* [The development of Ukrainian school in Bukovina (XVIII – beginning of XX century)]. Chernivci: Ruta, 520 p.
8. Piddubnyj, G. (1998). *Bukovyna. Yii mynule i suchasne* [Bukovina. Her past and present]. Kharkiv, 256 p.
9. Yarmachenko, M., Kalenychenko, N., & Goncharenko, S. (1991). *Rozvytok narodnoyi osvity i pedagogichnoyi dumky na Ukrayini (XIX – poch. XX st.): Narysy* [Development of public education and pedagogical thought in Ukraine (XIX – early XX centuries): Essays]. Kyiv: Rad. shkola, 381 p.
10. Siropolko, S. (2001). *Istoriya osvity v Ukrayini* [History of education in Ukraine]. Kyiv: Nauk. dumka, 911 p.
11. Smal-Stoczkyj, S.(2007). *Bukovynska Rus. Kulturno-istorychnyj obrazok* [Bukovyna Rus. Cultural and historical image]. Chernivci: ChNU, 259 p.
12. Penishkevych, D.I., & Kobylyanska, L.I. (1997). *Stanovlennya i rozvytok narodnoyi osvity ta pedagogichnoyi dumky na Bukovyni* [Formation and development of public education and pedagogical thought in Bukovina]. Chernivci: ChDU, 48 p.
13. Tyutyunnyk, Yu. (1986). *Narysy Zaxidnoyi Ukrayiny. Z dodatkom statti M. Luchkevycha* [Essays on Western Ukraine. With the addition of the article by M. Luchkevich]. Kharkiv, 166 p.

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-33
УДК 347:94(477-074)"1941/1944"

Іваненко А.О.
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН МІСЦЕВОГО НАСЕЛЕННЯ В РАЙХСКОМІСАРІАТІ «УКРАЇНА»: АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ (1941–1944 РР.)

Анотація. У статті встановлено, що окупаційна адміністрація Райхскомісаріату «Україна» та військової зони окупації на офіційному рівні оголосила про продовження дії радянського цивільного законодавства, у тій частині, яка не суперечила факту німецького вторгнення. Згодом німецька юридична окупаційна техніка передбачала створення локальних, у тому числі, й суто відомчих нормативно-правових актів, якими врегульовувалися питання майнового і громадянського статусу місцевого населення. При цьому, попередньо діючи нормативні установки радянського права у певних їх частинах зазвичай не відмінялися. У статті з'ясовано, що на теренах РКУ розрізнені нормативні акти, якими врегульовувалися питання цивільно-правового характеру було розв'язано лише на початку 1943 р. шляхом створення «Правил для тимчасового врегулювання особистого, сімейного і спадкового права в Райхскомісаріаті України».

Ключові слова: правовідносини, нормативно-правовий акт, опіка, спадок, дитина.

Ivanenko Alina
SHEI «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University»

LEGAL REGULATION OF THE LOCAL POPULATION'S CIVIL RELATIONS IN THE REICH COMMISSARIAT "UKRAINE": ANALYSIS OF THE LEGISLATIVE FRAMEWORK (1941–1944)

Summary. The occupation administration of the Third Reich after its establishment on the territory of Ukraine did not have at its disposal any prepared in advance and authorized by the German leadership normative legal framework, able to regulate civil relations in the local society. The author of the article found that the occupation administration of the Reich Commissariat "Ukraine" and the military occupation zone at the official level announced the continuation of Soviet civil law in some parts which did not contradict the fact of the German invasion. Later the German legal occupation technique provided the creation of local, purely departmental legal acts, which settled the issues of property and civil status of the local population. However, the pre-existing normative settings of Soviet law in certain parts were not changed. Some legal acts regulated the civil status of the Jewish population of Ukraine. Most of the local regulations of the initial occupation period considering the civil legal relations of the local population were purely prohibitive. The misappropriation of other people's private property, property of state and communal enterprises, institutions and organizations, illegal separation of collective farms; property, provision of marriage and divorce opportunities were themain focus for occupational administrations and, of course, such actions were strictly prohibited. In the article it is also stated that on the territory of the RCU different normative acts regulating issues of civil law were united only in the beginning of 1943 by creation of "Rules for temporary regulation of personal, family and inheritance law in the Reich Commissariat "Ukraine". Mentioned above legal act is a way too important to understand the processes in the field of civil law at that time, and therefore, the author focused on the analysis of its prescriptions in the article. This document regulated the following issues: determination of the status of a person's capacity and incapacity; guardianship and care; conditions for declaring a person dead, stipulating the legal status of legitimate and illegitimate children; the procedure and conditions of inheritance. The local civil law courts were central to making important decisions concerning the solution of the local population's problems. These bodies were given far broader authority if compare with the previous year 1942.

Keywords: legal relations, legal act, guardianship, inheritance, child.

Постановка проблеми. Цивільне право є однією із найстаріших галузей законодавства, оскільки саме воно пов'язувалось із нормативним врегулюванням майнових та особистих немайнових правовідносин. У такому ж статусі ця галузь законодавства продовжує перебувати й дотепер. Період нацистської окупації України не став виключенням із цього правила, а тому, німецьким як цивільним, так і військовим адміністраторам довелося враховувати цю обставину.

Окупаційна адміністрація розпочавши свою практичну діяльність в Україні не мала в своєму розпорядженні заздалегідь підготовленої і санкціонованої керівництвом Німеччини нормативно-правової бази, здатної врегулювати цивільні правовідносини у місцевому соціумі. Звісно, що цивільне законодавство Німеччини поширювалось на громадян Райху та осіб, у встановленому порядку визнаних фольксдойче. Проте перекласти це законодавство і на місцевий соціум окупаційна адміністрація ні РКУ ні ВЗО таки не могла, та власне і не намагалася. Занадто різними виявилися правові системи, нормативна база і юридичні техніка її створення, суб'єкти та об'єкти регулювання цивільного права.

Цілком логічним виходом із цієї ситуації стало те, що окупаційна адміністрація РКУ та ВЗО на офіційному рівні оголосила про продовження дії

© Іваненко А.О., 2020

радянського цивільного законодавства, у тій частині, яка не суперечила факту німецького вторгнення. Нічого дивного у такому підході немає, адже соціальні відносини продовжують існувати, навіть незважаючи на насильницьку зміну державно-політичних режимів чи то в результаті військового конфлікту, революцій і державних переворотів. А про те, що людство вже накопичило чималий досвід таких насильницьких суспільних трансформацій говорити зайве. У будь-якому випадку насильно встановлені державно-політичні режими продовжують у певних часових рамках використовувати попередні нормативні установки, які не суперечать факту їхнього приходу до влади. В іншому випадку хаос та беззаконня суттєво зруйнують вже усталені моделі суспільної поведінки, і навіть сила зброї та воєнно-поліцейського примусу не здатні навести лад в соціальному середовищі. Отже, актуальність теми даної публікації заперечень не викликає.

Аналіз останніх досліджень і публікації. Аналіз історіографічних джерел засвідчує, що ця проблема й дотепер не стала предметом спеціальних досліджень. Певне виключення становлять окремі публікації та розділи монографічних досліджень О. Гончаренка [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9] та М. Куницького [11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вищевказані дослідники стали першими, хто вивчав цивільно-правовий статус місцевого населення окупованої України, а тому не звертали уваги на необхідність більш детального аналізу німецьких нормативних документів, які врегульовували цивільні правовідносини в тогочасному суспільстві.

Мета статті: проаналізувати нормативно-правову базу вирішення цивільних спорів Райхскомісаріату «Україна» у 1941–1944 рр., встановити особливості актів, що застосовувались та їх правових норм.

Виклад основного матеріалу. Німецька юридична окупаційна техніка передбачала створення локальних, у тому числі, й суто відомчих нормативно-правових актів, якими врегульовувалися питання майнового і громадянського статусу місцевого населення. При цьому, попередньо діючи нормативні установки радянського права у певних їх частинах зазвичай не відмінялися. Очевидно, окупаційні управлінці не вважали за необхідне здійснювати такий підхід та власне, у них для цього не вистачало ні часу, ні високопрофесійних юридичних кадрів, ні бажання займатися такими «тонкощами» нормотворення. Та і фахівців добре знайомих із системою радянського цивільного законодавства таки бракувало. А мету і завдання окупаційної політики потрібно було здійснювати негайно.

Окремі нормативно-правові акти врегульовували громадянський та цивільний статус єврейського населення України. В інших випадках юридична техніка передбачала введення до нормативно-правових актів, окремих приписів для євреїв. Усі правові норми, які врегульовували повсякденне життя євреї носили відкрито дискримінаційний, репресивно-каральний вигляд. Євреї втрачали право на власність, яка оголошувалася державною, не мали права на одруження та розлучення, втрачали своє житло. В окремих випадках їм заборонялося відвідувати базари та крамниці, і взагалі купувати продукти харчування. Виділення євреїв в окрему групу місцевого населення, їх сегрегація та ізоляція від решти людей, і зрештою фізичне знищення – усі ці складові політики Голокосту повною мірою проявилися і в окупованій Україні.

Більшість локальних нормативних актів початкового періоду окупації, які врегульовували цивільні правовідносини місцевого населення мала суто заборонний характер. Привласнення чужої приватної власності, власності державних і комунальних підприємств, установ та організацій, незаконний поділ майна колгоспів, надання можливостей укладення шлюбів та розлучень перебували у центрі уваги окупаційних адміністрацій і звісно, що подібні дії суворо заборонялися. А за частину із них передбачалося суворі покарання, аж до застосування смертної кари. Так само заборонялося повернення власності особам, у свій час репресованих радянською владою під час проведення колективізації сільського господарства. Це ж стосувалося і відібраної землі. І лише з часом, з'являлися нормативно-правові акти, які роз'яснювали дії місцевого населення у питаннях власності та змін громадянського статусу. А от дію радянського цивільного права було остаточно відмінено 12 січня 1943 р. коли в РКУ почали діяти «Правила для тимчасового врегулювання особистого, сімейного і спадкового права в Райхскомісаріаті України».

Зазначений нормативно-правовий акт є занадто важливим для розуміння тих процесів, які відбувалися у царині цивільного права, а тому, на аналізі його приписів варто зупинитися більш детально. Цей документ врегульовував особисті, сімейні та спадкові права осіб, які належали до місцевого населення окупованих областей України [12, арк. 27–36]. Окремі генеральні комісари вводили його у дію своїми розпорядженнями. Так, наприклад генеральний комісар округи «Волинь та Поділля» своїм розпорядженням від 30 березня 1943 р. під назвою «Попереднє доповнення до правил для тимчасового впорядкування особистого, родинного і спадкового права в Райхскомісаріаті України» ввів нормативний документ райхскомісара в дію. У преамбулі документа вказувалося, що процесуальні норми необхідні для практичного використання місцевими цивільними суддями будуть видані і надіслані їм вже найближчим часом [10, арк. 12–17].

Відповідно до розділу «Особисте право» визначалося поняття повноліття та дієздатності особи. Повнолітніми вважалися особи, які досягли 18 років. Кожен повнолітній вважався дієздатним, якщо він не був психічно хворим та не перебував під опікою. У документі зазначалося, що опіка встановлювалася відповідно до рішення місцевого цивільного суду над «Психічно хворими, марнотратними та алкоголіками». Ці ж особи вважалися недієздатними і від їх імені законні представники могли вчиняти певні правочини.

Приписами статей цього розділу встановлювався і судовий порядок оголошення особи померлою. Безвісно відсутньою особою оголошувалася людина, місце знаходження якої було невідомим протягом 10 років. У судді мав виникнути «поважний сумнів щодо того, чи він ще живий», –

зазначалося у статті. Передбачалося, що безвісно відсутній помер у час, визначений суддею як найбільш вірогідний.

Другий розділ під назвою «Родинне право» конкретизував цілий ряд положень у галузі сімейного законодавства, і певним чином корегував попередньо прийняті нормативні акти у цій царині права. Розділ містив положення, якими: врегульовувався порядок утримання, осіб, які цього потребували: визначався статус шлюбних та позашлюбних дітей; порядок опіки та піклування.

Особи, неспроможні самостійно себе утримувати могли одержати відповідну допомогу з боку своїх родичів. Передбачалося, що подружжя несли зобов'язання утримання переважно перед своїми дітьми та внуками, а вони у свою чергу перед батьками. Позашлюбна дитина в особі її матері одержувала утримання переважно з боку батька, але і мати зобов'язувалася брати у цьому участь. Але, самі батьки втрачали право на утримання їх позашлюбною дитиною.

Дитина народжена у шлюбі або після трьохсот двох діб після розлучення батьків та інших обставин вважалася такою, що народилася у шлюбі. Дитина народжена у шлюбі одержувала прізвище батька. Передбачалося, що у разі неможливості припущення факту вагітності жінки від свого чоловіка народжена нею дитина одержувала статус позашлюбної. Але її позашлюбне походження мав встановити суд.

Батько визнавався законним представником дитини і разом із матір'ю зобов'язувався її утримувати. Лише суд, у чітко названих випадках міг позбавити його цього права. У разі розлучення подружжя суд визначав особу, законного представника інтересів неповнолітньої дитини. У тексті нормативного акту міститься цікава ремарка – «у залежності від здібностей» особи.

Мати дитини вважалася її законним представником у разі смерті батька, оголошення судовим рішенням щодо позбавлення його цього права або ж він не мав для здійснення відповідних дій фактичної можливості. А у разі смерті ще й матері, чи позбавлення її відповідних прав представництво інтересів дитини передавалося призначеному судом опікуну.

Позашлюбна дитина одержувала прізвище матері. Якщо ж мати дитини вже перебувала у законному шлюбі, то у цьому випадку, дитині надавалося дошлюбне прізвище матері. Чоловік за згодою матері мав право порушити перед урядовцем установи, яка займалася питаннями громадянського стану клопотання при присвоєння дитини його прізвища. У разі офіційного укладення шлюбу батьками позашлюбної дитини вона отримувала статус народженої у шлюбі.

Законним представником позашлюбної дитини вважалася її мати. Батько ж зобов'язувався відшкодувати її матери усі витрати пов'язані із пологами та народженням дитини.

Батьком позашлюбної дитини вважався той, хто мав статеві відносини із матір'ю у час її ймовірного зачаття. У разі, якщо мати дитини мала одночасні відповідні відносини з іншими чоловіками або вела розпусний спосіб життя, то батьком дитини визнавався той, хто зізнався у батьківстві в офіційному документі.

Окремий підрозділ нормативного акту стосувався питань встановлення опіки. Передбачалося, що опіка встановлювалася над неповнолітнім або повнолітньою особою. Опіка над неповнолітнім встановлювалася у разі відсутності осіб, які могли представляти його законні інтереси. Повнолітній же одержував опікуна, якщо над ним встановлювалася опіка. Сама ж опіка встановлювалася відповідно до рішення цивільного суду. Саме на судовий орган, який приймав рішення про призначення опікуна покладався контроль за його діяльністю як законного представника інтересів підопічного. Суд мав право накладення штрафних санкцій на опікуна, якщо він діяв неправомірно, а в інших випадках, навпаки, – відзначення його матеріальною винагородою у розмірі 3% від вартості майна підопічного.

За аналогією з опікунством, законодавством передбачалася також і процедура встановлення піклування. Особа, яка вже мала опікуна, але останній не мав можливостей здійснення певних визначених законодавством дій або ж з'являлася необхідність застосування санкцій щодо опікуна то у цьому випадку призначався піклувальник.

Так само і для повнолітньої особи, яка із певних причин, здебільшого фізичного чи психічного стану не могла представляти свої законні інтереси самостійно призначався піклувальник.

Піклувальник призначався і для особи про місце перебування якої було невідомо, але існувала необхідність нагляду за його «маєтковими справами». Аналогічна процедура застосовувалася і щодо майна осіб про місце перебування яких були відомості, але із різних причин вони не могли повернутися і особисто піклуватися належною їм власністю.

Розділ третій цього нормативного акту стосувався спадкового права. За встановленими приписами існувало два види спадкування – за законом і за заповітом. Спадкоємцем вважалася особа, яку у заповіті призначав спадкодавець. У іншому випадку застосовувалося спадкування за законом.

Законними спадкоємцями першої черги були діти спадкодавця, які наслідували майно у рівних частинах. Проте позашлюбні діти померлого чоловіка позбавлялися права на спадкування його майна. Діти зачаті, але в момент смерті батька ще не народжені також бралися до уваги при визнанні спадкоємців.

Спадкоємцями другої черги вважалися батьки, брати і сестри спадкоємця. Якщо у момент смерті особи її батьки ще були живими то наслідували вони власність померлого у рівних частинах.

Батько позашлюбного спадкодавця та народжені від іншої матері діти того ж батька не мали права на спадкування за законом.

До третьої черги спадкоємців належали діди і баби спадкодавця. Вони мали право на спадкування у рівних частинах. Батьки батька позашлюбного походження і батько матері, яка мала позашлюбне походження втрачали право на спадкування за законом.

За наявності родичів ближчої черги інші претенденти на одержання спадщини не могли претендувати. Дружина спадкодавця разом із дітьми наслідувала одну чверть, а поруч із спадкоємцями другої і третьої черги – половину спад-

щини. У разі відсутності родичів, які мали відповідні права то наслідувала дружина чи чоловік, які пережили одного із подружжя.

Якщо один із подружжя наслідував разом із родичами другої та третьої черги то разом із спадковою частиною він одержував предмети домашнього вжитку та подарунки, одержані у шлюбі.

У разі відсутності спадкоємців відповідні права на власність померлого переходили до відання адміністрації РКУ. Нормативний акт не ідентифікував конкретний орган окупаційного управління, який переймав спадщину померлої людини. Але володіючи інформацією про особливості окупаційного адміністрування можемо припустити, що цим органом визначалися гебітскомісаріати як місцеві виконавчі органи німецької влади, і аж ніяк не органи місцевого управління репрезентовані сільськими, міськими та районними управами.

Особлива увага у зазначеному нормативному акті приділялася процедурі укладення заповіту. Цей основний у спадковому праві документ складався шляхом вираження волі спадкодавця, записаної до протоколу цивільним суддею або нотаріусом. Спадкодавець зобов'язувався особисто укладати заповіт. Також спадкодавець мав право виразити свою волю письмово та підтвердити її власним автентичним підписом. У разі, якщо спадкодавець не мав можливості підписати цей документ, його завіряли своїми підписами двоє «заслуговуючих довір'я» свідків. Своїми підписами вони підтверджували, що спадкодавець визнав це волевиявлення за заповіт.

У процедурі складання заповіту не могли брати участі як свідки, судді та нотаріуси дружина чи чоловік спадкодавця, навіть у випадку попереднього розлучення, а також близькі родичі. Не мали права засвідчувати своїми підписами заповіт і особи, яким за цим документом призначалася спадщина. У разі порушення цих умов, заповіт у встановленому законом порядку міг бути визнаний недійсним. Звісно, що спадкодавець мав право відкликати свій заповіт та укласти новий.

Заповіт міг бути визнаний недійсним, якщо він входив у протиріччя з встановленим в РКУ «публічному порядку або добрим звичаям», а також, якщо спадкодавець уклав цей документ внаслідок використання «його передсмертного душевного стану».

Процедура визнання укладеного заповіту недійсним провадилася у порядку цивільного судочинства. До суду мали право звернутися будь-які зацікавлені особи. Так само суд мав право позбавити спадщини у разі «негідності». Щоправда, нормативний акт не пояснював критеріїв застосування такого формулювання. Від спадщини усувалися і особи, які чимось тяжко завинили перед спадкодавцем.

У разі якщо заповітом діти, батька або дружина спадкодавця частково або повністю усувалися від спадщини то на їх прохання та відповідно до судового рішення їм виплачувалась вартість обов'язкової частини спадщини. Обов'язкова частина мала становити не більше половини вартості законної спадкової частки.

Нормативним актом передбачалася і відповідальність за спадковими зобов'язаннями, а також засоби охорони спадщини. Кожен спадкоємець відповідав за спадковими зобов'язаннями лише належною йому одержаної спадщини. У разі наявності кількох спадкоємців наступала солідарна відповідальність.

До спадкових зобов'язань відносились борги спадкодавця, зобов'язання спадкоємців, а також витрати на похорони спадкодавця, у вигляді відповідності його становища.

Спадкоємець зобов'язувався надавати допомогу членам сім'ї спадкодавця, які до його смерті проживали із ним спільно. Ця допомога надавалася на протязі 30 днів з дня відкриття спадщини. Розмір допомоги мав бути таким який надавався померлим. Спадкоємець зобов'язувався надавати членам родини спадкодавця дозвіл на користування предметами домашнього вжитку та житловими приміщеннями.

У разі, якщо вартість спадщини була недостатньої для задоволення усіх спадкових зобов'язань то вони задовольнялися за такою чергою: витрати на похорони померлого; борги спадкодавця; зобов'язання щодо осіб, які мали право на обов'язкову частину спадщини.

Із метою захисту інтересів осіб, перед якими спадкодавець заборгував суддя мав право прийняти рішення про відділення спадщини від майна померлого і призначити для відповідної частки власності піклувальника.

У разі відсутності відомостей про ймовірного спадкоємця цивільний суддя зобов'язувався приймати рішення щодо охорони спадщини. Для цього використовувалися такі засоби як опечатування спадщини, внесення коштів і документів на збереження та опис майна. Також, відповідно до судового рішення особі, яка могла стати спадкоємцем у разі необхідності призначався піклувальник.

Окремі приписи встановлювали статус спільноти спадкоємців. У разі неможливості досягнення згоди між кількома спадкоємцями щодо порядку управління одержаною спадщиною або встановлення чи зміни її правового статусу, відповідно до рішення цивільного судді один із них уповноважувався на здійснення цих дій і тим самим розв'язати проблему відсутності згоди.

У разі неможливості досягнення спадкоємцями згоди на поділ спільної спадщини вони мали звернутися до суду, а той у свою чергу складав план поділу. Цей план, прийнятий рішенням судді підлягав обов'язковому виконанню усіма спадкоємцями.

Запроваджене відповідним розпорядженням спадкове право передбачало і порядок встановлення спадкоємців. Особа, яка мала у своєму розпорядженні заповіт після одержання повідомлення про смерть спадкодавця зобов'язувалася передати відповідний документ цивільному судді. У разі, якщо цього не відбулося суддя мав право накласти на цю особу покарання у вигляді грошового штрафу розміром до 1000 крб.

У разі, якщо заповіт знаходився у цивільного судді він зобов'язувався негайно відкрити його і повідомити про це не лише спадкоємців, а й інших, зацікавлених в одержанні спадщини осіб. На прохання спадкоємця суддя видавав йому спадкове посвідчення, у якому зазначався розмір належної йому власності. Суддя видавав відповідне посвідчення лише у разі доведення прав прохача на спадщину. Кільком спадкоємцям могло видаватися спільне спадкове посвідчення. У разі відкликання

спадкового посвідчення цей документ повертався судді. У разі порушення цього зобов'язання суддя мав право накласти на винних штраф розміром до 1000 крб. [12, арк. 27–36].

Висновки даного дослідження. На теренах РКУ розрізнені нормативні акти, якими врегульовувалися питання цивільно-правового характеру було розв'язано лише на початку 1943 р. шляхом створення єдиного кодифікаційного акту. Цим нормативно-правовим актом врегульовувалися: визначення статусу дієздатності та недієздатності особи; встановлення опіки та піклування; умови оголошення особи померлою, обумовлювався правовий статус шлюбних та позашлюбних дітей; порядок та умови одержання спадщини. Центральне місце у прийнятті важливих рішень щодо розв'язання цих проблем місцевого населення належало місцевим цивільним судовим установам, які, порівняно з попереднім 1942 роком одержали значно ширші повноваження.

Список літератури:

1. Гончаренко О. Громадянський статус місцевого населення окупованої України: аналіз нормативних заходів комендатур Вермахту та цивільної адміністрації райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.). *Мандрівець.* 2011. № 3. С. 29–33.
2. Гончаренко О. До питання про застосування окремих аспектів особистих немайнових прав місцевого населення у практиці окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.). Український вимір. *Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори.* У 3 т. Т. ІІІ. Чернігів : ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка, 2009. С. 23–27.
3. Гончаренко О. Застосування елементів радянського законодавства в управлінсько-розпорядчій практиці установ Райхскомісаріату «Україна» на початковому етапі становлення гітлерівського окупаційного режиму: постановка проблеми (друга половина 1941 – початок 1942 рр.). *Часопис української історії.* 2009. Вип. 18. С. 163–165.
4. Гончаренко О. Інститут власності у цивільному праві періоду гітлерівської окупації України (1941–1944 рр.). *Часопис української історії.* 2011. Вип. 21. С. 131–133.
5. Гончаренко О. Майнові правовідносини місцевого населення Райхскомісаріату «Україна»: проблеми визначення цивільного статусу та аналіз нормативного забезпечення. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія.* 2011. Вип. 1. С. 141–146.
6. Гончаренко О. Особливості регулювання особистих немайнових правовідносин (право інтелектуальної власності) у період нацистської окупації України (1941–1944 рр.). *Сумська старовина: Науковий журнал з історії та культури України.* № XXIV. Сумський державний університет, 2008. С. 105–112.
7. Гончаренко О. Повсякденне життя місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» у контексті функціонування окупаційної системи цивільних судів (1941–1944 рр.). *Історія повсякденності: теорія та практика* : матеріали Всеукр. наук. конф., [м. Переяслав-Хмельницький], 5-6 жовт. 2012 р. Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 99–105.
8. Гончаренко О. Українські мирові суди в системі органів правосуддя гітлерівського окупаційного апарату влади Райхскомісаріату «Україна»: організаційна структура, службова компетенція та основний зміст діяльності (1941–1944 рр.). *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки.* Випуск № 202. Частина ІІ. Черкаси, 2011. С. 36–41.
9. Гончаренко О. Функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941–1944 рр.) : монографія. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. 600 с.
10. Державний архів Волинської області. Ф. Р-71. Оп. 1. Спр. 478. 27 арк.
11. Куницький М. Соціально-правовий статус місцевого населення Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) : монографія. Київ : ПП «НВЦ «Профі», 2014. 564 с.
12. Центральний державний архів вищих органів влади і управління. Ф. 3206. Оп. 2. Спр. 224. Арк. 27–36.

References:

1. Goncharenko, O. (2011). Hromadianskyi status mistsevoho naselennia okupovanoi Ukrainy: analiz normatyvnykh zakhodiv komendatur Vermakhtu ta tsyvilnoi administratsii raikhskomisariatu «Ukraina» (1941–1944 rr.) [Civic status of the local population of occupied Ukraine: analysis of normative measures of commanders of the Wehrmacht and civil administration of the Reich Commissariat of Ukraine (1941–1944)]. *Mandrivets [Traveler]*, no 3, pp. 29–33.
2. Goncharenko, O. (2009). Do pytannia pro zastosuvannia okremykh aspektiv osobystykh nemainovykh prav mistsevoho naselennia u praktytsi okupatsiinoi administratsii Reikhskomisariatu «Ukraina» (1941–1944 rr.). [To the question of the application of certain aspects of personal non-property rights of the local population in the practice of occupation administration of the Reich Commissariat of Ukraine (1941–1944)]. *Ukrainskyi vymir. Mizhnarodnyi zbirnyk informatsiinykh, osvitnikh, naukovykh, metodychnykh statei i materialiv z Ukrainy ta diaspory* [The Ukrainian dimension. International collection of information, educational, scientific, methodological articles and materials from Ukraine and the Diaspora]. Vol. III. Chernihiv, pp. 23–27.
3. Goncharenko, O. (2009). Zastosuvannia elementiv radianskoho zakonodavstva v upravlinsko-rozporiadchii praktytsi ustanov Raikhskomisariatu «Ukraina» na pochatkovomu etapi stanovlennia hitlerivskoho okupatsiinoho rezhymu: postanovka problemy (druha polovyna 1941 – pochatok 1942 rr.) [Application of Soviet Legislation Elements in the Administrative and Administrative Practice of the Institutions of the Reich Commissariat Ukraine at the Initial Formation of the Hitler Occupation Regime: Formulation of the Problem (second half of 1941 – beginning of 1942)]. *Chasopys ukrainskoi istorii* [*Journal of Ukrainian History].* Kyiv, vol. 18, pp. 163–165.

Goncharenko, O. (2011). Instytut vlasnosti u tsyvilnomu pravi periodu hitlerivskoi okupatsii Ukrainy (1941–1944 rr.) [The Institute of Property in Civil Law during the Hitler Occupation of Ukraine (1941–1944)]. *Chasopys ukrainskoi istorii [Journal of Ukrainian History].* Kyiv, vol. 21, pp. 131–133.

4. Goncharenko, O. (2011). Mainovi pravovidnosyny mistsevoho naselennia Raikhskomisariatu «Ukraina»: problemy vyznachennia tsyvilnoho statusu ta analiz normatyvnoho zabezpechennia. [Property relations of the local population of the Reich Commissariat "Ukraine": problems of determining civil status and analysis of regulatory support]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni*

Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Istoriia [Scientific notes of the Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. Series: History]. Ternopil: Issue of TNPU them. V. Hnatyuk. V. 1, pp. 141–146.
5. Goncharenko, O. (2008). Osoblyvosti rehuliuvannia osobystykh nemainovykh pravovidnosyn (pravo intelektualnoi vlasnosti) u period natsystskoi okupatsii Ukrainy (1941–1944 rr.) [Features of regulation of personal non-property relations (intellectual property right) during the Nazi occupation of Ukraine (1941–1944)]. *Sumska starovyna: Naukovyi zhurnal z istorii ta kultury Ukrainy* [Sumy Antiquity: Scientific Journal of the History and Culture of Ukraine]. № XXIV. Sumy State University, pp. 105–112.
6. Goncharenko, O. (2012). Povsiakdenne zhyttia mistsevoho naselennia Raikhskomisariatu «Ukraina» u konteksti funktsionuvannia okupatsiinoi systemy tsyvilnykh sudiv (1941–1944 rr.) [Everyday life of the local population of the Reich Commissariat Ukraine in the context of the functioning of the occupation system of civil courts (1941–1944)]. *History of Everyday Life: Theory and Practice*: Materials of the All-Ukr. of sciences. conf., 5–6 Oct. 2012. Pereyaslav-Khmelnitsky, pp. 99–105.
7. Goncharenko, O. (2011). Ukrainski myrovi sudy v systemi orhaniv pravosuddia hitlerivskoho okupatsiinoho aparatu vlady Raikhskomisariatu «Ukraina»: orhanizatsiina struktura, sluzhbova kompetentsiia ta osnovnyi zmist diialnosti (1941–1944 rr.). [Ukrainian courts in the system of justice of Hitler's occupation apparatus of power of the Reich Commissariat of Ukraine: organizational structure, official competence and main content of activity (1941–1944)]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriia: Istorychni nauky [Bulletin of Cherkasy University. Series: Historical sciences].* V. 202. Part II. Cherkasy, pp. 36–41.
8. Goncharenko, O. (2011). *Funktsionuvannia okupatsiinoi administratsii Raikhskomisariatu «Ukraina»: upravlinsko-rozporiadchi ta orhanizatsiino-pravovi aspekty (1941–1944 rr.)* [Functioning of the Occupation Administration of the Reich Commissariat "Ukraine": administrative and organizational and legal aspects (1941–1944)]: monograph. Kyiv: N.P. Dragomanov NPU, 600 p.
9. The State Archive of Volyn Region. F. R-71. Op. 1. Ref. 478. 27 sheets.
10. Kunitsky, M. (2014). *Sotsialno-pravovyi status mistsevoho naselennia Raikhskomisariatu «Ukraina» (1941–1944 rr.)* [Social and legal status of the local population of the Reich Commissariat Ukraine (1941–1944)]: monograph. Kyiv: PP "NPC" Profi", 564 p.
11. Central State Archives of Higher Authorities and Administration. F. 3206. Op. 2. Ref. 224. Ark. 27–36.

АРХІТЕКТУРА

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-34
УДК 711.4.025

Майборода О.М., Духняк І.О.
Національний університет «Львівська політехніка»

РЕВІТАЛІЗАЦІЯ ПРОМИСЛОВИХ ТЕРИТОРІЙ ПІД БАГАТОФУНКЦІОНАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС. ДОСВІД ЛЬВОВА, ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА, ВАРШАВИ

Анотація. Наш світ постійно розвивається та зазнає змін у технологіях. Це також стосується промисловості, яка залежить від ринкової ситуації та попиту на продукти, а в останні десятиліття світова економіка взагалі змінила орієнтацію з промислової на сферу послуг. Під дією цих та інших факторів безліч фабрик, заводів та інших промислових об'єктів зазнали занепаду. Одне з вирішень цієї проблеми – провести ревіталізацію цих об'єктів, тобто реконструкцію промислових комплексів зі зміною їх основного функціонального призначення. У статті розглянутий аналіз проектів ревіталізації об'єктів розташованих у містах Львів, Івано-Франківськ та Варшава. При аналізі проектів увагу приділено визначенню особливостей ревіталізації промислової будівлі в контексті її рефункціоналізації, надання та формування нового образу, також наведено причини, переваги та наслідки ревіталізації промислових об'єктів у різних містах, враховано розташування об'єктів відносно містобудівної ситуації.

Ключові слова: ревіталізація, рефункціоналізація, реконструкція промислових об'єктів, промислова спадщина.

Maiboroda Olha, Duhniak Iryna
National university "Lviv Polytecnic"

REVITALIZATION OF INDUSTRIAL TERRITORIES INTO MULTIFUNCTIONAL COMPLEX. EXPERIENCE OF LVIV, IVANO-FRANKIVSK, WARSAW

Summary. Our world is constantly evolving and changing in technology. This also applies to the industry, which depends on the market situation and the demand for products, and in recent decades the global economy has shifted its focus from an industrial to a service sector. Many of the factories, factories and other industrial objects have been declined under the influence of these and other factors. One solution to this problem is to revitalize these sites, that is, to reconstruct industrial complexes with a change of their basic functional purpose. The article deals with the analysis of projects of revitalization of objects located in the cities of Lviv, Ivano-Frankivsk and Warsaw. "FESTrepublic", former glass factory that is located in Lviv, now is a popular public multifunctional complex, that consisting of concert hall, night club, café, shops, restaurant, brewery, offices. The idea of the project is to transform this territory not only into an office center but into a new creative space with the concept of "city in city". Another example of revitalization is "Promprylad.Renovation" – an innovative multifunctional center whose purpose is to develop a new economy, non-formal education and contemporary art. During the development of the Promprilad project, the designers focused on the world experience of refunctionalization of such objects. The basic idea of the project is minimal interference with the industrial zone infrastructure and the preservation of existing buildings in order to emphasize the historical past of the complex. Revitalization has been investigated abroad for a long time. For example, The Konser Prague Center in Warsaw is a complex of residential, office, cultural and entertaining establishments located in the premises and on the territory of the former Warsaw Koneser Vodka Factory. The project involves the revitalization and adaptation to the new features of all the historic buildings of the former factory and the construction of modern facilities aesthetically integrated with the site. Historic buildings have been preserved in this project, which are perfectly combined with modern solutions. In these three projects attention is paid to identifying the features of the revitalization of an industrial building in the context of its refunctionalization, providing and forming a new image; also explains the causes, benefits and consequences of the revitalization of industrial sites in different cities, taking into account the location of the sites in relation to the urban situation. An analysis of the above experience shows that revitalization is an ongoing process, and old industrial enterprises should be regarded not just as buildings or objects, but as an asset that can benefit both the city and their owners. Unused factory, if properly refurbished, it can be attractive for investment, further development and use of urban resources. Also, revitalization allows us to overestimate attitudes that are no longer performing their immediate functions and help to preserve them as cultural industrial heritage. From an economic point of view, revitalization may be more profitable than new construction, since it is a work with existing buildings with communications, but investors' interest in such projects may be low due to the complexity of the process of restoring old industrial premises.

Keywords: revitalization, refunctionalization, reconstruction of industrial sites, industrial heritage.

Постановка проблеми. Процес урбанізації поступово приводить до розширення меж великих міст за рахунок нового будівництва. Через процес урбанізації розташовані колись на околицях міст промислові об'єкти поступово опинились в густо заселених районах. Також промисловість швидко реагує на зміни у технологіях та ринкову ситуацію, через зміни способів виробництва багато підприємств перестають бути конкурентоспроможними, фабрики

© Майборода О.М., Духняк І.О., 2020

та заводи занепадають та банкрутують під дією зовнішніх факторів. Існують два способи вирішення цієї проблеми – знесення існуючих промислових будівель та забудова вільних ділянок або ж реконструкція та рефункціоналізація цих промислових будівель. Світова економіка і потреби також поступово змінюють орієнтацію на сферу обслуговування, тому потрібно шукати шляхи до зміни функціонального призначення цих територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз інформаційних джерел показав, що питання ревіталізації активно вивчалось закордонними науковцями, але в Україні поняття ревіталізації є відносно новим науковим напрямком, і останні дослідження та зводяться до публікацій в наукових збірниках. Серед науковців які займались питанням ревіталізації можна виділити Савйовського В.В., Челнокова О.В., Броневицького А.П.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Процес ревіталізації досі знаходиться у стані вивчення, не існує універсальної формули для об'єктивного розгляду та оцінки занедбаних промислових об'єктів, також неможливо сформувати універсальні правила та тенденції стосовно ревіталізаціїї споруд, оскільки усі проекти ревіталізованих промислових об'єктів є унікальними, і залежать від стану об'єкту на початок ревіталізації, технічних характеристик будівельних конструкцій, формування нової функції.

Постановка завдання. Метою написання роботи є вивчення поняття ревіталізації на прикладах трьох проектів які знаходяться у стані реалізації, дослідити причини, актуальність і наслідки цього процесу.

Основний виклад матеріалу. Ревіталізація – відновлення занедбаних промислових споруд та просторів з метою зміни їхньої функції. Основне завдання ревіталізації – надати друге життя промисловим об'єктам і організувати простір навколо них з метою соціалізації простору, вдосконалення елементів інфраструктури, що сприяє розвитку туризму, відпочинку, спорту, покращенню екології [1].

Прикладом українського досвіду є комплекс !Festrepublic у м. Львів. У 60-ті роки минулого століття на цій території був заснований завод з виробництва скляної тари, де виробляли пляшки для медичних цілей. Але завод збанкрутував і у 2008 році його виставили на продаж разом із землею, приміщеннями та залишками обладнання. Завод та територію площею 2,2 га придбали власники холдингу !Fest для облаштування власних офісів. На момент початку ревіталізації більша частина будівель була закинута, а частина взагалі зруйнована, нові власники вирішили перетворити цю територію не лише в офісний центр але у новий творчий простір з концепцією «місто в місті». На території колишньої промислової споруди вже функціонують концертний зал, нічний клуб, кав'ярня, поліграфічне виробництво, ресторан, броварня, розміщені офісні приміщення. Цікавим є архітектурне вирішення ревіталізації комплексу. Конструкції заводу не руйнували, несучі стіни відреставрували та добудували, провели модернізацію інженерних комунікацій. Деякі елементи та приміщення комплексу, наприклад вхідну зону, залишили у стані «напівруїни», як спогад про промислове минуле споруди. Також в архітектуру комплексу були додані сучасні деталі, наприклад балкони офісу оформлені у вигляді гнізд, як символ народження нових ідей у працівників. !Festrepublic розташований далеко від житлової забудови, це дозволяє організовувати гучні концерти не турбуючи мешканців, на території комплексу відбувається чимало вечірок та міських фестивалів. Ревіталізація об'єкту ще не завершена, в процесі облаштування виставкового корпусу та спортивного майданчику з басейном [2; 3].

Незважаючи на вигідне розташування комплексу по відношенню до центральної частини міста, комплекс є малодоступним для відвідувачів (рис. 2). Пов'язано це із існуванням так званих бар'єрів у вигляді Замкової гори та території корпорації Галичфарм. Бар'єр виник внаслідок неправильного планування системи маршрутів навколо парку [4]. Також підвищенню рівня доступності аж ніяк не сприяють існуюча система громадського транспорту та єдиний маршрут громадського транспорту, який з'єднує район із ТЦ King Kross Leopolis, оскільки зношений та застарілий рухомий склад не додає комфорту під час їзди (рис. 3).

Ще один приклад ревіталізації – **«Промприлад.Реновація»**, що у м. Івано-Франківську. Завод був заснований близько 100 років тому і спеціалізувався на приладобудуванні, виготовляв автоматику та лічильники, а пізніше випускав товари народного вжитку. Підприємство було досить збитковим, з великою кількістю пустих площ і потребувало зміни функціонального призначення. Активісти громадської організації «Тепле місто» зацікавились темою рефункціоналізації індустріальних просторів, та взяли до уваги занедбаний завод.

Зараз «Промприлад.Реновація» – це інноваціний мультифункціональний центр, мета якого – розвивати нову економіку, неформальну освіту та сучасне мистецтво. Під час розробки проекту «Промприлад» проектанти орієнтувались на світовий досвід рефункціоналізації подібних обєктів. Основна ідея проекту – мінімальне втручання в інфраструктуру промзони та збереження існуючих будівель, з метою підкреслити історичне минуле комплексу. На даний момент вже функціонує лише пілотний третій поверх корпусу В який складає близько 5% від усієї території комплексу, проте навіть на цій площі вже створено близько 120 робочих місць, а окрім офісних приміщень функціонують заклад харчування, танцювальний зал Власники планують допомагати підтримувати локальні ініціативи та приблизно 30% площ комплексу надати громадським організація на пільгових засадах. Перевагою ревіталізації цього підприємства є близькість до історичного центру міста, до важливих транспортних шляхів Івано-Франківська і до багатьох навчальних закладів, які знаходяться в пішохідній доступності до підприємства (рис. 5) [6; 7; 8].

Під час ревіталізації увагу приділяють деталям – наприклад латунний барельєф під назвою «Технічний прогрес на Прикарпатті» художника Михайла Стецика. На час реновації фасаду скуль-

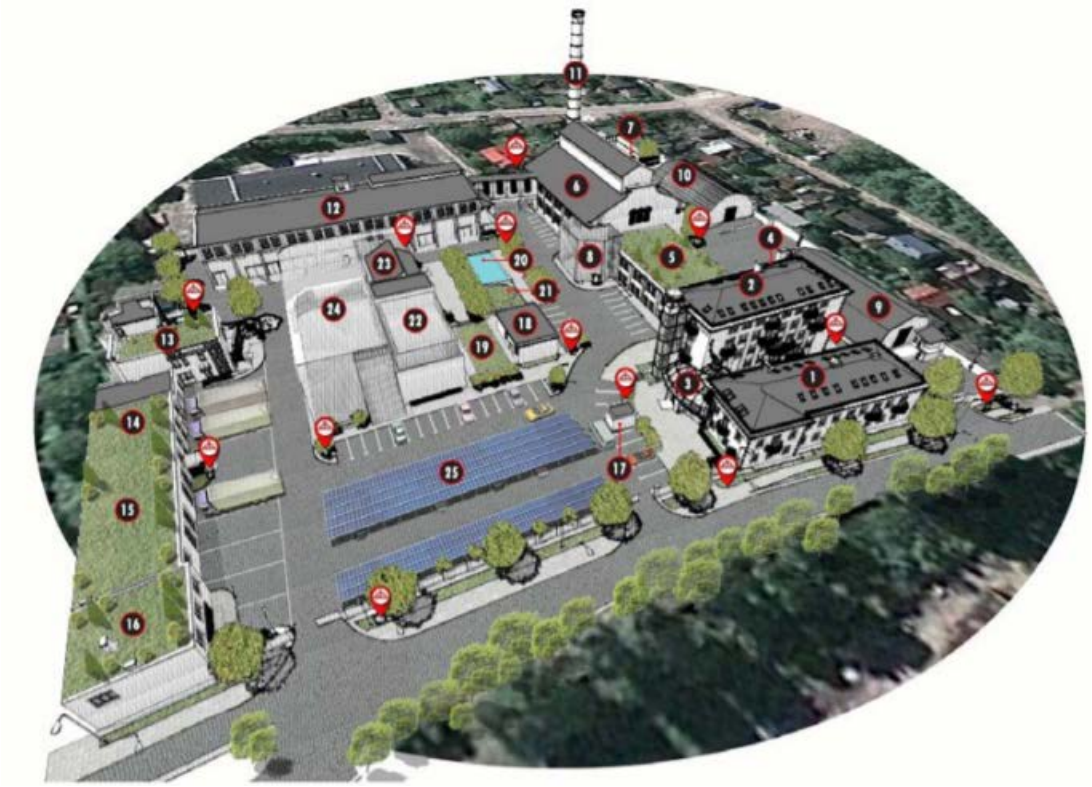

Рис. 1. Проект генерального плану на вул. Старознесенська 24-26 у м. Львів [4]

Експлікація будівель і споруд: 1,2 – адміністративні корпуси, офіси; 3 – хол (добудова); 5 – виставковий корпус; 6, 7 – концертні зали; 8 – вхідна частина; 9, 10 – корпус нежитловий; 11 – димова труба; 12 – багатофункційний центр; 13 – пекарня; 14 – корпус нежитловий; 15 – робочі майстерні; 16 – кузня; 17, 18 – трансформаторні підстанції; 19 – волейбольне поле; 20 – градирня; 21 – резервуар запасу води; 22, 23 спортивний комплекс; 24 – басейн; 25 – паркінг.

птуру зняли, проте після закінчення ремонтних робіт відновили та повернули на місце [9].

Більшість корпусів цього комплексу були побудовані в час радянського періоду, велика частина суспільства не вважає індустріальні об'єкти цього періоду цінністю.

За кордоном питання ревіталізації вже давно досліджується, а проекти реалізуються. Празький Центр Конесер – це комплекс житлових, офісних, культурно-розважальних закладів, розташованих у приміщеннях та на території колишньої варшавської горілчаної фабрики "Koneser". Місце реалізації проекту було обрано не випадково, район Прага – один з небагатьох фрагментів столиці, який, на відміну від центральної історичної частини, не був знищений

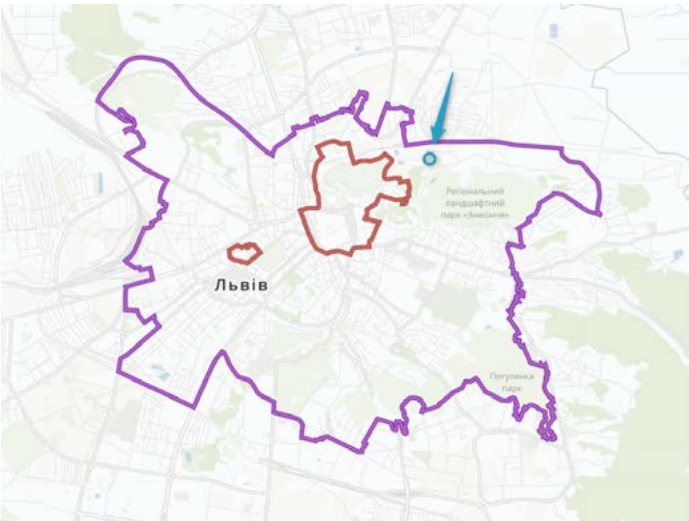

Рис. 2. Розташування комплексу відносно меж історичного ареалу міста та території світової спадщини ЮНЕСКО

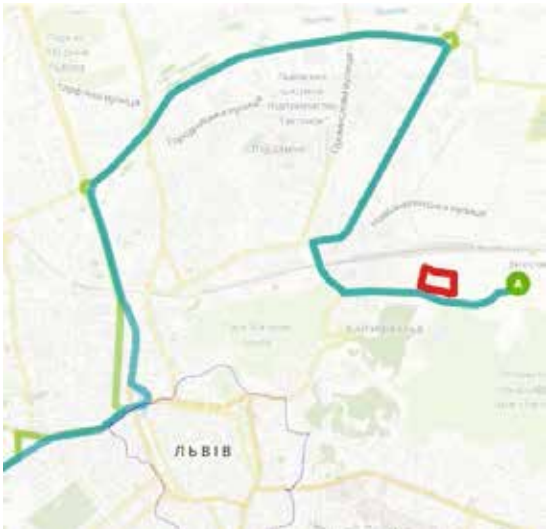

Рис. 3. Схема транспортно-пішохідної доступності комплексу

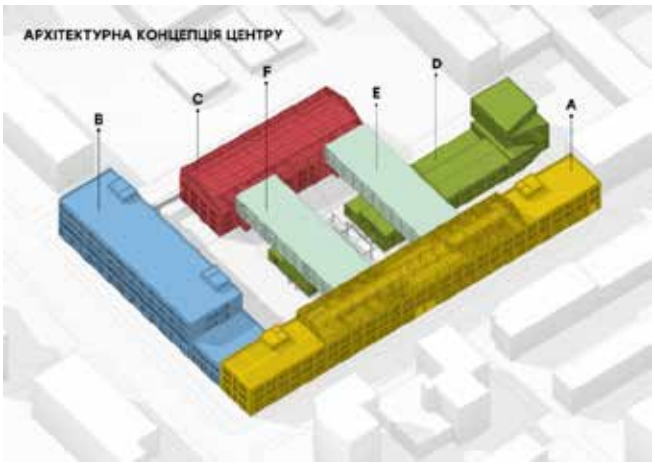

Рис. 4. Архітектурна концепція центру

Рис. 5. Схематичне зображення розташування комплексу, Центральної частини міста та освітньо-навчальних закладів

Експлікація будівлі Корпус А – заклади торгівлі, харчування, офіси та спортзал; корпус В – дитячий та мистецький центр, пивоварня, офіси і танцювальна школа; корпус С – музей, офіси, хостел; D – виставковий та концертний зали; Е – офісні приміщення; F – офісні приміщення.

під час війни. Найдавніші будівлі фабричного заводу «Конесер» були побудовані у 1897 році Фабрика є надзвичайно цікавим прикладом європейської індустріальної архітектури кінця століття. Будинки з червоної цегли відносяться до неоготичного індустріального стилю – вузькі вікна, характерні карнизи, вежі та склепіння. Фабрика працювала майже безперебійно протягом століття, аж поки значне падіння виробництва та фінансові проблеми призвели до ліквідації заводу в 2007 році [10].

Проект включає ревіталізацію та адаптацію до нових функцій усіх історичних будівель колишньої фабрики та будівництво сучасних об'єктів, естетично інтегрованих з цим місцем. У цьому проекті збереглися історичні будівлі, які ідеально поєднуються із сучасними рішеннями. Цього вдалося досягти завдяки використанню цегляних елементів, металевих балконів та волокнисто-цементного фасадного матеріалу. До складу комплексу входять житлові, комерційні, сервісні, кейтерингові та офісні будівлі (рис. 6).

Рис. 6. генеральний план комплексу [10]

Експлікація будівель і споруд: 1 – будівля офісна; 2 – житловий будинок (70 квартир); 3 – житловий будинок (100 квартир); 4 – готель та ресторан; 5 – історична фільтраційна будівля; 6 – івент-зал Butelkownia; 7 – заклади харчування та торгівлі; 8 – виставковий центр; 9 – офісна будівля та виставковий центр; 10 – Офісна будівля класу із сервісною частиною; 11 – офісна будівля; 12 – навчальний центр Google campus for startups; 13 – Офісна будівля; 14 – Музей горілки та заклади харчування; 15 – офісна будівля.

Основні функції комплексу – польський музей горілки в історичній будівлі, штаб-квартира Google Campus Warsaw в історичному складі New Spirits Warehouse, лабораторні центри лабораторій та Butelkownia, готель Moxy loft, медичний центр Medicover, фітнес-клуб ZdroFit [12].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Аналіз наведеного досвіду свідчить що ревіталізація є актуальним процесом, а старі промислові підприємства потрібно розглядати не просто як споруди чи об'єкти, а як актив, який може приносити користь як місту, так і їх власникам. Невикористовувані за призначенням фабрики в разі правильного рефункціоналізації можуть стати привабливими для інвестицій, подальшого розвитку та використання міських ресурсів. Також ревіталізація дозволяє переоцінити ставлення до об'єктів, які вже не виконують своїх безпосередніх функцій та сприяти збереженню цих об'єктів як культурної індустріальної спадщини.

З економічної сторони ревіталізація процес ревіталізації може бути вигіднішим за нове будівництво оскільки це робота з вже існуючими будівлями з проведеними комунікаціями, проте зацікавлення інвесторів такими проектами може бути низьким через складність процесу відновлення старих промислових приміщень.

Список літератури:

1. Савйовський В.В., Броневицький А.П., Каржинерова О.Г. Ревіталізація – екологічна реконструкція міської забудови. *Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури.* 2014. № 8. С. 47–52.
2. !FESTREPUBLIC. URL: https://www.fest.lviv.ua/en/projects/festrepublic/ (дата звернення: 30.12.2019).
3. Експортувати Львів. URL: https://ukrainer.net/velyki-kopani/ (дата звернення: 30.12.2019).
4. Проект Генерального плану території на вул. Старознесенська, 24–26 у Львові. Львів : Матеріали архітектурного бюро ТОВ «Нарольський і партнери», 2016. 40 с.
5. Програма ревіталізації Львів–Підзамче 2012–2025. Kraków–Lwów, 2011. 129 с.
6. Як старий завод «Промприлад» змінює Івано-Франківськ. URL: https://www.the-village.com.ua/village/city/city-report/289083-yak-stariy-zavod-promprilad-zminyue-ivano-frankivsk (дата звернення: 02.01.2020).
7. Промприлад.Реновація. URL: https://promprylad.ua/ua/ (дата звернення: 30.12.2019).
8. Схема генерального плану міста Івано-Франківська. URL: http://www.dma.if.ua/page/genplan-ivano-frankivska (дата звернення: 28.12.2019).
9. Promprylad.Renovatsia. URL https://www.facebook.com/promprylad.renovation/ (дата звернення: 26.11.2019).
10. T. Urzykowski Trzewia fabryki wódek: spacerownik po Koneserze. URL: https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/56,34862,11573687,Trzewia_fabryki_wodek__spacerownik_po_Koneserze.html (дата звернення: 25.11.2019).
11. URL: https://koneser.eu/en/ (дата звернення: 26.11.2019).
12. Дані архітектурного бюро Yuvenes projekt z.o.o. URL: http://juvenes.com.pl/ (дата звернення: 25.11.2019).

References

1. Savyiovskii, V.V. Bronevytskyi, A.P., & Karzhynerova, O.H. (2014). Revitalizatsia – ecolohichna rekonstruktsia miskoii zabudovy. *Visnyk Prydniprovskoii derzhavnoii akademii budivnytstva ta arhitektury*, no. 8, pp. 47–52.
2. !FESTREPUBLIC. URL: https://www.fest.lviv.ua/en/projects/festrepublic/
3. Eksportuvaty Lviv. URL: https://ukrainer.net/velyki-kopani/
4. Proekt heneralnoho planu terytorii na vul. Staroznesenska, 24–26 u Lvovi. Lviv: Materialu arhitekturnoho biuro TOV "Narolskyi i partnery", 2016. 40 s.
5. Prohrama revitalizatsii Lviv–Pidzamche 2012–2025. Kraków–Lwów, 2011. 129 s.
6. Yak staryi zavod «Promprylad» zminiuie Ivano-Frankivsk. URL: https://www.the-village.com.ua/village/city/city-report/289083-yak-stariy-zavod-promprilad-zminyue-ivano-frankivsk
7. Promprylad.Renovatsia. URL: https://promprylad.ua/ua/
8. Masterplan scheme of Ivano-Frankivsk. URL: http://www.dma.if.ua/page/genplan-ivano-frankivska
9. Promprylad.Renovatsia. URL: https://www.facebook.com/promprylad.renovation/
10. T. Urzykowski Trzewia fabryki wódek: spacerownik po Koneserze. URL: https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/56,34862,11573687,Trzewia_fabryki_wodek__spacerownik_po_Koneserze.html
11. URL:https://koneser.eu/en/
12. Dani arhitekturnoho buro Yuvenes projekt z.o.o. URL: http://juvenes.com.pl/

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-35
UDC 37.013.43: 781.2

Churkina Victoria, Voronina Halyna
Kharkov Academy of Postgraduate Education

INAUGURAL INTELLIGENCE OF UKRAINIAN FOLK SONG BY HRYHORIY NUDHA

Summary. In the article the analysis of H. Nudha's research of functioning of the Ukrainian folk song in the non-national environment is analyzed. The song and thought as the most widespread and richest genre of Ukrainian folklore is a testimony to the integration of the Ukrainian song melos into the world ethnomusicological cultural atmosphere in the process of cultural dialogue. Together with songs, the world is increasing attention to life, customs and history of Ukrainians. In many studies, Hrygoriy Nudha describes the emergence and development of the Ukrainian epic tradition. Hrygoriy Nudha considered and analyzed the literary, cultural and educational processes of the past of Ukraine as a continuous development and improvement of the spiritual world of the people. Based on the facts, H. Nudga convinced the readers that literature, folklore, culture of Kievan Rus is a unique creation of the Ukrainian people. He noted that the Ukrainian song is "the soul of the Ukrainian people, it is its glory". In his explorations he highlighted the question of the place and role of Ukrainian song in world culture. Based on the huge factual material collected from all over the world, H. Nudga convincingly proved that song and thought are the most significant and original contribution of the Ukrainian people to the treasury of the world's peoples culture. For, music and poetry are the achievements of the world's folk art. Minor in melody, the Ukrainian song impressed musicologists and folklorists of Europe. Ukrainian words and historical songs have been preserved and formed the basis of the repertoire of Ukrainian kobzars and lyricists for centuries. Folk songwriting covers all spheres of human life. Traditional musical and ethnic culture is still preserved to this day still in a pure enough form. The songs help to better understand the spiritual world of the people, teach them to understand and love national art.

Keywords: non-national environment, integration, folk song, thought, folklore genre, history.

Чуркіна В.Г., Вороніна Г.Л.
Харківська академія неперервної освіти

ІННОВАЦІЙНІ РОЗВІДКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ ГРИГОРІЯ НУДЬГИ

Анотація. Стаття висвітлює актуальні проблеми сучасної культурології, фольклористики та присвячена аналізу наукового доробку Григорія Нудьги щодо інонаціональних розвідок української народної пісні, що має особливе значення для філологічних та фольклористичних досліджень та є унікальним як за своєю сутністю, так і за обсягом вивчення величезної джерельної бази, яку згромадив учений упродовж довгих років копіткої праці. Наукові розвідки дослідника прикметні надзвичайно широким діапазоном пошуків у сфері усної словесності, літератури, історії культури, філософії, етномузикології та генології, скрупульозністю, точністю та об'єктивністю наукових спостережень, глибинним зондажем діахронного й синхронного зрізів досліджуваних явищ, вивченням історичних фактів, всебічністю та своєрідним синкретизмом аналітичних висновків. Ученим доведено, що українська культурологічна та суспільствознавча науки, на жаль, ще недостатньо приділяють увагу проблемі впливу української народної пісня на формування та розвиток фольклорної спадщини народів Європи. У зв'язку з цим автори намагаються висвітлити наукові підходи Г.Нудьги до вивчення української та загальноєвропейської традиції про народну творчість, які тривалий час панування соціалістичної ідеології ігнорувалися. У статті проаналізовано дослідження Г.Нудьги щодо функціонування української народної пісні в інонаціональному середовищі. У розумінні фольклориста особливим чином переломилися ідеї інтернаціоналізму. Пісня й дума як найпоширеніший та найбагатший жанр українського фольклору є свідченням інтеграції українського пісенного мелосу до світової етномузикологічної культурної атмосфери в процесі діалогу культур. Разом з піснями світом посилюється увага до побуту, звичаїв, історії українців. Г.Нудьга в численних розвідках про українську думу і пісню в світі підкреслює, що українська пісня висвітлює величезну силу творчого генія українського народу, розкриває багатство його душі та творчості. Цінні відомості дослідник подає про цікаві сторінки пісенних взаємин української пісні з творчістю народів Європи.

Ключові слова: інонаціональне середовище, інтеграція, народна пісня, дума, фольклорний жанр, історія.

Problem statement. The prominent writer H. Nudha entered the literature in the middle of the last century. His ideological and creative development was complex. The contradictions of that era could only be untangled and explained through the study of history. In particular, the idea of internationalism was broken by the folklorist: he sought to overcome the narrow national secrecy of his reader's perception and to open up to him a panorama of major historical events all over the world [4, p. 37].

The problem of Ukrainian folk song and its role in contemporary Ukrainian culture has been addressed by such researchers as S. Naumenko, O. Katrych, M. Chabad, D. Cherednichenko, L. Kulik, and others. They noted that each folklore genre is characterized by certain features, in particular in thoughts, historical, social and everyday songs, there is a social, public sound.

Analysis of resent research and publications. Researchers of the Ukrainian mentality have

© Churkina Victoria, Voronina Halyna, 2020

repeatedly addressed this song genre of Ukrainian folklore. M. Kostomarov, O. Potebnya, M. Drahomanov, V. Antonovich, M. Sumtsov, I. Franko, M. Hrushevsky, other folklorists, historians, literary critics and linguists relied on the song material in their scientific works. Taking into account the experience of O. Potebnya, M. Lysenko, P. Sokalsky, F. Kolessa in the study of songs and thoughts, in particular musical characteristics, rhythmic composition, motives and style, H. Nudha first applied a synthetic method to understanding the nature of the genre, features of performance. The scientist noted the lyric-epicness and realism of thoughts, such a significant feature as recitation, emphasized the improvisational nature of the performance, layers ("making") in folklore works, for the first time in folkloristics, introduced the "rule of division of the kobzars [2].

The methodological approach to folklore as a type of culture, which expresses the picture of the subject's world and the system of its socio-cultural orientations, makes it possible to understand its transformation and historical socio-dynamics.

In Ukrainian folklore, unfortunately, the great national treasure of song poetics and stylistics has not been sufficiently worked out. In addition, modest developments in this area are mainly performed in the philological aspect on the analysis of the verbal "substance" of the work, mostly without regard to F. Kolessa's argumentative claim that the song tune is the main form in which all this verbal "substance" is cast, with all its lexical stylistic configurations. It is precisely the phonomorphology and phonostylistics of folk song poetics that I would like to draw more attention to.

Formulation of aims of the article (problem statement). The purpose of the article is to study the theme of functioning of Ukrainian folk song in the non-national environment, which is crucial for the scientific activity of Hryhoriy Nudha [8].

Statement of the basic material. For centuries, Ukrainians have created an extremely sophisticated genre of folk song and thought. Dumas have long since become, as the English scientist V. Ralston argued, "a matter of national pride for Ukrainians." The epic is the face of the nation, the historical dimension of its maturity, stability and unity, a sign of affirmation of the important socio-political condition that is called for each people, a sense of their place in world history, responsibility for the fate of each person and the whole people as a whole, for his future. For centuries the Ukrainian Duma has been transmitted by Homers of Ukraine-kobzars, who warmed them with their feelings, chivalry in love, the scope of Cossack bravery and philosophical attitude. In the preface "The thought of the beauty, power and glory of the Ukrainian song" to the two-volume, the largest and the most ambitious in the scientific work of H. Nudha, Roman Kirchiv wrote: in both the national and non-Ukrainian cultural contexts, they could not fail to bring it to the subject. H. Nudha already in early works refers to the information about the distribution of Ukrainian songs outside Ukraine many [6, p. 8].

H. Nudha noted: "Speaking about the contribution of the Ukrainian people to world culture, song and thought are the most visible and richest gift of Ukraine placed in the world treasury. This is unanimously stated by representatives of almost all peoples [6, p. 31]." The author has been collecting material for a kind of "international biography" of Ukrainian song for 20 years. For example, Hryhoriy Antonovych points out that the well-known Ukrainian community songs "Oy on the mountain and the reapers reap", "Standing in the maple over the water", Oy on the mountain and the reapers reaping"," Is not that the Hops "belong to the most interesting examples of Ukrainian folk Poems, which have been preserved in Polish manuscript sources, are interesting, noted H. Nudha, that the older the collections, the more they contain Ukrainian songs [5, p. 89].

The penetration of some Ukrainian songs into the Czech life, wrote H. Nudha, is observed in the nineteenth century, and in the history of this phenomenon he stated unusual facts. In the early nineteenth century. The Czech song "Mountain, High Mountain" became popular in the Czech Republic. Half a century later, a well-known Czech researcher, Ludwig Cuba, came across it in Mykhailo Maximovich's collection "Ukrainian Folk Songs" (1834) and was very surprised that the Czech text was no different from the Ukrainian original of much earlier origin. He also found that the song was transformed into Romanian folklore [5, p. 111].

The researcher wrote that along with the growing popularity of Cossacks in Europe, in particular in Germany, attention to their life, customs and songs was increasing. In the German archives of the XVII century. There are collections of songs and melodies where "along with the works of European composers, there are also specimens of Ukrainian folklore creativity". H. Nudha believed that even the first lexical borrowings from the Ukrainian language into German can be attributed to the 16th century. (the words "Cossack", "Otaman" etc.). And in the coming centuries (XVI-XX centuries) the German language learned such words as "thought", "bandura", "bandurist", "hopak" [5, p. 216].

One by one articles were published about the Ukrainian song in Hungary, Denmark, France, Germany, England, Yugoslavia, Italy. H.Nudha noted that the process of integration of the Ukrainian song melos into the world ethno-musical and cultural atmosphere took place in the process of dialogue of cultures. The ethnographer has covered the integration of Ukrainian song melos in more than 40 publications, often very sensational.

Extremely valuable information is provided by H. Nudha about the interesting pages of Ukrainian-German song relationships that began with the penetration of popular Ukrainian songs into the life and folklore of the German people. The first swallow, the researcher said, was the song-romance "Cossack Riding the Danube". "Her hike around the world is just amazing, almost fabulous." In many countries, it is considered a heritage. "There is hardly any work in the history of European song culture that would be so popular in the first half of the nineteenth century. It is still sung in Germany, Bulgaria, Hungary, the United States, Canada and other countries. In Germany it has become popular. song and has been included in many folklore collections [5, p. 224]. "Among the interesting facts of the "international biography" of Ukrainian song and thought are the following. In Belgium, as in many other countries, Shchedryk's particular interest in the treatment of Mykola Leontovich [5, p. 282]. In the UK more than two hundred years ago, the song "Riding the Cossack over the Danube" was first translated and published in English [5, p. 307]. In France, the Ukrainian words "Samuel the Cat", "Escape of Three Brothers from Azov", "Marusia Bohuslavka" and others were actively translated.

The French researchers consider these words the most perfect and the most dramatic [5, p. 338].

Nineteenth century. The number of Italian authors who write about Ukraine and its folk poetry is expanding. Professor Domenico Champoli (1855–1929), a Slavician, author of many works on Russian and Ukrainian culture, was the most prominent among them [3, p. 119]. Of all kinds of folk art, the song reveals the wealth of the soul of the people, its creative powers [7, p. 99].

The folklorists emphasized the enormous power of the creative genius of the Ukrainian people, manifested in the Ukrainian song. In his numerous explorations of the Ukrainian thought and song in the world, researcher H. Nudha claims that among the deputies and popularizers of the folk song was a well-known French humanist scientist, the originator of the essay genre, which "was the first to emphasize the aesthetic value of the folk song" Michel de Montaigne (1533–1592), J. Herder (1744–1803), who suggested that the beginnings of history and art should be sought in the environment of the common people, J. Wenzig, X. Tidge, K. Waldbril, F. Bodenstedt, Y. Slavatsky, A. Mickiewicz, J. Shafarik, Y. Kollar, V. Hanka, V. Bethoven, F. List, M. Hlinka and others artists.

"Herder puts forward the thesis," wrote H. Nudha, "that the beginnings of history should be sought in the environment of the common people. In folk poetry, including songs, the soul of the people is laid. Singers, bards, kobzars are the voice of the people. Folk poetry is of great historical and aesthetic value, it is a "means of brotherhood of peoples", it must be recorded, published, studied. The voices of the songs are a world symphony" [3, p. 101].

In the article "Ukrainian song in connection with world culture" H. Nudha noted: "From the artistic features of Ukrainian songs, foreign cultural figures emphasize the natural richness and depth of feelings that are revealed in the songs strongly, simply and briefly ... Poetic maturity and weight images, delicacy of expression, grace, grandeur, democracy and many other fine features are noted by philologists and musicologists when talking about Ukrainian song and its world glory" [7, p. 112].

From a scientific point of view, folk song is a deep traditional and modern oral art. And in content – life itself, its interests, connection with history, national consciousness and social feelings. Her role cannot be underestimated, as she has always been a leading figure in personal education. Folk art is the starting point from which the history of the culture of the Ukrainian people begins [1, p. 194].

Folk songwriting covers all spheres of human life. Contrary to the natural tradition of levelling and extinction of authentically distinctive features, traditional musical and ethnic culture is still preserved to this day, though incomplete, but still in a pure enough form. The power of such music lies in its humanity, simplicity and naturalness. The Ukrainian song is characterized by strength, joy of life and humour [7, p. 118–119], and it is they who seek it both in the world and in the song treasury. Folk music drives the listener to empathize, awakens his soul, activates genetic memory, develops artistic thinking. Folk music, including song, has great educational potential. In the songs we find information about the historical past, traditions and way of life of the Ukrainian people, ideas about themselves and the world around them. It is in the folk songs that the whole past fate, the true character of Ukraine, poured out. We regard them as living witnesses to the distant and anxious, bitter lives of our ancestors [9, p. 68].

Conclusions from this study. As we can see, in many explorations, Hrygoriy Nudha considers the emergence and development of the Ukrainian epic tradition. The songs help to better understand the spiritual world of the people, teach them to understand and love national art, unite people spiritually.

References:

1. O prostonarodnykh pesniakh. Vestnyk Evropy. 1827. Ch. 154. № 11. S. 194–196. (in Russian)
2. Kolessa, F.M. Melodii ukrainskykh narodnykh dum / pidhot. do druku S.Y. Hrytsa. Kyiv, 1969. 598 s. (in Ukrainian)
3. Nudha, H.A. Pisni ukrainskykh poetiv ta yikh narodni pererobky. Pisni ta romansy ukrainskykh poetiv: U 2 t. Kyiv: Rad. pysmennyk, 1956. T. 1. S. 3–103. (in Ukrainian)
4. Nudha, H. Ne biisia smerti. Kyiv: Radianskyi pysmennyk, 1991. 431 s. (in Ukrainian)
5. Nudha, H. U koli svitovoi kultury / vidp. red. V. Ivashkiv; uporiad. R. Markiv; pisliamova L. Harasym. Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet im. I. Franka, 2006. 440 s. (in Ukrainian)
6. Nudha, H. Ukrainska duma i pisnia v sviti: U 2-kh kn. Lviv: In-t narodoznavstva NAN Ukrainy, 1997. Kn. 1. 420 s. (in Ukrainian)
7. Nudha, H. Ukrainski dumy u Frantsii: Na dopomohu vchytelevi. *Narodna tvorchist ta etnohrafiia.* 1964. № 5. S. 76–85. (in Ukrainian)
8. Pylypchuk, S. "Halytsko-ruski narodni prypovidky": paremiolohichno-paremiohrafichna kontseptsiia Ivana Franka. Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2008. 219 s. (in Ukrainian)
9. Rusyn, M.Y. Folklor: tradytsii i suchasnist. Kyiv, 1991. 101 s. (in Ukrainian)

Список літератури:

1. О простонародных песнях. Вестник Европы. 1827. Ч. 154. № 11. С. 194–196.
2. Колесса Ф.М. Мелодії українських народних дум / підгот. до друку С.Й. Грица. Київ, 1969. 598 с.
3. Нудьга Г.А. Пісні українських поетів та їх народні переробки. Пісні та романси українських поетів: У 2 т. Київ : Рад. письменник, 1956. Т. 1. С. 3–103.
4. Нудьга Г. Не бійся смерті. Київ : Радянський письменник, 1991. 431 с.
5. Нудьга Г. У колі світової культури / відп. ред. В. Івашків; упоряд. Р. Марків; післямова Л. Гарасим. Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2006. 440 с.
6. Нудьга Г. Українська дума і пісня в світі: У 2-х кн. Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1997. Кн. 1. 420 с.
7. Нудьга Г. Українські думи у Франції: На допомогу вчителеві. *Народна творчість та етнографія*. 1964. № 5. С. 76 – 85.
8. Пилипчук С. «Галицько-руські народні приповідки»: пареміологічно-пареміографічна концепція Івана Франка. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 219 с.
9. Русин М.Ю. Фольклор: традиції і сучасність. Київ, 1991. 101 с.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-36
УДК 378.147.88

Волинець Ю.О., Вертугіна В.М.
Київський університет імені Бориса Грінченка

РОЛЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу деяких актуальних питань організації та проведення педагогічної практики в системі фахової підготовки майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти в аспекті формування їхньої професійної культури й компетентності. У статті висвітлюється та теоретично обґрунтовується проблема розкриття теоретичних основ важливості проблеми підвищення ролі педагогічної практики у професійному становленні майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти. Розкрито основні поняття «педагогічна практика», «основна мета педагогічної практики». Охарактеризовано види педагогічних практик та подана мета до кожного виду. Окреслено перспективи педагогічної практики студентів у зв'язку з реформуванням вищої освіти в Україні.

Ключові слова: педагогічна практика, дошкільна освіта, заклад вищої освіти, професійна освіта, роль педагогічної практики.

Volynets Julia, Vertuhina Valentyna
Borys Grinchenko University of Kyiv

THE ROLE OF TEACHING PRACTICE IN THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF FUTURE SPECIALISTS OF PRESCHOOL INSTITUTIONS

Summary. The article is devoted to the analysis of some topical issues of organization and carrying out of pedagogical practice in the system of professional training of future specialists of institutions of preschool education in the aspect of formation of its professional culture and competence. The article covers and theoretically substantiates the problem of disclosing the theoretical foundations of the importance of the problem of enhancing the role of pedagogical practice in the professional formation of future specialists of pre-school institutions. The basic concepts of the problem «pedagogical practice», «the main purpose of pedagogical practice» are revealed. Pedagogical practice as an organic part of the educational process, provides a combination of theoretical training of students – future preschool teachers with their practical activity, is one of the means of successful preparation of students for professional and pedagogical activity. It gives the opportunity to fully understand the laws and principles of training and education, to master professional skills, skills, practical experience. Types of pedagogical practices are described and the purpose for each species is presented. The prospects of pedagogical practice of students in connection with the reform of higher education in Ukraine are determined. Our modern Ukrainian youth should be prepared to fulfill specific functions in pre-school education, and this requires innovative methods in the modern activity of higher education requires a rethinking of goals, content, functions and tasks of future preschool teachers in higher education institutions of Ukraine. In the course of practice, students' theoretical knowledge is deepened, expanded and strengthened, their pedagogical skills and skills and professional-personal qualities are formed, pedagogical thinking, creative activity and independence develop. Teachers and students face the challenge of maximizing the use of pedagogical practice in improving the preparation of future educators for independent pedagogical activity.

Keywords: pedagogical practice, pre-school education, institution of higher education, vocational education, role of pedagogical practice.

Постановка проблеми. У сучасних умовах інформатизації суспільства і розвитку нових технологій перед системою освіти стоїть завдання забезпечення підготовки висококваліфікованих фахівців закладів дошкільної освіти (далі ЗДО). У вирішенні даної проблеми величезну роль відіграють педагоги закладів вищої освіти, від яких залежить підготовка освічених, вихованих випускників – майбутніх фахівців дошкільної освіти, які будуть розвивати, доповнювати і примножувати основи, що отримали під час навчання у закладі вищої освіти, під час проходження педагогічної практики. У зв'язку з цим якісна підготовка майбутнього професіонала ЗДО є одним із пріоритетних завдань системи педагогічного професійної освіти.

Сьогодні важливо, щоб у закладах вищої освіти забезпечувалося не тільки спрямування освітнього процесу на озброєння майбутніх фахівців спеціальними знаннями, уміннями та навичками, а й відбувався розвиток професійно значущих якостей особистості майбутнього фахівця, його інтелектуального потенціалу, можливостей, інтересів, нахилів, мотивів і ціннісних настанов. Педагогічна практика як органічна частина освітнього процесу, що забезпечує поєднання теоретичної підготовки студентів – майбутніх дошкільних педагогів з їх практичною діяльністю, є одним із засобів успішної підготовки студентів до професійно-педагогічної діяльності. Вона дає можливість повніше осмислити закономірності й принципи

© Волинець Ю.О., Вертугіна В.М., 2020

навчання та виховання, опанувати професійні уміння, навички, досвід практичної роботи.

Аналіз досліджень та публікацій. Шляхи та методи підвищення професійної підготовки обґрунтовували Г. Бєлєнька, В. Вертугіна, К. Волинець, Ю. Волинець, Н. Гавриш, О. Колесник, Н. Левінець, І. Слєпцова, Н. Стаднік, Т. Танько та інші. Теоретичне осмислення педагогічної майстерності у структурі професійної підготовки педагога здійснено І. Зязюном, Н. Кузьміною, В. Крутецьким, А. Макаренком, В. Семиченко, В. Сухомлинським, Н. Тарасевич.

Актуальність проблеми, відсутність її цілісного дослідження у сучасній науці та потреби практики зумовили вибір теми статті «Роль педагогічної практики у професійному становленні майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти».

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Стратегічні напрями розвитку системи освіти в Україні окреслені концептуальними положеннями державних документів: Конституцією України,«Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки», Законами України «Про вищу освіту», «Про дошкільну освіту», Базовим компонентом дошкільної освіти, – спрямовують освітні заклади на покращення її якості в усіх галузях,зокрема дошкільної, що має свої специфічні особливості щодо роботи з дітьми дошкільного віку. Зазначимо, що підготовка педагогічних працівників для роботи у закладах дошкільної і повної загальної середньої освіти є конституційним обов'язком держави. Наразі в кожному ЗВО видано накази «Про затвердження Положення про проведення практики студентів», розроблено «Положення про проведення практики студентів», враховуючи особливості освітнього процесу та формування спеціальних (фахових) компетентностей [3].

Різні аспекти функціонування системи неперервної професійної освіти висвітлені в працях вітчизняних учених А. Алексюка, В. Галузинського, С. Гончаренка, М. Євтуха, І. Зязюна, Н. Ничкало, С. Сисоєвої. Концептуальні засади професійної підготовки майбутніх фахівців ґрунтовно досліджувалися в працях вітчизняних учених (Н. Гузій, А. Лігоцький, Л. Хомич, Я. Цехмістер). Особливе місце належить роботам українських учених, у яких аналізувалася професійна підготовка майбутніх фахівців у контексті особистісно орієнтованої освіти (І. Бех, С. Подмазін, В. Рибалка).

Наразі в ЗВО підвищились вимоги до практичної підготовки студентів, в освітньому процесі виділено більшу кількість годин на цей аспект, приділяється увага змістовому наповненню програм практики, вибору баз практики. Проте, процес перебудови – це тривалий процес, і проблема практичної підготовки у професійному становленні студента залишається актуальною.

Модель професійної компетентності випускника закладів вищої освіти включає як загальні компетентності, так і фахові, які мають бути сформовані у випускника ЗВО, що дозволять йому бути конкурентоспроможним на ринку праці. Нинішня українська молодь має бути підготовленою до виконання конкретних функцій в дошкільній освіті, а це вимагає інноваційних методів в сучасній діяльності вищої школи; потребує переосмислення мети, змісту, функцій і завдань професійної підготовки майбутніх фахівців ЗДО у закладах вищої освіти України.

Таким чином, можемо говорити про підвищення ролі педагогічної практики як невід'ємної складової професійної підготовки майбутніх фахівців ЗДО. Займаючи важливе місце у системі професійної підготовки майбутніх фахівців ЗДО, педагогічна практика є не тільки важливим етапом їхнього професійного становлення, а й передбачає формування їхньої суспільної активності, розвиває у них інтерес до вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу, формує педагогічні здібності та навички самостійної дослідницької діяльності. Адже під час педагогічної практики студентам доводиться розв'язувати різноманітні фахові завдання, створювати і реалізовувати цікаві проекти, що вимагають не простого відтворення теоретичних знань, а й конструювання нових алгоритмів діяльності та поведінки, формування та досягнення принципово нових цілей, що забезпечить активність студента та дозволить сформувати професійні вміння та навички.

Метою статті. Головною метою цієї роботи є розкриття теоретичних основ проблеми підвищення ролі педагогічної практики у професійному становленні майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Педагогічна практика є найважливішою складовою професійної підготовки майбутніх фахівців ЗДО, під час якої вони вчаться застосовувати здобуті знання з психолого-педагогічних дисциплін, фахових методик. Завдяки самостійній підготовці у студентів закріплюються та поглиблюються знання, усвідомлюється відповідальність і багатоаспектність роботи фахівця ЗДО, формуються педагогічні здібності, розвивається їх творчий потенціал.

Щодо тлумачення поняття «педагогічна практика», то вивчення стану досліджуваної проблеми за науковими джерелами показав, що педагоги ВЗО послуговуються різними визначеннями: педагогічна практика це – «органічна частина освітнього процесу, що забезпечує поєднання теоретичної підготовки майбутніх фахівців ЗДО з їх практичною діяльністю» (Т. Поніманська); «спосіб вивчення освітнього процесу з безпосередньої участі в ньому практикантів» (Т. Белан, Р. Шулигіна), «своєрідна лабораторія для відкриття універсального «Я» кожного студента» (О. Горовенко). В Українському педагогічному словнику С. Гончаренка дано наступне тлумачення: «практика педагогічна студентів – спосіб вивчення навчально-виховного процесу на основі безпосередньої участі в ньому практикантів»[5]. Проте, незалежно від тлумачення цього поняття, мета педагогічної практики одна – виробити у студентів уміння й навички, необхідні в майбутній педагогічній діяльності, закріпити теоретичні знання, застосувати їх у процесі проходження практики, стимулювати їх до роботи за обраною спеціальністю. Згідно з новітніми підходами до проведення практики актуальним постає питання оволодіння студентами сучасними методами, формами організації та знаряддями праці в галузі їх майбутньої професії.

Виходячи із вищезазначеного, стає очевидним, що під поняттям «педагогічна практика» ро-

зуміється «важлива частина освітнього процесу, у ході якого проходить безпосереднє поєднання та реалізація теоретичних знань, що отримують студенти на заняттях, з їх практичною діяльністю як педагогів».

В системі підготовки майбутніх фахівців ЗДО педагогічна практика є однією з основних форм їх професійного становлення, яка дозволяє синтезувати теоретичні знання і практичний досвід. Влучно сказано великим педагогом К. Ушинським, що «метод викладання можна вивчити з книги або зі слів викладача, але набути навички у вживанні цього методу можна тільки тривалої і довготривалої практикою» [6]. Оволодіння педагогічною діяльністю й формування готовності до неї можливі лише при взаємопроникненні та взаєморозумінні теоретичної і практичної підготовки майбутнього фахівця ЗДО на практиці. Так, педагогічна практика є більш конкретним видом отримання фахових навичок і виступає основою пізнання,поглиблення й узагальнення теоретичних основ; формує необхідні фахові знання, вміння й навички студентів; учить аналізувати власну діяльність, здобувати педагогічний досвід, здійснювати науковий пошук, закріплювати позитивні мотиви навчання в педагогічній установі.

Педагогічна практика – це своєрідна лабораторія для відкриття універсального «Я» кожного студента, що допомагає усвідомити й розкрити майбутнім фахівцям ЗДО власні можливості й потреби у сфері створення духовних цінностей, адже сучасному суспільству потрібні кваліфіковані педагоги, озброєні, з одного боку, системою теоретичних знань, практичних навичок, а з іншого боку – здатних до творчої праці та самовдосконалення, професійного розвитку.

Під час проходження педагогічної практики студент може визначитися, наскільки правильно він вибрав для себе сферу діяльності, з'ясувати наскільки ступінь особистісних якостей співвідноситься з майбутньою обраною професією. Саме в процесі діяльної і довготривалої виробничої практики (на IV курсі, ОР «Бакалавр») виявляються протиріччя між наявним і необхідним запасом знань, що виступає спонукальним чинником безперервної освіти.

Під час педагогічної практики діяльність студентів – майбутніх фахівців ЗДО вдосконалюється на основі змістовного фактичного матеріалу, пізнання і результативне освоєння якого можливо тільки на тлі живих вражень і спостережень. Практика допомагає реально формувати в умовах природного педагогічного процесу методичну рефлексію, коли для педагога предметом його роздумів стають засоби і методи власної педагогічної діяльності, процеси вироблення та прийняття педагогічних рішень. Аналіз власної діяльності допомагає практиканту усвідомити труднощі, що виникають у нього в процесі взаємодії з дітьми дошкільного віку, і знайти розумні шляхи їх подолання.

Педагогічна практика виконує адаптаційну, освітню, виховну, розвивальну, діагностичну функції. Продумуючи організацію педагогічної практики, потрібно орієнтуватися не тільки на виконання програми практики, але, перш за все, підходити до кожного студента як до унікальної особистості, дбайливо і обережно, цілеспрямовано і послідовно розкриваючи в ньому сильні особистісні та професійні можливості.

Розвитку творчого потенціалу майбутніх фахівців ЗДО сприяє психологічний комфорт, створення ситуацій успіху, здійснення вільного обміну думками під час аналізу різних форм роботи й заходів, виконання групових творчих завдань. Вважаємо, що на підсумкові конференції можна і потрібно запрошувати студентів молодших курсів. Це сприятиме вихованню відповідального ставлення до педагогічної діяльності, педагогічної практики, ефективному вивченню теоретичних дисциплін. До таких конференцій можна готувати статті в педагогічних виданнях, виставки, де можуть бути представлені фотоальбоми, розробка сайтів і форумів, які б відображали роботу студента на практиці, програми та сценарії свят, цікаві мистецькі проекти, дитяче експериментування й винахідництво, гурткова робота, методичні розробки, наочні посібники, відеозаписи занять, спостережень, СХД дітей, театралізована діяльність, прогулянки, розваги тощо.

Тривалий і безперервний характер практики студентів ОР «Бакалавр» в Педагогічному інституті Київського університету імені Бориса Грінченка забезпечує основу для формування професійних педагогічних умінь і навичок у майбутніх фахівців ЗДО. Для успішного проведення всіх видів практик в Педагогічному інституті створений відділ практики, який відповідає за організацію практики; керівник відділу і методист беруть участь в установчих та звітних конференціях. На кафедрі дошкільної освіти є відповідальна особа за педагогічну практику, в обов'язки якої входить розробка змістового наповнення програм практик на основі врахування пропозицій викладачів кафедри і узгодження їх з гарантом освітньої програми. Керівництво практикою здійснюється викладачами Педагогічного інституту, які супроводжують виконання програми з урахуванням підвищення ефективності підготовки майбутніх фахівців ЗДО. Щорічно йде підбір відповідних баз ЗДО для проходження педагогічної практики.

Педагогічна практика проводиться в певній системі. Так, зазначимо, що наразі зі студентами ОР «Бакалавр» проводиться навчальна (пропедевтична) практика на II курсі (мета – закріплення та поглиблення теоретичних знань, отриманих студентами в процесі вивчення педагогічних та психологічних дисциплін, формування професійних компетентностей майбутніх вихователів закладу дошкільної освіти); виробнича практика в групах дошкільного віку (навчально-методична) на III курсі (мета – систематизація, розширення і поглиблення теоретичних знань, формування фахових компетентностей у галузі дошкільної освіти); на IV курсі (мета – поглибити знання студентів-практикантів щодо специфіки діяльності закладу дошкільної освіти й умовами і способами організації освітнього процесу у групах дітей дошкільного віку; сформувати практичні навички та уміння освітньої роботи з дітьми дошкільного віку). Окрім навчальної та виробничої практики на спеціальності «Дошкільна освіта», зазначених вище, проводиться виробнича практика зі спеціалізації «Дошкільна освіта» для студентів спеціальності «Початкова

освіта» на III та IV курсах, в процесі якої вони ознайомлюються зі специфікою діяльності ЗДО та умовами і способами організації освітнього процесу у групах дітей раннього та дошкільного віку і яка сприяє формуванню практичних навичок та умінь освітньої роботи з дошкільниками.

У період проходження практики студенти виступають в ролі помічника вихователя ЗДО (на перших етапах), потім включаються в різні види діяльності в парі з вихователем і, як результат, самостійно проводять освітню діяльність з дітьми дошкільного віку. Всі види практик розвивають у студентів організаторські, комунікативні, перцептивні й експресивні здібності і допомагають в подальшому успішно проводити відкриті заходи, майстер-класи, круглі столи тощо. В процесі практики студентів залучають до різних цікавих заходів під час навчання (напр.: у «Соціальному проекті «З Києвом і для Києва» для жителів міста, волонтерських заходах тощо), удосконалюючи свою професійну майстерність.

Якісна підготовка дає ефективні результати за підсумками практики на звітній конференції. Показовим є те, що під час практики багатьом студентам пропонують роботу в ЗДО, вони влаштовуються працювати в державні, приватні ЗДО, в управління дошкільної освіти, а після навчання у ЗВО дехто з них організовує власні центри розвитку дітей раннього та дошкільного віку.

Студенти під час практики проводять різні цікаві види діяльності з дітьми, розробляють і впроваджують проєкти, моделі навчання в грі, аналізують життєві ситуації, тобто використовують різноманітні інноваційні методи і форми роботи, які є основою професійної підготовки майбутнього фахівця ЗДО. Проводячи такі заходи, студенти вчаться творчому застосуванню на практиці отриманих знань за всі роки навчання, формують дослідницькі вміння.

У Педагогічному інституті Київського університету імені Бориса Грінченка є традицією проведення звітних конференцій педагогічної практики. Конференція є не тільки формою підведення підсумків роботи за того чи іншого виду практики, але і сприяє професійному зростанню шляхом узагальнення свого досвіду і досвіду інших практикантів. В ході конференції студенти набувають навички публічного виступу, вчаться інтегрувати теоретичний і практичний матеріал. Розповідаючи про проходження практики, вони використовують відеоматеріали, презентації, методичну скарбничку, лепбуки, дидактичний матеріал, проєкти. Здійснюючи аналіз власної діяльності, студенти усвідомлюють труднощі, які виникали в процесі практики, намагаються спільно знайти оптимальні шляхи їх подолання. Такі заходи допомагають вихованню у студентів інтересу і любові до майбутньої професії.

Таким чином, креативний підхід у практиці роботи майбутнього фахівця ЗДО нової формації здійснюється через: генерування оригінальних ідей, самостійно висунутих різноманітних гіпотез; намагання відійти від запропонованого шаблона; вміння гнучко та швидко мислити, характеризується кмітливістю, дотепністю, розсудливістю; конструктивні дії у невизначених ситуаціях, оригінальні способи розв'язання проблеми; творчу продуктивність, схильність реалізувати задумане; майстерне вміння переключатися з одного об'єкту на інший; швидко вдаватися до аналогій, порівнянь, протиставлень, асоціативних зв'язків; уміння підійти до проблеми з різних точок зору; прогнозування, випереджування, передбачення.

Отже, педагогічна практика відіграє важливу роль у професійному становленні майбутніх фахівців ЗДО. У процесі практики поглиблюються, розширюються і зміцнюються теоретичні знання студентів, формуються їхні педагогічні вміння та навички і професійно-особистісні якості, розвиваються педагогічне мислення, творча активність і самостійність. Перед викладачами і студентами стоїть завдання максимального використання можливостей педагогічної практики в справі вдосконалення підготовки майбутніх педагогів до самостійної педагогічної діяльності.

Висновки і пропозиції. У статті нами висвітлено та теоретично обґрунтовано проблему підвищення ролі педагогічної практики у професійному становленні майбутніх фахівців ЗДО, розкрито завдання педагогічних практик для студентів спеціальності «Дошкільна освіта» ОР «Бакалавр».

Таким чином, ефективність підготовки майбутніх дошкільних педагогів залежить від мети та поставлених завдань, змісту педагогічної практики, що дозволяє нам зробити висновок про результативність практичної підготовки студентів-майбутніх фахівців закладів дошкільної освіти, формування їхньої професійної культури й компетентності.

Однак, представлена стаття не розкриває усього комплексу проблем, які потребують вирішення. Враховуючи сьогоденні вимоги до підготовки конкурентоспроможного фахівця з дошкільної освіти вважаємо, що подальшого вивчення потребує питання результативності педагогічної практики у професійному становленні майбутніх педагогічних фахівців ЗДО, а також розробки методичної системи формування дослідницької компетентності та професійної мотивації успіху.

Список літератури:

1. Закон України «Про вищу освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (дата звернення: 30.01.2020).
2. Закон України «Про дошкільну освіту» від 16.07.2019 № 2628-III. URL: https://zakon.help/law/2628-III (дата звернення: 30.01.2020).
3. Положення про проведення практики студентів Київського університету імені Бориса Грінченка (додаток до Наказу від 21.12.2018 № 828). URL: http://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/vdd/documenty/rozdil_10/nakaz_828_21.12.2018.pdf (дата звернення: 30.01.2020).
4. Волинець К.І., Вертугіна В.М. Виробнича (організаційна) практика як важлива складова професійної підготовки магістрів. *Народна освіта*. 2019. Випуск № 2(38). С. 93–99.
5. Гончаренко С. Український педагогічний словник. URL: https://hum.edu-lib.com/szbrannoe/goncharenko-s-u-ukrayinskiy-pedagogichniy-slovnik-onlayn (дата звернення: 30.01.2020).

6. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори. В 2 т. Т. 1. Теоретичні проблеми педагогіки / К.Д. Ушинський; редкол.: В.Н. Столетов, Є.М. Кожевников, М.П. Кузін [та ін.]. Київ : Рад. шк., 1983. 488 с.

References:

1. Zakon Ukrajiny «Pro vyshhu osvitu» [The Law of Ukraine «On Higher Education»]. (n.d.). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (accessed: 30.01.2020). (in Ukrainian)
2. Zakon Ukrajiny «Pro doshkiljnu osvitu» [The Law of Ukraine «On Preschool Education»]. (n.d.). Retrieved from: https://zakon.help/law/2628-III (accessed: 30.01.2020). (in Ukrainian)
3. Polozhennia pro provedennia praktyky studentiv Kyivskoho universytetu imeni Borysa Hrinchenka (dodatok do Nakazu vid 21.12.2018 № 828. Retrieved from: http://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/vdd/documenty/rozdil_10/nakaz_828_21.12.2018.pdf (accessed: 30.01.2020).
4. Volynets, K.I., & Vertuhina, V.M. (2019). Vyrobnycha (orhanizatsiina) praktyka yak vazhlyva skladova profesiinoi pidhotovky mahistriv. *Narodna osvita*, vol. 2(38), pp. 93–99.
5. Honcharenko, S. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk. Retrieved from: https://hum.edu-lib.com/szbrannoe/goncharenko-s-u-ukrayinskiy-pedagogichniy-slovnik-onlayn (accessed: 30.01.2020).
6. Ushynskyi, K.D. (1983). Vybrani pedahohichni tvory. V 2 t. T. 1. Teoretychni problemy pedahohiky / K.D. Ushynskyi; redkol.: V.N. Stolietov, Ye.M. Kozhevnykov, M.P. Kuzin [ta in.]. Kyiv: Rad. shk., 488 s.

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-37
УДК 37.064.1:316.647.5

Люлька Г.А.
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

ВЗАЄМОДІЯ ПЕДАГОГІВ І БАТЬКІВ З ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ У СІМ'Ї

Анотація. Розкрито сутність і особливості взаємодії педагогів і батьків з формування толерантного ставлення до дітей у сім'ї. Описано завдання і принципи регулювання вчителем толерантних взаємовідносин батьків і дітей. Наголошено на ідеї гуманізму як базовій засаді формування доброзичливих взаємин у родині. Проаналізовано форми отримання інформації про сім'ю та прояви толерантного ставлення до дітей. Охарактеризовано зміст психолого-педагогічної просвіти батьків, тематику бесід, дискусій, ситуацій для обговорення. Розкрито напрямки спільної діяльності вчителів, батьків і дітей з формування взаємоповаги і уважного ставлення один до одного. Запропоновано включити у процес формування толерантного ставлення до дітей у сім'ї форми і методи роботи з виховання шанобливого ставлення дітей до своїх батьків, створення сприятливої атмосфери в сім'ї і організації спільної діяльності батьків і дітей.

Ключові слова: толерантність, толерантне ставлення, взаємодія, спільна діяльність, педагог, батьки.

Liulka Anna
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

INTERACTION OF EDUCATORS AND PARENTS TO FORM A TOLERANT ATTITUDE TO CHILDREN IN FAMILIES

Summary. The essence and peculiarities of interaction between teachers and parents in forming tolerant attitude towards children in the family are revealed. The tasks of teacher regulation of tolerant relations between parents and children, containing the study of the condition, tracking the results of interaction between parents and children, are described; identification of difficulties, problems of interaction in the family and selection of pedagogical means of its regulation; organizing the study and synthesis of best practices of parent-child interaction; creating a supportive atmosphere for students and parents to engage in collaborative activities and productive communication. The interaction between teachers and parents should be based on the principles of mutual trust and respect, support and assistance, acceptance of each other. The idea of humanism is emphasized as the basic basis for the formation of friendly relations in the family. Forms of obtaining information about the family and manifestations of tolerance towards children are analyzed. These include questionnaires and interviews with parents and children, drawing techniques, holding family competitions, organizing their joint activities. The content of psychological and pedagogical education of parents, topics of discussions, discussions, and situations for discussion are characterized. The directions of joint activity of teachers, parents and children for the formation of mutual respect and attentive attitude towards each other are revealed. It is suggested to include in the process of forming a tolerant attitude towards children in the family the forms and methods of work on education of respectful attitude of children to their parents, creation of a favorable atmosphere in the family and organization of joint activity of parents and children. Raising a respectful attitude of children to their parents involves organizing greetings with the holidays, writing works whose topics are related to the story of their family, creative meetings with their parents, organizing exhibitions of the results of their professional activities or hobbies of parents. Working with parents to create a supportive atmosphere in the family involves introducing parents to traditions that enhance mutual understanding in the family, discussing the experience of forming positive relationships in the family, approving parents' actions to provide a supportive atmosphere for the child in the family. The organization of joint activities of parents and children includes holding family competitions and holidays, presenting the results of joint creativity of parents and children, story about admiration in the family, holding joint events, performing creative family tasks, performing family tasks in educational subjects, conducting joint classes, workshops parents and children, creating joint interest groups.

Keywords: tolerance, tolerance, interaction, teamwork, teacher, parents.

Постановка проблеми. Існування суспільства в період глобалізації не можливе без утвердження толерантності в якості однієї з головних цінностей у масовій свідомості. Поряд зі стихійними чинниками, зумовленими особливостями політичного, економічного та духовного розвитку українського суспільства, дитина потрапляє під спеціально організований вплив, спрямований на засвоєння нею моральних норм і правил, вироблення таких якостей, як патріотизм, національна гідність, толерантність, любов до праці, дисциплінованість, відповідальність, милосердя тощо.

Важливий досвід взаємодії з людьми, налагодження спілкування, вміння слухати і поважати думку інших, терпляче і дбайливо ставитися до своїх близьких діти отримують у сім'ї. Останні події в Україні та труднощі взаєморозуміння на їх ґрунті призводять до поширення розриву сімейних стосунків і жорстокого поводження з дітьми.

Атмосфера взаємин у сім'ї, стиль взаємодії з батьками істотно впливають на формування толерантності у школярів. Батьки є першими і головними вихователями дітей, і неможливо сформувати толерантність у дитини, якщо вони не є однодумцями з педагогами у розв'язанні даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми толерантного ставлення до дітей у сім'ї представлені в роботах Н.Д. Горин-

© Люлька Г.А., 2020

цевої, О.М. Іванової, Л.П. Стрілецької, Р.М. Чумічової та ін. Шляхи формування толерантності у батьків вивчали Д.В. Колєсова, Ю.В. Михайліченко, Г.А. Солдатова, О.Д. Шароватова та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність досліджуваної проблеми полягає в тому, що аналіз наукової літератури свідчить про недостатнє висвітлення процесу взаємодії вчителів і батьків з формування толерантного ставлення. Ураховуючи зазначене вище, важливим завданням сучасної освіти є формування особистості батьків, які відрізняється, насамперед, толерантністю до різних думок, поглядів та переконань, неупередженістю стосовно власних дітей.

Виклад основного матеріалу. Для повного розуміння особистості школяра важливо познайомитися з його найближчим соціальним оточенням – сім'єю. У процесі засвоєння дітьми досвіду толерантної поведінки велике значення має особистий приклад батьків.

Завдання вчителя полягає в тому, щоб допомогти батькам учня продовжити лінію виховання, розпочату в школі. І сам педагог виконує це завдання успішніше, якщо в особі батьків знаходить вірних помічників.

Регулювання вчителем толерантних взаємовідносин батьків і дітей передбачає:

– вивчення стану, відстеження результатів взаємодії батьків і дітей;

– виявлення труднощів, проблем взаємодії в сім'ї та відбір педагогічних засобів її регулювання;

– організація вивчення і узагальнення передового досвіду взаємодії батьків і дітей;

– створення сприятливої атмосфери для навчання учнів і батьків спільної діяльності і продуктивного спілкування [5, с. 6].

Взаємодія педагогів і батьків будується на принципах взаємної довіри і поваги, підтримки і допомоги, приймання один одного. Педагог має можливість вплинути на характер взаємовідносин батьків і дітей, відкоригувавши їх дії в ході спеціальної організованої діяльності. В її основі повинна лежати ідея гуманізму, а саме: виявлення і врахування інтересів, потреб учасників взаємодії при організації спільної діяльності і спілкування; опора на позитивні сторони батьків і дітей; вираження довіри дитині і батькам;

прийняття батьків як своїх союзників, однодумців у вихованні дитини; оптимістичний підхід до сім'ї, батьків, дитини, подолання виникаючих проблем; захист інтересів дитини і родини; прийняття, врахування традицій сім'ї, шанобливе ставлення до кожного учасника взаємодії та їх переконань; сприяння формуванню гуманних, доброзичливих взаємин між батьками і дітьми; створення ситуацій прояву взаємної уваги, турботи про сім'ю [6, с. 8].

Робота педагогів з батьками з формування толерантності проводиться з урахуванням особливостей сім'ї, батьків і, перш за все, сімейних взаємин. Знайомство із сім'єю школяра вчитель може проводити в різних формах, наприклад, розпочати з анкети для батьків. Вона допоможе отримати інформацію про розуміння батьками завдань, цілей сімейного виховання та їх зусилля у даному напрямку. Анкета змусить і самих батьків проаналізувати своє ставлення до дитини і виявити недоліки у сімейному вихованні. На підставі результатів анкети визначаються основні питання для бесіди з батьками учня.

Корисно зіставити результати опитування батьків з думкою і відповідями на подібні запитання дітей. Для молодших школярів можна запропонувати зробити малюнки або написати твір на тему «Моя сім'я» або «Вихідний день в нашій родині» [3].

Взаємовідносини батьків і дітей вивчаються і в спеціально створених ситуаціях, зокрема, під час проведення сімейних конкурсів, організації їх спільної діяльності. Виявлення проблем у вихованні дітей, сімейних стосунках, поведінці батьків дозволить організувати спеціальну просвіту батьків, навчання їх навичкам толерантного спілкування.

Зміст психолого-педагогічної просвіти батьків може включати наступні питання:

– сутність поняття «толерантність», її основні характеристики і прояви;

– фактори, що впливають на формування толерантності;

– взаємини в сім'ї як фактор формування толерантності у її членів;

– приклад батьків у вихованні толерантності у дітей [4].

Орієнтовна тематика бесід з батьками:

– роль спілкування в житті родини;

– причини виникнення конфліктів між батьками і дітьми, їх конструктивне розв'язання;

– як навчитися розуміти інших людей, виховання чуйності та уважності;

– етика сімейного спілкування.

В ході дискусій (можлива спільна участь батьків і дітей) можуть обговорюватися такі питання:

– що значить бути толерантним у відносинах з оточуючими;

– чи є межа толерантності? У чому (де) вона;

– чи потрібно бути самим собою;

– чи потрібно опановувати себе;

– чи можливо жити без конфліктів?

Можливі ситуації для обговорення:

1. Ваша дитина зневажливо (образливо) висловлюється на адресу однокласника, який має фізичні вади. Ваші дії.

2. Ваша дитина розповідає, що батьки її друга купують йому все, що він забажає. Що ви відповісте?

3. Ваша дитина вдарила однокласника, який: а) її обізвав; б) принизив, образив дівчину; в) постійно знущається над однокласниками, слабшими за нього [2].

Ситуації для обговорення краще брати з життя колективу класу, школи, не вказуючи імен.

Для формування взаємоповаги, чуйності та уважності між дітьми і батьками, створення сприятливої атмосфери в сім'ї класному керівнику доцільно проводити наступну роботу:

1) виховання шанобливого ставлення дітей до своїх батьків:

– організація привітань зі святами (підготовка подарунків, сюрпризів);

– написання творів, тематика яких пов'язана з розповіддю про свою сім'ю («Моя сім'я», «Мій родовід» та ін.);

– творчі зустрічі з батьками, які розповідають про свою професію, захоплення, погляди на актуальну проблему;

– організація виставок результатів професійної діяльності чи захоплень батьків;

2) робота з батьками зі створення сприятливої атмосфери в сім'ї:

– знайомство батьків з традиціями, що покращують взаєморозуміння в родині (проведення сімейних свят, підготовка сюрпризів один одному, привітання з важливими подіями кожного члена сім'ї);

– обговорення досвіду формування позитивних взаємин в родині, схвалення дій батьків із забезпечення сприятливої атмосфери для дитини в сім'ї;

3) організація спільної діяльності батьків і дітей:

– проведення сімейних конкурсів і свят – «Спортивна сім'я», «Дружна сім'я», «Читаюча родина» та ін.;

– представлення результатів спільної творчості батьків і дітей, розповідь про захоплення в сім'ї («Світ наших захоплень», організація виставок творчих сімейних робіт);

– проведення спільних заходів (оформлення кабінету, екскурсії і т. д.);

– виконання творчих сімейних завдань (оформлення наочності, виступ, представлення проекту і т. п.);

– виконання сімейних завдань з навчальних предметів (провести дослід, підготувати замовлення на виготовлення предмета побуту для будинку, розробити проект його виготовлення, реалізувати цей проект і показати результати спільної праці, підготувати повідомлення з певного питання і т. д.);

4) проведення спільних занять, практикумів батьків і дітей, наприклад, з проблем спілкування, взаємин батьків і дітей та ін. (з урахуванням пропозицій батьків і дітей);

5) створення спільних об'єднань за інтересами [1, с. 85].

Цілеспрямована робота з батьками і дітьми з формування толерантних взаємин буде результативною за умови показу педагогам власного прикладу толерантного ставлення до оточуючих і зразків гуманної взаємодії з сім'єю.

Висновки і пропозиції. Взаємодія педагогів з батьками з формування толерантного ставлення до дітей у сім'ї – багатоаспектна проблема, що передбачає вирішення таких питань, як розвиток взаємовідносин і спілкування у родині, набуття батьками знань про толерантність як найважливішу цінність суспільства і готовності керуватися набутими знаннями в своїй поведінці. Оптимальне вивчення і регулювання взаємин між батьками і дітьми можливе в ході організації спільної діяльності педагогів, учнів та їх батьків. Формування толерантного ставлення батьків до дітей потребує подальшого використання широкого кола педагогічних заходів з урахуванням накопиченого позитивного досвіду.

Перспектива подальших досліджень пов'язується з дослідженням структурування змісту і технологій взаємодії педагогів з батьками з формування толерантного ставлення до дітей у сім'ї.

Список літератури:

1. Бондырева С.К. Толерантность (Введение в проблему). Москва : МОДЭК, 2016. 240 с.
2. Горинцева Н. Воспитание толерантности во взаимоотношениях родителей и детей. URL: https://nsportal.ru/detskiy-sad/materialy-dlya-roditeley/2015/05/17/vospitanie-tolerantnosti-vo-vzaimootnosheniyah (дата звернення: 14.12.2019).
3. Мельничук О. Толерантність у сучасному суспільстві. Її принципи та напрямки. URL: http://genicheskrda.ks.ua/index.php?option=com_=article&id=492&Itemid=263 (дата звернення: 17.12.2019).
4. Михайліченко Ю.В. До питання про педагогічні аспекти формування толерантного ставлення до дітей. URL: http://dspace.ltsu.org/bitstream/123456789/2150/1/3.pdf (дата звернення: 07.12.2019).
5. Ткачук В. Толерантність як складова гуманістичного виховання дитячих особистостей. *Освіта України*. 2016. № 20. С. 6.
6. Якухно І. Все про толерантність. Фундаментальна цінність відкритого суспільства. *Управління освітою*. 2017. № 20. С. 5–9.

References:

1. Bondireva, S.K. (2016). *Tolerantnost (Vvedenye v problemu)* [Tolerance (Introduction to the Problem)]. Moscow: MODEK. (in Russian)
2. Horyntseva, N. *Vospytanye tolerantnosty vo vzaymootnoshenyiakh rodytelei y detei* [Education of tolerance in the relationship between parents and children]. Available at: https://nsportal.ru/detskiy-sad/materialy-dlya-roditeley/2015/05/17/vospitanie-tolerantnosti-vo-vzaimootnosheniyah (accessed: 14.12.2019).
3. Melnychuk, O. *Tolerantnist u suchasnomu suspilstvi. Yii pryntsypy ta napriamky* [Tolerance in ordinary suspension]. Available at: http://genicheskrda.ks.ua/index.php?option=com_=article&id=492&Itemid=263 (accessed: 17.12.2019).
4. Mykhailichenko, Yu.V. *Do pytannia pro pedahohichni aspekty formuvannia tolerantnoho stavlennia do ditei* [To nutrition about pedagogical aspects of the form of tolerance before children]. Available at: http://dspace.ltsu.org/bitstream/123456789/2150/1/3.pdf (accessed: 07.12.2019).
5. Tkachuk, V. (2016). Tolerantnist yak skladova humanistychnoho vykhovannia dytiachykh osobystostei [Tolerance of a warehouse of a humanistic whirlwind of childish specialties]. *Osvita Ukrainy*, no. 20, pp. 6.
6. Yakukhno, I. (2017). Vse pro tolerantnist. Fundamentalna tsinnist vidkrytoho suspilstva [All about tolerance. Fundamental value of the slate suspension]. *Upravlinnia osvitoiu*, no. 20, pp. 5–9.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-38
УДК 811.112.2`38:651.926

Корягіна А.Ю., Рябінська А.А.
Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ВІДТВОРЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ СТИЛІСТИКИ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ІНСТРУКЦІЙ В ПЕРЕКЛАДАХ

Анотація. Стаття присвячена лексичній стилістиці німецькомовних інструкцій до сільськогосподарської техніки. Зроблено детальне дослідження лексичної стилістики на матеріалі німецькомовних інструкцій, та виявлено такі особливості як загальновживана лексика в функції термінів, означення в формі дієприкметника, тенденція до застосування модальний дієслів (können, müssen, sollen, dürfen). Особлива увага звертається на аграрний дискурс, котрий раніше не досліджувався з перекладознавчої точки зору та розглядався в контексті науково-технічного стилю. Особливості лексичної стилістики німецькомовних інструкцій це багатозначність лексем (термінів), загальновживані кліше, гібридослова, терміни-неологізми, номінальний стиль та абревіатури, відносні підрядні речення та сполучникові підрядні речення.

Ключові слова: аграрний дискурс, лексична стилістика, науково-технічний текст.

Koryagina Aliona, Riabinska Antonina
Petro Mohyla Black Sea National University

REPRODUCTION OF LEXICAL STYLISTICS OF GERMAN INSTRUCTIONS IN TRANSLATIONS

Summary. The article deals with lexical stylistics of German instructions for agrarian technique. The language of science and technique is analyzed by scientists in Ukraine and abroad. The most famous scientists who investigated agrarian discourse were Amelina S.M., Avramenko T.V., Kozub L.S., Pilgui N., Piddubtseva O.I., Olkhovska N.S. There are no fixed difference between term «scientific text» and «technical text». Only Russian scientist Kushruk S.P. changed this situation. Detailed research of lexical stylistics on material of German instructions was investigated and detected such peculiarities of lexical stylistics as common lexis in function of the terms, modifier in the form of participle, tendency to usage of modal words (können, müssen, sollen, dürfen). There are several types of scientific-technical texts. They are scientific-technical practices (means the result of science achievement and technical invention), scientific-technical resources for education (student`s or pupil`s book, manuals etc.), scientific-popular prose from different branches of technique, technical and accompanying materials, technical advertisement, patents and others. There are some variants for scientific-technical translation. The most popular are written translation, verbal translation and IT-translation. Scientific discourse deals with special characteristics such as definition, arguments, narration and so on. Special attention is paid to agrarian discourse, which wasn`t investigated from translation`s studies and was considered in the context of scientific-technical style. The peculiarities of lexical stylistics of German instructions are polysemy of words (terms), widely used cliches, verboids, neologisms , nominal style and abbreviations, relative clauses and conjunctions relative clauses. According Ohm U. inter phrase devices are conjunctions weil; da; so dass; obwohl; um...zu; sondern, nämlich; folglich; jedoch; anderseits, bei; wegen; aus; mit; trotz; zu; für; durch, vor, nach. Among grammatical shortenings should be mentioned words haben and sein, also shortenings.

Keywords: agrarian discourse, lexical stylistics, technical-scientific translation.

Постановка проблеми. Мова науки і техніки аналізується науковцями як в Україні, так і за її межами. Як і в попереднє, так і в теперішнє століття увага вчених прикута до опрацювання мови науки і техніки. Дослідженню інструкцій до сільськогосподарської техніки як науково-технічному тексту присвячено перш за все лексичному складу, а матеріал досліджується переважно у мовознавчому аспекті. З перекладознавчої точки зору аналіз німецьких інструкцій до сільськогосподарської техніки практично не здійснювався, чим й зумовлена **актуальність дослідження.**

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних науковців минулого і теперішнього століття, котрі досліджували науково-технічний стиль слід виділити: Кушнерук С.П., Радецька С.В., Радзієвська Т.С., Бацевич Ф.С., Карабан В.І. Серед зарубіжних вчених найпомітнішими є Mary Snell-Hornby, Katharina Reiß, Otto Kade. Серед дослідників, що розглядають аграрний дискурс слід виокремити Амеліну С., Пільгуй Н.М., Лукьянову Т.Г., Піддубцеву О.І., Авраменко Т.В., Ольховська Н.С., Жукова Л.В. та Козуб Л.С.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте в науковому колі немає дослідників, які б приділяли увагу дослідженню німецькомовному аграрному дискурсу. Дослідники розглядають аграрний дискурс в контексті науково-технічного стилю.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження відтворення лексичної стилістики німецькомовних інструкцій до сільськогосподарської техніки в перекладах.

Виклад основного матеріалу. У лінгвістиці не існує чіткого розрізнення науково-технічних документів на конкретно наукові та тех-

© Корягіна А.Ю., Рябінська А.А., 2020

нічні, тому вони опрацьовуються за однаковими індикаторами. Один з вчених, котрий досліджував наукову та технічну літературу був російський учений С.П. Кушнерук [5, с. 266], котрий проводить демаркаційну лінію між поняттями «науковий текст» та «технічний текст» додаючи наступне: «Насамперед, необхідно виокремити тексти науково-технічної комунікації на дві розгалужені і відносно незалежні групи: на тексти наукових документів і на тексти технічних документів». Зазначимо, що дослідник використовує не термін «технічний текст», а термін «тексти технічних документів».

До науково-технічних доробків відносяться такі види текстів:

– власне науково-технічні напрацювання, тобто, продукт наукового досягнення та технічних винаходів;

– науково-технічні ресурси для освіти (підручники, довідники і т.д.);

– науково-популярна проза з різних галузей техніки;

– технічні і супровідні матеріали;

– технічна реклама, патенти та інше.

Існує декілька видів науково-технічного перекладу. А.Я. Коваленко [4, с. 271] виділяє:

– нестандартне відтворення (розуміння і передача найосновніших моментів вихідного тексту – переклад-конспект, реферат, анотація тощо);

– переклад слово в слово (розкриває зміст кожного речення і допомагає вірно зрозуміти його, проте дослівний переклад не може бути адекватним перекладом, оскільки зберігає ту саму структуру і порядок слів іншомовного речення) та виокремлює такі види:

1) письмове відтворення, яке є основною формою з усіх видів технічного перекладу;

2) відтворення-виклад (який, зазвичай, значно коротший від оригіналу);

3) передача в формі короткого викладу (суть якого полягає у складанні резюме оригіналу на рідній мові);

4) експертне перефразування (це вид усного перекладу, який включає вербальне анотування, усне реферування, вибірковий переклад і усний переклад заголовків);

5) тлумачення типу «коротка вижимка» (це вид письмового перекладу, суть якого полягає у складанні на мові перекладу короткої вижимки німецької науково-технічної прози або тексту патенту без скорочення оригіналу).

У свою чергу, І.С. Алексеєва [1, с. 102] розрізняє:

– усне послідовне відтворення (перекладач репрезентує на слух 1-2 фрази або фрагмент усного тексту);

– синхронне відтворення (текст перекладається майже з його озвученням);

– переклад з «листка» (необхідно перекласти усно тексти з аркушу);

– «комунальний переклад» (переклад в державних та громадських закладах);

– письмовий переклад;

– ІТ-переклад .

Текст і дискурс в науково-технічній сфері дуже наближені один до одного. Існує дилема: що є вихідним у наукових і технічних нашаруваннях – вербальне чи зафіксоване на папері тобто, саме той матеріал якому надали наочну форму обрамлення. З цього питання науковець О.Л. Пумпянський [6, с. 20] зазначає: «Диспут: усне мовлення – письмове мовлення вирішується в науковій і технічній літературі на користь письмового мовлення. Вербальний тип наукової й технічної літератури є похідним від письмового типу (і не навпаки)». Науковий дискурс оперує особливими специфікаціями та характеристиками: визначення, доведення, аргументація, виклад, повторення і т. п.».

Вокабулярними труднощами на шляху до відтворення лексичного нашарування В.І. Карабан [2, с. 45–46] вважає «багатозначність лексем (термінів) та добір відповідного контекстуального відповідника або варіанту перекладу слова (терміна), особливості використання загальновживаних кліше і виразів в текстах науки і техніки (в т.ч. гідридослова), відповідне застосування того чи іншого способу перекладу словосполучень, розмежування межі доречності перекладацьких лексичних трансформацій, тлумачення термінів-неологізмів, абревіатура, псевдоінтернаціоналізми, лексикалізовані форми множини іменників та терміни-омоніми, іншомовні слова і терміни в науково-технічних текстах (в т.ч. неологізми, різноманітні власні імена і назви (виробництва, установ і корпорації) тощо». До граматичних особливостей Карабан відносить специфіку граматичної будови мови, форми і традиції письмового наукового мовлення .

Для вираження відношення до дії або необхідності найчастіше застосовуються модальні дієслова “können”, „müssen“ та “sollen“ [8, с. 15].

Motorleerlauf prüfen: Das Schneidwerkzeug muss im Leerlauf –bei losgelassenem Gashebel – stillstehen.

Для негативного або обмеженого зображення певного явища або процесу в інструкціях до сільськогосподарської техніки стилю використовується модальне дієслово “dürfen“ [8, с. 16].

Aus Sicherheitsgründen dürfen nur die innerhalb einer Tabellenzeile stehenden Schneidwerkzeuge, Schutz-, Griffund Traggurt-Ausführungen miteinander kombiniert werden.

Крім того, для підмови з агрономія є частотним використання пасивного стану. Насамперед це пасивний стан дії (Vorgangspassiv), що частіш використовується в текстах інструкцій [8, с. 18]: *Drehenden Mähkopf parallel über die bewachsene Fläche halten –den Boden antippen3 cm Mähfaden werden nachgestellt.*

– са. Типовою ознакою фахової мови є номінальний стиль. Іменники дуже часто зустрічаються в текстах аграрного спрямування. Віддієслівні іменники, утворені від перехідних дієслів та суфіксів -ung (*die Stellung; die Benutzung; die Ausführung*), є часто вживаними, а іменникові інфінітиви на -en не є поширеним явищем.

Для уточнення та визначення іменників широко використовуються означення, вони є типовою ознакою підмови текстів аграрного спрямування. Вони виступають засобом мовної економії та є додатковим показником номінального стилю, що як зазначалось вище є характерним для мови за фахом. Як означення часто вживається родовий відмінок (*Umfang des Kraftstoffs*; *die Größe des Mahkopfes),* а поширені означення мають дієприкметник I (*elektromagnetisches Feld,*

gesundheitlichen Risiken) або II (*zugeordneten Schneidwerkzeugen; überlange Mähfäden auf optimale Länge gekürzt*).

По-друге, у наукових текстах аграрного спрямування найчастіше використовують відносні підрядні речення (Relativsätze) [8, с. 2]: *Nach der Einnahme von Alkohol, Medikamenten, die das Reaktionsvermögen beeinträchtigen oder Drogen darf nicht mit dem Motorgerät gearbeitet werden.*

та сполучникові підрядні речення (Konjunktionalsätze) [8, с. 2]:

Wer sich aus gesundheitlichen Gründen nicht anstrengen darf, sollte seinen Arzt fragen, ob die Arbeit mit einem Motorgerät möglich ist.

У текстах теоретично-наукового рівня спостерігається висока частотність підрядних речень часу та умови [8, с. 5]:

Temporal- *Bei Ausführungen mit Rundumgriff und Rundumgriff mit Bügel (Schrittbegrenzer) linke Hand am Rundumgriff, rechte Hand am Bedienungsgriff – auch bei Linkshändern.*

und Bedingungsätze: *Wenn den Gaszug ist korrekt festgestellt, dann ist das die Voraussetzung für die richtige Funktion von Startgas, Leerlauf und Vollgas.*

Стильовою ознакою публікацій науково-популярного рівня є використання прислівникових підрядних речень (Adverbialsätze) [8, с. 6]:

Nicht mit Startgaseinstellung arbeiten – die Motordrehzahl ist bei dieser Gashebelstellung nicht regulierbar.

По-третє, для підмови текстів аграрного спрямування є типовим використання засобів міжфразового зв'язку, що являють собою сигнали логічного поєднання. У. Омом [7, с. 236], виділяє найчастіше вживані сполучники (weil; da; so dass; obwohl; um...zu; sondern) [8, с. 4]:

Beim Üben das Gerät nicht auf den Boden werfen, um Beschädigungen zu vermeiden.

прислівники (nämlich; folglich; jedoch; anderseits) [8, с. 15]:

Der Schutz des Motorgerätes kann den Benutzer nicht vor allen Gegenständen (Steine, Glas, Draht usw.) schützen, die vom Schneidwerkzeug weggeschleudert werden. Andererseits diese Gegenstände können irgendwo abprallen und dann den Benutzer treffen.

прийменники (bei; wegen; aus; mit; trotz; zu; für; durch, vor, nach) [8, с. 45]:

Für *Reduzierung der genannten, im Betrieb eines Metall Schneidwerkzeuges auftretenden Gefahren darf das verwendete Metall Schneidwerkzeug auf keinen Fall im Durchmesser zu groß sein.*

звороти (aus diesem Grund; im Falle; zu diesem Zweck; mit Hilfe von; durch den Einsatz) [8, с. 32]:

Durch den Einsatz Schall emittierender Motorgeräte kann durch nationale wie auch örtliche, lokale Vorschriften zeitlich begrenzt sein.

Питання вживання загальновживаної лексики у функції термінів тісно зв'язана з питанням еквівалентості слова, питанням полісемії й омонімії, тобто з наріжним каменем про те, у якім відношенні до опорного слова виступає відповідний термін: яке його особливе термінологічне значення, лексико-семантична особливість чи воно є варіантом як нове слово-омонім. Розмеж-

Таблиця 1

Правила передачі термінів за Т.Р. Кияк

Термін	За походженням	Розмежування	Правило передачі
Gerät	Питомий лексичний фонд мови	Міжгалузева загальнонаукова термінологічна одиниця	Варіант
Gewicht	Питомий лексичний фонд мови	Термін певної галузі, що має власну дефініцію	Перекладач повинен враховувати, до якої області науки й техніки відноситься термін, що перекладається.

Джерело: розроблено авторами за [8; 9 с. 7, 41]

Таблиця 2

Граматична багатозначність німецької мови на прикладах дієслів haben і sein

Самостійними дієсловами	Допоміжними дієсловами	Дієсловами з модальним значенням
Sägeketten Super haben die höchste Schnittleistung aller STIHL Sägeketten.	Die Teilungen von Kette, Schiene und Motorsäge müssen aufeinander abgestimmt sein.	Übrigens: Die erzeugten Ausbrüche können sehr schwer sein.
Ланцюги Super мають найвищу продуктивність пиляння з усіх ланцюгів STIHL	Крок ланцюга, шини та ланцюгової зірочки мають співпадати.	Вирізана ділянка бетону може бути надзвичайно важкою.

Джерело: розроблено авторами за [8; 9, с. 23]

Таблиця 3

Скорочення у інструкціях до сільськогосподарської техніки

Приклад	Вид скорочення	Вконтексті інструкції	Переклад українською мовою
HD2-Filter	Технічні марки виробів	HD2-Filter	Фільтр HD2 складається з фільтрувального матеріалу
230 V, 245 W, 2,2 kg	Одиниці вимірювань, технічні умовні позначення	230 V, 245 W, 2,2 kg	230 В, 245 Вт, 2,2 кг
ElastoStart	Назви фірм, установ, технологія	STIHL ElastoStart	Пускова ручка STIHL ElastoStart

Джерело: розроблено авторами за [8; 9, с. 15, 40–42]

ування лексичних одиниць властиве і для текстів інструкцій до сільськогосподарської техніки. Т.Р. Кияк [3, с. 408] пропонує наступні правила передачі термінів (табл. 1).

Німецькій мові властива багатозначність не тільки лексична, а й граматична. Так, дієслова haben і sein можуть бути (табл. 2).

Скороченню підлягають переважно слова у специфікаціях або заголовній частини інструкцій до сільськогосподарської техніки. Такі скорочення стосуються, як правило, термінів, загальноприйнятих у певних областях науки і техніки (табл. 3).

Висновки і пропозиції. В перекладознавчому аспекті аналіз німецьких інструкцій до сільськогосподарської техніки практично не здійснювався. До того ж дослідники не приділяли увагу німецькомовному аграрному дискурсу. До науково-технічної літератури відносять 5 видів тестів. За А.Я. Коваленко існує 2 основних види науково-технічного перекладу (загальний та слово в слово). І.С. Алексеєва натомість нараховує 6 видів перекладу.

В наукових колах досі існує дискусія з приводу того, який, все таки, тип спілкування переважає в науці і техніці. Науковець Пумпянський стверджує, що письмо переважає в науково-технічній прозі.

Найосновніші особливості лексичної стилістики німецькомовних інструкцій є:

– багатозначність;
– стандартизовані словосполучення;
– вираження стосунку до дії за допомогою модальних дієслів;
– використання пасивних конструкцій;
– номінальний стиль;
– означення;
– підрядні речення: сполучникові підрядні речення та прислівникові підрядні речення;
– засоби міжфразового зв'язку.

Особливу роль в лексичній стилістиці німецькомовних інструкцій грають терміни. Крім лексичних особливостей німецькомовних інструкцій до сільськогосподарської техніки, треба відзначити й граматичні ознаки, а саме: багатозначність (дієслова haben і sein).

Отримані результати можуть сприяти подальшому поглибленому вивченню лексичної стилістики німецькомовних інструкцій в перекладах.

Список літератури:

1. Алексеева И.С. Профессиональное обучение переводчика. Санкт-Петербург : Изд-во Союз, 2001. С. 100–103.
2. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця : Нова книга, 2002. С. 45–46.
3. Кияк Т.Р., Науменко А.М., Огуй О.Д. Перекладознавство (німецько-український напрям) : підручник. Київ : «Київський університет», 2008. С. 400–410.
4. Коваленко А.Я. Науково-технічний переклад : навчальний посібник для шкіл з поглибленим вивченням англійської мови, профільних класів та загальноосвітніх закладів технічного спрямування. 2-е видання, виправ. Тернопіль : Видавництво Карп'юка, 2004. С. 256–284.
5. Кушнерук С.П. Перевод немецкой научно-технической литературы : практическое пособие. Москва : Высшая школа, 1964. С. 265–273.
6. Пумпянский А.Л. Язык и социальное взаимодействие. Studia Linguistica XX. Язык в логике времени: наследие, традиции, перспективы : сб. науч. тр. Санкт-Петербург : Политехника-сервис, 1996. С. 9–28.
7. Funk H., Ohm U. Handreichung Fachsprache in der Berufsausbildung. Bonn, 1991. S. 236.
8. STIHL FS 120_200_250_Gebrauchsanleitung. S. 48.
9. STIHL FS 120_200_250_Інструкція з експлуатації. 52 с.

References:

1. Alekseeva, Y.S. (2001). *Professyonalnoe obuchenye perevodchyka* [Professional education of translator]. Saint Petersburg: Yzd-vo Soiuz, pp. 100–103.
2. Karaban, V.I. (2002). *Pereklad anhliiskoi naukovoi i tekhnichnoi literatury. Hramatychnitrudnoshchi, leksychni, terminolohichni ta zhanrovo-stylistychni problemy* [Translation of English scientific and technical literature. Grammatical problems, lexical, terminological and genre-stylistically problems]. Vinnytsia: Nova Knyha, pp. 45–46.
3. Kyiak, T.R., Naumenko A.M., & Ohui O.D. (2008). *Perekladoznavstvo (nimetsko-ukrainskyi napriam): pidruchnyk* [The theory and practice of translation]. Kyiv: "Kyivskyi universytet", pp. 400–410.
4. Kovalenko, A.Ya. (2004). *Naukovo-tekhnichnyi pereklad* [Technical-scientific translation]: navchalnyi posibnyk dlia shkil z pohlyblenym vyvchenniam anhliiskoi movy, profilnykh klasiv ta zahalnoosvitnikh zakladiv tekhnichnoho spriamuvannia. 2-e vydannia, vyprav. Ternopil: Vydavnytstvo Karpiuka, pp. 256–284.
5. Kushneruk, S.P. (1964). *Perevod nemeckoy nauchno-tehnicheskoy literatury: prakticheskoe posobie* [Translation of german scientific technical literature]. Moscow: Vysshaya shkola, pp. 265–273.
6. Pumpyanskiy, A.L. (1996). *Yazyk i social'noe vzaimodeystvie*. Studia Linguistica XX. Yazyk v logike vremeni: nasledie, tradicii, perspektivy [Language and social cooperation. Studia Linguistica XX. Language in the logic of a time: heritage, traditions, prospects]. Vol. 1. Saint Petersburg: Politehnika-servis, pp. 9–28.
7. Funk, H., & Ohm, U. (1991). Guide to technical language in professional development. Bonn, 236 p.
8. STIHL FS 120_200_250 Instruction Manual, 48 p.
9. STIHL FS 120_200_250 Instruction Manual, 52 p.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-39
УДК 159.9.019.4:001.8(045)

Мамбетова А.А.[1], Шиковець С.О.[2]
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СІМЕЙНІ ЦІННОСТІ ЯК СКЛАДОВА ЦІЛІСНОЇ ОСОБИСТОСТІ КУРСАНТА

Анотація. У статті аналізуються роботи вітчизняних та закордонних авторів, присвячених проблемі сімейних цінностей в юнацькому віці. Стаття містить теоретичні та емпіричні аналіз даних сімейних цінностей як складової формування цілісної особистості курсанта з метою формування підвищеної життєстійкості та професійної ефективності. Розроблені на базі таких досліджень тренінги та інші заходи дозволять закласти у курсантів ті потужні механізми, що дозволять їм ефективніше зберігати власне життя та здоров'я та добробут співгромадян як на стадії оперативного вирішення викликів, так і в мирний час у ролі цивільних представників суспільства. Дана проблематика наразі є досить актуальною, бо безперечно саме сімейні цінності є тим важливим комплексом понять, відношень, почуттів та мисленнєвих сентенцій, які надають людині інтуїтивний або усвідомлений стимул діяти в цілях досягнення, збереження або відновлення тих благ та схем взаємодії, які передбачені даними цінностями та культурним кодом особистості. Виявлена доцільність пошуку сильних позитивних чинників, що можуть бути використані для створення інструментів позитивного формуючого впливу на курсантів з боку наставників, військових психологів та реабілітологів спонукає до проведення серйозної теоретичної та практичної роботи з конструювання виховних програм та тренінгів для майбутніх військових спеціалістів з метою налаштування їх на успішну професійну діяльність, збереження власного життя та здоров'я та відповідно оточуючих. Не можна нехтувати сучасними тенденціями підготовки офіцерських кадрів, які ґрунтуються на побудові психологічного образу сильного, мужнього та незламного бійця. Проте додані тенденції орієнтації на майбутнє сімейне життя та виконання батьківської та громадянської ролі можуть значно підсилити життєстійкість та витривалість майбутніх військовослужбовців, зробити їхні адаптаційні механізми еластичними, дати їм ґрунтовну мету для ще ретельнішого збереження власного життя та здоров'я та своїх співвітчизників.

Ключові слова: сім'я, сімейні цінності, особистість, сімейний уклад, постмодернізм, традиційний уклад, модерн.

Mambetova Arzy, Shykovets Serhii
Taras Shevchenko National University of Kyiv

FAMILY VALUES AS A COMPONENT OF THE INTEGRATED PERSONALITY OF A CADET

Summary. The article analyzes the works of domestic and foreign authors on the problem of family values in adolescence. The article contains theoretical and empirical analysis of data of family values as a component of formation of the whole personality of the cadet with the purpose of formation of the increased vitality and professional efficiency. Developed on the basis of such studies, training and other activities will provide cadets with powerful mechanisms that will allow them to more effectively preserve their own lives and health and well-being of citizens, both at the stage of operational challenges and in peacetime in the role of civilians. These issues are of great relevance at the moment, because undoubtedly family values are the important set of concepts, attitudes, feelings, and thoughts that give a person an intuitive or conscious incentive to act in order to achieve, preserve or restore those benefits and patterns of interaction provided by these values. and cultural identity code. The expediency of finding strong positive factors that can be used to create tools of positive positive influence on cadets by mentors, military psychologists and rehabilitators has been shown to encourage serious theoretical and practical work on designing educational programs and training for future military specialists in order to train them for future military specialists. successful professional activity, preservation of one's life and health and, accordingly, others. It is impossible to neglect the modern tendencies of training of the personnel personnel, which are based on building of psychological image of the strong, courageous and indestructible fighter. However, the added tendencies of focusing on future family life and fulfilling parental and civic roles can greatly enhance the resilience and resilience of future servicemen, make their adaptive mechanisms resilient, give them a solid purpose to maintain their lives and health more carefully.

Keywords: family, family values, personality, family style, postmodernism, traditional way of life, modernity.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство безпосередньо стикнулося з проблемою збройного конфлікту та відчуло на собі його безпосередні наслідки у вигляді масової загибелі громадян, вимушеної зміни місць проживання, проблем у функціонуванні адміністративної, правової, економічної сфер держави. На жаль, на нього ще чекає зустріч з опосередкованими наслідками цих жахливих явищ, зокрема проявом психічних ускладнень у безпосередніх та опосередкованих учасників конфлікту (як цивільних, так і причетних до спеціальних структур (ЗСУ, поліції, національної гвардії та інших структур).

Отож безумовно важливою темою є дослідження та науковий пошук механізмів психологічної реабілітації учасників конфлікту.

[1] ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8586-5078
[2] ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1299-6434

© Мамбетова А.А., Шиковець С.О., 2020

Проте окреме стратегічне значення має дослідження психологічних особливостей осіб, які готуються поповнити ряди безпосередніх учасників конфлікту та понесуть на плечах основний тягар його вирішення.

Розроблені на базі таких досліджень тренінги та інші заходи дозволять закласти у курсантів потужні механізми, що дозволять їм ефективніше зберігати власне життя та здоров'я та добробут співгромадян як на стадії оперативного вирішення викликів, так і в мирний час у ролі цивільних представників суспільства.

Дана проблематика наразі є досить актуальною, бо саме сімейні цінності є тим важливим комплексом понять, відношень, почуттів та мисленнєвих сентенцій, які надають людині інтуїтивний або усвідомлений стимул діяти в цілях досягнення, збереження або відновлення тих благ та схем взаємодії, які передбачені даними цінностями та культурним кодом особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сімейні цінності – явна (відкрито схвалюється і культивована в колі сім'ї) або неявна сукупність уявлень, характерна для сім'ї. Вона впливає на вибір сімейних цілей, способів організації життєдіяльності і взаємодії і т.п. (Глоссарий терминов, 2006). Основна особливість сімейних цінностей полягає в тому, що їх орієнтація спрямована на благо людини, сім'ї і життя на землі. У сімейних цінностях з'єднується турбота про людину, визнання її як цінності, любов і повагу до неї, шанобливість і благоговіння перед людським і будь-яким іншим життям. Формування сімейних цінностей це важлива необхідність. Жодна нація, жодна культурна спільність не зуміла обійтися без сім'ї, що грає важливу роль в зміцненні здоров'я і виховання, забезпечення економічного і соціального процесу суспільства, в поліпшенні демографічних процесів.

Вивчення цінностей з найдавніших часів до наших днів у філософії, етиці психології та соціології призвело до накопичення великої кількості визначень і уявлень. Для людини цінним є те, що відповідає її потребам, тобто цінності нерозривно пов'язані з мотиваційною структурою особистості. М. Рокіч [13], Г. Тріандіс [9], Г. Хофстеде [12] з колегами розробляли різні підходи та інструменти вивчення цінностей. Проводячи наукові пошуки в різних країнах, вони отримали неоднозначні й суперечливі результати.

Одним з провідних сучасних дослідників ціннісних орієнтацій особистості є ізраїльський вчений Ш. Шварц. Його науковий інтерес охопив цінності різних культур і народів. Спираючись на роботу попередників, він відібрав цінності,використовувані в найбільш популярній методиці визначення інструментальних і термінальних ціннісних орієнтацій [15], М. Рокича [13], а також в методиках інших дослідників [14], доповнив їх цінностями, взятими з релігійно-філософської літератури, і згрупував їх в базові типи цінностей. На основі раніше зібраних даних

Формування сімейних цінностей визначається змістом виховання в сім'ї. Сім'я формує фізично і психічно здорову, моральну, інтелектуально розвинену особистість. Складовими компонентами змісту сімейного виховання є відомі напрямки – фізичне, моральне, інтелектуальне, естетичне, трудове виховання. Вони доповнюються патріотичним, економічним, екологічним, політичним, статевим вихованням [8].

О.О. Карабанова описує специфічні особливості сучасної сім'ї [5]:

– особлива роль батьківства: якщо у давній історії вкрай низькою була самоцінність дитинства і виховної функції, то починаючи з другої половини XX століття «особливого значення в дитячо-батьківських відносинах набуває емоційна і духовна близькість, емпатія, а батьківська любов стає пріоритетною цінністю сімейного життя» [5, с. 34];

– основою подружнього союзу є любов, емоційний прийняття і підтримка, які є релевантними сімейними цінностями;

– сімейна система є досить відкритою, дозволяє легко вступити в шлюб і розлучитися, тому зростає значимість цінностей свободи, як незалежності у вчинках і діях, відповідальності;

– зміна структури сучасної сім'ї: перехід від розширеної сім'ї до нуклеарної.

На думку О.О. Карабанової, цінність в сімейному способі життя зросте, якщо розглядати сім'ю, як форму партнерського союзу, оптимального для забезпечення необхідних умов особистісного зростання і саморозвитку [5].

Така дослідниця як Л.М. Панкова в якості головних цінностей сім'ї виділяє любов, дітей, здоров'я всіх, спільно проведений вільний час. Завдяки сімейним цінностям здійснюється передача соціального досвіду (рідна мова, звичаї, культурні традиції, порядки, правила поведінки) з покоління в покоління. Сім'я є первинним лоном людської культури за І. Ільїним. Цінності сім'ї – засіб єднання і обміну [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Отож очевидно, що актуалізація інтенцій до підтримання та розвитку сімейних цінностей у курсантів підвищить їх мотивацію до збереження свого життя та життя інших людей, а також полегшить для них як адаптацію до роботи у професійному середовищі, виконання бойових завдань так і наступне пристосування до мирного життя після повернення із зони виконання бойових завдань та мінімізує ефект психологічної травматизації.

Не можна нехтувати сучасними тенденціями підготовки офіцерських кадрів, які ґрунтуються на побудові психологічного образу сильного, мужнього та незламного бійця. Проте додані тенденції орієнтації на майбутнє сімейне життя та виконання батьківської та громадянської ролі можуть значно підсилити життєстійкість та витривалість майбутніх військовослужбовців, зробити їхні адаптаційні механізми еластичними, дати їм ґрунтовну мету для ще ретельнішого збереження власного життя та здоров'я та своїх співвітчизників.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є намір визначити роль сімейних цінностей як складової формування цілісної особистості курсанта з метою формування підвищеної життєстійкості та професійної ефективності.

Виклад основного матеріалу.

Об'єкт нашого дослідження: сімейні цінності особистості.

Предмет дослідження: сімейні цінності як складова цілісної особистості курсанта.

Задачі:

– проаналізувати домінуючі уклади курсантів та їх змістове наповнення задля розуміння їхніх орієнтирів розвитку в умовах сучасних змін;

– визначити складові сімейних цінностей курсантів;

– виявити доцільність пошуку сильних позитивних чинників, що можуть бути використані для створення інструментів позитивного формуючого впливу на курсантів з боку наставників, військових психологів та реабілітологів.

Методи дослідження:

– теоретичний аналіз, узагальнення та синтез існуючого знання з проблеми;

– організаційний метод дослідження – порівняльний аналіз;

– емпіричний метод: психодіагностичний метод – тести, опитувальники, анкета;

– психодіагностичний метод дослідження включає стандартизовані методики:

1. Анкета «Розвиток цілісної особистості в умовах сучасних змін» (кафедра психології розвитку КНУ імені Тараса Шевченка).

2. Методика Шварца.

3. Методика PARI.

Способи обробки даних:

– математико-статистичний аналіз даних (SPSS);

– інтерпретаційний метод.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що проведено детальне емпіричне вивчення сімейних цінностей як складової цілісної особистості курсанта з метою подальшого застосування даних для формування стратегій підвищення життєстійкості та професійної ефективності.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувалися методологічним обґрунтуванням його вихідних положень, використанням валідних та надійних діагностичних методик, адекватних меті і завданням дослідження; поєднанням кількісного і якісного аналізу емпіричних даних; застосуванням методів математичної статистики із залученням сучасних програм обробки даних; репрезентативністю вибірки.

Етапи проведення емпіричного дослідження:

– перший етап – теоретико-аналітичний;

– другий етап – емпіричний;

– третій етап – аналітико-узагальнюючий.

Вибірка становила 90 респондентів:

Юнаки були віком від 18 до 23 років, курсанти Військового Інституту КНУ імені Тараса Шевченка.

Виклад основного матеріалу дослідження. В результаті нашого дослідження ми виявили, що домінуючим сімейним укладом серед курсантів виявився Постіндустріальний уклад, що складає 60% опитуваних, також для 30% опитуваних притаманний Традиційний уклад, а 10% опитуваних належать до Індустріального укладу.

Постіндустріальний уклад характеризується наступними особливостями:

– на перший план висувається сфера послуг, в якій центральне місце займає наука та освіта (університети); в соціальній структурі провідна роль переходить до вчених та професійних спеціалістів; теоретичні знання стають джерелом нововведень та формування політики; виробництво, розподіл та споживання інформації стають домінуючою сферою діяльності суспільства;

– зміни у мотивації людської активності визначають і якісні зміни самого її типу. Становлення творчості як найбільш поширеної форми виробничої діяльності стане основною складовою гуманістичної трансформації постіндустріального суспільства. При цьому, на відміну від праці, творчість є більш високим і досконалим типом діяльності, адже її спонукальний мотив пов'язаний насамперед з внутрішніми потребами особистості: прагненням до самореалізації, збільшення та розвитку своїх знань та можливостей.

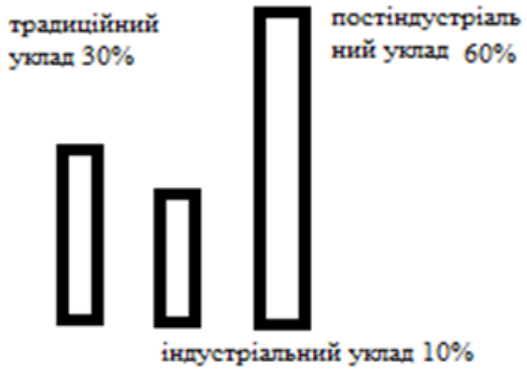

Рис. 1. Соціальні уклади курсантів за методикою «Розвиток цілісної особистості в умовах сучасних змін»

Джерело: розроблено авторами

Дослідження складу сімейних цінностей курсантів

Для курсантів домінуючого (постіндустріального) найбільш характерними виявилися наступні цінності та поведінкові орієнтації:

За методикою Шварца:

Рис. 2. Склад сімейних цінностей курсантів за методикою Шварца

Джерело: розроблено авторами

Можна зробити висновок, що такі курсанти є занадто орієнтованими на розвиток лідерських здібностей та досягнення власних цілей, проте вони схильні нехтувати особистою безпекою та добробутом оточуючих.

Така картина добре презентує поточну ситуацію підготовки курсантів з переважанням орієнтирів максимально мужнього, але, на жаль, однобічно розвиненого професіонала.

Щоб запобігти виникненню проблем у майбутньому, варто включити в програму підготовки орієнтири на позитивні сімейні цінності, про що вже йшлося раніше та буде йтися далі.

Для курсантів домінуючого (постіндустріального) найбільш характерними виявилися наступні цінності та поведінкові орієнтації:

За методикою PARI:

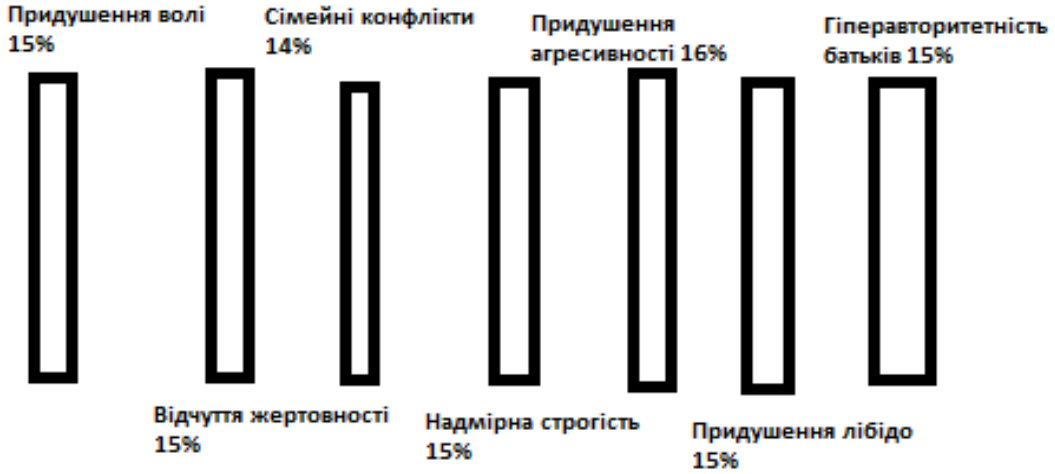

Рис. 3. Склад сімейних цінностей курсантів за методикою PARI

Джерело: розроблено авторами

Можна зробити висновок, що саме такі ціннісні та поведінкові орієнтації отримали курсанти в процесі виховання та соціалізації та будуть нести їх з собою по життю, отримуючи проблемні ситуації в професійній сфері діяльності, а потім транслюючи їх на соціальні відносини.

Варто зауважити, що даний набір має доволі негативний характер.

За ним можуть критися тенденції поведінки, що спрямовані на саморуйнування, а не на збереження себе та оточуючих.

Фактично, це загроза для професійного розвитку курсантів – пряма загроза життю та здоров'ю їх та оточуючих.

Висновки і пропозиції. Отримані результати доводять необхідність подальшої науково-дослідницької роботи в обраній сфері.

Виявлена нами доцільність пошуку сильних позитивних чинників, що можуть бути використані для створення інструментів позитивного формуючого впливу на курсантів з боку наставників, військових психологів та реабілітологів спонукає до проведення серйозної теоретичної та практичної роботи з конструювання виховних програм та тренінгів для майбутніх військових спеціалістів з метою налаштування їх на успішну професійну діяльність, збереження власного життя та здоров'я та відповідно оточуючих.

Дана проблематика наразі є досить актуальною, бо саме сімейні цінності є тим важливим комплексом понять, відношень, почуттів та мисленнєвих сентенцій, які надають людині інтуїтивний або усвідомлений стимул діяти в цілях досягнення, збереження або відновлення тих благ та схем взаємодії, які передбачені даними цінностями та культурним кодом особистості.

Це значно підвищить ефективність професійної діяльності та стане запорукою розвитку позитивної ідентичності та налагодження позитивно соціальної взаємодії та ресоціалізації.

Список літератури:

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1969. 339 с.
2. Бутківська Т.В. Проблема цінностей у соціалізації особистості. *Цінності освіти і виховання*. Київ : АПН України, Центр інформації та документації Ради Європи в Україні, 1997. С. 27–31.
3. Глоссарий терминов. Психология семейных кризисов. 2006.
4. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности. *Психология личности в трудах отечественных психологов*. Санкт-Петербург : Питер, 2000. С. 256–269.
5. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования : учеб. пособие. Москва : Гардарики, 2006. 320 с.
6. Лисовский В.Т. Ценности жизни и культуры современной молодежи (социологическое исследование). *Тугариновские чтения. Серия «Мыслители»,* выпуск 1. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургское философское общество, 2000. С. 40–44.
7. Панкова Л.М. Человек и семья: философский анализ формирования культуры брачно-семейных отношений : дис. … д-ра пед. наук. Санкт-Петербург, 2006. 385 с.
8. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Психология. Москва : Академия, 2002. 512 с.
9. Триандис Гарри. Культура и социальное поведение : учебное пособие. Москва : Форум, 2011. 384 с.
10. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 607 с
11. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. 4-изд. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 672 с.
12. Hofstede, G. Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values. Beverly Hills CA: Sage. 1980.
13. Rokeach M. The nature of human values. N.Y., 1973.
14. Schwartz S.H., Ros V. Value priorities in West European nations: A crosscultural perspective / Studies in psychology: A volume in honor of Sonny Kugelmas. Scripta Hierosolymintana. Ed. by G. Ben Shakhar and A. Lieblich. Jerusalem, 1994. Vol. 36.
15. Scwartz S.H. Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries / Advances in Experimental Social Psychology. Orlando, FL., 1992. Vol. 25.

References:

1. Ananev, B.G. (1969). *Chelovek kak predmet poznaniya* [Human as a subject of knowledge]. Leningrad: Izd-vo LGU, 339 p.
2. Butkivska, T.V. (1997). *Problema cinnostej u socializaciyi osobistosti. Cinnosti osviti i vihovannya* [The problem of values in the socialization of the individual. Values of education and upbringing.]. Kyiv: APN Ukrayini, Centr informaciyi ta dokumentaciyi Radi Yevropi v Ukrayini, pp. 27–31.
3. Glossarij terminov. Psihologiya semejnyh krizisov (2006). [Glossary of terms. Psychology of family crises].
4. Golovaha, E.I. (2000). Zhiznennaya perspektiva i cennostnye orientacii lichnosti [Life perspective and value orientations of personality]. *Psihologiya lichnosti v trudah otechestvennyh psihologov*. Sankt-Peterburg: Piter, pp. 256–269.
5. Karabanova, O.A. (2006). Psihologiya semejnyh otnoshenij i osnovy semejnogo konsultirovaniya. Ucheb. posobie. [Family Psychology and the Basics of Family Counseling]. Moskva: Gardariki, 320 p.
6. Lisovskij, V.T. (2000). Cennosti zhizni i kultury sovremennoj molodezhi (sociologicheskoe issledovanie) [Values of life and culture of modern youth (case study)]. *Tugarinovskie chteniya. Seriya «Mysliteli»*. Vypusk 1. Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskoe filosofskoe obshestvo, pp. 40–44.
7. Pankova, L.M. (2006). *Chelovek i semya: filosofskij analiz formirovaniya kultury brachno-semejnyh otnoshenij* [Human and family: a philosophical analysis of the formation of a culture of marriage and family relations]. Dis. … d-ra ped. nauk. Sankt-Peterburg, 385 p.
8. Petrovskij, A.V., & Yaroshevskij, M.G. (2002). *Psihologiya* [Psychology]. Moskva: Akademiya, 512 p.
9. Triandis Garri (2011). *Kultura i socialnoe povedenie. Uchebnoe posobie* [Culture and social behavior]. Moskva: Forum, 384 p.
10. Hell, L., & Zigler, D. (2007). *Teorii lichnosti* [Personality theories]. Sankt-Peterburg: Piter, 607 p.
11. Ejdemiller, E.G., & Yustickis, V. (2008). *Psihologiya i psihoterapiya semi* [Family Psychology and Psychotherapy]. 4-izd. Sankt-Peterburg: Piter, 672 p.
12. Hofstede, G. (1980). Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values. Beverly Hills CA: Sage.
13. Rokeach, M. (1973). The nature of human values. N.Y.
14. Schwartz, S.H., & Ros, V. (1994). Value priorities in West European nations: A crosscultural perspective / Studies in psychology: A volume in honor of Sonny Kugelmas. Scripta Hierosolymintana. Ed. by G. Ben Shakhar and A. Lieblich. Jerusalem. Vol. 36.
15. Scwartz, S.H. (1992). Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries / Advances in Experimental Social Psychology. Orlando, FL. Vol. 25.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-40
УДК 623.4:316.48

Авер'янова Н.М.[1]
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ НА ДОНБАСІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗАГРОЗИ

Анотація. Конфлікти виникають як всередині будь-яких країн, так і між самими країнами, адже конфлікти становлять невід'ємну складову людського існування. Внутрішні (внутрішньодержавні) і зовнішні (міждержавні) конфлікти значно послаблюють здатність країни відстоювати власні інтереси у світі. Для розв'язання конфліктів необхідне глибоке осмислення природи їх виникнення та динаміки перебігу. У наш час для України найбільш небезпечним є збройний конфлікт на Донбасі. Він інспірований Російською Федерацією, яка розглядає українські території як «буферну зону» проти міжнародних військових загроз. Рівень конфліктності на Донбасі надзвичайно високий і українці не мають впевненості в його успішному завершенні. Припинення цього збройного конфлікту та подолання його наслідків – надзвичайно важливі завдання як для нашої держави, так і всього світового співтовариства.

Ключові слова: конфлікт, збройний конфлікт, міждержавний збройний конфлікт, гібридна війна, Донбас.

Averianova Nina
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ARMED CONFLICT IN THE DONBASS: FEATURES AND THREATS

Summary. Conflicts erupt both inside a state and among the states, because conflicts are an integral part of human existence. Internal (domestic) and external (interstate) conflicts weaken the state's ability to defend its interest in the world. In some circumstances, conflicts can be used as a tool for pressure on a government by internal and external players and push it to make profitless decisions and agreements for the state. To solve the conflicts, careful thought of their nature and momentum is necessary. Today, the armed conflict in the Donbass is the most dangerous for Ukraine. Despite many other internal conflicts, it is not on the base of national or religious controversies. The conflict in the Donbass is orchestrated by the Russian Federation, which recognizes the Ukrainian territories as a "buffer zone" against the international military threat. Russia directs its policy to return Ukraine to the Kremlin's sphere of influence; furthermore, the Russian Federation substantially expands its military capacity. The Russian aggression caused severe territorial, economic and human losses in our state. The intensity of the conflict in the Donbass is exceptionally high and the Ukrainians are not sure in its end. The extremely important objectives for our state and the global society as a whole are to cease the armed conflict and to cope with its consequences. Ukraine has to develop a strategy of national self-defence in complicated and uncertain conditions of international security. The main objectives for Ukraine remain the issues on the resumption of the territorial integrity, organization of national security and creation of the conditions for a peaceful future in the state. The Ukrainian government have to be flexible under continuous changes, it has to assess the directions for making efforts and using resources accurately, as well as to predict possible counteraction to the strategy chosen.

Keywords: conflict, armed conflict, interstate armed conflict, hybrid warfare, Donbass.

Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується нестабільністю, конфліктогенністю та великою кількістю внутрішньодержавних і міждержавних збройних конфліктів. Так, в Уппсальській програмі досліджень конфліктів у світі (UCDP) Університету Уппсали (Швеція) зафіксовано, що з 1946 р. по 2013 р. відбулося 254 збройних конфлікти (114 війн), а з 1989 р. по 2013 р. – 144 збройних конфлікти (47 війн) [16, с. 541]. У 2018 р. відмічалося, що рівень збройних конфліктів у світі залишається на високому рівні, при цьому ключовою проблемою є внутрішні конфлікти з участю зовнішніх сторін, а кількість загиблих людей складає 76 тисяч [15, с. 589]. Розв'язання будь-яких конфліктів потребує глибокого осмислення як природи їхнього виникнення, так і динаміки перебігу. Оскільки нині на території України триває міждержавний збройний конфлікт неоколоніального типу, який виник у результаті ескалації гібридної війни, що розпочалася задовго до 2014 р. [2], то конструктивне його вирішення надзвичайно актуальне як для самої України, так і для всього світу.

Аналіз наукових публікацій. Проблему конфлікту як суспільного явища вивчали ще стародавні мислителі, вчені Середньовіччя та Нового часу. Систематизація знань про конфлікти та виокремлення конфліктології як науки відбулися з кінця XIX – початку XX ст., коли зародились напрями та школи конфліктологічного спрямування, яскравими представниками яких були Е.У. Берджесс, Е. Дюркгейм, Г. Зіммель, К. Маркс, Г. Моска, Ф. Оппенгеймер, В. Парето,

[1] ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1088-2372

© Авер'янова Н.М., 2020

Г. Ратценхофер, В. Самнер, А.В. Смолл, Ж. Сорель, З. Фройд та ін. Із середини XX ст. почався активний розвиток конфліктологічних концепцій, у розробку яких значний внесок зробили М. Амстуті, Е. Берн, К. Боулдінг, Р. Дарендорф, Л. Козер, Т. Парсонс та ін. У вітчизняній науці конфліктологія знаходиться у стані формування, свої праці цій тематиці присвятили: Н. Андрущенко, О. Батрименко, Т. Воропаєва, Л. Герасіна, А. Гірник, Л. Гуменюк, О. Картунов, Г. Ложкін, М. Панов, М. Пірен, Г. Перепелиця, А. Слободянюк, М. Цюрупа та ін. Проте, незважаючи на значну кількість робіт щодо конфліктологічної проблематики, недостатньо дослідженими залишаються питання, які стосуються сутності та особливостей збройного конфлікту в Україні, що і зумовило мету статті.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що конфлікт (від латинського слова conflictus – зіткнення) – це вид суперечності, яка є ситуативною і «яка відбувається в певному просторі і часі з певного приводу», між певними людьми чи групами людей [5, с. 232]. У Законі України «Про національну безпеку України», який набрав чинності в липні 2018 р. зазначається, що «збройний конфлікт – збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт)» [9]. Переважно внутрішні конфлікти виникають внаслідок протиборства суспільних груп у середині країни, які не можуть бути розв'язані з об'єктивних чи суб'єктивних причин. Зазначені зіткнення інтересів різних суспільних груп проходять у всіх державах, але причини появи саме внутрішніх збройних конфліктів значно різняться у кожній країні. Їхніми причинами у значній мірі бувають заперечення культурних, релігійних, політичних, економічних і мовних прав національних, етнічних, релігійних та ін. меншин. Держав без меншин не існує, тому відповідно для запобігання внутрішніх конфліктів насильницького характеру будь-яка країна повинна дбати про нівеляцію дискримінацій у соціумі та створення середовища толерантності.

Збройний конфлікт на Донбасі, на відміну від багатьох внутрішніх конфліктів, не несе в собі національних чи релігійних суперечностей. Він спровокований Російською Федерацією, яка розглядає українські території як власну «буферну зону» і вважає, що на даний момент її власні геополітичні цілі перетнулися з геостратегічними цілями США та ЄС. У цілому Росія вбачає у всіх пострадянських державах «буфер» проти міжнародних військових загроз і зовнішніх ризиків. Так, країни Центральної Азії вона розглядає як захист від потенційних загроз з боку Афганістану та в перспективі – від Китаю; Кавказ – від можливої небезпеки з Близького Сходу; країни пострадянського простору на заході набули для Російської Федерації значення «буферної зони» з НАТО. Окрім цього, сильна позиція Москви на пострадянському просторі – це не лише запобігання зовнішнім загрозам і небезпекам для неї, а й можливість контролю і диктату Кремля у цих державах.

На міжнародній арені Росія цілеспрямовано впроваджує думку, що Україна – несуб'єктна держава, і влада в нашій країні призначається США. Російська Федерація вважає, що суб'єктність у міжнародних відносинах належить лише великим державам (себе позиціонує саме такою державою), які розподіляють сфери впливу між собою. Така позиція виправдовує зазіхання на території «країн-несуб'єктів», на привласнення їхніх природних і економічних ресурсів, схвалює панування над іншими народами. Політика Росії у цьому контексті спрямовується на повернення української держави у сферу впливу Кремля та, водночас, на пошук компромісів з Європою і США. При цьому Російська Федерація значно нарощує свій воєнний потенціал. Володимир Горбулін підкреслює, що вже на початок 2019 р. загальна оснащеність збройних сил Росії сучасними зразками озброєння та військової техніки зросла з 16% до 61%. У Стратегічних ядерних силах загальна оснащеність становить 82%, у Сухопутних військах – 48,3%, Повітряно-космічних силах – 74%, Військово-морському флоті – 62,3%, Повітрянодесантних військах – 63,7%. Російська Федерація, визнаючи свою неспроможність у найближчій і середньостроковій перспективі досягти паритету в кількісному вимірі щодо озброєння та військової техніки зі США, спрямувала свої зусилля на ракетно-космічні технології [6, с. 7–8]. Варто зауважити, що основою сучасної системи забезпечення національної безпеки країни є використання космічних технологій [7, с. 19]. Потужний воєнний потенціал Росії дасть їй змогу у будь-який час активізувати воєнно-політичний тиск не лише на українську державу, а й на весь світ. Доктор Маргарет Кляйн, керівник відділу Східної Європи та Євразії Німецького інституту міжнародних питань та безпеки, стверджує, що нині суттєво модернізовані збройні сили Російської Федерації мають широкі можливості у проведенні різноманітних військових операцій і здатні здійснювати політичний тиск на опонентів, демонструючи силу [13].

Неприхована агресія з боку Російської Федерації, збройний конфлікт на Донбасі підштовхнули нашу державу до збільшення чисельності збройних сил України, до інвестування коштів у сучасні військові технології та підготовку підрозділів спеціальних військ. Країни-члени НАТО, надали допомогу Україні; вони, окрім передачі зброї нелетальної дії, здійснювали медичну і мовну підготовку українських військовослужбовців, проводили практичні тренінги (переважно це були інструктори з Канади, Англії, США, Естонії та Литви). Для регулярних військ, включаючи підготовку вітчизняних інструкторів, а також для добровольчих батальйонів, які брали участь в АТО та ООС, і сил спеціального призначення тренінги здійснювали американські, грузинські та ізраїльські інструктори. На сьогодні українська армія отримала найбільш потужний практичний досвід у веденні військових операцій (після російських сил) на пострадянському просторі [12, с. 19]. Суттєвою та своєчасною була допомога Україні у вигляді фінансів, позик і гарантій, гуманітарних поставок, що надавались Канадою, США, Великою Британією та Японією. Таким чином, за роки проведення АТО та ООС укра-

їнська держава значно посилила свої оборонні можливості за рахунок збільшення чисельності Збройних Сил України, підвищення професійної підготовки особового складу, удосконалення системи управління угрупованнями військ, модернізації військової техніки, появи добровольчих і волонтерських рухів та ін. Тобто Україна за період, що триває збройний конфлікт на Донбасі, здійснила суттєвий прорив у своєму оборонному секторі, вона зробила за ці кілька років більше, ніж за весь час існування своєї незалежності.

Гібридна війна, яка ведеться Росією проти нашої держави, набирає все більших обертів. Розуміння суті гібридної війни виходить за межі традиційних понять про війну. Боротьба за політико-економічне домінування над країною-опонентом відбувається як силовими, так і не силовими методами. Науковці, військові експерти та політики сучасні війни називають гібридними, бо вони синтезують засоби «жорсткої» і «м'якої» сили, військової та інформаційної. Специфікою гібридної війни є те, що вона офіційно не оголошується між країнами, а це надає певні переваги, наприклад, керівництву держави-опонента дистанціюватися від своїх нерегулярних військових формувань. Серед населення, управлінських, державних та військових структур впроваджуються безлад і хаос, в таких умовах конфлікту досить важко відрізнити мирних громадян від терористів, союзників від ворогів. Воєнні дії направлені не на фізичне знищення армії противника, а на її виснаження та деморалізацію. І хоча зазначені засоби були присутні в усіх війнах, проте саме в наш час надається перевага не фізичному силовому складнику, а інформаційно-психологічному [1]. Тобто завдяки новітнім технологіям відбувається встановлення контролю над свідомістю людей, над їхньою поведінкою, розумом і емоціями. Це яскраво демонструють масові атаки російських «тролів» у соцмережах, які поширюють антиукраїнські наративи. На сьогодні встановлені факти втручання Російської Федерації за допомогою кібершпіонажу в процеси президентських виборів у США, Франції та інших країнах. Нині особливості гібридної агресії Росії проти нашої держави вивчають і аналізують західні експерти, питання російських гібридних загроз фігурують у документах НАТО, поняття гібридної війни обговорюється в ОБСЕ.

На міжнародній арені щодо вирішення українських питань значну роль відіграє чинник політичних поглядів президента Російської Федерації Володимира Путіна, на думку якого проєвропейський вектор України – підрив ідеології «русского мира», фундаменту російської державності. Адже виокремлення української культури та історії як самобутніх і самостійних від російської вимагатимуть нових ідеологічних установок і нових підвалин для російської ідентичності. Окрім цього, приклад української держави може стати взірцем для багатьох інших пострадянських країн: Молдови, Білорусії, Казахстану та ін., що, безперечно, сприятиме кризі влади в Москві.

У масову свідомість як українців, так і росіян після отримання Україною незалежності впроваджувалась думка про те, що українська держава – частина Російської імперії, яка внаслідок провокативних дій західних країн тимчасово опинилася поза межами Російської Федерації. Цієї тези чітко дотримується Путін, адже він неодноразово у своїх офіційних доповідях і виступах підкреслював братство українського і російського народів, їхню єдність як єдиного народу. Для Російської Федерації важливо, щоб українська держава була союзницею, найперше, у якості трудових ресурсів, технологічних здобутків і аграрного постачальника. Оскільки і більша частина населення, і влада України вибрали європейський вектор розвитку, а також існує підтримка нашої держави з боку Північноатлантичного союзу, то Російська Федерація вдалася до відкритої агресії. Внаслідок російської гібридної війни наша держава зазнала значних територіальних, економічних і людських втрат – анексовано Автономну Республіку Крим; на території України створено невизнані самопроголошені Донецька та Луганська народні республіки; суттєво знижені транзитні перевезення через Україну; збільшено кошти на військові витрати та, що найбільш болюче, – загинуло багато тисяч людей.

Росія наполегливо нав'язує західним політикам і експертам думку про те, що військові дії у Донецькій та Луганській областях – це виключно внутрішньо-український конфлікт, громадянська війна. Російська Федерація цілеспрямовано насаджує міф про протистояння та жорсткий конфлікт між українською владою та частиною мешканців Донбасу, що нібито ідентифікують себе з Росією, а не з Українською державою. І хоча збройний конфлікт триває між бойовиками незаконно проголошених ДНР і ЛНР та українськими збройними силами, проте, зрозуміло, що Донбас – це «гаряча точка» російсько-українського збройного конфлікту неоколоніального типу. На жаль, населення Донбасу і в радянський період, і у пострадянську добу перебувало під впливом антиукраїнської пропаганди Кремля, що і стало підґрунтям для можливої сецесії окремих районів цього регіону та створило прагнення у частини населення ввійти до складу Російської Федерації. Зниження соціальних стандартів, зростання бідності та безробіття, відсутність ефективних реформ в Україні, наполегливе підтримування російськими ідеологами міфів про триєдиність російської нації, про «старшого брата», про єдність російської православної церкви сприяють поширенню сепаратистських настроїв на цих територіях [1].

Кремль надає військову, економічну та політичну підтримку самопроголошеним республікам. І хоча Російська Федерація заперечує свою пряму участь у збройному конфлікті на Донбасі, проте країнами Європи та США у якості тиску на Росію запроваджені економічні санкції, засуджено її агресію проти України, позбавлено голосу в ПАРЄ (упродовж кількох років ПАРЄ тримала жорстку лінію, проте в червні 2019 р. ухвалила рішення, яке надало можливість повернення Російської Федерації до асамблеї) та ін. Ситуація протидії російській агресії та сприяння у справі припинення збройного конфлікту на Донбасі дала можливість визначити реальних союзників України – це держави, які не лише на словах висловлюють свою підтримку, а й ефективно

включаються у фронт боротьби за відстоювання та дотримання міжнародних прав, норм, угод і договорів.

Рівень конфліктності у зоні збройного протистояння надзвичайно високий, і його ініціатори не мають наміру припиняти конфлікт. Неодноразові проведення переговорів на міжнародному рівні щодо врегулювання конфлікту на Донбасі не дають бажаного успіху, антагоністичні суперечності української сторони та самопроголошених республік поступово переростають у «заморожений» конфлікт. Як відомо, «заморожені» конфлікти підривають регіональну та глобальну безпеку, стабільність і сталий розвиток багатьох країн. На сьогодні «заморожені» конфлікти політологами, філософами, політиками розглядаються як інструменти реалізації неоімперської стратегії Кремля [3].

Гібридна агресія Росії проти України, збройний конфлікт на Донбасі на початку свого розгортання сприяли консолідації українського суспільства. Це виявилося в тому, що значно посилилась вимогливість громадян України до представників влади, зросло почуття патріотизму та жертовності людей, прискорився процес формування громадянського суспільства. Зазначені процеси консолідації соціуму яскраво продемонстрували волонтерські та благодійницькі рухи на підтримку Збройних Сил України; вони надавали ефективну і своєчасну допомогу пораненим бійцям і сім'ям загиблих воїнів, відігравали надзвичайно важливу роль у боротьбі з агресором. Проте з плином часу збройний конфлікт на Донбасі став каталізатором конфронтації в Україні. Оскільки громадяни нашої держави не мають впевненості в успішному завершенні цього конфлікту, то він стає приводом для соціальної апатії та агресії в суспільстві. Такі настрої населення України використовуються Росією та її прихильниками в середині української держави для дестабілізації нашої країни.

В українській державі, де шостий рік країна зазнає людських втрат, де «економічне відновлення в 2016–2018 рр. є слабким з огляду втрат, а тому економіка не відновилася до довоєнних рівнів» [10, с. 117], де окуповано території, ідеї поступок противникові не викликають широкої підтримки у населення. Так, дослідження Центру Разумкова демонструють, що українці, оцінюючи шляхи та механізми повернення окупованих територій до України, схильні до компромісів, але не будь-якою ціною. У цілому респонденти не підтримують закріплення в Конституції України «особливого статусу» Донбасу, запровадження федеративного устрою України, інтеграції до української держави незаконно проголошених ДНР і ЛНР у нинішньому вигляді. Більшість українських громадян проти таких компромісів, як відмова нашої держави від інтеграції до ЄС і НАТО. Оптимальним варіантом, на їхню думку, є відбудова життя на контрольованих територіях Донбасу та заборона Російській Федерації втручатися у конфлікт на Донбасі [8, с. 139].

На сьогодні Україна змушена розробляти стратегію національного самозбереження в складних і невизначених умовах міжнародної безпеки. «Не існує жодних передумов до того, щоб режим Путіна добровільно відмовився від агресивності у зовнішній політиці, спроб дестабілізації євроатлантичної спільноти і посилення тиску на країни пострадянського простору» [11, с. 403]. Це спонукає і світову спільноту, і нашу державу віддавати перевагу політико-дипломатичним шляхам припинення збройного конфлікту на Донбасі, одночасно посилюючи міжнародні економічні санкції проти Російської Федерації. Водночас це не виключає і силовий шлях врегулювання збройного конфлікту на Донбасі. Знаходження оптимальних відповідей на гібридні загрози – необхідна умова збереження суверенності та територіальної цілісності нашої держави.

Щоб ефективно протистояти Російській Федерації наша держава має застосовувати стратегію «розумної сили». Як відомо, «розумна сила» (анг. smart power) – це вміння поєднувати «м'яку» і «жорстку» сили для формування виграшної стратегії [14], тобто вона включає стратегічне застосування дипломатії, економічні, правові, політичні, культурні інструменти та військову силу. «Розумна сила» дасть можливість проводити ефективну політику з врахуванням, насамперед, національних інтересів України. Зміцнення обороноздатності нашої держави та підвищення рівня боєздатності збройних сил України необхідно комбінувати з політико-дипломатичними та гуманітарними зусиллями. Варто розробити комплекс контрпропагандистських заходів, які популяризують українську історію та культуру, базові цінності українського народу, поліпшують імідж України на міжнародній арені. Стратегія «розумної сили» дозволяє використовувати економічні ресурси як у контексті «жорсткої сили» (коли вони відіграють важливу роль для тиску на опонентів), так і у контексті «м'якої» сили (коли пропонуються економічні дотації, підвищення рівня доходів населення, коли стимулюється бажання мешканців окупованих територій мати такий же рівень добробуту, як у інших співгромадян). Українська влада мусить бути гнучкою в умовах постійних змін, вона повинна точно оцінювати напрямки докладання сил і використання ресурсів, а також передбачати можливі кроки у відповідь на використану стратегію. Саме в оптимальному балансі «жорсткої» та «м'якої» сили й полягає шлях до успіху [4].

Висновки і пропозиції. Отже, Україна для оптимального розв'язання збройного конфлікту на Донбасі має розраховувати, насамперед, на власні сили, вона повинна використовувати всі можливі засоби «жорсткої» і «м'якої» сили для звільнення своїх окупованих територій. На сьогодні головними завданнями української держави залишаються питання відновлення територіальної цілісності, забезпечення національної безпеки та створення умов для мирного майбутнього в країні. Для цього необхідно посилювати сектор безпеки і оборони України, використовуючи ефективні світові практики. Потрібно поставити на порядок денний питання про співпрацю України з державами на пострадянському просторі, які не поділяють агресивної політики Російської Федерації, вони за певних обставин можуть надати допомогу нашій державі. Співпраця України з НАТО, безпекове партнерство з США, країнами Центральної і Північної Європи є необхідною складовою протидії російській агресії.

Список літератури:

1. Авер'янова Н.М. Гібридна війна: російсько-українське протистояння. *Науковий журнал «Молодий вчений».* 2017. № 3(43). С. 30–34.
2. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Міждержавний збройний конфлікт на теренах України: неоколоніальний вимір. *Гілея: науковий вісник.* 2019. Випуск 145 (№ 6). Ч. 2. Філософські науки. С. 7–11.
3. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Специфіка «заморожених» конфліктів: соціально-філософські аспекти. *Научный взгляд в будущее.* 2019. Выпуск 13. Том. 2. С. 98–104.
4. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Стратегія «розумної сили» як основа для припинення збройного конфлікту в Україні та реінтеграції окупованих територій. *Гілея: науковий вісник.* 2019. Випуск 147 (№ 8). Ч. 2. Філософські науки. С. 7–13.
5. Булатов М.О. Філософський словник. Київ : Стилос, 2009. 575 с.
6. Горбулін В.П. Забезпечення оборони та безпеки України: актуальні проблеми і шляхи їх вирішення. *Вісник національної академії наук України.* 2019. № 9. С. 3–18.
7. Горбулін В.П., Мерніков Г.І., Шевцов А.І. Сучасні науково-технологічні можливості в оборонній сфері. *Вісник національної академії наук України.* 2018. № 9. С. 18–28.
8. «Донбаська складова» російсько-українського конфлікту: думки та оцінки громадян. *Національна безпека і оборона.* 2019. № 1–2 (177–178). С. 137–164.
9. Закон України «Про національну безпеку України». *Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/ed20180621#n15 (дата звернення: 17.01.2020).
10. Касперович Ю.В. Фіскальна безпека держави в умовах гібридної війни. Аналітична доповідь. Київ : Фенікс, 2019. 128 с.
11. Режим Путіна: перезавантаження – 2018 / М.М. Розумний (заг. ред.). Київ : НІСД, 2018. 480 с.
12. Facon Isabelle. Reforming Ukrainian Defense: No Shortage of Challenges. *Russie. Nei. Visions.* 2017. № 101 (may), IFRI.
13. Klein Margarete. Russia's Military Policy in the Post-Soviet Space. Aims, Instruments and Perspectives. Berlin: German Institute for International and Security Affairs, 2019.
14. Nye J.S. Soft Power. The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs, 2004. 191 p.
15. Pettersson Therese, Hogbladh Stina, Oberg Magnus. Organized violence, 1989–2018 and peace agreements. *Journal of Peace Research.* 2019. Vol. 56 (june). Issue 4. Pp. 589–603.
16. Themner Lotta, Wallensteen Peter. Armed conflicts, 1946–2013. *Journal of Peace Research.* 2014. Vol. 51 (july). Issue 4. Pp. 541–554.

References:

1. Averianova, N.M. (2017). Gibrydna vijna: rosijsko-ukrayinske protystoyannya [Hybrid warfare: Russian-Ukrainian confrontation]. *Naukovyj zhurnal «Molodyj vchenyj»,* no. 3(43), pp. 30–34 (in Ukrainian)
2. Averianova, N.M., & Voropayeva, T.S. (2019). Mizhderzhavnyj zbrojnyj konflikt na terenax Ukrayiny: neokolonialnyj vymir [Inter-state armed conflict on the territory of Ukraine: the neo-colonial dimension]. *Gileya: naukovyj visnyk,* issue 145 (№ 6), part 2 Philosophical Sciences, pp. 7–11. (in Ukrainian)
3. Averianova, N.M. & Voropayeva, T.S. (2019). Specyfika «zamorozhenyx» konfliktiv: socialno-filosofski aspekty [The specifics of «frozen» conflicts: socio-philosophical aspects]. *Nauchnyj vzgljad v budushhee,* issue 13, vol. 2, pp. 98–104. (in Ukrainian)
4. Averianova, N.M., & Voropayeva, T.S. (2019). Stratehiya «rozumnoyi syly» yak osnova dlya prypynennya zbroynoho konfliktu v Ukrayini ta reintehratsiyi okupovanykh terytoriy [The "reasonable force" strategy as a basis for ending the armed conflict in Ukraine and reintegrating the occupied territories]. *Hileya: naukovyy visnyk,* issue 147 (№ 8), part 2 Filosofs'ki nauky, pp. 7–13. (in Ukrainian)
5. Bulatov, M.O. (2009). *Filosofskyj slovnyk* [Philosophical Dictionary]. Kyiv: Stylos, 575 p. (in Ukrainian)
6. Gorbulin, V.P. (2019). Zabezpechennya oborony ta bezpeky Ukrayiny: aktualni problemy i shlyaxy yix vyrishennya [Defense and security of Ukraine: current problems and ways to solve them]. *Visnyk nacionalnoyi akademiyi nauk Ukrayiny,* no. 9, pp. 3–18. (in Ukrainian)
7. Gorbulin, V.P. & Mernikov, G.I. & Shevczov, A.I. (2018). Suchasni naukovo-texnologichni mozhlyvosti v oboronnij sferi [Modern scientific and technological capabilities in the defense sphere]. *Visnyk nacionalnoyi akademiyi nauk Ukrayiny,* no. 9, pp. 18–28. (in Ukrainian)
8. «Donbaska skladova» rosijsko-ukrayinskogo konfliktu: dumky ta ocinky gromadyan [Donbass component of the Russian-Ukrainian conflict: opinions and opinions of citizens] (2019). *Nacionalna bezpeka i oborona,* no. 1–2 (177–178), pp. 137–164. (in Ukrainian)
9. Zakon Ukrayiny «Pro nacionalnu bezpeku Ukrayiny» [The Law of Ukraine "On National Security of Ukraine"]. *Zakonodavstvo Ukrayiny.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/ed20180621#n15 (last accessed 17.01.2020).
10. Kasperovich, Yu.V. (2019). *Fiskalna bezpeka derzhavy v umovax gibrydnoyi vijny. Analitychna dopovid* [Fiscal security of the state in the conditions of hybrid warfare. Analytical report]. Kyiv: Feniks, 128 p. (in Ukrainian)
11. Rezhym Putina: perezavantazhennya – 2018 [Putin Mode: Reboot – 2018]. M.M. Rozumnyi (zag. red.) (2019). Keiv: NISD, 480 p. (in Ukrainian).
12. Facon, Isabelle (2017). Reforming Ukrainian Defense: No Shortage of Challenges. *Russie. Nei. Visions,* № 101 (may), IFRI.
13. Klein, Margarete (2019). *Russia's Military Policy in the Post-Soviet Space. Aims, Instruments and Perspectives.* Berlin: German Institute for International and Security Affairs.
14. Nye, J.S. (2004). Soft Power. The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs, 191 p.
15. Pettersson, Therese & Hogbladh, Stina & Oberg, Magnus (2019). Organized violence, 1989–2018 and peace agreements. *Journal of Peace Research,* vol. 56 (june), issue 4, pp. 589–603.
16. Themner, Lotta & Wallensteen, Peter. Armed conflicts, 1946–2013 (2014). *Journal of Peace Research,* vol. 51 (july), issue 4, pp. 541–554.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-41
УДК 342.571

Фоміна О.О., Голуб П.А.
ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»

ПІДВИЩЕННЯ ДОВІРИ ДО СУДОВОЇ ВЛАДИ ЯК ПОКАЗНИК РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

Анотація. Необхідною умовою панування принципу верховенства права в державі є довіра населення до судових інстанцій та системи здійснення правосуддя загалом. Стаття присвячена постановці проблеми розвитку судової влади в Україні та довіри до неї з боку соціуму, їх підтримка органами державної влади, що генерують та виконують «правила гри» суспільної взаємодії, забезпечують функціональність «інструментів демократії». Визначається поняття «довіри» та здійснюється її аналіз як соціальної інституції. У даній статті формулюються головні засади національного моніторингу рівня довіри до суду та судової системи на основі аналізу особливостей сучасної української ситуації в цій сфері. Вказуються основні фактори, які впливають на рівень довіри населення до судових інстанцій та системи здійснення правосуддя. Автором робиться висновок про необхідність подальшого удосконалення та реформування судової влади в Україні з метою виправлення існуючих недоліків та підвищення довіри суспільства до суду та судової системи.

Ключові слова: довіра, судова влада, легітимність, державне управління, український соціум.

Fomina Olena, Holub Pavlo
Donetsk National Technical University

INCREASING OF TRUST TO THE JUDICIARY AS AN INDICATOR OF THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN SOCIETY

Summary. A necessary condition for the rule of law in the state is the public's trust in the courts and the system of justice in general. The main purpose of the court is to resolve conflicts and disputes that arise in society. The Court's activities are intended to reconcile, relieving tension and confrontation, as justice has the function of stabilizing and reconciling. The article is devoted to the statement of the problem of the development of the judiciary in Ukraine and trust in it by the society, their support by the state authorities, which generate and implement the “rules of the game” of social interaction, ensure the functionality of the “instruments of democracy”. The concept of "trust" is defined and analyzed as a social institution. Trust is an informal social institution that provides certain decisions, actions, behaviors from the parties involved, influencing the decisions that are guided by the subjects of social relations. A high level of trust in government institutions makes them legitimate, able to work and, conversely, a low level of trust in government institutions diminishes their social significance. At the same time, a positive history of the work of a governmental institution arouses and supports the trust of social interaction entities. The lack of confidence in the judiciary is a major problem for the Ukrainian society, the entire socio-economic system, law and justice. The main principles of national monitoring of the level of trust in the court and the judicial system are formulated in this article based on the analysis of the peculiarities of the current Ukrainian situation in this area. The main factors that influence the level of public confidence in the courts and the justice system are outlined. The author concludes that there is a need for further improvement and reform of the judiciary in Ukraine in order to correct existing shortcomings and increase public confidence in the court and the judicial system. Increasing of confidence in the judiciary in Ukraine will help to improve relations between the state and the society, reduce corruption in the material and intangible spheres, increase financial and economic activities, as a consequence of increased budgetary revenues, which are the prospects for further research.

Keywords: trust, judiciary, legitimacy, public administration, Ukrainian society.

Постановка проблеми. Сучасна судова влада – це незалежна і самостійна гілка державної влади, яка здійснюється судами. За допомогою судів виконується внутрішньоорганізаційне державне управління, а органи судової влади відповідають за відповідність законів Конституції і підзаконних нормативних актів законам. У свою чергу, активна позиція громадян у позиціюванні своїх прав і врегулюванні наявних конфліктів через суди підштовхнула до усвідомлення державою важливості якісного виконання належних функцій відповідно до принципів демократії. Сучасна судова влада є гілкою державної влади, яка забезпечує панування права в суспільних відносинах, в тому числі і щодо держави. Опосередковані правом суспільні відносини схематично можна записати наступним чином: «суспільство» ↔ «право» ↔ «суспільство» та «суспільство» ↔ «право» ↔ «держава». Судова влада тут з одного боку виступає функцією держави щодо підтримання правопорядку і вирішення конфліктів в суспільних відносинах, а з іншого – контролюється громадянським суспільством, оскільки формалізоване право створюється для встановлення оптимальних правил взаємодії між людьми. Такий обмін правами між державою і соціумом дозволив владі отримати легітимність і можливість здійснювати державне управління шляхом суспільного визнання і поєднання інтересів людей з їх внутрішніми

© Фоміна О.О., Голуб П.А., 2020

оцінками, що дає можливість будувати сильну незалежну демократичну державу. Водночас, це надає особливого статусу питанню довіри соціуму до судової влади, що обумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Довіра представляє собою неформальний соціальний інститут, що передбачає очікування певних рішень, вчинків, поведінки від сторін взаємодії, що впливають на рішення, якими керуються суб'єкти соціальних відносин. Високий рівень довіри до владних інституцій робить їх легітимними, працездатними і, навпаки, низький рівень довіри до владних інституцій знижує їх соціальну значимість. Одночасно позитивна історія роботи владної інституції викликає і підтримує до неї довіру з боку суб'єктів соціальної взаємодії [3, с. 216]. Недовіра до судової влади є великою проблемою українського соціуму, всієї соціально-економічної системи, права і судочинства. Розвиток судочинства і проблеми довіри до судової влади є предметом дослідження іноземних та вітчизняних науковців [1; 2; 8; 11; 13]. Суттєвий внесок в підтримку законності в межах контролю і нагляду за судовою владою зробили такі автори, як Г. Бребан [1] та Б. Гурне [2]. Свого часу, Ш. Монтеск'є [8], а згодом, і М. Суховій [11] внесли пропозиції щодо функцій судової влади. Особливу увагу слід звернути на монографію за редакцією І. Б. Усенко [13], в якій було зроблено огляд історії держави та права України та розкрито певні питання довіри до судової влади протягом часу, перетворення судової влади на соціальний інститут. Щодо дослідження довіри, то тут слід виділити роботи Жуковської О. [3], Зеленько Г. [5], які безпосередньо стосуються формування інституту довіри, довіри до суспільно-політичних інститутів та її ролі для українського суспільства. Зважаючи на чисельність досліджень, які були проведені в напрямку розвитку судової влади та формування інституту довіри в українському соціумі, їх не можна вважати завершеними, оскільки недостатньо опрацьовані підходи до визначення ролі довіри в розвитку інститутів влади, зокрема судової влади, її значення в аспекті державного управління, що і зумовило вибір теми і постановки мети даної статті.

Мета статті полягає у висвітленні проблеми довіри до судової влади як показника розвитку українського соціуму та виявленні наслідків низького рівня довіри та перспектив підвищення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут довіри є дуже важливим ресурсом формування громадянського суспільства, дефіцит якого може бути невидимим гальмом розвитку, показником неефективності проваджуваних реформ. Суспільна довіра є умовою інтеграції соціуму навколо тих чи інших суспільно значущих проблем, успішного реформування соціально-економічної системи держави [5, с. 108]. Однією з таких проблем є розвиток судової влади в Україні та довіри до неї з боку соціуму, їх підтримка органами державної влади, що генерують та виконують «правила гри» суспільної взаємодії, забезпечують функціональність «інструментів демократії» (виборів, різноманітних форм політичної та громадської участі тощо). Така довіра є інституціоналізованою, вона залучає уряд, бізнес, ЗМІ, профспілки та ін. до формування та розвитку громадянського суспільства. Чим вища інституціоналізована довіра, тим стійкіша суспільна система, довіра виступає своєрідним «термометром» здоров'я суспільства [7, с. 151].

Відповідно до [13, с. 32] судова влада є функціонально та інституційно відособленою сферою публічної влади, сукупністю владних повноважень судів та інших уповноважених суб'єктів, легітимізованих волею народу або іншого конкретно-історичного суб'єкта легітимації, що здійснюють свою діяльність для підтримання правопорядку, забезпечення соціальної злагоди, реалізації інтересів громадянського суспільства в спеціальних процесуальних формах правосуддя, а також тлумачення норм права та контроль за державними органами та посадовими особами. З визначення випливає, що довіра до судової влади залежить від політики проваджуваної державою, оскільки саме держава формує правила взаємодії суб'єктів господарювання з урахуванням інтересів громадянського суспільства. При цьому слід зазначити, що ідеальний суб'єкт соціальної взаємодії є цілераціональним, утилітарним, емпатичним, з очікуваною поведінкою в умовах, що склалися, тобто володіє ресурсом суспільної довіри [9, с. 22–23]. Проблема довіри до судової влади полягає у тому, що в політичному середовищі завжди існує можливість рентоорієнтованої поведінки – прагнення суб'єктів господарювання поставити сили і можливості держави на службу конкретним приватним інтересам: по-перше, урядовці прагнуть отримати вигоди за рахунок суспільства в цілому, так і за рахунок груп спеціальних інтересів; по-друге, політики, зацікавлені у прийнятті рішень, які забезпечать їм негайні вигоди і зростання популярності; по-третє, існує група спеціальних інтересів, у разі прийняття вигідного їй рішення буде отримувати додаткові вигоди за рахунок суспільства (монопольний статус, ліцензію на унікальну діяльність, субсидії, пільги по кредитах) [12, с. 55]. Таким чином, виникає гонитва за рентою, пов'язана з використанням владних повноважень держави, відбувається зниження ресурсу суспільної довіри, що вимагає спеціальних заходів з боку держави.

З метою «ідеалізації» суспільних відносин, підвищення авторитету судової влади України та довіри громадян до судової гілки влади у 2014 році Верховною Радою України було прийнято чинний і на сьогодні Закон України «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 08.04.2014 № 1188-VII [4], яким визначено правові та організаційні засади проведення спеціальної перевірки суддів судів загальної юрисдикції, притягнення суддів судів загальної юрисдикції до дисциплінарної відповідальності та звільнення з посади у зв'язку з порушенням присяги. Фактором зростання довіри до судової влади виступає рівень прозорості й відкритості цих органів, дотримання ними «правил гри», законності і елементарної соціальної справедливості [5, с. 113].

Розуміючи проблему з практичного боку, держава здійснює її моніторинг в межах Програми «USAID» «Нове правосуддя» [10] для виявлення динаміки думок респондентів, їх відношення до органів державної влади, та паралельно проводить реформи, які націлені на якісні зміни

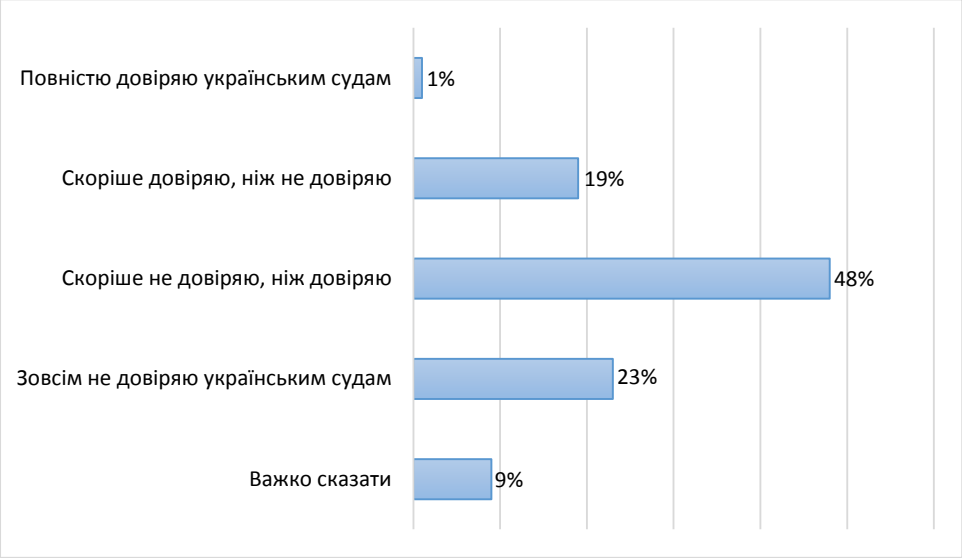

Рис. 1. Довіра до судової влади в Україні у 2018 р. за шкалою системи «Євробарометр»

Джерело: [10]

у всіх сферах життєдіяльності українського соціуму, зокрема, через впровадження системи електронного урядування, електронного судочинства тощо, що забезпечують певний рівень прозорості і відкритості, контроль за якими покладено на суспільство через зворотній зв'язок з органами влади та спеціальний механізм. Результати реалізації Програми «USAID» «Нове правосуддя» зводяться до наступного.

По-перше, судова реформа в Україні сприяє підвищенню суспільної довіри до судової та інших гілок влади; по-друге, антикорупційні заходи української влади зменшують толерантність суспільства корупції та посилюють участь громадськості в боротьбі з корупцією; по-третє, населення та працівники сектору юстиції володіють інформацією про судову реформу та сприймають її позитивно; по-четверте, думка професійних юристів щодо незалежності та підзвітності судової влади, її безсторонності та ефективності зображує об'єктивно поточний стан судової системи, таким чином їхнє сприйняття судової влади є показником успіху судової реформи [10].

В рамках програми «USAID» «Нове правосуддя» було проведено опитування, відповідно до якого 2478 респондентів (з яких, жінки – 55%, чоловіки – 45%) висловили своє ставлення до судової влади в Україні. Так у 2018 р. за шкалою системи «Євробарометр» виявили схильність довіряти судовій владі 20% респондентів (1%, які повністю довіряють, та 19%, які скоріше довіряють), схильність недовіряти – 71% (48%, які скоріше недовіряють, та 23%, які зовсім не довіряють), не змогли визначитися – 9%, що представлено на рисунку 1.

З метою виявлення рівня довіри до судової влади за регіональною ознакою, респондентів було поділено за макрорегіонами: захід (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька); північ (Житомирська, Київська, Сумська, Чернігівська); центр (Вінницька, Дніпропетровська, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська); південь (Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська); схід (Харківська, Донецька та Луганська (території підконтрольні Україні), м. Київ, результати представлено у таблиці 1.

Максимальний рівень недовіри до судової влади виказав «Східний» регіон, однак порівнюючи показники довіри з показниками недовіри маємо досить велике значення їх співвідношення за всіма регіонам України, внаслідок чого це проблема загальнодержавного значення.

Таблиця 1

Рівень довіри до судової влади України за регіональним розподілом у 2018 р., %

Рівень довіри (відповіді респондентів)	Захід	Центр	Південь	Схід	Північ	м. Київ	Всього
Зовсім не довіряю	31	28	29	27	31	27	29
Скоріше не довіряю	27	26	32	42	26	34	30
Нейтрально (і довіряю, і не довіряю)	16	26	21	20	19	23	21
Скоріше довіряю	18	12	12	7	14	10	13
Повністю довіряю	6	3	2	0	4	3	3
Важко відповісти	2	4	4	3	6	3	3
Відмова від відповіді	0	0	0	0	0	0	0
TOTAL	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: [10]

Таблиця 2

Динаміка показників довіри до судової влади за 2015-2018 рр., %

Групи респондентів	2015 р.		2016 р.		2017 р.		2018 р.	
	Довіряю	Недовіряю	Довіряю	Недовіряю	Довіряю	Недовіряю	Довіряю	Недовіряю
Населення в цілому	5	79	10	69	12	65	16	59
Учасники судових проваджень	16	66	13	67	28	50	34	39
Професійні правники	-	-	-	-	38	18	41	16

Джерело: [10]

Наслідки низького рівня довіри проявляються у гальмуванні процесів суспільного розвитку. Разом з тим, динаміка показників оцінки довіри до судової влади протягом 2015-2018 рр., що представлена у таблиці 2, свідчить, що довіра населення поступово підвищується: у 2015 р. вона склала 5%, у 2016 р. – 10%, у 2017 р. – 12%, а у 2018 р. було досягнуто максимальне значення – 16%. Водночас, показник довіри до судової влади учасників судових проваджень досяг мінімального значення у 2016 р. – 13%, а починаючи з 2017 р. спостерігається зростання показника, значення якого досягло максимального значення у 2018 р. – 34%. Переломним виступає 2016 рік, коли довіра починає зростати. Рівень довіри до професійних правників зростає: 38% у 2017 р. та 41% у 2018 р.

Незважаючи на те, що для громадян України зазвичай найважливішою проблемою є власний соціально-економічний добробут, від державних інституцій вони насамперед очікують забезпечення соціальної справедливості і законності. Проведений аналіз показників довіри вказує на поступове, хоча і не дуже значне, вирішення проблеми довіри до судової влади в Україні. Позитивна динаміка може бути пояснена з позицій Ф. Фукуями [14]: коли члени групи очікують, що інші будуть поводитися чесно, і на них можна покластися, вони починають довіряти один одному, довіряти суб'єктам соціальної взаємодії. «Довіра діє як мастило для двигуна, що дає змогу будь-якій групі чи організації працювати більш ефективно» [5, с. 115]. Таким чином, довіра виступає джерелом суспільного розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнення результатів дослідження довіри до судової влади дає можливість визнати: проблема довіри до судової влади не є новою для України, водночас вона набула особливих сучасних ознак, які пов'язані з необхідністю проведення реформ більш швидкими темпами, що позитивно відбивається на якісних та кількісних показниках розвитку державного управління; відбуваються поступові зміни негативного на більш позитивне ставлення українського соціуму до судової влади. Однак, для формування всезагального позитивного ставлення до державних інститутів, діяльність яких спрямована на забезпечення «правил гри», законності і елементарної соціальної справедливості потрібен більш тривалий проміжок часу і відповідне ставлення та підтримка органів державної влади, зокрема, державного управління. Серед ключових передумов творення простору суспільної довіри в Україні велике зазначення має необхідність врахування особливостей українського соціуму, переважних ціннісних орієнтацій господарюючих суб'єктів та їх інтересів, специфічних умов та можливостей їх трансформації на шляху розвитку демократичної держави. Саме довіра виступає як норма, що регулює взаємовідносини суб'єктів господарювання. Довіра сприяє передбачуваності поведінки суб'єктів взаємодії та формуванню чітких очікувань результатів соціальної взаємодії. Підвищення довіри до судової влади в Україні сприяє покращенню відносин між державою і суспільством, зменшенню корупції у матеріальній і нематеріальній сферах, підвищенню активності у фінансово-господарської діяльності, як наслідок збільшенню надходжень до державного бюджету, що є перспективами подальших досліджень.

Список літератури:

1. Брэбан Г. Французское административное право. Пер. с фр. / Под ред. и со вступ. ст. С.В. Боботова. Москва : Прогресс, 1988. 488 с.
2. Гурне Б. Державне управління; пер. з фр. пер. Віктор Шовкун. Київ : Основи : Ін-т держ. упр. та самоврядування при Кабінеті Міністрів України : Преса України, 1993. 165 с.
3. Жуковская Е.В. Доверие как норма и процесс ее институционализации. *Бізнес Інформ*. 2011. № 8. С. 214–216.
4. Про відновлення довіри до судової влади в Україні : Закон України від 08 квітня 2014 р. № 1188-VII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1188-18 (дата звернення: 13.12.2019).
5. Зеленько Г.І. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2018. Вип. 8. С. 108–118.
6. Конституція України: Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 13.12.2019).
7. Мартинюк І., Соболєва Н. Формування довіри як передумова інтеграції суспільства: довірчі відносини в сучасному українському соціумі. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. 2016. Вип. 3(17). С. 150–166.
8. Монтескье Ш.Л. О духе законов и об отношениях, в которых законы должны находиться к устройству каждого правления, к нравам, климату, религии, торговле и т.д.; под ред. А.Г. Горнфельд; вступ. ст. М.М. Ковалевского; пер. с фр. Санкт-Петербург : Изд. Л.Ф. Пантелеев, 1900. 394 с.

9. Олейник А.Н. Институциональная экономика : учебное пособие. Москва : ИНФРА-М, 2002. 416 с.
10. Результати другого всеукраїнського опитування населення України щодо довіри судової влади, судової реформи, сприйняття корупції, проведеного програмою USAID «Нове правосуддя» у жовтні 2018 року. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/1_NJ_October_2018_SurveyPublic_Result_UKR.pdf (дата звернення: 13.12.2019).
11. Суховій М.М. Правовий статус інституту судової влади у контексті судово-правової реформи в Україні : дис. … канд. юрид. наук. Львів, 2012. 240 с.
12. Турлакова А.С. Природа сучасної інституційної корупції. *Соціальна економіка.* 2016. № 2. С. 54–60.
13. Усенко І.Б. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку: монографія; за ред. І.Б. Усенко. Київ : НВП Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2014. 501 с.
14. Фукуяма Френсіс. Соціальний капітал. Переклад: Лілія Шевчук. *Незалежний культурологічний часопис «Ї». Культура має значення.* 2008. № 53. URL: http://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm

References:

1. Breban, G. (1988) *Frantsuzskoye administrativnoye pravo* [French administrative law]. Moscow: Progress, 488 p. (in Russian)
2. Hurne, B. (1993) *Derzhavne upravlinnia* [Public administration]. Kyiv: Osnovy, 165 p. (in Ukrainian)
3. Zhukovskaia, E.V. (2011). Doveriye kak norma i protsess eye institutsionalizatsii [Trust as a norm and the process of its institutionalization]. *Business Inform*, no. 8, pp. 214–216. (in Russian)
4. Pro vidnovlennia doviry do sudovoi vlady v Ukraini [On restoring confidence in the judiciary in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 08 kvitnia 2014 r. no. 1188-VII / Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1188-18 (accessed 13 December 2019).
5. Zelenko, H.I. (2018). Dovira do suspilno-politychnykh instytutiv v Ukraini i naslidky yii defitsytu dlia krainy [Trust to social and political institutes: and the effects of its deficiency in Ukraine]. *Studia Politologica Ucraino-Polona*, vol. 8, pp. 108–118. (in Ukrainian)
6. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon vid 28 chervnia 1996 r. no. 254к/96-ВР / Verkhovna Rada Ukrainy. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (accessed 13 December 2019).
7. Martyniuk, I., & Sobolieva, N. (2016). Formuvannia doviry yak peredumova intehratsii suspilstva: dovirchi vidnosyny v suchasnomu ukrainskomu sotsiumi [Building trust as a prerequisite for social integration: trust in today's Ukrainian society]. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin*, vol. 3(17), pp. 150–166. (in Ukrainian)
8. Montesk'ye, Sh.L. (1900). *O dukhe zakonov i ob otnosheniyakh, v kotorykh zakony dolzhny nakhodit'sya k ustroystvu kazhdogo pravleniya, k nravam, klimatu, religii, torgovle i t.d.* [The spirit of the laws and the relationships in which the laws must reside in the structure of each government, the mores, the climate, religion, commerce, etc.]. Saint Petersburg: L.F. Panteleyev, 394 p. (in Russian)
9. Oleynik, A.N. (2002). *Institutsional'naya ekonomika: Uchebnoye posobiye* [Institutional Economics: A Textbook]. Moscow: INFRA-M, 416 p. (in Russian)
10. U.S. Agency for International Development (USAID) (2018). *Rezultaty druhoho vseukrainskoho opytuvannia naselennia Ukrainy shchodo doviry sudovoi vlady, sudovoi reformy, spryiniattia koruptsii, provedenoho prohramoiu USAID «Nove pravosuddia» u zhovtni 2018 roku* [Results of the Second All-Ukrainian Population Survey of Ukraine on Judicial Trust, Judicial Reform, Perception of Corruption by USAID New Justice in October 2018]. Available at: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/1_NJ_October_2018_SurveyPublic_Result_UKR.pdf (accessed 13 December 2019).
11. Sukhovii, M.M. (2012). *Pravovyi status instytutu sudovoi vlady u konteksti sudovo-pravovoi reformy v Ukraini* [Legal status of the Judiciary in the context of judicial reform in Ukraine] (PhD Thesis). Lviv: Lviv University of Business and Law, 240 p. (in Ukrainian)
12. Turlakova, A.S. (2016). Pryroda suchasnoi instytutsiinoi koruptsii [The nature of modern institutional corruption]. *Sotsialna ekonomika*, no. 2, pp. 54–60. (in Ukrainian)
13. Usenko, I.B. (2014). *Sudova vlada v Ukraini: istorychni vytoky, zakonomirnosti, osoblyvosti rozvytku* [Judiciary in Ukraine: Historical Origins, Patterns, Features of Development: Monograph]. Kyiv: Naukova dumka, 501 p. (in Ukrainian)
14. Fukuiama Frensis (2008). Sotsialnyi kapital [Social capital]. *Nezalezhnyi kulturolohichnyi chasopys «Yi». Kultura maie znachennia,* no. 53. Available at: http://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm (accessed 13 December 2019).

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-42
УДК 329:303:94(477)"1932/1933"

Гаврилюк Д.Ю.
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

СПЕЦИФІКА ПОЛІТИЗАЦІЇ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РР. УКРАЇНСЬКИМИ ПОЛІТИКАМИ (ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕКСПЕРТНОГО ОПИТУВАННЯ)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню специфіки процесу штучної політизації теми Голодомору 1932–1933 рр. українськими політиками. Матеріалу базується на проведеному автором глибинного експертного опитування в січні 2020 року. Стаття виконана в рамках грантового дослідження для Науково-дослідного і освітнього центру з вивчення Голодомору (HREC). В статті наводяться та аналізуються експертні позиції щодо запитань про причини і специфіки політичної спекуляції на темі Голодомору 1932–1933 рр. та обґрунтуванням чому Голодомор 1932–1933 рр. слід беззаперечно вважати актом геноциду українського народу. За словами автора статті, більшість опитаних експертів погоджуються, що по-перше, політизація історичних тем шкодить останнім, а по-друге, Голодомор 1932–1933 рр. був і є актом геноциду радянської влади проти українського народу і політичне паразитування чи використання на цій трагічній для пам'яті українського народу темі у війні дискурсів із сучасною Росією є не конструктивним. Автор статті переконаний, що не визнання що Голодомор 1932–1933 років був геноцидом українського народу окремими політичними групами, партіями і лідерами означає, що вони розписуються у своїй низькій правовій, політичній культурі і небажанні робити серйозних висновків, щодо нікчемних прикладів державного управління та етнічної зневаги, яку продемонстрував радянський тоталітарний політичний режим в першій половині XX століття і взагалі протягом свого політичного існування на території сучасної України.

Ключові слова: політизація, Голодомор 1932–1933 рр., геноцид, політичні спекуляції, експертна думка.

Havrylyuk Dmytro
National Pedagogical Dragomanov University

SPECIFICITY OF THE HOLODOMOR POLITIZATION 1932–1933 UKRAINIAN POLICIES (THROUGH EXPERT QUESTIONING)

Summary. The article is devoted to the study of the specifics of the process of artificial politicization of the Holodomor theme of 1932–1933 by Ukrainian politicians. The material is based on an in-depth expert survey conducted by the author in January 2020. The article was made as part of a grant study for the Holocaust Research and Education Center (HREC). The main purpose of the scientific research was to explore the current visions of the political and political expert environment on the politicization of the Holodomor of 1932–1933, its consequences, explanations for the reasons for the lack of a unified view, and evaluations of this multifaceted historical topic, which is still the subject of periodic political issues. manipulation of public opinion and instrument of interstate diplomatic struggle and conjuncture. The article presents and analyzes expert opinions on questions about the causes and specifics of political speculation on the Holodomor of 1932–1933 and the rationale why the Holodomor of 1932–1933 should be considered as an act of genocide against the Ukrainian people. According to the author of the article, most of the experts polled agree that, firstly, politicization of historical themes harms the latter, and secondly, the Holodomor of 1932–1933 was and is an act of genocide of the Soviet authorities against the Ukrainian people and political parasitism or use on this tragic for the memory of the Ukrainian people, the topic in the war of discourses with modern Russia is not constructive. The author of the article suggests that even if in the future, Ukrainian voters will promote the admission of consensual and Ukrainian elites to power, the politicization of the topic of famine will not be avoided. Also, the author of the article is convinced that not recognizing that the Holodomor of 1932–1933 was a genocide of the Ukrainian people by separate political groups, parties and leaders means that they sign in their low legal, political culture and unwillingness to draw serious conclusions, about worthless examples of public administration. the disdain expressed by the Soviet totalitarian political regime in the first half of the twentieth century and in general throughout its political existence on the territory of modern Ukraine.

Keywords: politicization, Famine of 1932–1933, genocide, political speculation, expert opinion.

Постановка проблеми. В Україні вже 14 рік на офіційному рівні визнано, що чи не найбільша трагічна сторінка української нації – Голодомор 1932–1933 років визнано актом геноциду українського народу. В Законі України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» чітко зафіксовано і замовника цього акту етноциду і його наслідки, встановлено юридичну відповідальність за невизнання голодомору геноцидом українців. Йде мова про тодішнє політичне керівництво СРСР та від 3 до 10 млн. жертв за різними джерелами. Втім це не шкодить ряду політичними силами, яких вітчизняні медіа та експертне спільнота означають як «проросійські» не визнавати, уникати або навіть водити громадськість в оману через власну інтерпретацію історичних фактів, які свідчать про ціле направлену політику етноциду тодішнього радянського політичну керівництва по відношенню до українців.

© Гаврилюк Д.Ю., 2020

Аналіз останніх досліджень. Варто почати з того, що методологічною основою досліджень феномену Голодомору 1932–1933 рр. в українській науці були роботи В. Маняка, Л. Коваленко, Дж. Мейса, В. Гришка, В. Гросмана, Р. Конквеста, О. Калиника, М. Вербицького, С. Маскудова, С. Старева, А. Жуковського, С. Дяченка, С. Кульчицького, Ю. Киричука, Р. Пирога, Л. Лук'яненка, Й. Лося, М. Романюка, Ю. Шаповала, С. Денисенко, М. Мухіної, І. Самійленка, М. Житарюка. Медіанною тезою, що охоплювала дані роботи було те, що про те, що Радянський Союз в особі Генерального секретаря ЦК Й. Сталіна проводив проти України особливу етнополітику, спрямовану на знищення української нації з її культурними, економічними, політичними надбаннями, окреслену дефініцією «геноцид». Так, І. Самійленко, С. Кульчицький, С. Горошко, А. Морозов, В. Марочко, А. Перковський, В. Ковган, Р. Нагорна-Персидська та інші історики, запропонували новітнє бачення проблеми, відмінне від усталеного. Так, голодомор стали розглядати як геноцид, який «спрямовувався на те, щоб «провчити» українських селян, які чинили опір колективізації і не бажали працювати у колгоспах».

Погоджуємось з думкою таких істориків як П. Барвінська, В. Гриневич, Я. Грицак, Г. Грінченко, О. Лисенко, Ю. Шаповал, І. Щупак, які є глибоко переконаними, що непереосмислене і непереоцінене минуле може повертатися, разом з масовим насильством. Тому визнання Голодомору геноцидом має стати ще однією, і серйозною перешкодою, щоб цього не сталося – ані тепер, ані у майбутньому.

Цікавою роботою в контексті раціоналізації аналізу історичного минулого стала робота Г. Касьянова «Danse Macabre. Голод 1932–1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х». В цій роботі автор наголошує, що Голод 1932–1933 років в СРСР та УСРР справді є однією з наймасштабніших гуманітарних катастроф XX століття, він є історичним прикладом одного з найтяжчих злочинів проти людяності. Саме тому він як історичний факт потребує серйозних, копітких, тривалих, детальних досліджень, які повинні були б мати комплексний, міждисциплінарний характер, які б здійснювалися на міжнародному рівні і були б наглухо відокремлені від поточних політичних запитів та вимог. Лише на такій основі йому може бути дана достатньо адекватна історична, політична, юридична і моральна оцінка [1].

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Чому в Україні попри обережність «постпомаранчевих еліт» з темою голодоморів присутнє явище її політизації? Які можуть бути наслідки? Чим був на думку експертного середовища Голодомор 1932–1933 рр. – геноцидом, етноцидом, іншим? Відповіді на ці запитання в якості наукового дослідження було запропоновано провести у форми глибинного експертного опитування, яке реалізовувалось в рамках грантового дослідження для Науково-дослідного і освітнього центру з вивчення Голодомору (HREC). Загалом 21 експерти погодились взяти участь в науковому дослідженні, що тривало протягом 21-28 січня 2020 року. У фокусі професійного спрямування – думки та позиції вчених політологів, політичних експертів, журналістів та фахових істориків. Виходячи з того контексту, що вже в незалежній українській державі, навіть після визнання Верховною Радою України Голодомору 1932–1933 років фактом геноциду українського народу, не припиняють точитися дискусії щодо його причин та наслідків. Не дивно, що на тлі кілька разових змін глав держав, урядів та парламентів в Україні представниками різних політичних команд були здійсненні намагання однобічно трактувати цю трагедію, інші крокували далі відверто цураючись навіть самого поняття геноциду і його зв'язку з Голодомором, апелюючи на аргументованість «усунення» політичної складової в його оцінках.

Мета дослідження. Головна мета наукового дослідження полягала в тому аби дослідити актуальні візії політологічного та політичного експертного середовищ на тему політизації Голодомору 1932–1933 рр., її наслідків, пояснень причин відсутності єдиного погляду та оцінок на цю багатоаспектну історичну тему, яка і понині є предметом для періодичних політичних маніпуляцій громадською думкою та інструментом міждержавної дипломатичної боротьби і кон'юнктури.

Виклад основного матеріалу. Варто нагадати, станом на початок 2020 року, 16 країн світу відкрито визнали Голодомор 1932–1933 рр. актом геноциду українців, ще 9 країн на найвищому рівні засудили Голодомор 1932–1933 рр. як акт винищення людства, вчинений тоталітарним сталінським режимом або вшанували пам'ять його жертв.

Загалом, дивлячись на вище зазначені показники та оцінюючи динаміку їх появи, можна зробити перший проміжний висновок оцінку діям української влади. Йде мова про необхідність активізації дипломатичної роботи, кооперації фахового історичного експертного середовища та дипломатів в підготовці аргументації, організації діалогу із представникам влади інших країн з метою переконати, що Голодомор 1932–1933 рр. був справжнім актом геноциду українців і ніколи немає повторитись з жодною нацією. На нашу думку, вся динаміка з міжнародного визнання це є спадщина боротьби за історичну правду Президента України В. Ющенка, в більшій мірі та Петра Порошенка. Для глави держави «в російському екзилі» В. Януковича та нинішнього В. Зеленського тема деміфологізації Голодомору 1932–1933 рр. є скоріш церемоніальною та можливістю нагадати Росії про розбіжності в причинах, замовниках та інтерпретації формату голодоморів в Україні в першій половині двадцятого століття.

За словами українського вченого Володимира Василенка: «Голодомор 1932–1933 років – акт геноциду українського народу, організований керівництвом ВКП(б) та урядом СРСР у 1932–1933 роках шляхом створення штучного масового голоду. Убивство голодом відбувалося в Україні й на Кубані як до 1933 р., так і в 1932 році. Різниця полягає лише в масштабах злочину. Якщо протягом 1932 р. голодом було замордовано сотні тисяч людей, то в 1933 р. лік ішов на мільйони. Однак і в 1932, і в 1933 рр. в Україні й на Кубані, на відміну від інших регіонів СРСР, де від голоду

також загинуло чимало людей, голод був актом геноциду, оскільки він був навмисне спрямований проти української нації як такої» [2].

Чи же був Голодомор 1932–1933 років геноцидом українського народу? Це й по нині дискусійне питання ми поставили в рамках глибинного дослідження вітчизняним експертам. На думку політичного оглядача «Слово і Діло», Віктора Гаврилюка, не потрібно вигадувати нових, додаткових оцінок цій трагічній сторінці української історії, згідно другої статті Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» він є актом геноциду українського народу [3], а його публічне заперечення карається законом, подобається це всім політичним суб'єктом чи ні. Інший же експерт, магістр державного управління при НАДУ, Олександр Радчук, погоджується зі своїм колегою, доповнюючи його в частині, що голодомор українців, які ініціювала радянське політичне керівництво було лише вершиною масштабніших злочинів. Вочевидь йде мова про знищення української інтелігенції, українського духівництва. Геноцид. Крім того, це була продумана політика тодішнього керівництва СРСР в рамках якої реалізовувалися масштабні злочини. Для О. Радчука, голодомор 1932–1933 рр. є по суті, і етноцидом, і трагедією українського народу. Про етноцид говорить і Богдан Кузьмич, вчений з Національного університету «Острозька академія», додаючи, що саме таке ставлення надалі має формувати інститут нацпам'яті в Україні.

Цікаву думку висловила і кандидат наук з державного управління Валентина Пальоха з Українського центру суспільного розвитку. На її думку, сьогодні, важливо актуалізувати увагу ще й на принципі гуманності в управлінні та вихованні – «людина – як найвища цінність», щоб «вказівки згори», «мета виправдовує засіб», «немає людини – немає проблеми» – більше ніколи не були принципами роботи державних структур та політичних систем. Тільки забезпечивши таке ставлення чи б пак відношення, українці, їх керівники усвідомлять, що Голодомор 1932–1933 рр. був і залишається трагедією всього українського народу і не лише, що саме українці були об'єктам цієї політики геноцидом, а ще, що радянська держава реалізовувала цю політику через своїх підлеглих в керівництві УРСР та українців на місцях, які співпрацювали чи були вимушені співпрацювати із «совєтами».

Дещо співзвучний коментар було отримано від доктора політичних наук, Валентина Бушанського з Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. Вчений зауважив, що Голодомор був не лише спробою фізичного, але культурного знищення українського народу. Саме такий фокус на думку експерта не варто опускати сучасникам при дослідженні та аналізі Голодомору 1932–1933 рр. Його ж колега, політолог, Борис Кушнірук, в свою чергу звернув увагу на причини, які могли «спонукати» радянську владу діяти по відношенню до українців мовою терору. На його думку, у ті часи селянство об'єктивно було основою будь-якої армії, у тому числі повстанської. Тому завдання комуністичного режиму полягало у перетворені селян у підконтрольні колективи найманих робітників, які повинні були повністю залежати від влади, а отже стати основою рухою опору «совєтам» чи навіть «донорами» цього умовного протестного руху.

Співзвучним до вище зазначеної позиції виявився і коментар незалежного політичного оглядача Олександра Свидинюка. Експерт переконаний, що голодомор 1932–1933 рр. був відповіддю Секретаря ЦК Компартії та радянської політичної верхівки на численні селянські бунти, які прокотились Україною і їх було сприйнято як акти непокори політичному режиму, а отже такі які носять ознака загрози його стабільності. Водночас про штучність і наявність чіткого і холоднокровного розрахунку радянського політичного режиму зауважує політичний аналітик Олександр Гнидюк. Останній доповнює своїх колег акцентом, що голодомор – це керований геноцид, який спрямовувався на знищення найбільш активної частини українського суспільства та насадження радянської моделі соціально-економічних відносин.

Про Голодомор як трагедію українського народу в своїх відповідях зазначила і журналістка UA: СУСПІЛЬНЕ, Яна Бабак. Було зазначено, що тема Голодомору є відкритою раною на тілі історичної пам'яті української нації, яка інспірує цілий ряд негативних наслідків, таких як комплекс меншовартості, «протягнутої руки» тощо. Доповнив її думку Валерій Димов, голова Центру стратегічних комунікацій «Форум». Політолог резюмував, що ставлення українців і українських еліт (якщо вони справді українські) до Голодомору 1932–1933 рр. є маркером українства як такого. Не менш цікаву оцінку голодомору було означено фахівцем державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво» Володимиром Бабкою. Він переконаний, що трагедія українського народу якою є голодомор, останній має стати маркером об'єднання української політичної нації.

Голодомор 1932–1933 років – це величезна трагедія українського народу, яка вимагає об'єктивного розслідування і покарання винних, точніше засудження всіх тих керівників Радянського Союзу, які доклади до цього руку. Про це зазначив в нашому дослідженні Ігор Петренко, доцент кафедри політичних наук КНУ імені Тараса Шевченка. На його точку зору риторика українців має бути не в контексті того, що це інструмент боротьби проти нинішньої Росії, а головне це пошук історичної правди і засудження злочинів всіх тоталітарних режимів. Про те, що українці мають бути єдиними та принциповими у визнанні даної трагедії та робити все можливе, аби популяризувати знання про Голодомор, зазначає політолог Максим Джигун. Експерт наголошує, що кожного разу нагадуючи про винуватців цієї трагедії, потрібно робити все можливе, аби не допустити схожого розвитку подій в майбутньому.

Підсумовуючи, чим ж на думку експертного середовище був Голодомор 1932–1933 рр., експерти дійшли згоди, що Голодомор був саме геноцидом українців, здійснений російським радянським режимом. На нашу ж думку, Голодомор на нашу точку зору був свідченням цинічної політики деактивації української ідентичності, яка безперечно не вписувалась в архітектуру побудови моно-

літної радянської держави і радянського народу у якого немає індивідуальних «я», а лише колективне «ми» але й то за рішення «згори». Переконані, найкраще, що влада може зробити це не заважати вченим дослідникам опрацьовувати архівні матеріали цього періоду, їх подальшій систематизації, видання спеціалізованої літератури. Це все можна робити через замовлення профільного міністерства освіти, культури та інституту національної пам'яті. Останній з огляду на зміну очільника в умовах приходу до влади ново-старих політичних еліт дійсно міг би не нехтувати своїм становищем та сприяти підтримці дослідників у вивчені Голодомору та розгляду цієї теми у фокусі міждисциплінарних досліджень.

Водночас варто не забувати важливу річ, вже в незалежній Україні, будь-які історичні події, трагедії чи епізоди не застраховані, щоб не стати предметом для політичних маніпуляцій, інструментом для збурення одіозними політиками однієї частини громадян країни, і навпаки для загравання з патріотично налаштованими спільнотами. Так, в рамках власного дослідження ми поцікавились в експертів, чим можна пояснити політизованість в оцінках Голодомору 1932–1933 рр. та чому серед вітчизняних політичних еліт відсутній консенсус щодо його оцінки як геноциду українського народу.

На думку політичного експерта, Валерія Гончарука, різні політичні сили трактують українську історію по різному, в тому числі такі події як репресії, голодомор, переслідування дисидентів за часів СРСР. Експерт пояснюю таку розбіжність тим, що частина українського суспільства залишається в полоні радянських, а зараз вже російських міфів, тому політики, які орієнтуються на цю частину суспільства грають на почуттях виборців. Таким чином можна припустити, що йде мова про використання теми голодоморів і суб'єктивної їх оцінки в політтехнологічних та навіть електоральних цілях політичними силами, політиками, які спираються на виборців з низькою або викривленою історичною пам'яттю та психологією малорійства, яке жодні демократичні протести не викорінили. Водночас, як зауважує доктор політичних наук (КНУ імені Т. Шевченка) Ігор Петренко, електоральна доцільність по суті пояснює політизацію Голодомору 1932–1933 рр. політиками в недалекому політичному минулому України. Петренко вважає, що Президенти України – В. Ющенко та П. Порошенко, а також представники Народного Фронту, й низка націоналістичних партій (наприклад, Свобода), активно використовують/використовували дану тему для мобілізації свого електорату. Особливо в контексті протистояння з проросійськими політичними силами, для яких дана тема не є прийнятною, з огляду на несприйняття її Кремлем.

Повертаючись до аргументацій специфіки політизації теми Голодомору 1932–1933 рр. хотіли б звернути увагу на тезу кандидата політичних наук Володимира Бабки. Науковець вважає, що ця тема політизована адже з одного боку є предметом політики національної пам'яті, з іншого – зараз вона викликає значно менше дискусій, ніж в 2000-ні рр. За його спостереженнями, дещо зменшується трагедійність цієї події на фоні вшанування ближчих за часом жертв сучасної неоголошеної «російсько-української війни». Тим не менш не потрібно відкидати і подвійні стандарти політичних суб'єктів в оцінці історичного минулого, особливо коли в його оцінці крім істориків долучаються цілі держави. Такої думки, філософ, очільник Центру стратегічних комунікацій «Форум» Валерій Димов. Політолог переконаний, що серед так званих «українських» політичних «еліт» досі є неукраїнські – ті, що (політично) орієнтуються на пострадянський, проросійський електорат, або напряму залежать (фінансово чи політично) від РФ.

На думку ж вітчизняної журналістки Яни Бабак, і ми з нею абсолютно погоджуємось, проблема у тому, що українські політичні еліти не мають в принципі культури спільних поглядів і оцінки змістів; особливо в питанні Голодомору. Якщо відштовхуватись від думки, що еліти – це відображення суспільства, то, зважаючи на глибинні ментальні розколи всередині українства, політики просто віддзеркалюють поточну ситуацію. Наслідки дисбалансу у такому випадку загрожують неможливістю формування української стратегії і національної ідеї, адже ці поняття неможливо уявити без усвідомлення та рефлексії на тему історичної пам'яті. В одній змістовній тональності д попереднього експерта варто навести тези і політолога Бориса Кушнірука. За його словами, тема Голодомору не є політизованою. Вона погано вивчена. Відсутнє більш-менш ґрунтовне, документально підтверджене, пояснення, саме чому його розпочали проводити. Саме це, на думку експерта провокує намагання його заперечити, як такого. Значною мірою це пов'язано з тим, що значна частина архівів щодо цього питання було знищено чи знаходиться в недоступних для вивчення архівах в Росії.

Не менш виважену оцінку «політизації» теми Голодомору 1932–1933 рр. виокремив, вчений політолог з Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України – Валентин Бушанський. На його точку зору, поняття «політизація» варто розуміти і як присутність певної теми в політичному дискурсі, а також, як її витіснення. Замовчування теми голодоморів у радянську добу – це є також досвід політизації теми, яка була табуйова, а її порушення загрожувало людині запровадженням репресивних санкцій. З настанням незалежності з цієї теми було зняте табу. Експерт слушно нагадав, що у період президентства Віктора Ющенка тема Голодомору 1932–1933 рр. розглядалась як вкрай важлива для розвитку національної ідентичності. В той же час, з президентством Віктора Януковича сам предмет почав розмиватися (спільна трагедія Радянських народів). Таким чином, резюмує вчений, тема голодоморів залишається бути політизованою з ряду об'єктивних причин. Перша, що голодомори є політичним феноменом, оскільки відбулися з політичних причин. Друге, голодомори здійснювалися за посередництва державно-політичних методів (репресивного впливу). Третє, голодомори мали політичні наслідки – депопуляція українського етносу (а), виникнення соціально-психологічної травми (б). Четверте, голодомори – це геноцид, а отже і злочин, який потребує розслідування та покарання. П'яте, голодомори залишаються бути феноменами, які потребують осмислення

і подальших компетентних і виважених висновків. Варто погодитись і з думкою вченого політолога Ігоря Петренка, про те, що Будь-які політичні нашарування цієї теми і приплітання до неї геополітичних реалій сучасності віддаляє нас в рази від знаходження консенсусу і реальної історичної правди. Треба припинити політичні маніпуліції і дати історикам робити свою роботу.

Чи будуть накладені своєрідні суспільні та політичні мораторії на маніпулюванням історичним минулим, а держава буде всебічно сприяти історичній спільноті відновлювати пазл історичної правди? Наша попередня думка, як дослідників – навряд чи в найближчому майбутньому. Українське суспільство як і політичні еліти функціонально є розбалансованим і не монолітним, особливо, щодо малодосліджених чи так би мовити «не зручних» чи «трагедій далекого минулого». Таким чином заглиблення в питанні причин, специфіки, наслідків Голодомору 1932–1933 рр., їх оцінка для українців буде супроводжуватись періодичним прагненням одіозних політиків просвіти українців «всю правду про замовлений характер голодомору 30-их та інших років XX століття». Також ми толеруємо оцінку колеги, політологині з Українського центру суспільного розвитку, Валентини Пальохи. Експертка переконана, що тема голодомору 1932–1933 рр. є однією із тих тем, які відносяться до крилатого вислову: «Хто володіє теперішнім, – той володіє минулим. Хто володіє минулим, – той володіє майбутнім». Тема, яка має сильний емоційний відбиток у пам'яті декількох поколінь, а тому являє собою інструмент впливу, хто цим зможе використати на свій політичний умисл.

Водночас, як продемонструвало наше дослідження (експертне глибинне інтерв'ю) далеко не всі експерти визнають тему Голодомору 1932–1933 рр. політизованою. Цієї думки тримається кандидат історичних наук – Василь Гулай (Національний Університет «Львівська політехніка»). На його думку, тема голодомору не належить до числа найбільш політизованих, порівняно, наприклад, проблематикою Другої світової війни. Не суперечить йому і його колега історик, Роман Кабачій. Останній теж вважає, що ця тема Голодомору на сьогодні не є політизованою. Голоснішим, як він переконує є питання декомунізації та ролі ОУН та УПА в історії України. Голодомор повернувся як тема до тих, чиї родини від нього потерпіли, їм не треба це пояснювати. Проте кроки, зроблені під час президентства Віктора Ющенка, легалізували цю тематику до рівня, коли як мінімум про неї не болісно/соромно/важко було говорити. Навряд чи Україна зможе використовувати тему Голодомору на кшталт Голокосту як Ізраїль. І вочевидь це добре. Краще, щоб тема Голодомору діставалася світові та мізків українців природнім шляхом, як приклад, через фільм про британського журналіста Гарета Джонса, який фактично першим розповів світовій спільноти про факт голоду в радянській Україні та її масштаб (кінострічка вийшла в широкий кінопоказ в 2019 році).

Тим неменше, політизація історичних тем шкодить останнім. Про це нам вказав політолог Олексій Радчук. Він вважає, що тему голодомору політизують деякі політичні сили з метою поляризації українського суспільства. Втім, експерт позитивно налаштований, адже здоровий глузд поступово перемагає – все більше українців розуміють нікчемність політизації цієї теми. В той же час, як ми зазначали раніше, від політичного паразитуванні на темі голодоморів, вибірковому трактуванні історичних джерел щодо них та поверхневих оцінок політичних кроків радянської держави у її політиці геноциду українців, ніхто і ця історична тема не застраховані. Чому так є, ми також взялись запитати експертне середовище про причини відсутності політичного консенсусу щодо визнання Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом українського народу.

Так, як вважає політолог Євген Заїка, спекуляції на тему Голодомору породжені незнанням історії та фрагментарним володінням суттю питання. Цю тезу посилює точка зору політичного дослідника Володимира Бабки. Він вважає, що політики, які не схильні визнавати Голодомор геноцидом українського народу зорієнтовані на електорат для якого ця трагедія не імплементована в національну пам'ять і який досі живе в полоні радянського історичного дискурсу.

Інший експерт, політичний оглядач порталу «Слово і Діло» Віктор Гаврилюк наголошує, що серед українських політичних еліт немає консенсусу щодо визнання Голодомору 1932-33 рр. геноцидом українського народу, тому що еліти в нас: непостійні; політичні стратегії взаємопротилежні; публічні позиції здебільшого займають з крайності в крайність («так, і ніяк по іншому», «ні, і ніяк по іншому»); відсутність ідейної спадковості у владі. Різні інтерпретації цієї теми можуть призвести до: нівелювання історичної пам'яті; відсутності ясності і послідовності в світогляді звичайного українця щодо цієї теми; різних інформаційних маніпуляцій.

Висновок. Підводячи підсумок, ми б хотіли наголосити на кількох аналітичних тезах. По-перше, Голодомор 1932–1933 рр. був і є згідно українського законодавства актом геноциду українського народу. Не визнавати цього історичного факту окремими політичними спільнотами, групами, політичними партіями, лідерами означає для них, що вони тим самим розписуються у своїй низькій правовій, політичній культурі і небажанні робити серйозних висновків, щодо нікчемних прикладів державного управління та етнічної зневаги, яку продемонстрував радянський тоталітарний політичний режим. По-друге, навіть, якщо в майбутньому, українці сприятимуть допуску до влади консенсусних і про українських еліт, політизації теми голодоморів не уникнути. В цьому «замовниками» такої політизації виступатимуть одіозні російські історики, представники російської політичної верхівки і звичайно проросійські рудименти політичного минулого у своєрідному «проросійському пропагандистському екзилі». По-третє, хотіли наголосити на толеруванні підходу до вивчення історії за «рецептом» історика Ярослава Грицака. Згідно цього рецепту, українську історію варто вивчати виважено, комплексно, об'єктивно і без брому, про який в минулому зазначав політичний діяч доби УНР та Директорії – Володимир Винниченко. І по-четверте, втілюючи в практичну площину політику геноциду українців в XX столітті радянська держава показала всю

свою етнічну, культурну і політичну деградацію. А щодо політиків, які перебувають і перебуватимуть в представницьких органах влади як на місцях так і на найвищому рівні, але які наголошують на імплементації та поширенні радянських атавізмів та інтерпретацій історичного минулого, тут рішення очевидне. Органи правопорядку, юстиції, прокуратури та судові мають поцікавитись інтереси якої держави сучасності і минулого вони захищають. Якщо йде мова про РФ та СРСР в українських платників податків мають постати питання, а чому за їх кошт утримуються ці посадові особи.

Ми переконані, що історію власного народу і державності зі всіма поразками і перемогами потрібно вивчати виважено і ціле направлено, від школяра молодших класів і до глави держави, навіть, якщо він чи вона не мали політичного управління. Безпека історичної пам'яті українського народу безперечно має бути у фокусі державної політики, а гігієна історичної пам'яті у фокусі самих українців, які вони не хочуть занедбати своє майбутнє як нації і держави через віддачу на усвідомлення власного минулого на своєрідний «аутсорс» іншим, ворожо налаштованими державам чи наддержавним утворенням.

Список літератури:

1. Danse Macabre. Як політики використовують Голодомор. URL: https://www.istpravda.com.ua/research/50b2499c9689f/ (дата звернення: 26.01.2020).
2. Василенко В. Методологія правової оцінки голодомору 1932–1933 рр. в Україні як злочину геноциду. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12243/Vasylenko_Metodolohiya_pravovoyi_otsinky.pdf?sequence=3&isAllowed=y (дата звернення: 26.01.2020).
3. Про Голодомор 1932–1933 років в Україні : Закон України від 28.11.2006. 376-V. Дата набрання чинності: 01.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16 (дата звернення: 26.01.2020).

References:

1. Danse Macabre. Yak polityky vykorystovuiut Holodomor. URL: https://www.istpravda.com.ua/research/50b2499c9689f/ (accessed: 26.01.2020).
2. Vasylenko, V. Metodolohiia pravovoi otsinky holodomoru 1932–1933 rr. v Ukraini yak zlochynu henotsydu. URL:http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12243/Vasylenko_Metodolohiya_pravovoyi_otsinky.pdf?sequence=3&isAllowed=y. (accessed: 26.01.2020).
3. Pro Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 28.11.2006. 376-V. Data nabrannia chynnosti: 01.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16 (accessed: 26.01.2020).

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-43
UDC 347.454.1

Rza Mustafayev Vagif
Master of Law, Faculty of Law
Vytautas Magnus University

RESTRICTIVE COVENANTS OF THE EMPLOYMENT CONTRACT AFTER A REPUDIATORY BREACH

Summary. The employment contract defines the legal status of a citizen as a participant in certain labor cooperation. Only with the conclusion of an employment contract does a citizen become a member of the labor community and submit to his internal work schedule and labor regime. Considering regulatory and protective functions underlining the essentiality of the employment contracts and wide usage of restricting covenants in the modern-day world, a careful and proper set of actions are needed when the contract is materially breached. The study goes through the cases of repudiatory breach of the employment contracts and analyses the way restrictive covenants are affected as a result of a breach. It shows the general rule concerning the restrictive covenants and different outcomes of repudiatory breach depending on the facts of every case.

Keywords: termination, injunction, contracting, clause, career, restriction.

Introduction. Since today information can be of vital importance for the revenue-generating ability, growth and even mere existence of the businesses, employers are often interested to include in the employment contracts restrictive terms which would secure this information. Such tendency faces rapid proliferation and is widely used in many countries. Restrictive covenants are the clauses prohibiting the employee from carrying out certain activities after the termination of the employment contract. Palette of used restrictive covenants in employment contracts is extensive:

– non-compete – preventing an employee from entering competition against the employer;

– non-dealing – preventing an employee from accepting business from current or former clients;

– non-solicitation – preventing an employee from contacting current or former clients, though not preventing the employee from accepting business if the client is not induced and

– non-poaching – preventing an employee from soliciting former colleagues to join him in his new enterprise [1].

Even though employment contracts are mainly aimed to protect employees, these terms are one of few on the side of employers restricting the employee during and after the employment relationship.

Repudiation, in its broadest sense, can be attributed to the words reject and renounce. Repudiation of the contract is defined as the denial of the existence of a contract and refusal to perform a contract obligation. A breach can be labelled as repudiatory if it goes to the heart of the agreement thereby fully or mainly excluding the reason and the interest of the innocent party to continue being "loyal" and "appreciate" its terms. Such breach entitles the innocent party not only to free himself from contractual obligations but also terminate it and claim for damages for the party in breach [2].

Research object. Theoretical studies and legal cases concerning the repudiatory breach of the employment contract, restrictive covenants and situations where post-termination restrictions failed to survive the repudiatory breach of.

Research aim. To determine the effect of the repudiatory breach of the employment contract on restrictive covenants and determine the proper actions of the parties in case of such breach.

Research objectives:

1) analyzing the nature and outcome of repudiatory breach and identifying the conditions giving rise for such breach;

2) determining the cases of repudiatory breach of the employment contract;

3) based on the case study analyzing the impact of the repudiatory breach on restrictive covenants.

The effect of a repudiatory breach of the employment contract on restrictive covenants

As it was said earlier repudiatory breach of the contract is a kind of serious violation of conditions or implied terms of the contract entitling the innocent party to accept the repudiation, treat the agreement as non-existing and be freed of further following of the contract. The same rule can be freely applied to the employment contracts. Once the employer or employee is in repudiatory breach of the employment contract, the other party is freed of further compliance with the contract. Once a serious breach has occurred, and the employee has chosen to bring the contract to an immediate end s/he can be freed of own commitments. These commitments also include the restrictive covenants that would otherwise stop the employee from competing with the employer when the employment contract was terminated. As general case law principle establishes, the restrictive covenants lose their limiting power over the employee if the repudiatory breach has occurred on behalf of the employer.

This rule was first established when the preventing effect of repudiatory breach on restrictive covenants occurred in General Billposting LLC V Atkinson. The manager of General Billposting was fired by his employers with deliberate indifference and inattention regarding the terms of the contract where it was clearly shown the absence of the desire of the employer to be bound by the contract. The manager had succeeded to bring a claim for er-

© Rza Mustafayev Vagif, 2020

roneous dismissal and then started a business on his behalf. The original employment contract had a provision preventing him from having a trade within a set area for two years after his relations with the company ceased. The employee faced an action against himself for breaching the restraint provided in the original contract. The court did not satisfy the claim of the employer [7]. The company had, in reality, repudiated the contract, and the employee 'was thereupon entitled to rescind from the contract and treat himself as absolved from the further performance of it on his part' so as no longer to be bound by the restrictive trade covenant which the employers were seeking to enforce. The decision of the House of Lords established that, if the employer commits a repudiatory breach of the contract (in other words, a serious one) in dismissing the employee, or if the employee resigns due to the employer's repudiatory breach, the employer will be precluded from relying on the post-termination restrictions in the contract [13].

This case has shown the reasonable and fair outcome of such a serious breach of the employment contract. If the employer did not respect the terms of the employment contract and had no intention to be bound by rules governing rightful dismissal, the common sense would suggest that the employee should also be freed of them [6].

This was the first case considering future existence of the restrictive covenants when repudiatory breach occurs. With the passage of time, the idea of the preventing effect of repudiatory breach on restrictive covenants was developed. Future cases showed that not every breach of the contract by the employer can be regarded as repudiatory. This issue demands the high level of exactness to be demonstrated by the employee in proving the breach by the employer. The precision in claiming a repudiatory breach by the employee is reasoned by the risk that employee bears if the repudiatory breach is not proved. Employee who claims the breach and resigns in response to it is in breach if fails to approve the repudiation properly. Therefore, an employee resigning and claiming repudiatory breach has to approach the issue with a high level of accuracy and proper proof since the contrary still keeps the restrictive covenants in force and binding. The case Western Excavating v Sharp sets out four key elements to be considered before claiming against the employer for repudiatory breach.

Mr Sharp, the employee of the company, had a term in his employment contract that he was entitled to have a break from work if he worked longer than was needed by the employment contract. Based on this condition, Mr Sharp was off the work and while playing a card game, he was dismissed. Mr Sharp appealed the dismissal and was recovered at his work but with a five day pay intermission in its place, which led to his financial difficulty. He tried to obtain from employers a payment for his accrued holiday in advance, and when his request was rejected, he asked for a loan of £40. The welfare office also refused his loan request but offered Mr Sharp to visit the office again for a repeated discussion of the issue. Mr Sharp was not satisfied with the offer and consequently resigned. A claim for constructive unfair dismissal was brought at the tribunal [14].

In this case, the court of appeal established three essential elements for the employee to have in order to claim repudiatory breach. These are:

– a sufficiently serious breach of the employment contract on behalf of the employer which justifies the decision of the employee to resign;

– an election on behalf of the employee to accept the repudiatory breach resign as a response to it and regard the contract as ceasing its existence;

– a timely and well-organized expression of the decision of the employee accepting the breach and resigning [10].

General Billposting rule eliminating restrictive covenants in the employment contracts was also developed [9] by a very recent case of Brown v Neon Management Services Ltd. The case showed that when employees resign with a long period of notice, they can be regarded as affirming the breach of the contract and bear the risk of losing the right to claim wrongful dismissal. However, if future breaches in the post-notice period occur afterwards, the employees have right to take into consideration the previous affirmed breaches of the contract and claim that together they served as a reason for the employee to resign without notice. Their restrictive terms also cease to exist [3].

Mr Brown, with his colleagues, asserted that Neon Management Services Ltd violated the terms of their employment contracts by not paying the salary increases, discretionary bonuses which were given to them. The employer also made the increases in salaries not available unless new undesirable terms of contract accepted by the employees. The claimants alleged that those violations individually and collectively can be regarded as a repudiatory breach giving the right to them to resign. The resignations took place on 16 March 2018 and were with notice periods of 6 and 12 months respectively. A few weeks later, they alleged that the employer caused other repudiatory breaches of the employment contract when they:

– defaulted on paying the compulsory salary growth and bonuses;

– defaulted on paying profit commissions;

– made ungrounded claims of misconduct by the employees without a proper investigation;

– were not paying enough attention to the managerial issues, not performing obligatory duties, telling them they had lost trust and confidence and that they had been incompetent.

This time Mr Brown and other claimant resigned with immediate effect. The third employee continued to work out his notice period. The suit was brought to The High Court, which claimed for damages declarations of wrongful dismissal, which had an effect of ceasing of post-termination restrictions set by the employment contract.

The result of the claims was successful. All claims were satisfied by the court. Mr Brown and his colleague who had resigned on 1 May 2018 won in their claims of wrongful dismissal and their post-termination restrictions no longer applied. Their colleague who resigned on notice (and indeed was still working out that notice at the time of the hearing) did not claim wrongful dismissal but nevertheless recovered damages for breach of contract in relation to the pay and commission.

It was well-established by the case that in the face of a repudiatory breach of contract, the employee must not leave it too long before resigning; otherwise, he will be taken to have affirmed. However, there were further breaches of contract entitling them to resign as a result of their employer's conduct, and two of them acted promptly in so doing [4].

This case is a vital indicator of the risks of resigning with notice period if the claimant wishes to allege repudiatory breach of the employment contract, claim for damages and to be freed of restrictive covenants. In this case, despite the fact that all three employees resigned in March since they resigned on long notice period (6 and 12 months) the court opted that this period of time was long enough to amount for affirmation of the contract.

However, after the first resignation of the employees, the employer did not stop his violations and continued to act in breach of the contract. This gave the employees the right to resign immediately and be freed of post-termination obligations. The case shows in a practical way the undesirable for the employees consequences of the long notice period. Provided that the employer was not in breach of the employment contract second time, the employees would be regarded by the court as being affirmed the breach.

It is known that restrictive covenants are the main tools to protect the interest of the employer after the employment contract is terminated. As it was seen from these cases, when the employer is in repudiatory breach of the contract, restrictive terms in it cease to exist. As a main condition, the breach must be sufficiently serious to be regarded as repudiatory, and the employee should resign in response to it. Moreover, the resignation should be submitted without long period of notice, since it can lead to affirmation of the breach.

For a more throughout development of the topic, it is necessary to analyze the cases where the repudiation occurs on behalf of the employee and existence of restrictive terms is questioned. Such issue was reflected in Thomas Marshall (Exports) Ltd v Guinle [12]. The court established that restrictive covenants cease to exist only if the innocent party, in this case employer, has chosen to accept the repudiation and it is not at the full discretion of the party in breach to be freed of own obligations by repudiating an agreement and benefit from this.

As this case sets the employment contract of the employee does not cease to exist simultaneously with the repudiation of the contract by the employee. The employer is able to choose the contract to continue and afterwards to gain an injunction to prevent future breaches of the employment contract. Even if the employee stopped working in the company, restrictive clauses stated can be maintained by imposing an injunction.

As employment contract stipulated Mr Guinle was the managing director of the retail company. The biggest part of Mr Guinle's work consisted of travelling abroad and arranging contracts. Accordingly, the employment contract of Mr Guinle's had restrictions, which included:

1. The managing director shall "Not at any time during the period of his appointment or after the termination thereof disclose any confidential information relating to the affairs, customers or trade secrets of the Group of which he shall become possessed while in the service of the company".

2. "During the period of his appointment, the Managing Director shall not, save with the consent in writing of the company, be directly or indirectly engaged, concerned or interested in any other business save that of the company".

3. "If the Managing Director shall cease for any reason to be Managing Director of the company or any of its subsidiaries he shall be under no restriction in relation to any person, firm or company who was or were customers or suppliers to the company or any of its subsidiaries, any rule of law to the contrary notwithstanding, provided that he does not use or disclose any confidential information belonging to any companies in the Thomas Marshall Investments Group, nor within five years employ any person employed by the company during the last two years of his appointment".

Mr Guinle violated the employment contract by establishing own company with similar kind of business 4 years earlier of the termination of the original contract, purchasing goods to cover the needs of own business while being abroad against the interests of the employer and by poaching the clients and employees of T Marshall. The company tried to achieve interlocutory injunction in order to prevent future violations of Mr Guinle's contract. Mr Guinle's claimed that his breaches were repudiatory and since they terminated the contract, the restrictive terms were also brought to an end and consequently, he was free from following them.

The High Court satisfied the claims of the employer, and the restrictive terms in the employment contract did not cease to exist despite his repudiation of it by a violation of the contract. It was at the discretion of the employer to choose their way of reacting to the repudiation. They were entitled whether to accept his resignation or reject it by enforcing the terms of his agreement.

The case also rejected the rule which stated that employment contracts are different from others in terms of repudiation, and once they are repudiated, the contract comes to an end without the election of the innocent party. Following that rule would let a wrongdoer benefit from his or her misconduct [8].

This rule was developed and elaborated in another relevant case Sunrise Brokers LLP v Rodgers [11]. This case apart from proving the rules in the previous case concerning the mandatory presence of the acceptance of repudiation by the innocent party also states that non-performance of obligations by the innocent party as a response to the initial repudiation of the contract does not affect the restrictive terms and they still can be enforced.

Mr Rodgers commenced working at Sunrise Brokers LLP at the post of derivatives broker in the year of 2009. In October 2011 he signed another employment contract which required to refrain from resigning until 22 September 2014. Another term of the contract stipulated that Mr Rodgers is obliged to deliver 12 months' prior notice of his resignation in a written form in order to terminate his employment uneventfully until at least 22 September 2015. The contract also contained several restrictive covenants which obliged Mr Rodgers to avoid any form of competition with his employer and dealing with the clients of Sunrise Brokers LLP.

Mr Rodgers on 9 February 2014 without informing Sunrise Brokers LLP gave his consent at joining to a competitor of Sunrise. Mr Rodgers repudiated the contract by keeping his new job in secret and providing confidential list of clients to a party which was a competitor of his original employer on 27 March 2014 he informed his original employer about his decision to resign without notice. After this, he did not return to work at Sunrise. When it was apparent that Mr Rodgers would not return to continue his work at Sunrise, they stopped paying him his wages and bonuses in April 2014.

Sunrise had lately discovered that Mr Rodgers had the intention to start employment with EOX Holdings LLC. The firm accordingly took measures to apply at the High Court to force Mr Rodgers to comply with the terms of his employment contract and to continue working at Sunrise until the diminished period of notice would be expired on 16 October 2014. Moreover, Sunrise sought to get an injunction stopping Mr Rodgers from his work at EOX until his restrictive terms would be expired on 17 April 2015.

Mr Rodgers alleged that Sunrise itself was in repudiatory breach of the employment contract when stopped paying him his salary since April 2014 and that he was subsequently freed from his restrictive terms contained in his contract of employment.

The Court refused Mr Rodger`s claim that the ceasing his payments can be considered as a repudiatory breach of the employment contract since the duty to make payments to an employee is done as a reward for the employee's desire to execute any work given by the employer. Mr Rodgers showed quiet clearly that he has no intention to return to Sunrise despite the circumstances, Sunrise consequently was not obliged to pay his salaries. The court also ruled that the non-performance of one commitment (the employer's duty to pay the employee) excuses the non-performance of the other (the employee's duty undertake work provided by the employer) does not mean that the contract of employment is terminated if those duties are not followed [5].

It can be seen from these two decisions that the court came up with a fair and reasonable decision. Firstly, it would be unreasonable to allow the employee to benefit from own breach. Secondly, non-compliance by the employer as a response to initial breach by the employee cannot give rise to repudiatory breach.

Conclusion. An innocent party who experiences a repudiatory breach of the contract is always in a complicated situation. On the one hand, the party is allowed to affirm the repudiation keeping contract alive. Doing this, the party agrees to embrace the undesirable consequences which were not envisaged by the original contract but still has a right to claim for damages caused by the breach. On the other hand, by terminating the contract, as a response to the breach, the innocent party takes responsibilities with regard to acting clearly and unequivocally.

These are the factors which are considered when deciding whether the restrictive covenants in the employment contracts survive a repudiatory breach. As is clear from the General Billposting rule, the employer cannot seek to enforce restrictive terms in the contract if it was the employer who repudiated the contract. In such case, the employee is always allowed to rescind from the contracts. With years this rule was made more accurate. The efficient prerequisites for a successful claim were established by the courts. It was set that the breach on behalf of the employer has to be sufficiently serious, and the employee without unnecessary delay must resign in order to terminate the contract uneventfully. As an example showing the importance of not delaying the decision, long notice period (more than six months) can be cited. Such procrastination can serve as a ground for keeping the restrictive covenants alive.

Few cases created the pattern preventing the abuse that the employees in breach could resort to. Thus, it was established that the repudiation can be terminated only by the innocent party and the employee who is in breach cannot free himself from following the restrictive terms. It fairly prevents the employees from benefiting from own breach. Moreover, responsive refusal to follow the contract by the employer as a response to the initial breach by the employee was regarded by the courts as excusable and appropriate therefore not letting the employee to terminate the contract based on employer's non-compliance with the contract.

The case law has demonstrated that when the contract is in fact repudiated by the employer, and the innocent party appropriately accepted the breach, with the termination of the contract restrictive terms of it also lose their binding power.

References:

1. Byrial Bjørst. EU-Parliament. Restrictive covenants in employment contracts – an unnoticed hindrance to growth in Europe. Ebook. Retrieved from: http://www.europarl.europa.eu/cmsdata/86487/Bjorst_pres.pdf
2. Davenport, H., & Sargent, C. (2010, September 14). Before you charge in – part 9. At the heart of it: repudiatory breaches and termination. Retrieved from: https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=68089817-83b2-4a7a-9b4d-b696e2144ccc
3. "Did Working a Lengthy Notice Period Mean Employees Had Accepted the Employer's Breach of Contract?" Brown and Others v Neon Management Services Ltd. (2018, August 30). Retrieved from: https://www.womblebonddickinson.com/uk/insights/articles-and-briefings/did-working-lengthy-notice-period-mean-employees-had-accepted
4. Employment Cases Update. Brown & Anor v Neon Management Services Ltd & Anor (Rev 1) [2018] EWHC 2137 (QB). (2018, September 22). Retrieved from: https://www.employmentcasesupdate.co.uk/site.aspx?i=ed37361
5. "Employment Cases Update." Sunrise Brokers LLP v Rodgers [2014] EWCA Civ 1373. (2014, October 28). Retrieved from: https://www.employmentcasesupdate.co.uk/site.aspx?i=ed23936
6. "General Billposting Co Ltd v Atkinson HL 1909". Emplaw. Retrieved from: https://www.emplaw.co.uk/lawguide/colin002.htm
7. General Billposting Company Limited v Atkinson: HL 1908. (2019, March 12). Retrieved from: https://swarb.co.uk/general-billposting-company-limited-v-atkinson-hl-1908/
8. "Marshall (Thomas) (Exporters) Ltd v Guinle [1978] IRLR 174, HC." Croner. Retrieved from: https://app.croneri.co.uk/law-and-guidance/case-reports/marshall-thomas-exporters-ltd-v-guinle-1978-irlr-174-hc

9. Paul Goulding. Covenants Fall Away After Repudiation: Brown v Neon Management Services Ltd [2018] EWHC 2137 (QB). (n.d.). Retrieved from: https://www.employeecompetition.com/covenants-fall-away-after-repudiation-brown-v-neon-management-services-ltd-2018-ewhc-2137-qb/
10. Prominent Case Principles: Western Excavating (ECC) Ltd v Sharp 1978 ICR 221 CA. (n.d.). Retrieved from: https://www.peninsulagrouplimited.com/corporate-eye/corporate-eye-issue-4/prominent-case-principles-western-excavating-ecc-ltd-v-sharp-1978-icr-221-ca/
11. Sunrise Brokers LLP v Rodgers EWHC 2633 (2014).
12. Thomas Marshall (Exports) Ltd v Guinle, 2906 IRLR 174 (1977).
13. Will the law change on restrictive covenants? (2015, September 22). Retrieved from: https://www.personneltoday.com/hr/will-the-law-change-on-restrictive-covenants/
14. Western Excavating v Sharp: Do I Have A Case (2013, September 17). Retrieved from: https://www.doihaveacase.co.uk/key-cases-western-excavating-v-sharp/

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-44
УДК 343.982.43

Воробйова Н.В., Валуєв В.Л.
Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України

РОЗПОВСЮДЖЕНІ ПОМИЛКИ ПІДГОТОВКИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛІВ ПІД ЧАС ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВО-ПОЧЕРКОЗНАВЧИХ ЕКСПЕРТИЗ В МВС УКРАЇНИ

Анотація. Ефективність боротьби зі злочинністю, що здійснюється правоохоронними органами, залежить від рівня проведення судових експертиз і, зокрема, судово-почеркознавчої експертизи, одне із завдань якої – підвищення наукової обґрунтованості експертних висновків як одного з видів доказів. Експертна діяльність потребує не тільки відповідної науково-методичної розробленості, навику і кваліфікації експерта, але і дотримання правил оформлення матеріалів, що надаються на експертне дослідження [1]. Для підвищення ефективності судово-почеркознавчої експертизи, необхідно приділити більше уваги для такого важливого питання, як підготовка матеріалів для її проведення. Від правильного оформлення матеріалів, що надходять на експертизу, залежить результативність дослідження речових доказів, обґрунтування висновків експерта, скорочення термінів знаходження матеріалів експертиз в експертних установах.

Ключові слова: підготовка матеріалів, клопотання експерта, терміни, почеркознавча експертиза, зразки почерку.

Vorobyova Natalia, Valuev Vyacheslav
Kharkov Scientific-Research Expert-Criminalistic Center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

COMMON MISTAKES OF PREPARATION AND REGISTRATION OF MATERIALS DURING THE APPOINTMENT OF FORENSIC EXPERTISE IN THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

Summary. The effectiveness of the fight against crime, which is carried out by law enforcement agencies, largely depends on the level of forensic examination. Expert activity requires not only appropriate scientific and methodological elaboration, experience and qualifications of an expert, but also compliance with the rules for the design of materials for expert research. To increase the effectiveness of forensic handwriting examination on the study of material evidence, you need to pay more attention to such an important issue as the preparation of materials for its conduct. The effectiveness of the examination of material evidence, the validity of the expert's conclusions, and the reduction in the time spent on finding materials from the expert institution depend on the correct design of the materials that come for examination. As the experience of expert practice shows, there are often cases when the materials are prepared in violation of the established methodological requirements, the experts are obliged to send the body that appointed the examination, a petition, which complicates the research, extends the terms of the examination, and in some cases, renders it impossible to resolve tasks. Often, the expert's stated requests are either not fully implemented or not implemented. In such cases, the examination becomes impossible and the experts are forced to return the examination materials to the appointing authority without execution. This delays the timing of pre-trial investigation and trial. In this article, a generalization will be made that will demonstrate that materials designed in violation of the requirements continue to be received for forensic examinations, which leads to additional inquiries, which in turn delays the time of preliminary investigation and trial, increases the amount of expert work. Generalization of expert practice will be conducted and an analysis of the shortcomings allowed during the appointment of examinations will allow to identify the most common shortcomings and to work out recommendations aimed at their elimination. These recommendations can be summarized as follows: constantly contact and carry out methodical work in the form of lectures and seminars with the judicial investigative bodies; to inform about opportunities in the field of forensic examination and to explain the rules of design and preparation of materials in the appointment of forensic examination.

Keywords: preparation of material, application, deadlines, handwriting examination, handwriting samples.

Постановка проблеми. Як свідчить досвід експертної практики, нерідкі випадки, коли матеріали підготовлені з порушенням встановлених методичних вимог, експерти вимушені направляти органу, що призначив експертизу, клопотання, що ускладнює проведення досліджень, подовжує терміни виконання експертизи, а у ряді випадків, робить його неможливим для вирішення експертних завдань. Нерідко заявлені клопотання експерта або виконуються у не повному обсязі, або не виконуються. У таких випадках виконання експертизи стає неможливим і експерти вимушені повертати матеріали експертизи органу, що її призначив, без виконання. Зазначене затягує терміни досудового розслідування і судового розгляду справ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблематика висвітлювалась у роботах таких авторів, як Меленевська З.С., Свобода Є.Ю., Шаботенко А.І. та інших. Наприклад, в навчально-методичному посібнику «Судово-почеркознавча експертиза» авторами в недостатньому обсязі висвітлена інформація, щодо розповсюджених помилок підготовки та оформлення матеріалів під час призначення судово-почеркознавчих експертиз. Так як проблему подолання на сьогодні глибоко і всебічно не проаналізовано, потрібний більш детальний розгляд даного питання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На виконання судово-почеркознавчої експертизи продовжують надходи-

© Воробйова Н.В., Валуєв В.Л., 2020

ти матеріали, оформлені з порушенням вимог, що до них пред'являються, що призводить до клопотань, а це у першу чергу затягує терміни попереднього дослідження і судового розгляду, збільшує об'єм роботи почеркознавця.

Мета статті. Висловити рекомендації щодо правильного оформлення матеріалів під час призначення почеркознавчих експертиз, але також і сформулювати деякі пропозиції щодо покращення організації методичної роботи з органами суду, прокуратури і поліції у цілях підвищення якості оформлення і підготовки матеріалів під час призначення судово-почеркознавчої експертизи.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку з вищевикладеним проведемо узагальнення експертної практики за 11 місяців 2019 року у секторі почеркознавчих досліджень, технічного дослідження документів та обліку відділу криміналістичних видів досліджень Харківського НДЕКЦ МВС. Усього надійшло на проведення почеркознавчих експертиз 234 матеріали, за результатами проведення яких складено 81 повідомлення про неможливість проведення судової експертизи, 4 – залишено без виконання за вимогою ініціатора. Зазначені показники свідчать про те, що значне число матеріалів, що направляються на експертизу, оформлюються не належним чином. Аналіз експертної практики свідчать про те, що кількість матеріалів, що повертається без проведення експертних досліджень за причиною незадоволення клопотань.

Як показує аналіз експертної практики, необхідно розмежувати випадки:

– коли особа, що призначає експертизу, не дотримується необхідних вимог, що пред'являються до оформлення і підготовки матеріалів при призначення судово-почеркознавчих експертиз;

– коли особа, що призначає експертизу, не може оформити матеріали належним чином внаслідок відсутності у нього спеціальних пізнань у галузі судово-почеркознавчої експертизи: під час дослідження складних почеркових об'єктів (текстів, підписів, виконаних незвичайних умовах, зміненим почерком), при наявності значної варіаційності ознак в зразках почерку і т.д.; під час підготовки матеріалів для виконання багато об'єктних експертиз (з великою кількістю досліджуваних об'єктів і передбачуваних виконавців) [2, с. 5].

У зазначених випадках необхідно вдатися до допомоги фахівця почеркознавця. Якщо перелічені вище причини, пов'язані з відсутністю у слідчих і судових працівників, спеціальних пізнань під час призначення складних і багато об'єктних експертиз можна вважати поважними, то у інших випадках підготовка і оформлення матеріалів вважається невиправдано незадовільними.

Правила підготовки і оформлення матеріалів, що надаються на експертизу викладені у Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, затвердженій наказом МВС України від 17.07.2017 № 591 [3]; у посібнику «Судово-почеркознавча експертиза» [4].

Інструкції і рекомендації в подальшому стали для судових експертів головним посібником при здійсненні професійної діяльності.

У відповідності до ст. 69 КПК України і ст. 72 ЦПК України, експерт має право заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи. Згідно Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, термін клопотання 45 днів, при відсутності 30 днів. У разі невиконання заявленого експертом клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних з проведенням експертизи, експерт повертає матеріали без виконання або не вирішує окреме запитання, стосовно якого не задоволено заявлене ним клопотання. На практиці буває, що деякі експертизи знаходяться більш тривалий час у експертній установі, якщо ініціатор подовжує термін клопотання ще на 30 днів. З цього випливає, що матеріали знаходяться у експертній установі два місяця, а то і більше двох місяців. При отриманні клопотання від експертної установи орган, що призначив експертизу, повинен на нього більш оперативно реагувати (своєчасно запитувати додаткові матеріали, викликати зацікавлених осіб і т.п.) і контролювати його виконання.

У результаті вивчення експертних матеріалів з'ясувалось, що найбільш часто заявляються клопотання про надання додаткових матеріалів і про уточнення деяких запитань, пов'язаних з виконанням експертизи, по цивільним справам.

Вивченням матеріалів, повернутих без виконання, по яким запитувались додаткові матеріали, дозволило встановити наступні причини заявлення клопотань:

I. Недоліки при винесенні постанов (рішень, ухвал) про призначення судово-почеркознавчої експертизи:

1. Неясність завдань експерту: неточне формулювання питань, що підлягають вирішенню; неточне зазначення об'єкта досліджень, реквізитів, документів, фамілій, імен ймовірних виконавців почеркових об'єктів [2, с. 8].

Для прикладу візьмемо таке запитання, сформульоване в одній з експертиз «Ким виконаний підпис у наданій на експертизу накладній №100 від 20.01.2010?», у зазначеному запитанні неясний ряд моментів: по перше, не зазначена особа, від імені якої виконаний підпис; по друге, не зазначено у відношенні яких ймовірних виконавців має проводитись почеркознавче дослідження; по третє, не зазначено місце розташування підпису – у якому рядку або після якого слова.

2. Відсутність відомостей про порівняльний матеріал, що надається на дослідження: не перелічується документи зі зразками почерку і підписів ймовірних виконавців.

Експерт не має права самостійно вирішувати, які документи можуть бути використані у якості зразків почерку, підпису тієї чи іншої особи із числа наданих на дослідження.

3. Відсутність мотивів призначення повторної експертизи.

У ст. 113 ЦПК України зазначено, «якщо висновок експерта буде визнано необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає сумніви в його правильності, судом може бути призначена повторна експертиза, яка доручається іншому експертові (експертам)» [5]. У зв'язку

з вищевикладеним у постанові або ухвалі суду має бути зазначено: на яких підставах призначається повторна експертиза, які питання викликають сумніви, які висновки попередніх експертиз. Відсутність мотивів призначення повторної експертизи робить її проведення безпідставним.

II. Недоліки підготовки матеріалів при призначенні судово-почеркознавчих експертиз:

1. Відсутність матеріалів, необхідних для проведення досліджень: відсутність у наданих на експертизу матеріалах досліджуваного документа або всіх матеріалів (надається одна постанова або ухвала суду); надання фотокопії або технічного зображення досліджуваних документів або зразків; відсутність матеріалів первинних експертиз у випадку призначення повторної експертизи.

2. Відсутність або недостатня кількість порівняльного матеріалу: відсутність або недостатня кількість вільних зразків почерку, підписів; недостовірність вільних зразків почерку, підписів; відсутність вільних зразків почерку, підписів, відповідних досліджуваним об'єктам: за писемністю і мовою документу – зразки повинні бути виконані тією ж мовою та письмовими знаками, що і досліджуваний рукопис; часом виконання – зразки повинні відноситися до того ж періоду часу чи із незначним розривом у часі, як і досліджувані рукописи, які підлягають дослідженню (тобто за часом виконання повинні бути максимально наближеними до досліджуваного документу); матеріалами письма, способом та умовами виконання рукопису – зразки повинні бути виконані однаковим приладом, яким пишуть (наприклад, олівцем, пером, кульковою ручкою) і за можливістю на однаковому папері, повинні бути однаковими за темпом і типом письма (скоропис, стилізоване письмо тощо) чи виконаними з переміною руки, яка пише (незвичне ліворучне письмо), наслідуванням друкованим шрифтам, у відповідній позі тощо; типом, видом документу та його цільовим призначенням (заява, накладна тощо) – зразки повинні бути однаковими за змістом та призначенням (якщо для дослідження надходять рукописи, виконані у видатковому ордері, то представлені як зразки повинні бути рукописи, виконані в аналогічному документі такого ж змісту тощо); відсутність або недостатність (у тому числі не співставність) експериментальних зразків почерку, підписів.

Висновки і пропозиції. Таким чином, проведене узагальнення показало, що для проведення судово-почеркознавчих експертиз продовжують надходити матеріали, оформлені з порушенням вимог, що призводить до додаткових запитів, а це в свою чергу затягує терміни попереднього розслідування і судового розгляду, збільшує обсяг роботи експерта [5, с. 29].

Проведене узагальнення експертної практики і аналіз недоліків, що допускаються під час призначення експертиз, дозволили виявити найбільш типові недоліки і відпрацювати рекомендації, направлені на їх усунення.

Ці рекомендації можна узагальнити до наступного:

– постійно контактувати і проводити методичну роботу в формі лекцій і семінарських занять з судово-слідчими органами;

– інформувати про можливості в області судово-почеркознавчої експертизи і роз'яснювати правила оформлення і підготовки матеріалів при призначенні судово-почеркознавчої експертизи.

Список літератури:

1. О недостатках оформления и назначения судебных экспертиз. Обобщение практики производства повторных судебных экспертиз: Информационное письмо. Минск : НИИПККиСЭ, 1995. 40 с.
2. О недостатках оформления и подготовки материалов при назначении судебно-почерковедческой экспертизы. Обзор экспертной практики. Москва : ВНИИСЭ, 1979. С. 34.
3. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : затверджено Наказом МВС України від 17.07.2017 № 591 / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17 (дата звернення: 11.12.2019).
4. Меленевська З.С., Собода Є.Ю., Шаботенко А.І. Судово-почеркознавча експертиза : Навч.-метод. посіб. За заг. ред. І.П. Красюка. Укр. Центр духовн. культури. Київ, 2007. 280 с.
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 11.12.2019).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 09.12.2019).

References:

1. O nedostatkah oformlenija i naznachenija sudebnyh jekspertiz. Obobshhenie praktiki proizvodstva povtornyh sudebnyh jekspertiz: Informacionnoe pis'mo [On the shortcomings of the design and appointment of forensic examinations. Summarizing the practice of conducting repeated forensic examinations: Information letter]. Minsk: NIIPKKiSJe, 1995. 40 p. (in Russian)
2. O nedostatkah oformlenija i podgotovki materialov pri naznachenii sudebno-pocherkovedcheskoj jekspertizy. Obzor jekspertnoj praktiki [On the shortcomings of the design and preparation of materials for the appointment of forensic handwriting examination. Review of expert practice]. Moscow: VNIISE, 1979. 34 p. (in Russian)
3. Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (July 17, 2017). Instrukcija z organizacії provedennja ta oformlennja ekspertnih provadzhen' u pidrozdilah Ekspertnoї sluzhbi Ministerstva vnutrishnih sprav Ukraїni № 591 [Instructions for organizing and arranging the expert services at the expert service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. Kyiv: Verkhovna Rada of Ukraine (Editorial series "The Law of Ukraine"). Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17 (accessed: 11.12.2019).
4. Melenevs'ka, Z.S., Soboda, E.Ju., & Shabotenko, A.I. (2007). Sudovo-pocherkoznavcha ekspertiza: Navch.-metod. posib. [Forensic handwriting expertise: a study method. tool.]. Za zag. red. I.P. Krasjuka. Ukr. Centr duhovn. Kul'turi. Kyiv, 280 p.
5. Civil'nij procesual'nij kodeks Ukraini vid 18 bereznja 2004 roku № 1618-IV / Verkhovna Rada of Ukraine (Editorial series "The Law of Ukraine"). Available at: http://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1618-15 (accessed: 11.12.2019).
6. Kriminal'nij procesual'nij kodeks Ukraini vid 13 kvitnja 2012 roku № 4651-VI / Verkhovna Rada of Ukraine (Editorial series "The Law of Ukraine"). Available at: http://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/4651-17 (accessed: 11.12.2019).

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-45
УДК 343

Горпинюк О.П.
Львівський державний університет внутрішніх справ

ДОВІЧНЕ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЯК «IRREDUCIBLE LIFE SENTENCE» ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Анотація. У статті аналізуються проблеми застосування покарання у вигляді довічного позбавлення волі. З'ясовано, що КК України не передбачає механізму умовно-дострокового звільнення або заміни більш м'яким для покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Здійснено огляд проектів законів про внесення змін до КК України, які визначають процедуру умовно-дострокового звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. Проаналізовано чинний механізм реалізації інституту помилування, закріплений у Положенні про порядок здійснення помилування в Україні. Досліджено практику Європейського суду з прав людини щодо призначення та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі. Визначено критерії Європейського суду з прав людини щодо відповідності довічного позбавлення волі стандарту реалістичних перспектив звільнення. Акцентовано увагу на обов'язковості виконання рішення у справі «Петухов проти України» (№ 2). Констатовано, що посилання судів на відсутність в національному законодавстві механізму щодо дострокового звільнення чи заміни більш м'яким покаранням довічного позбавлення волі порушує міжнародні договори, ратифіковані Україною, зокрема Віденську конвенцію про право міжнародних договорів, Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. Запропоновано заходи щодо виконання зазначеного рішення Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: покарання, довічне позбавлення волі, міжнародні зобов'язання, умовно-дострокове звільнення, заміна покарання більш м'яким, Європейський суд з прав людини.

Horpyniuk Oksana
Lviv State University of Internal Affairs

LIFE IMPRISONMENT AS «IRREDUCIBLE LIFE SENTENCE» IN CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE

Summary. The article is dedicated the problems of life imprisonment. It is found that the Criminal Code of Ukraine does not provide system of mitigation of life imprisonment or early release from this punishment. The author analyzes legislative initiatives to reduce life imprisonment and early release from punishment. The current mechanism of realization of the presidentially clemency institute in Ukraine, is analyzed. The case-law of the European Court of Human Rights on sentencing and life imprisonment has been investigated. The criteria of the European Court of Human Rights for the conformity of life imprisonment with the standard of realistic prospects of release have been established. "Petukhov v. Ukraine"(No 2) is set out in the decision that the rules of the Clemency Procedure Regulations in Ukraine do not meet the principle of legal certainty. The Clemency Procedure Regulations state that persons convicted for serious or particularly serious crimes or having two or more criminal records in respect of the commission of premeditated crimes may be granted clemency in exceptional cases and subject to extraordinary circumstances. It is not known what is meant by "exceptional cases" and "extraordinary circumstances", and there is nothing to suggest that the penological grounds for keeping someone in prison are of relevance for the interpretation of those notions under the legal frameworks as they presently stand in Ukraine. The prisoners who receive a whole life sentence do not know from the outset what they must do in order to be considered for release and under what conditions. The absence of an obligation on the President of Ukraine and his subordinate authorities to give reasons in their decisions on clemency requests is further aggravated by the lack of any judicial review of those decisions. In such circumstances, the exercise by life prisoners of their right to a review of their life sentence by way of presidential clemency cannot be regarded as surrounded by sufficient procedural guarantee. Measures have been proposed to implement the decision of the European Court of Human Rights in case "Petukhov v. Ukraine"(No 2).

Keywords: punishment, irreducible life sentence, life imprisonment, international commitments, conditional release from punishment, mitigation of punishment, realistic perspective of liberation, Clemency Procedure Regulations European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Найбільш суворий вид кримінального покарання в Україні – це довічне позбавлення волі. Вважається, що довічне позбавлення волі – це прийнятна альтернатива застосування такого покарання як смертна кара. Впродовж останніх років найбільшої ваги набули як серед науковців, так і працівників правозастосовних органів обговорення питань заміни довічного позбавлення волі більш м'яким або умовно-дострокове звільнення від цього виду покарання у світлі дотримання таких прав людини як заборона катування, жорстоких покарань та тих, які принижують гідність. Особливої актуальності дане питання набуло у зв'язку з існуючою на сьогодні, уже сталою прецедентною практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), у якій закріплено необхідність існування «реальної перспективи» перегляду довічного ув'язнення, а також право засудженого знати з самого початку відбування покарання, що він має робити для того, щоб стосовно нього було розглянуто питання дострокового звільнення і за яких умов такий перегляд має бути здійснений. Більше того, з появою в Україні інституту конституційної скарги, до Конституційного Суду України почали звертатися заяв-

© Горпинюк О.П., 2020

ники, яких засуджено до довічного позбавлення волі із скаргами на те, що вони не можуть змінити своє становище у вітчизняній правовій системі, оскільки положення КК України виключають можливість дострокового звільнення. При чому відповідні засуджені у скаргах зазначають про своє право бути звільненим безпосередньо на підставі ст. 28 Конституції України, як норми прямої дії, що так само як і ст. 3 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) закріплює заборону катування та застосування жорстокого покарання чи такого, що принижує гідність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Над проблемами застосування покарання у вигляді довічного позбавлення волі працювали такі дослідники як Т.В. Дуюнова, К.П. Задоя, С.Я. Лихова, Л.О. Мостепанюк, А.Х Степанюк, С.В. Хилюк, С.М. Школа, В. Човган та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Здебільшого правники у своїх працях дискутують над питаннями призначення довічного позбавлення волі за окремі види злочинів, зокрема незакінчені; можливість призначення відповідного виду покарання деяким особам, зокрема жінкам. Водночас, найбільш актуальною та невирішеною залишається проблема доцільності існування довічного позбавлення волі з урахуванням того, що даний вид покарання не передбачає реалістичного механізму дострокового звільнення та питання конкретних заходів, які держави – сторони Конвенції повинні вижити, щоб виконати рішення ЄСПЛ з даного питання.

Мета статті. Метою даної статті є розкриття названих проблем застосування покарання у вигляді довічного позбавлення волі та за можливості окреслення можливих варіантів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. В Україні засуджено до довічного ув'язнення – 1576 осіб. За словами правозахисників, серед них близько 3-4% засуджено без вини, а у близько 10% випадків – покарання непропорційне тяжкості скоєних злочинів[1]. Відповідно до ст. 81 КК України визначено можливість умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Своєю чергою ст. 82 КК України передбачено заміну невідбутої частини покарання більш м'яким Водночас, дані види звільнення поширюються на осіб, що відбувають строкові покарання, отже на довічне позбавлення волі відповідний механізм не поширюється. Таким чином Україна опинилася на першому місці серед 50 європейських країн за кількістю довічно ув'язнених людей, які не мають перспективи звільнення. У країні таких налічується 1541 особа [1].

Потрібно зазначити, що в Україні було кілька законопроектів, які передбачали внесення змін до КК України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким, зокрема Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заміни довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням № 2292, який прийнято 2015 року. Законопроект також передбачав реформування інституту помилування. Проте відповідний Проект ветовано Президентом України, а згодом, у 2018 році відхилено. Разом з тим на розгляді у Верховній Раді України перебувають Проект Закону України № 6344 від 11.04.2017 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо адаптації порядку застосування окремих інститутів кримінального права до європейських стандартів» та Проект Закону України № 7337 від 24.11.2017 «Про пенітенціарну систему». Перший Проект № 6344 передбачає певну процедуру умовно-дострокового звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі.

Передбачається внесення змін до ст. 82 КК України. Відповідно до ч.5 відповідної статті покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено позбавленням волі строком на п'ятнадцять років. При цьому обчислення строку нового покарання починається з дня заміни покарання більш м'яким. Заміна довічного позбавлення волі покарання у виді позбавлення волі на певний строк може бути застосована, якщо засуджений відбув не менше десяти років позбавлення волі, має низький ризик вчинення повторного кримінального правопорушення та склав особистий план реінтеграції в суспільство [2]. Крім цього передбачається проектом Закону, що такі засуджені можуть згодом звернутися з клопотанням про застосування умовно-дострокового звільнення за умови подання до суду звіту про виконання особистого плану реінтеграції в суспільство під час відбування більш м'якого покарання. У прикінцевих положеннях Проекту Закону № 7337 «Про пенітенціарну систему» визначено, що якщо довічно засуджені особи, які на час набрання чинності цього закону вже відбули не менше двадцяти років покрання, мають право звернутися до суду в порядку, встановленому ст. 81 КК України, без попередньої заміни цього покарання позбавленням волі на певний строк. При цьому вони повинні подати свій план реінтеграції у суспільство. Адміністрація установи виконання покарань також повинна подати до суду свій висновок з аналізом обгрунтованості плану для підготовки засудженого до звільнення. Умовно-дострокове звільнення таких осіб може бути застосоване лише у випадках, якщо особа має низький ризик вчинення повторного кримінального правопорушення, визначений в порядку, передбаченому статтею 81 цього Кодексу [3]. Таким чином відповідні нововведення є доволі прогресивним, хоча й передбачають складну процедуру спочатку заміни покарання у вигляді довічного позбавлення волі більш м'яким, а потім умовно-дострокове звільнення за наявності певних умов.

Своєю чергою ЄСПЛ неодноразово визнавав у своїх рішеннях призначення та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі без реалістичних перспектив на звільнення таким, що не відповідає ст. 3 «Заборона катування» Конвенції [4, с. 118]. Водночас ЄСПЛ визначив певні критерії відповідності довічного позбавлення волі стандарту реалістичних перспектив звільнення. Так, щоб не порушувати ст. 3 Конвенції, покарання у виді довічного позбавлення волі повинне відповідати наступним критеріям: довічне позбавлення волі не має бути не зменшуваним (irreducible life sentence); воно не є не зменшуваним, якщо в особи є перспектива звільнення чи перегляду покарання; в особи є перспекти-

ва звільнення чи перегляду покарання, якщо на момент винесення вироку вона знає, що, як, і в які строки їй потрібно зробити, аби отримати право на звільнення чи перегляд, а також в рамках якої процедури [4, с. 118].

Разом з тим, існує й протилежна думка, яка полягає у тому, що кожна держава в межах своєї правової системи має право встановлювати ті регулятори й інструменти, які вважає необхідними для підтримання належного рівня правопорядку. Зокрема, держава може відмовитися від закріплення на законодавчому рівні інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання особами, яким призначено довічне позбавлення волі. Крім того, національне законодавство передбачає «перспективне звільнення» засуджених до довічного позбавлення волі (ст. 87 «Помилування» КК). Механізм реалізації інституту помилування детально прописаний у Положенні про порядок здійснення помилування (затверджене указом Президента від 21.04.2015 № 223/2015). Своєю чергою, система кримінального правосуддя, яку обрала та чи інша держава (виключно з переглядом вироків та організацією дострокового звільнення), виходить за межі контролю, який ЄСПЛ встановлює на європейському рівні [5].

Щоб сформулювати власне бачення на поставлене питання, слід звернутися до критеріїв оцінки довічного позбавлення волі на предмет відповідності ст. 3 Конвенції, які сформував ЄСПЛ та до вітчизняних законодавчих положень, які регламентують пом'якшення покарання у виді довічного позбавлення волі.

Підстави та порядок здійснення помилування визначаються ст. 87 КК України та Положенням про порядок здійснення помилування, затвердженим Указом Президента України від 21 квітня 2015 року № 223/2015 (далі – Порядок). Помилування здійснюється Президентом України стосовно індивідуально визначеної особи. Згідно з п. 4 зазначеного Порядку, клопотання про помилування може бути подано після відбуття особою не менше двадцяти років призначеного покарання. Відповідно до ч. 2 ст. 87 КК України та абз. 1 п. 2 Порядку, актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років. Законодавче регулювання помилування є достатньо детальним. Водночас, більшість правників, представників правозахисних організацій цілком слушно стверджують, що процедура помилування, в тому числі до довічно засуджених, має цілу низку недоліків, які роблять звільнення з української в'язниці практично неможливим. Зокрема, із норм КК України та зазначеного Порядку не зрозуміло однозначно: а) чи рахуватиметься строк, на який замінюється довічне на позбавлення волі (мінімум 25 років), з початку відбування покарання, чи з моменту затвердження акту про помилування (у другому випадку засуджений змушений провести у в'язниці загалом 45 років); б) чи поширюватиметься можливість умовно-дострокового звільнення на цей замінений строк для осіб, яким актом про помилування замінено довічне позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк. Згідно з п. 5 Порядку, особи, засуджені за тяжкі та особливо тяжкі злочини, можуть бути помилувані у виняткових випадках при наявності надзвичайних обставин. Що це за випадки – ані законодавство, ані правозастосовна практика не визначає. Більше того законодавством щодо порядку здійснення помилування осіб, засуджених до позбавлення волі не вимагається мотивувати рішення про відмову в помилуванні, не вказано, що саме потрібно зробити довічно засудженому, аби мати реальну перспективу звільнення, і яким чином він відбуватиме своє покарання після цього. Отже регламентацію в законодавстві здійснення помилування для осіб, довічно позбавлених волі не можна вважати реалістичною та перспективною.

Про необхідність запровадження можливості звільнення від відбування покарання у виді довічного позбавлення волі також свідчать низка інших міжнародних документів. Зокрема, ст. 103 Європейських пенітенціарних правил передбачає, що режим та індивідуальні плани відбування покарання ув'язненими повинні включати в себе підготовку до звільнення від відбування покарання; ст. 4 Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи N Rec2003 (22) «Про умовно-дострокове звільнення» передбачає, що умовно-дострокове звільнення має бути доступне для всіх ув'язнених, в тому числі, для довічно засуджених, які не повинні бути позбавлені надії на звільнення; ст. 8 Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи N Rec (2003) 23 «Про здійснення виконання покарання у вигляді довічного позбавлення волі та інших тривалих термінів ув'язнення адміністраціями місць позбавлення волі» підкреслює, що ув'язнені повинні отримувати вигоду від конструктивної підготовки до звільнення, в тому числі, з цією метою вони повинні бути в змозі прогресувати за допомогою пенітенціарної системи. У ст.ст. 2, 8 і 34 Рекомендація також прямо вказує, що довічно ув'язнені повинні мати можливість умовно-дострокового звільнення. Звільнення від відбування довічного позбавлення волі є предметом уваги і Європейського комітету запобігання катуванням. У своїй доповіді щодо візиту в Україну у 2016 році Комітет прямо зазначив про відсутність в Україні реалістичної перспективи звільнення від довічного позбавлення волі, як того вимагає стаття 3 Конвенції. Також він окремо визнав чинний в нашій державі механізм помилування щодо довічників таким, що не є реалістичною перспективою (параграф 40 Доповіді, CPT/Inf (2017) 15)[6]. Таким чином аналіз європейських стандартів щодо звільнення від відбування покарання у вигляді довічного позбавлення дозволяє констатувати відсутність в Україні реалістичної перспективи звільнення від цього покарання.

Відсутність реальної перспективи звільнення особи від покарання у виді довічного позбавлення волі порушує міжнародні зобов'язання України, визначені ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», відповідно до якої рішення ЄСПЛ визнаються джерелом права в Україні і є загальнообов'язковими для правозастосування. Так, у справах «Ласло Магяр проти

Угорщини», рішення від 20 травня 2014 року (заява №73593/10) та «Т.П. та А.Т. проти Угорщини», рішення від 4 жовтня 2016 року (заяви № 37871/14 і 73986/14) ЄСПЛ визнав порушення ст. 3 Конвенції через неналежне правове регулювання покарання у вигляді довічного позбавлення волі у законодавстві Угорщини. У першій справі, ЄСПЛ постановив, що мало місце порушення статті 3 Конвенції щодо довічного ув'язнення заявника без права на умовно-дострокове звільнення, з огляду на те, що угорський закон не передбачав чіткої відповіді на питання, що довічно засуджені повинні робити, аби мати можливість для звільнення і за яких умов, в тому числі належний розгляд змін у житті ув'язнених та їх прогресу в реабілітації[7]. У відповідь Угорщина запровадила процедуру помилування після відбуття довічно засудженими 40-річного строку тюремного ув'язнення. З приводу такого нововведення ЄСПЛ у другій справі знову констатував порушення ст.3 Конвенції з огляду на те, що вказаний занадто тривалий термін для того, аби особа могла вперше просити про помилування, а сама його процедура не має достатніх передбачуваних гарантій, тому на час винесення вироку довічно засуджена особа не має перспективи звільнення або перегляду її покарання[8].

Знаковим для України стало також підтвердження відсутності в у вітчизняному законодавстві реалістичних перспектив звільнення для осіб засуджених до довічного позбавлення волі у прийнятому рішенні ЄСПЛ у справі «Петухов проти України» (№ 2), рішення від 12 березня 2019 року [9]. Зокрема, ЄСПЛ у цій справі наголосив, що положення з п. 5 Порядку про те, що особи, засуджені за тяжкі та особливо тяжкі злочини, можуть бути помилувані у виняткових випадках при наявності надзвичайних обставин є надто невизначеним. Фактично засуджені, яким призначається довічне позбавлення волі, не знають з самого початку, що вони повинні зробити, щоб мати право розраховувати на звільнення та за яких умов. Крім того, ЄСПЛ зауважив на відсутності єдності у підходах до тлумачення органами державної влади «двадцятирічного очікування», що свідчить про нечіткість та невпевненість у застосуванні критеріїв та умов для перегляду довічного позбавлення волі відповідно до порядку президентського помилування. У рішенні також вказується, що процедура здійснення помилування Президентом не супроводжується достатніми процесуальними гарантіями, так як не передбачає судових рішень щодо аргументів за результатами розгляду клопотань про помилування. У світлі зазначених висновків ЄСПЛ, чинний механізм пом'якшення покарання у виді довічного позбавлення волі за кримінальними законодавством України є таким, що не відповідає реалістичній перспективі звільнення.

Викладене зумовлює питання про виконання відповідного рішення ЄСПЛ. Видається, що після прийняття рішення у справі «Петухов проти України» (№ 2), можна на нього посилатися як на норму права та звільняти окремих осіб засуджених до довічного позбавлення волі. Водночас в юридичних колах небезпідставно говорять про те, що до прийняття потрібних змін до КК України, суди не наважуватимуться виносити такі рішення. Варто однак зазначити й про винятковий випадок. Так, 24 травня 2019 року Суддя Роменського міськрайонного суду Сумської області, посилаючись на зазначене рішення ЄСПЛ, ухвалила рішення, за яким засудженому до довічного позбавлення волі з урахуванням його позитивної характеристики, рекомендацій пенітенціарної установи замінено довічне позбавлення волі на позбавлення волі на строк 20 років [10]. Проте прокуратура оскаржила відповідну ухвалу, вказавши при цьому, що таке рішення не відповідає принципу правової визначеності і 27.08.2019 року Сумський Апеляційний суд її скасував. Окреме роз'яснення з даного питання може дати Верховний Суд. Проте, враховуючи правозастосування та норми законодавства, Верховний Суд виходить із тлумачення п. 2 ч. 3 ст. 459 КПК України, відповідно до якої Суд переглядає рішення у конкретних справах, під час вирішення яких міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, встановлено порушення Україною міжнародних зобов'язань. Тобто Верховний Суд може розглянути питання щодо конкретного засудженого до довічного позбавлення волі, після наявності рішення ЄСПЛ у відповідній справі.

Висновки і пропозиції. Видається, що виходом із ситуації, що склалася може слугувати посилання на Рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ) від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 (у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу), КСУ вказав на принцип дружнього ставлення до міжнародного права (п. 2.3 рішення). У рішенні КСУ вказано, що практика тлумачення Конвенції враховується при тлумаченні Конституції України. Наприклад, з метою тлумачення ст. 29 Конституції України (право на свободу та особисту недоторканність) КСУ вказав, що вона кореспондується з ст. 5 Конвенції, яка закріплює таке ж право. У зв'язку з цим для тлумачення ст. 29 Конституції України, КСУ враховував практику ЄСПЛ щодо тлумачення ст. 5 Конвенції. За аналогією, стаття 28 Конституції, яка передбачає заборону катування, має тлумачитись у світлі статті 3 Конвенції та відповідної практики ЄСПЛ. Таким чином, Конституція України, так само як і Конвенція, вимагає створення реалістичної перспективи звільнення для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. При цьому посилання судів на відсутність в національному законодавстві механізму щодо дострокового звільнення чи заміни більш м'яким покаранням довічного позбавлення волі можна вважати порушенням ст. 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів (чинна для України від 13.06.1986р.), яка передбачає, що Україна не може використовувати внутрішнє (національне) право для обґрунтування неможливості виконання міжнародного договору. Крім того, не можна залишати поза увагою й те, що відповідно до Закону України від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», Конвенція та практика ЄСПЛ щодо її тлумачення визнаються частиною національного законодавства і є обов'язковими до виконання.

Список літератури:

1. Тетяна Курманова. Без права на надію: чи є шанс для українських «довічників». Бюро судової інформації. URL:https://court.investigator.org.ua/uk/2019/04/bez-prava-na-nadiyu-chy-ye-shans-dlya-ukrayinskyh-dovichnykiv/ (дата звернення: 16.01.2020).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо адаптації порядку застосування окремих інститутів кримінального права до європейських стандартів : Проект Закону України № 6344 від 11.04.2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61586 (дата звернення: 16.01.2020).
3. Про пенітенціарну систему : Проект Закону України № 7337 від 24.11.2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965 (дата звернення: 16.01.2020).
4. Хилюк С.В. «Злочин і кара» у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Часопис Академії адвокатури України.* 2015. Том 8. № 4(29). С. 108–125.
5. Готін О. Чи не суперечить довічне ув'язнення положенням Конституції та правам людини ? УДЗ: гра за чіткими правилами. *Закон і бізнес.* 2019. Вип. 11. № 1413. URL: https://zib.com.ua/ua/136929chi_ne_superechit_dovichne_uvyaznennya_polozhennyam_konstitu.html (дата звернення: 16.01.2020).
6. Човган В. Як зупинити нову смертну кару або мораторій на довічне позбавлення волі. URL: https://dt.ua/internal/yak-zupiniti-novu-smertnu-karu-abo-moratoriy-na-dovichne-pozbavlennya-voli-256272_.html (дата звернення: 16.01.2020).
7. Magyar Helsinki Bizottság v. Hungary, §§ 54-59. European Court on Human Rights. Press Unit. Strasbourg, June 2017. Factsheet on "life imprisonment". URL: www.echr.coe.int/Documents/FS_Life_sentences_ENG.pdf (accessed: 8 November 2018).
8. T.P. and A.T. v. Hungary, §§ 45-50. European Court on Human Rights. Press Unit. Strasbourg, June 2017. Factsheet on "life imprisonment", p. 7.
9. «Петухов проти України» (№ 2) : Рішення Європейського суду з прав людини від 12 березня 2019 року. (заява № 41216/13). URL: http://khpg.org/index.php?id=1553066514 (дата звернення: 16.01.2020).
10. Ухвала Роменського міськрайонного суду Сумської області від 24 травня 2019 року Справа № 585/492/19. Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/82053036 (дата звернення: 16.01.2020).

References:

1. Tetiana Kurmanova (2019). *Bez prava na nadiiu. Chy ye shans dlia ukrainskykh «dovichnykiv»* [Without the right to hope: is there a chance for Ukrainian "life-long"]. URL: https://court.investigator.org.ua/uk/2019/04/bez-prava-na-nadiyu-chy-ye-shans-dlya-ukrayinskyh-dovichnykiv/ (accessed: 16 January 2020).
2. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo adaptatsii poriadku zastosuvannia okremykh instytutiv kryminalnoho prava do yevropeiskykh standartiv [On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine on Adaptation of the Procedure of Application of Certain Institutions of Criminal Law to European Standards. Draft law dated 11.04.2017 vol. 6344]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61586 (accessed: 16 January 2020).
3. Pro Penitentsiarnu Systemu [About the penitentiary system. Draft law dated 24.11.2017 vol. 7337]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965 (accessed: 16 January 2020).
4. Khyliuk, S.V. (2015). «Zlochyn i kara» u Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Crime and punishment in the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms]. *Chasopys Akademii Advokatury Ukrainy,* vol. 8. No 4(29), pp. 108–125.
5. Hotin, O. (2019). Chy ne superechyt dovichne uviaznennia polozhenniam Konstytutsii ta pravam liudyny zakon i biznes. UDZ: hra za chitkymy pravylamy [Does it not contradict lifelong imprisonment with the Constitution and human rights? UDZ: a game with clear rules] (electronic journal). Vol. 11, No 1413. Available at: https://zib.com.ua/ua/136929chi_ne_superechit_dovichne_uvyaznennya_polozhennyam_konstitu.html (accessed: 11 January 2020).
6. Chovhan, V. (2017). Yak Zupynyty Novu Smertnu Karu Abo Moratorii Na Dovichne Pozbavlennia Voli.[How to stop a new death sentence or a moratorium on life imprisonment]. URL: https://dt.ua/internal/yak-zupiniti-novu-smertnu-karu-abo-moratoriy-na-dovichne-pozbavlennya-voli-256272_.html (accessed: 11 January 2020).
7. Magyar Helsinki Bizottság v. Hungary, §§ 54-59. European Court on Human Rights. Press Unit. Strasbourg, June 2017. Factsheet on "life imprisonment". URL: www.echr.coe.int/Documents/FS_Life_sentences_ENG.pdf (accessed: 8 November 2018).
8. T.P. and A.T. v. Hungary, §§ 45-50. European Court on Human Rights. Press Unit. Strasbourg, June 2017. Factsheet on "life imprisonment", p. 7.
9. «Petukhov Proty Ukrainy» (2). [Petukhov v. Ukraine (No 2), no 41216/13, 12 March 2019] / Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. URL: http://khpg.org/index.php?id=1553066514 (accessed: 16 January 2020).
10. Resolution of the Romensky local district Court of Sumy region № 585/492/19from 24.05.2019 / Yedynyi Derzhavnyi Reiestr Sudovykh Rishen Ukrainy. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/82053036 (accessed: 11 January 2020).

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-46
УДК 347.19:347.72

Квітко В.В., Чумаченко І.М.
Запорізький національний університет

ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Анотація. У статті розглянуто проблему загального низького розвитку підприємництва за часів незалежності України. Визначено які історичні факти та події вплинули й до сих пір сприяють явному буксуванню у питаннях якісного розвитку сектору підприємництва. Встановлено, що період перебування України у складі Радянського Союзу, являється однією із найбільш глобальних проблем у питаннях розвитку підприємництва. Проаналізовано нинішній стан справ у сфері підприємництва, спираючись на детальні та усесторонні дослідження українських вчених та діячів правової галузі. З'ясовано, які головні кроки необхідно зробити в першу чергу, щоб не тільки подолати укорінені проблеми, сформовані багато років назад, але й вийти на якісно новий рівень розвитку підприємництва. Запропоновані конкретні варіанти дій, здійснивши які можна нарешті подолати багаторічні перепони й дати змогу підприємництву існувати й розвиватися за світовими стандартами.

Ключові слова: підприємництво, бізнес, цивільне право, створення бізнесу, економіка, законодавство, розвиток малого бізнесу.

Kvitko Vladyslav, Chumachenko Igor
Zaporizhzhya National University

ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE INDEPENDENCE TIMES

Summary. The article deals with the problem of the general low development of entrepreneurship in the times of independence of Ukraine. The historical facts and events that have influenced and still contribute to the obvious skidding in the qualitative development of the business sector are identified. It is established that the period of stay of Ukraine in the Soviet Union is one of the most global problems, which still does not allow us to at least approach the global trends in business development. And this fact is also one of the reasons why we have significant gaps in innovation, technology and the economy in general. However, it has been found out that as a state, we have developed and implemented a number of fairly important and high-quality legislative acts and by-laws that are aimed at a modern approach to regulating business. Analyzed the current state of affairs in the field of entrepreneurship, based on detailed and comprehensive research of Ukrainian scholars and legal professionals. The issue of entrepreneurship development as a whole in the period of already independent Ukraine has been raised by scientists more than once, but these studies are fragmentary and express only separate opinions on particular issues. Moreover, the problem of business development, which is very often presented in scientific research as a problem solely of law, has another component, no less important – namely, the problem of political will and the desire to make real and fundamental change. It was found out what main steps need to be taken in the first place, in order not only to overcome the deep-rooted problems that have developed many years ago, but also to reach a qualitatively new level of development of entrepreneurship. Specific options for action have been proposed, by accomplishing which one can finally overcome many years of obstacles and enable entrepreneurship to exist and develop in accordance with world standards. To create a foundation that will finally allow the formation of businesses in the future, which will primarily focus on creating their own products, thereby increasing and developing the state economy.

Keywords: entrepreneurship, business, civil law, business creation, economics, legislation, small business development.

Постановка проблеми. За роки незалежності України, наш шлях був нелегким, і зараз ми переживає складний та тяжкий період історії, на теренах нашої країни гинуть наші співвітчизники, захищаючи суверенітет України від цинічної військової агресії російської держави. На сьогоднішній день ми боремося за те, щоб бути вільними не тільки духовно, але й економічно. І це надзвичайно важливо. Адже саме економічна незалежність може гарантувати нам сталий та прогресивний розвиток. І вже не секретом є те, що підприємництво являється однією із рушійних сил створення саме такої економіки.

Взяти хоча б той факт, що в період, коли наша країна досить довго перебувала під цілковитим поневоленням Радянським Союзом, ні одного слова не можна було знайти у законодавстві тих часів про підприємницьку діяльність. «Основний закон» на той час України, яким виступала Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки від 1978 року, не мав ніякого натяку на те, що громадяни можуть здійснювати підприємницьку діяльність.

Для порівняння, можна взяти до уваги той факт, що саме в ці роки – кінець 80-тих, початок 90-х років у всьому цивілізованому світі – у країнах Європи, Сполучених Штатах Америки тощо, зростали темпи розвитку підприємництва, з'являлися компанії, які пропагували інноваційні технології у сфері комп'ютеризації, медицині, автобудуванні тощо. Ці компанії, які зараз являються неймовірними корпораціями, відіграють провідні ролі у розвитку економіки країн, резидентами яких вони є, і відповідно роблять чималий вклад у наповнення бюджету держав.

Безперечно, той період, коли ми були перебували у складі радянського союзу, являється однією із найбільш глобальних проблем, яка й до сих під не дає нам змоги хоча б наблизитися до світових тенденцій у питаннях розвитку підпри-

© Квітко В.В., Чумаченко І.М., 2020

ємництва. І саме цей факт також є однією із причин, чому ми маємо вагомі відставання у питаннях інновацій, технологій та економіці загалом. І питання не в тому, що у нас немає кому цим займатися, адже саме українці посідають провідні ролі на світовій арені у найрізноманітніших інноваційних галузях, проблема полягає саме у тому, що на державному рівні не сформовано належних умов, які б сприяли втіленню ідей у життя, шляхом створення нових суб'єктів підприємництва саме на території й у юрисдикції України.

Помилково буде не зазначити той факт, що все ж за роки незалежності, ми, як держава, розробили і втілили у життя цілий ряд досить таки важливих та якісних законодавчих актів та підзаконних нормативно правових актів, які направлені на сучасний підхід до регулювання питань підприємницької діяльності. Наш Основний Закон – Конституція України – гарантує кожному право займатися підприємницькою діяльністю. Іншими словами – з точки зору декларування та законодавчого закріплення – стан речей можливо й бажає кращого, але все ж суттєві кроки робляться. Проте, виникає цілком логічне запитання – чому ж в такому разі, українська економіка перебуває на низькому рівні, більшість тих, хто має бажання займатися підприємництвом – реєструють компанії в іноземних юрисдикціях, а українські представники підприємництва наголошують на тому, що якісно працювати та розвиватися практично неможливо?

Тому, саме питання того, чому ідеї та бажання українського підприємництва залишаються нереалізованими, а країна має низький рівень організації й розвитку підприємництва – залишається відкритим.

Аналіз дослідження і публікацій. Питання розвитку підприємництва у період становлення незалежності України цікавило й до сих пір цікавить чималу кількість українських науковців. Тому це питання не раз підіймалося й обговорювалося на різноманітних всеукраїнських та міжнародних конференціях, досліджувалося й аналізувалося у наукових статтях та публікаціях. Дехто з науковців приділив особливу увагу питанням розвитку підприємництва через призму історії незалежності України, звертаючи увагу на ті кроки, які необхідно робити в першу чергу для зрушення ситуації. До них можна віднести: Причепу І.В., Кошубу О.М., Квасницю О.В., Ковальова А.І., Проданова Л.В., Кобеля З.І., Антохова І.М. та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, що питання розвитку підприємництва загалом у період уже незалежної України підіймалося науковцями не раз, все ж ці дослідження являються фрагментарними, й виражають лише окремі думки, щодо окремо взятих проблемних питань. Більше того, проблема розвитку підприємництва, яка дуже часто подається у наукових дослідженнях як проблема виключно законодавства, має й іншу складову, не менш важливу. Це проблема політичної волі та бажання здійснити реальні та фундаментальні зміни. Адже часто можна чути, й навіть більше – читати у наукових публікаціях, що саме радянський союз й подальші негативні й трагічні події не дають змоги розвивати підприємництва й до тепер. Проте, в цьому разі потрібно поглянути на країни Балтії, які так само були частиною радянського союзу, але змогли вийти на значно якісніший рівень розвитку у питаннях підприємництва. Тому невирішені важливі моменти на нюанси загальної проблеми існують, і саме їх наукове обґрунтування, визначення причин та можливих напрямів подолання, зможуть позитивно вплинути на реальний стан речей у майбутньому.

Мета статті. Усестороннє й якісне дослідження окремо взятих, але важливих питань існування й розвитку підприємництва в часи незалежності України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підприємництва в Україні має низку вагомих проблем та точок гальмування у питання розвитку, але цілком очевидно, що ці проблеми є похідними від багатьох чинників та факторів. Близько тридцяти років незалежності – це за світовими мірками – реально не так багато часу, щоб робити певні висновки, більше того, якщо брати до уваги – у складі чого ми перебували до моменту здобуття незалежності. Окремо необхідно брати до уваги й трагічні сторінки вже сучасної історії України й сьогодення. Проте, для побудови й визначення фундаментальних цілей держави у питаннях розвитку підприємництва – цього терміну було цілком достатньо, й навіть не дивлячись на ті фактори, які були названі вище. Але цього зроблено не було.

Є цілковите переконання, що сфері підприємництва не вистачає певних реальних цілей, на рівні держави. На сьогоднішній день задекларовано багато речей та кроків, але все зупиняється на рівні проектів або просто прийнятті законодавчих актів, без реального просування на практиці. Звісно, ми як суверенна й цілком здатна країна, маємо свої бачення того, як потрібно розвиватися, з огляду на специфічні умови існування, але разом з тим, не потрібно обходити осторонь того досвіду, який уже наявний у країн, які так само мають свій шлях до становлення, й які вже здійснили реальні кроки, які привели до дійсно якісних змін у сфері підприємництва, а й відповідно й у сфері економіці та добробуту держави загалом.

Як приклад, можна взяти до уваги Естонію, яка за досить таки короткий період, перетворилася на країну можливостей, на країну, де прагнуть «зупинитися» ті, хто має бажання створити бізнес. І подібне бажання пояснюється дуже просто – чіткі, справедливі й рівні правила створення, існування та розвитку підприємництва. Але найбільш важливою характеристикою цих правил є – простота й сучасність. Ерккі Баховскі звертає увагу на ті реальні, практичні кроки, які були здійснені у Естонії – масова приватизація, що стало причиною збільшення сектору приватної власності й підприємництва відповідно; продаж державних підприємств – іноземним інвесторам, які вклали реальні кошти в економіку країни; усестороннє сприяння іноземним інвестиціям, які не тільки вкладали власні кошти, але у прямому сенсі навчали місцевий бізнес, практично допомагали розвиватися йому, створюючи реальну конкуренцію тощо [1, с. 36].

І.В. Причепа у своїх наукових працях наголошує на тому, що на сьогоднішній день інтенсивно розвивається економіка інноваційного типу, яку намагаються реалізовувати всі цивілізовані країни. Такий тип економіки передбачає швидке реагування на світові тенденції, виклики тощо. І саме це може сприяти тому, що будь-які відставання у сфері економіки та розвитку тієї чи іншої країни, дійсно мають шанс якісно скоротитися або й навіть зрівнятися з лідерами – саме завдяки оперативності та бажанні змінювати правила існування, в тому числі й для підприємництва. Науковець переконаний, що держава повинна брати до уваги всі ті сучасні тенденції, які наявні сьогодні у секторі підприємництва надсвітовій арені. А такими тенденціями є відкритість та справедливість, простота створення та існування підприємництва. Це в свою чергу – породжує корисну та здорову конкуренцію, яка в свою чергу сприяє розвитку та зростанню вітчизняної економіки [6, с. 73].

Окремо, І.В. Причепа звертає увагу на те, в якому напрямку потрібно рухатися, які сфери підприємництва реформувати, щоб результати були дійсно відчутними й сприяли розвитку держави загалом. Так, автор наводить цікаву статистичну інформацію, згідно якої – частка малих та середніх підприємств у країнах Європейського Союзу – сягає близько 99%. І, відповідно, саме ці представники підприємництва й «роблять погоду» у сфері економіки. Адже вони дають десяткам мільйонів людей робочі місця, а головне – являються основоположними суб'єктами наповнення бюджету. В Україні – питання малого та середнього бізнесу – декларується, але знову ж таки – без яскраво виражених реальних кроків, які б сприяли якісному збільшенню кількості суб'єктів підприємництва. Науковець не тільки наводить проблему, але й наголошує на тих моментах, які є основою виникнення цих проблем [6, с. 78].

Так, у цивілізованих країнах, тих же країнах-членах Європейського Союзу, більшість малих та середніх підприємств – займаються виробництвом. Тобто вони – в першу чергу – намагаються створювати. Відповідно – створену продукцію направляють на експорт. В Україні – ситуація кардинально відмінна. Переважна більшість бізнесу – особливо малого та середнього – це продаж та перепродаж товарів, без якісного розвитку.

О.М. Кошуба переконаний, що законодавство не повинно бути тим явищем, яке уособлює у собі певну перепону на шляху створення та розвитку підприємництва. Воно повинно бути максимально осучасненим, простим, але при цьому – ефективним й справедливим. І ця ефективність та справедливість повинні забезпечуватися політичною волею та бажанням влади дійти відкрито [5, с. 104].

О.В. Квасниця звертає увагу, що в Україні за всі роки незалежності практично жодним чином якісно не підтримувалося місцеве мале підприємництво – місцеве виробництво товарів та послуг. На його думку – держава має створити такі умови, щоб кількість місцевих виробництв – зростало й тим самим утворювалися реальні прецеденти успішного розвитку підприємництва [2, с. 164].

Важливу тему підіймає у своєму дослідженні А.І. Ковальов, адже вбачає у складності й неоднозначності законодавства лише першочергову проблему, яка переростає у більш складні проблемні явища. Більше того, держава після прийняття певного законодавчого акту, який направлений на поліпшення умов, приміром, створення підприємництва, скидає із себе інші, похідні від цього обов'язки [4, с. 112]. А це й роз'яснення, й допомога у реалізації правових норм тощо. Це дійсно важливий момент, адже не маючи сформованого й набутого за роки досвіду підприємницької діяльності, досить таки складно відразу швидко, а головне вміло зорієнтуватися у законодавчих приписах та нормах, якими б простими вони не були.

Наукові праці Л.В. Проданова, З.І. Кобеля, І.М. Антохова направлені на висвітлення нагальних проблем, які сформувалися за часи незалежності України у сфері підприємництва. Науковці пропонують брати до уваги стан ділового клімату у кожному окремому регіоні країни, й особливу увагу приділяти регіональним програмам підтримки та розвитку підприємництва [3, с. 53–54; 7, с. 568].

Є переконання, що вище наведена ситуація виникла не лише по тій причині, що в Україні до сих пір не сформовано певного класу підприємництва, як це було здійснено, приміром, ще багато десятиліть тому у Сполучених Штатах Америки, де було створено в першу чергу бренди та напрямки власного розвитку та виробництва. Й ці суб'єкти підприємництва й зараз існують, й являються прикладами для інших. В Україні ж – після розпаду радянського союзу – від самого початку підприємництва почало формуватися не так, як слід. Це різноманітні незаконні схеми, концентрація виключно на заробітку без бажання й тяги до створення тощо. Як наслідок, на сьогоднішній день – у підприємництві вбачають лише легкий спосіб заробити, і не звертають увагу на те, що можна першу чергу, створити бренд і товари, які будуть ціниться в усьому світі й не один десяток років.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, можна сказати, що стан підприємництва в Україні незалежності беззаперечно покращується і за рахунок нових та прогресивних законодавчих ініціатив, і за рахунок власного бажання людей створювати й розвивати свою справу, але разом з тим, для того, щоб вже через десять років можна було сказати не тільки про декларативні успіхи, а й про реальні у сфері створення й розвитку підприємництва в Україні, потрібно робити реальні кроки, підкріплені політичною волею та бажанням змін. Зокрема, необхідно:

1. Сприяти спрощенню та осучасненню законодавчої бази щодо основних питань існування підприємництва.

2. На державному рівні запроваджувати різноманітні програми реальної підтримки малого та середнього бізнесу.

3. Створити фундамент, який дозволить нарешті сформувати в майбутньому суб'єктів підприємництва, які в першу чергу будуть направлені на створення власної продукції, тим самим збільшуючи об'єму експорту та розвиваючи державну економіку.

Список літератури:

1. Баховскі Ерккі. Естонія: швидке прощання з колективною власністю. *Український тиждень*. 2012. № 24(241). URL: http://tyzhden.ua/Columns/50/52945 (дата звернення: 22.02.2019).
2. Квасниця О.В. Моніторинг та оцінка результативності регіональних програм розвитку малого підприємництва в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». 2013. № 24. С. 163–168.
3. Кобеля З.І. Антохова І.М. Стимулювання розвитку підприємництва в регіоні. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 6. С. 48–60.
4. Ковальов А.І. Економічний розвиток регіону на основі активізації підприємницької діяльності : монографія. Одеса : Атлант. 2014. 178 с.
5. Кошуба О.М. Підприємництво в Україні: проблеми і перспективи розвитку. *Економіка та держава*. 2015. № 6. С. 103–106.
6. Причепа І.В. Перспективи розвитку підприємництва в Україні за умов глобалізації та євроінтеграції. Вінницький національний технічний університет. 2017. URL: http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17096/2270.pdf?sequence=3&isAllowed=y
7. Проданова Л.В. Потенціал розвитку підприємництва та бізнесу в регіонах України. *Економіка і суспільство*. № 7. 2016. С. 567–572.

References:

1. Bahovski Erkki (2012). Estoniya: shvidke proschannya z kolektivnoyu vlasnIstyu. *Ukrayinskiy tizhden,* no. 24(241). URL: http://tyzhden.ua/Columns/50/52945
2. Kvasnitsya, O.V. (2013). Monitoring ta otsinka rezultativnosti regionalnih program rozvitku malogo pidpriemnitstva v Ukrayini. *Naukovi zapiski Natsionalnogo universitetu «Ostrozka akademiya».* Ostrog: Vidavnitstvo Natsionalnogo universitetu «Ostrozka akademiya», no. 24, pp. 163–168.
3. Kobelya, Z.I., & Antohova, I.M. (2016). Stimulyuvannya rozvitku pidpriemnitstva v regioni. *Ekonomika. Finansi. Menedzhment: aktualni pitannya nauki i praktiki,* no. 6, pp. 48–60.
4. Kovalov, A.I. (2014). *Ekonomichniy rozvitok regionu na osnovi aktivizatsiyi pidpriemnitskoyi diyanosti: monografiya*. Odesa: Atlant, p. 178.
5. Koshuba, O.M. (2015). Pidpriemnitstvo v Ukrayini: problemi i perspektivi rozvitku. *Ekonomika ta derzhava*, no. 6, pp. 103–106.
6. Prichepa, I.V. (2017). *Perspektivi rozvitku pidpriemnitstva v Ukrayini za umov globalizatsiyi ta evrointegratsiyi.* Vynnitskiy natsyonalniy tehnychniy unyversitet. URL: http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/17096/2270.pdf?sequence=3&isAllowed=y
7. Prodanova, L.V. (2016). Potentsial rozvitku pidpriemnitstva ta biznesu v regionah Ukrayini. *Ekonomika i suspilstvo*, no. 7, pp. 567–572.

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-47
УДК 343.2/.7(477)

Крайник Г.С., Ципищук К.В.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ЩОДО НЕДОЦІЛЬНОСТІ ПОЯВИ «КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ» В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Анотація. Однією з найбільших колізій у кримінальному законодавстві України є поняття «кримінальні правопорушення», яке за Кримінальним процесуальним кодексом України об'єднує злочини та кримінальні проступки, відсутні в Кримінальному кодексі України. У статті досліджено окремі питання щодо доцільності впровадження кримінального проступку в українське законодавство, порівняно Кримінальні кодекси Франції, Німеччини, США та України та виділено основні проблеми запровадження кримінального проступку. Також стаття присвячена аналізу наукових досліджень у процесі запровадження інституту кримінального проступку в чинне законодавство та необхідності наступних наукових та законодавчих ініціатив у цьому напрямку. Переконані, що у випадку України доцільним є внесення окремих змін до розділу XIII Загальної частини Кримінального кодексу України «Судимість», тобто гуманізація кримінальної відповідальності та спрощення процедури притягнення до кримінальної відповідальності цілком можливі без введення кримінальних проступків.

Ключові слова: злочин, кримінальний проступок, адміністративне правопорушення, класифікація злочинів, Концепція реформування кримінальної юстиції.

Krainyk Hryhorii, Tsypyshchuk Kateryna
Yaroslav Mudryi National Law University

ABOUT THE INEXPEDIENCY OF APPEARANCE OF THE «CRIMINAL OFFENSE» IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE

Summary. One of the biggest conflicts in the criminal legislation of Ukraine is the concept of «criminal offenses», which according to the Criminal Procedure Code of Ukraine combines crimes and criminal offenses. Nowadays criminal offenses are not present in the Criminal Code of Ukraine, there are 4 categories of crimes there (art. 12). The article explores specific issues regarding the expediency of introducing criminal offenses into Ukrainian law, comparing the Criminal Codes of France, Germany, the USA and Ukraine, and identifies the main problems of introducing criminal offenses. Also, the article is devoted to the analysis of scientific researches in the process of introduction of the Institute of criminal offenses into the current legislation and the necessity of further scientific and legislative initiatives in this direction. For more than a decade, the practice of criminal offenses has been used in international practice, the essence of which is to reduce the number of acts classified as crimes Ukraine is characterized by the use of only the category «crime». In its judgments, the European Court of Human Rights stated that, despite the nature of the act, any offense for which arrest was alleged was criminal. We are convinced that there is no need to introduce «criminal offense». The existence of a fixed term in the legislation does not yet give assurance that the changes will be noticeable immediately, so this issue requires further detailed scientific research, adoption of new ones and improvement of previously adopted normative legal acts. Arguments about the inappropriateness of introducing «criminal offense» are cited in the article and are supported by the work of other scholars and legislative initiatives. We are convinced that in the case of Ukraine, it is advisable to make separate amendments to section XIII of the General Part of the Criminal Code «Criminal record». It is about consolidating the provision of no conviction for minor crimes, as well as amendments to the CPC of Ukraine for the simplified investigation of minor crimes, ie humanization of criminal liability and simplification of the procedure for criminal prosecution are quite possible without the introduction of criminal offenses.

Keywords: crime, criminal offense, administrative offense, classification of crimes, Concept of criminal justice reform.

Постановка проблеми. Упродовж не одного десятиліття в міжнародній практиці застосовується інститут кримінального проступку, сутність якого полягає в зменшенні кількості діянь, які класифікуються як злочини, а головна мета – у спрощенні судової процедури. Так, якщо діяння невеликої тяжкості, не несе значної суспільної небезпеки, за його вчинення передбачається менш суворе покарання, ніж за злочин, то його розслідування повинно проводитися за спрощеною процедурою. В Україні це питання є одним із напрямів реформування кримінального законодавства, визначеного у Концепції реформування кримінальної юстиції [1], проте досі повною мірою не врегульовано, тому й надалі залишається вкрай актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням інституту кримінального проступку та необхідності введення його до чинного українського законодавства протягом багатьох років займаються чимало науковців, серед яких є як прихильники таких нововведень: О. Дудоров, М. Мельник, В. Навроцький, А. Савченко, В. Туляков, Г. Федотова, П. Фріс, М. Хавронюк, – так і противники: Л. Кривоченко, В. Тацій, В. Тютюгін, Ю. Гродецький, А. Байда та інші.

Незважаючи на множинність наукових праць щодо цієї проблеми, єдиного розуміння поняття «кримінального проступку», його відмежування від «адміністративного проступку» та «злочину» досі не досягнуто.

© Крайник Г.С., Ципищук К.В., 2020

Так, П. Фріс метою запровадження «кримінальних проступків» вбачає гуманізацію кримінального законодавства України [2, с. 186].

М. Хавронюк, вважає, що до злочинів відносять діяння двох категорій:

1. Які визнавалися злочинами в усі часи існування євразійської цивілізації та які посягають на найважливіші цінності.

2. Порушення, вчинення яких опосередковано посягає на найважливіші цінності, у зв'язку із чим вказані діяння і визнаються «de-jure» злочинами, але не є ними «de-facto» – quasi-злочини, тобто «немовби злочини», які необхідно трансформувати у КК у кримінальні проступки. До вказаної категорії діянь необхідно також включити небезпечні проступки, за які КУпАП передбачено такий вид стягнення, як арешт [3].

О. Дудоров переконаний, що запровадження інституту кримінального проступку необхідне для зближення українського законодавства із правовою базою Європейського Союзу, – та наголошує на необхідності прийняття детальної та чітко врегульованої Концепції запровадження інституту кримінального проступку в систему українського законодавства [4, с. 101].

З погляду Л. Кривоченко, юридична природа всіх тих діянь, які передбачені Кримінальним Кодексом, повинна бути єдиною: всі вони повинні знаходитися в межах загального поняття «злочину». З цього випливає, що виділення у кримінальному законодавстві категорії «кримінальний проступок», буде визначати правову природу діянь, що охоплюються цим поняттям, як злочинів, які мають певні характер і ступінь суспільної небезпечності. Змінена буде лише термінологія. Таке рішення не знаходить свого обґрунтування: незалежно від рухомості меж між злочином і проступком внаслідок зміни суспільних відносин, одне і те ж діяння одночасно не може бути і злочином, і проступком. Це серйозно суперечило б їх специфіці як самостійних видів правопорушень, специфіки їх правового регулювання [5, с. 73, 74].

Метою статті є визначення аргументів щодо недоцільності появи «кримінального проступку» в кримінальному законодавстві України, дослідження практики застосування цього інституту в деяких інших державах та робіт науковців з цього питання, виокремлення позицій вчених щодо відсутності необхідності таких нововведень у кримінальному праві України.

Виклад основного матеріалу. Загалом поняття «кримінального проступку» разом зі «злочином» можна вважати складовими елементами «кримінального правопорушення», яке належить до понятійного апарату міжнародного права й широко використовується в практиці Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). У своїх рішеннях ЄСПЛ зазначив, що, незважаючи на характер діяння, будь-яке правопорушення, за вчинення якого передбачається арешт або тривале позбавлення волі, є кримінальним.

Наприклад, у Федеративній Республіці Німеччина та у Франції [6], діяння поділяються на протиправно шкідливі та протиправно небезпечні, через що запроваджений поділ злочинних діянь на порушення, проступки та злочини. Так, ч. 2 ст. 12 Кримінального кодексу Федеративної Республіки Німеччина від 15 травня 1871 року містить поняття кримінального проступку – незаконні дії, які караються мінімальним позбавленням волі або штрафом [7].

У США існує така класифікація кримінально караних діянь: фелонія – тяжкі та середньої тяжкості злочини; зловживання – дрібні кримінальні правопорушення; місдімінор – злочини невеликої тяжкості, або власне кримінальні проступки [8].

У законодавстві України вже традиційним є поділ на злочини та адміністративні правопорушення. Проте існує також певна колізія в праві: чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) нормативно закріпив положення про кримінальні проступки, а Кримінальний кодекс України (далі – КК) – ні. Так, у п. 7 ч. 1 ст. 3 КПК вказано, що закон України про кримінальну відповідальність включає до себе «законодавчі акти України, які встановлюють кримінальну відповідальність (Кримінальний кодекс України та закон України про кримінальні проступки)». Крім цього, поняття «проступку» згадується у інших нормах КПК України: главі 25, статтях 299-302, Прикінцевих положеннях. У останніх, зокрема, і вказана необхідність прийняття Закону України про кримінальні проступки.

Цікавим є те, що поділ кримінально караних діянь на злочини й проступки був відомий законодавству Російської імперії, до складу якої входили й українські землі, ще в XIX столітті. Так, у 1845 році було прийнято Уложення про покарання кримінальні та виправні, згідно з яким, як свідчить і сама назва нормативного акту, покарання поділялися на кримінальні та виправні [9]. За проступки призначалося лише виправне покарання. Відповідно до прийнятого пізніше, у 1903 році, Кримінального уложення проступки каралися арештом або грошовим штрафом.

У 1960-ті роки спостерігалося численне зростання кількості доробок правників щодо доцільності виділення злочинів незначної тяжкості у категорію антигромадських проступків, та, незважаючи на це, ні КК УРСР, ні КК інших радянських республік, не пішли шляхом виділення кримінальних проступків як самостійного інституту кримінального права.

Як і будь-яка проблематика, вищеназвана має своїх не лише прихильників, а й критиків. Особливий вклад у дослідження теоретичних та практичних питань кваліфікації злочинів зробила Л. Кривоченко. У своїй монографії [5] та статті вона переконувала: «Якщо не заперечувати те, що кримінальні проступки за своєю природою є злочинними, то мова йтиме лише про перейменування злочинів, які не становлять значної суспільної небезпеки, в кримінальні проступки» [10].

Іншими аргументами противників введення «кримінальних проступків» у кримінальне законодавство України є такі:

1) їх уведення може негативно вплинути на стан корупції в Україні через прагнення суб'єктами права уникнути вироку за кримінальний проступок шляхом надання неправомірної вигоди;

2) це зумовить незручність у використанні: існуватиме три акти, які регулюватимуть проступки – Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України та Закон України про кримінальні проступ-

ки. Це може спричинити зростання чисельності колізій у праві та, як результат, неправомірності притягнення до відповідальності;

3) фактично, нове поняття не відповідає Конституції України, основному закону держави, оскільки не передбачене нею. Натомість поняття «злочин» вживається досить часто [11];

4) неготовність судів та правоохоронних органів до пропонованих змін, оскільки реалізація положень Закону вимагатиме значних організаційних зусиль, інтелектуальних та матеріальних затрат і неминуче призведе до зниження ефективності роботи правоохоронної системи на період, поки положення нового законодавства будуть остаточно засвоєні і апробовані на практиці;

5) як зазначається у Висновку Головного науково-експертного управління від 12 листопада 2019 року, сумнівною є позитивність та необхідність змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та низки інших законодавчих актів, оскільки нині в Україні відбувається реформація численних сфер життя суспільства, у найближчому майбутньому можуть ввести нові ініціативи, які зовсім суперечитимуть теперішній ідеї з інститутом кримінальних проступків;

6) відсутність ґрунтовної доктринальної основи: фактично питання розмежування категорій «злочин» та «кримінальний проступок» в Україні є малодосліджуваним. За Конституцією України єдине кримінальне правопорушення – злочин. Тому для запровадження інституту кримінального проступку потрібно внести відповідні зміни до Основного Закону, що є досить непросто.

Здавалось би, завдяки введенню кримінальних проступків планується значна оптимізація України як правової держави - відповідно до Концепції реформування кримінальної юстиції, розмежування злочинів і кримінальних проступків має забезпечити:

1) гуманізацію кримінального законодавства;

2) спрощену процедуру притягнення до юридичної відповідальності осіб, які вчинили кримінальні проступки;

3) оптимізацію діяльності органів кримінальної юстиції;

4) можливість оскарження судових рішень у цих справах в інстанційному порядку [12; 13].

Проте відбудеться лише часткова гуманізація кримінальної відповідальності, оскільки за кримінальні проступки не буде судимості. Разом із тим, кількість кримінальних проступків зросте за рахунок адміністративних правопорушень, що свідчить про посилення кримінальної відповідальності. Виходом із ситуації є внесення окремих змін до розділу XIII Загальної частини КК «Судимість», насамперед, йдеться про закріплення положення про відсутність судимості за злочини невеликої тяжкості, а також змін до КПК України щодо спрощеного розслідування злочинів невеликої тяжкості. Тобто гуманізація кримінальної відповідальності та спрощення процедури притягнення до кримінальної відповідальності є можливою без введення кримінальних проступків.

Водночас виникає питання: чи доцільні такі зміни, якщо до них ще не готові? Так, 18 грудня 2019 року Президент України Володимир Зеленський підписав Закон «Про внесення змін до розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» № 321-IX. Відповідно до Закону, введення кримінальних проступків відтерміновується до 1 липня 2020 року (раніше – до 1 січня 2020 року) через, зокрема, неготовність правоохоронних органів, яким підслідні кримінальні проступки, розслідувати цю категорію справ, а також у зв'язку з потребою додаткового фінансування через їх впровадження.

Висновки. Враховуючи все вищесказане, безсумнівно, неможливо говорити про перевагу поділу кримінальних правопорушень на злочини і проступки над єдиним визначенням кримінального протиправного діяння – злочином. Більш доцільним є внесення окремих змін до розділу XIII Загальної частини КК «Судимість», насамперед, йдеться про закріплення положення про відсутність судимості за злочини невеликої тяжкості, а також змін до КПК України щодо спрощеного розслідування злочинів невеликої тяжкості. Тобто гуманізація кримінальної відповідальності та спрощення процедури притягнення до кримінальної відповідальності цілком можлива без введення кримінальних проступків.

Існування в законодавстві певного терміну ще не дає впевненості в тому, що одразу будуть відчутними зміни, тому дане питання потребує подальших детальних наукових досліджень, прийняття нових та вдосконалення раніше прийнятих та чинних нормативно-правових актів.

Список літератури:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» (Указ Президента України), № 311/2008. (2008). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/311/2008 (дата звернення: 01.01.2020).
2. Фріс П.Л. Питання запровадження інституту карної провини. Основні напрямки розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матер. міжнарод. наук.-практ. конф., 11-12 жовтня 2012 р. Харків : Право, 2012. С. 186–191.
3. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
4. Дудоров О.О. Поняття злочину. Класифікація злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1(1). С. 84–101.
5. Кривоченко Л.М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 120 с.
6. Федотова Г.В. Правове регулювання інституту кримінального проступку у Франції, Німеччині та Великобританії. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4(97). С. 275–279.
7. Strafgesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 13. November 1998 (BGBl. I S. 3322). Retrieved from: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/

8. Вільна енциклопедія «Вікіпедія». Кримінальний проступок. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кримінальний_проступок (дата звернення: 01.01.2020).
9. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. URL: http://elib.shpl.ru/ru/nodes/17827-t-15-ch-1-ulozhenie-o-nakazaniyah-ugolovnyh-i-ispravitelnyhizdanie-1885-goda-so-vklyucheniem-statey-po-prodolzheniyam-1912-1913-i-1914-godov-ch-2-ugolovnoe-ulozhenie-1916#mode/inspect/page/9/zoom/4 (дата звернення: 01.01.2020).
10. Кривоченко Л.Н. К дискуссии об уголовном проступке. *Проблемы социалистической законности*. Республиканский межведомственный научный сборник. Харьков : Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1982, Вып. 9. С. 105–110.
11. Крайник Г.С. Щодо недоцільності введення інституту кримінальних проступків до Кримінального кодексу України. Правова доктрина – основа формування правової системи держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20-21 листоп. 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 735–737. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7243/1/Kraynik_735.pdf (дата звернення: 01.01.2020).
12. Концепція реформування кримінальної юстиції України (2008). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008 (дата звернення: 01.01.2020).
13. Закон України «Про внесення змін до розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 3 грудня 2019 р. № 321-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/321-IX (дата звернення: 05.01.2020).
14. Ципищук К.В. Поняття «кримінального проступку» в кримінальному праві України. Динаміка розвитку сучасної науки: матеріали міжнародної наукової конференції (Т. 5), 15 листопада, 2019 рік. Чернігів : МЦНД, с. 40–42.

References:

1. Pro rishennja Rady nacionalnoji bezpeky i oborony Ukrajiny vid 15 ljutoho 2008 roku «Pro xid reformuvannja systemy kryminalnoji justyciji ta pravooxoronnyx orhaniv» (Ukaz Prezydenta Ukrajiny), 311/2008. (2008). Available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/311/2008 (accessed 01.01.2020).
2. Fris, P.L. (2012). Pytannya zaprovadzhennya instytutu karnoyi provyny. Osnovni napryamky rozvytku kryminalnogo prava ta shlyaxy vdoskonalennya zakonodavstva Ukrayiny pro kryminalnu vidpovidalnist: mater. mizhnarod. nauk.-prakt. konf., 11-12 zhovtnya 2012 r. Kharkiv: Pravo, pp. 186–191.
3. Xavronjuk, M.I. (2006). Kryminalne zakonodavstvo Ukrajiny ta inshyx derzhav kontynentalnoji Jevropy: porivnjalnyj analiz, problemy harmonizaciji. Kyiv: Juryskonsult, 1048 p.
4. Dudorov, O.O. (2013). Ponyattya zlochynu. Klasyfikaciya zlochyniv. *Visnyk Asociaciyi kryminalnogo prava Ukrayiny*, no 1(1), pp. 84–101.
5. Kryvchenko L.M. (2010). Klasyfikacija zlochyniv za stupenem tjazhkosti u Kryminalnomu kodeksi Ukrajiny. Kyiv: Jurinkom Inter, 120 p.
6. Fedotova, H.V. (2015). Pravove rehuljuvannja instytutu kryminalnoho prostupku u Franciji, Nimechchyni ta Velykobrytaniji. *Naukovyj visnyk Nacionalnoji akademiji vnutrishnix sprav*, vol. 4, no. 97, pp. 275–279.
7. Strafgesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 13. November 1998 (BGBl. I S. 3322). Available at: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/ (accessed 01.01.2020).
8. Vilna encyklopedija «Vikipedija» (2019). Kryminalnyj prostupok. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кримінальний_проступок (accessed 01.01.2020).
9. Ulozhenye o nakazanyjax uholovnyx y yspravytelnyx. Available at: http://elib.shpl.ru/ru/nodes/17827-t-15-ch-1-ulozhenie-o-nakazaniyah-ugolovnyh-i-ispravitelnyhizdanie-1885-goda-so-vklyucheniem-statey-po-prodolzheniyam-1912-1913-i-1914-godov-ch-2-ugolovnoe-ulozhenie-1916#mode/inspect/page/9/zoom/4. (accessed 01.01.2020).
10. Kryvochenko, L.N. (1982). K dyskussyy ob uholovnom prostupke. *Problemi socyalystycheskoj zakonnosty*, vol. 9, pp. 105–110.
11. Krainyk, H.S. (2013). SHchodo nedocilnosti vvedennja instytutu kryminalnyx prostupkiv do Kryminalnoho kodeksu Ukrajiny. Pravova doktryna – osnova formuvannja pravovoji systemy derzhavy: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysvjach. 20-richchju NAPrN Ukrajiny ta obhovorennju pjatytom. monohr. «Pravova doktryna Ukrajiny», 20-21 lystopada, 2013 roku. Xarkiv. Available at: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstrea/123456789/7243/1/Kraynik_735.pdf (accessed 01.01.2020).
12. Koncepcija reformuvannja kryminalnoji justyciji Ukrajiny (2008). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008. (accessed 01.01.2020).
13. Zakon Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do rozdilu II «Prykincevi ta perexidni polozhennya» Zakonu Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do deyakyx zakonodavchyx aktiv Ukrayiny shhodo sproshhennya dosudovogo rozsliduvannya okremyx kategorij kryminalnyx pravoporushen» (2019). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/321-IX (accessed 05.01.2020).
14. Tsypyshchuk, K.V. (2019). Ponjattja «kryminalnoho prostupku» v kryminalnomu pravi Ukrajiny. Dynamika rozvytku suchasnoji nauky: materialy mizhnarodnoji naukovoji konferenciji (T. 5), 15 lystopada, 2019 rik. Chernihiv: MCND, pp. 40–42.

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-48
УДК 343.98

Молчанова В.П.
Одеський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України

СУДОВА ПОЧЕРКОЗНАВЧА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ФОРМА ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ

Анотація. Стаття присвячена судово-почеркознавчій експертизі як формі застосування спеціальних знань. У статті викладаються думки відомих криміналістів про поняття «спеціальні знання». Дотримується точка зору, в якій спеціальні знання визначаються як «знання в галузі науки, мистецтва або ремесла, придбані при отриманні спеціальної освіти або в процесі практичної роботи з конкретної спеціальності». Розглядається можливість проведення експертизи до порушення кримінальної справи і відсутність кримінально-правових гарантій як проблеми регулювання судової експертизи на стадії порушення кримінальної справи; питання, пов'язані з технічною експертизою документів, які виникають при виробництві почеркознавчих експертиз.

Ключові слова: судова почеркознавча експертиза, спеціальні знання, експертне дослідження, судовий експерт, ідентифікація, почерковий матеріал.

Molchanova Valentyna
Odesa Scientific-Research and Forensic Science Center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

JUDICIAL HANDWRITING EXAMINATION AS A FORM OF SPECIAL KNOWLEDGE

Summary. It is known, that the Criminal Procedure Code of Ukraine does not contain a rule that defines what is the “specialized knowledge” that a specialist should possess. Lack of the term "specialized knowledge" definition leads to ambiguous interpretation of this concept in both scientific and jurisprudence aspects. It is undoubtedly that a correct understanding of this concept is an important condition for its application in various procedural forms by participants in all types of national proceedings, especially criminal. Anyhow, "specialized knowledge" is an element that determines the procedural legal status of the relevant participants in criminal proceedings, on the basis of which their rights, duties, system of guarantees, conditions and order of their activity are formed. Almost every case of criminal investigation does not occur without the specialized knowledge application, i.e. the involvement of specialists or forensic experts. Forensic examination of handwriting is one of the most common types of forensic examination in any jurisdiction, so the article focuses on forensic examination of handwriting as a realm of specialized knowledge application. In the article the certain procedural requirements for expert conclusion in criminal proceedings are analyzed; the rights and obligations of judicial experts are listed according to the legislative documents differences; the main goals and objectives of forensic examination of handwriting are listed. The article also outlines the opinions of well-known criminologists about the concept of "specialized knowledge". The dominant point of view is that specialized knowledge is defined as "knowledge in the field of science, art or craft acquired in the process of obtaining special education or in the course of practical work in a particular specialty." It is considered the possibility of an expert examination before criminal proceedings and the absence of criminal legal guarantees as a problem of judicial examination regulation at the initiation stage of a criminal proceedings. It is considered the issues related to technical examination of documents that occur during the handwriting examination.

Keywords: forensic handwriting examination, expertise, controversial manuscript records, expert research, handwriting experts, identification, handwriting material.

Постановка проблеми. Для повного, всебічного та об'єктивного розслідування злочинів нерідко доводиться вдаватися до допомоги осіб, що володіють спеціальними знаннями в сфері науки, техніки, мистецтва і ремесла. Судова експертиза є основною формою використання спеціальних знань в кримінальному процесі. Відповідно до статті 1 Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об’єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1].

Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатом висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи [2].

У Законі України «Про судову експертизу» № 4038-XII від 25.02.1994 чітко визначені права і обов'язки експерта. Відповідно до статті 13 Закону України «Про судову експертизу», незалежно від виду судочинства судовий експерт має право:

1) подавати клопотання про надання додаткових матеріалів, якщо експертиза призначена судом або органом досудового розслідування або ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи;

2) вказувати у висновку експерта на виявлені в ході проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання;

3) з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих чи судових дій і заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи;

© Молчанова В.П., 2020

4) подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта;

5) одержувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим завданням;

6) проводити на договірних засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законом [1].

Відповідно до статті 12 Закону України «Про судову експертизу», незалежно від виду судочинства та підстави проведення експертизи судовий експерт зобов'язаний:

1) провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок;

2) на вимогу особи або органу, які залучили експерта, судді, суду дати роз'яснення щодо даного ним висновку;

3) заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у справі [1].

Інші права та обов'язки судового експерта передбачаються процесуальним законодавством.

Тобто, дане законодавство вказує на проведення повного дослідження представлених експерту об'єктів і матеріалів справи, дачу обґрунтованого і об'єктивного висновку щодо поставлених перед судовим експертом питань, як основний процесуальний обов'язок експерта.

Також законодавство тлумачить, що експерт дає висновок, ґрунтуючись на результатах проведених досліджень у відповідності зі своїми спеціальними знаннями.

Компетенцією експерта служить наявність у нього відповідного свідоцтва на право самостійного проведення судових експертиз, видане йому спеціальною експертно-кваліфікаційною комісією. Підтвердження отримання відповідного свідоцтва служить атестація судового експерта. Метою атестації судового експерта є оцінка професійного рівня фахівця, який залучається до проведення судових експертиз та оцінка рівня його спеціальних знань та відповідність займаній посаді. Залежно від спеціалізації, йому присвоюється кваліфікація судового експерта з правом проведення певного виду експертизи [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У чинному законодавстві відсутнє чітке поняття «спеціальних знань», що породжує численні запитання і складно розв'язні ситуації на практиці. У статті 242 Кримінального процесуального кодексу України йдеться про використання наукових, технічних або інших спеціальних знань, зумовлене потребою вирішення певних питань за допомогою експертизи [2]. У статті 99 Господарського процесуального кодексу України визначено, що для роз'яснення питань, що виникають при вирішенні господарського спору і потребують спеціальних знань, господарський суд призначає судову експертизу [3]. Статтею 102 Кодексу адміністративного судочинства України передбачено, що для з'ясування обставин, які мають значення для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, суд може призначити експертизу [4]. У статті 103 Цивільного процесуального кодексу йдеться про те, що для з'ясування обставин, які мають значення для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, суд призначає експертизу за заявою осіб, які беруть участь у справі [5]. Не розкриває змісту поняття «спеціальних знань» і постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах», в якій судам вказується лише на неприпустимість призначення експертизи у випадках, коли з'ясування певних обставин не потребує спеціальних знань. Оскільки, чинне законодавство України не вказує, які знання відносяться до спеціальних, це є приводом для дискусій та досліджень у наукових колах.

Мета статті. Дослідження визначень «спеціальних знань» та вивчення судової почеркознавчої експертизи як форми застосування спеціальних знань.

Виклад основного матеріалу. Питання про спеціальні знання було розкрито в багатьох роботах вітчизняних та закордонних науковців, таких, як В.Д. Арсеньєв, Р.С. Бєлкін, О.М. Зінін, А.І. Вінберг, А.В. Іщенко, В.М. Махов, О.Р. Россинська, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, Н.І. Клименко, О.Р. Шляхов, О.О. Ейсман, М.П. Яблуков тощо. Але слід зазначити, що законодавство так і не використало розробленні ними положення щодо сутності спеціальних знань. За дослідженням, одним із перших визначення поняття «спеціальні знання» у кримінальному провадженні сформулював О.О. Ейсман. На його думку, спеціальні знання це знання, що не є загальнодоступними, загальновідомими та не мають масового поширення, тобто це ті знання, якими володіє обмежене коло фахівців [6]. Тобто він, при наданні тлумачення, визначив та виокремив як провідну ознаку спеціальних знань те, що вони не є загальнодоступними та загальновідомими, а особи, які мають такі знання, повинні отримати спеціальну освіту, професійну підготовку, набути досвіду роботи у відповідній сфері. На теперішній час, під «спеціальними знаннями» В.Ю. Шепітько визначає систему наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню [7]. При цьому, В.М. Махов відносить до них, знання, що властиві різним видам професійної діяльності, за винятком тих, що є професійними для слідчого й судді та використовуються в ході розслідування й розгляду кримінальних справ у суді з метою сприяння встановленню істини в справі у випадках і порядку, визначених чинним кримінальним процесуальним законодавством [8]. На думку В.Г. Гончаренко, у кримінальному процесі спеціальні знання характеризуються як знання й навички, отримані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, використовувані визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для розв'язання за певною процедурою процесуальних завдань [9]. Під «спеціальними знаннями», Л.В. Лазарєва вважає, знання з різних галузей науки (права, техніки, мистецтва та ремесла), отримані в межах професійної осві-

ти, що містять знання теорії, навички та вміння. Тому, їх застосовують учасники цивільного, арбітражного, адміністративного та кримінального провадження з метою встановлення обставин, що підлягають доказуванню в конкретній справі, у порядку, передбаченому відповідним процесуальним законодавством [10]. В той же час, під «спеціальними знаннями» в кримінальному провадженні Р.Л. Степанюк визначає будь-які професійні знання, необхідні для розв'язання питань, що постають під час здійснення досудового розслідування та судового провадження. Слід зауважити, що М.В. Салтевський мав свій погляд та під спеціальними знаннями розумів постійно удосконалюванні набуті знання, вміння навички, які використовуються в будь-який галузі людської діяльності, отримані в процесі спеціальної освіти, досвіду і практичної діяльності (за винятком професійних знань осіб, що здійснюють розслідування), необхідні для швидкого і повного розкриття і розслідування кримінального правопорушення, а також розгляду справи в суді [11]. При цьому, він слушно відзначав, що знання, якими володіє спеціаліст, були отриманні ним в процесі професійного навчання і являють собою певну сукупність, що характеризує його як спеціаліста, зокрема, юриста, лікаря, інженера тощо. А тому, він вважав, що називати їх спеціальними для особи, яка ними володіє, не можна, оскільки їх використання входить в його професійні обов'язки. Тому, вони є спеціальними тільки для того, у кого інша професія. Таким чином, знання виступають спеціальними тільки відносно інших знань, відмінних за змістом [12].

Для визначення кола спеціальних знань, необхідних для виконання конкретного виду експертизи, необхідно виходити з предмета тієї чи іншої експертизи, а також поняття «судово-почеркознавчої експертизи». Відповідно до Методики судово-почеркознавчої експертизи, предметом судової почеркознавчої експертизи складають фактичні дані, пов'язані з вирішенням судово-почеркознавчих завдань шляхом застосування відповідних методик і можуть мати доказове значення у кримінальних, цивільних та інших справах [13]. Однак предмет будь-якої судової експертизи обумовлений питаннями слідчого або суду і специфікою об'єкта експертного дослідження.

Судово-почеркознавча експертиза – це наукове дослідження, яке має встановлену законом процесуальну форму, проводиться експертом на базі спеціальних знань у галузі судового почеркознавця відповідно норм процесуального законодавства, які визначають її призначення та проведення, з метою встановлення фактів (фактичних даних), що мають доказове значення у справах. Коло питань, які вирішує судовий експерт – почеркознавець можливо поділити на ідентифікаційні, класифікаційні та діагностичні і які вирішуються шляхом застосування відповідних методик шляхом цілеспрямованого та упорядкованого їх використання [13].

Судова експертиза може бути проведена як до, так і після порушення кримінальної справи. Специфіка виробництва експертизи до порушення кримінальної справи полягає в тому, що на той момент не завжди визначено процесуальний статус учасників процесу, крім особи, уповноваженої на порушення кримінальної справи, також в стадії порушення кримінальної справи особа, що проводить перевірку повідомлення про злочин, має справу з обмеженим колом осіб, інтереси яких потенційно можуть бути затронуті призначеною і проведеною по матеріалам справі судовою експертизою.

Об'єктами судової почеркознавчої експертизи є конкретна почеркова реалізація (рукопис: текст, короткий запис та підпис), яка безпосередньо виконана за допомогою писального приладу, а також виражена в ній система властивостей почерку [13]. Виходячи з об'єктів, представлених судовому експерту для дослідження, зразків для порівняльного дослідження (якщо експертиза носить ідентифікаційний характер), обставин справи, перерахованих слідчим в постанові про призначення експертизи або в ухвалі слідчого суді, переліку поставлених перед експертом питань і завдань, експерт визначає, яку методику він буде застосовувати при виконанні експертизи та надання висновку щодо поставлених питань.

Обумовлюється це, як правило, колом завдань, що підлягають експертному дослідженню. Так, стосовно до визначення статі або віку виконавця, особливостей його особистості, психофізіологічних властивостей, або встановлення зовнішніх чинників виконання рукописів (пози, незвичайності умов виконання, алкогольного або наркотичного сп'яніння, тощо), які об'єкти дослідження представлені (буквенні, цифрові, штрихові, багатооб'єктні, тексти малого об'єму, тільки підписи) експертом буде застосована відповідна методика, яку він обрав щодо певного дослідження і тільки по поставленим перед ним питань.

Нерідко при виконанні почеркознавчих досліджень виникають питання, пов'язані з технічною експертизою документів. Наприклад, експерту, перед тим, як приступити до ідентифікаційного дослідження підпису, необхідно обов'язково перевірити її на предмет наявності ознак попередньої технічної підготовки або її відтворення із застосуванням технічних засобів, а для цього потрібні спеціальні знання з області технічної експертизи документів. Для визначення способу виконання виконаних на просвіт або через копіювальний папір записів також необхідні знання з області технічної експертизи документів. І тільки тоді, коли експерт переконається у відсутності будь-яких ознак технічної підробки, він приступає безпосередньо до вивчення загальних і окремих ознак почерку.

Весь хід експертного дослідження виконується з дотриманням законів логічного мислення (він повинен бути певним, послідовним і доказовим) [14], крім опису в дослідницькій частині, повинен бути наочно проілюстрований в ілюстративній таблиці, яка додається до висновку експерта (у додатках). Майже у всіх випадках, судовий експерт, додає до висновку експерта ілюстративне зображення із окремими ознаками почерку. Коли є такі наочні зображення до висновку експерта, учасникам процесу при ознайомленні з висновком експерта легше сприймати зроблені експертом висновки, а також упевнитися в достовірності (тотожності) чи хибності зроблених висновків.

Висновки. Підводячи підсумок, відзначу, що при виконанні судових почеркознавчих експертиз експерт повинен володіти спеціальними знаннями в області почеркознавства. У нього повинен бути необхідний рівень спеціальних знань для вирішення питань, які цікавлять слідство або суд та дачі повного, достовірного, обґрунтованого висновку щодо поставлених питань. Такі знання повинні бути ним придбані в результаті професійної освіти, або підвищення його кваліфікації, закріплені в процесі практичної діяльності. Не зайвим буде і наявність не тільки кваліфікації судового експерта з правом проведення судової почеркознавчої та лінгвістичної експертизи за експертною спеціальністю 1.1 «Дослідження почерку і підписів», а й кваліфікацію судового експерта з правом проведення судової технічної експертизи документів за експертними спеціальностями 2.1 «Дослідження реквізитів документів» та 2.3 «Дослідження друкарських форм та інших засобів виготовлення документів».

Таким чином, експерт, що спеціалізується на виконанні почеркознавчих експертиз, може бути притягнутий і до виконання комплексної експертизи, тобто за двома експертними спеціальностями одночасно (почеркознавча експертиза та технічна експертиза документів), але судовий експерт повинен володіти знаннями з двох напрямків досліджень та мати на те підтверджуючі документи, а саме свідоцтва про отримання кваліфікації судового експерта видані Експертною кваліфікаційною комісією та внесені до державного Реєстру атестованих судових експертів Міністерства Юстиції України [1]. Такі знання допоможуть судовому експертові правильно, достовірно та послідовно досліджувати всі представлені матеріали, об'єктивно вирішити поставлені завдання, відповісти на питання, що цікавлять слідство чи суд та висновок судового експерта буде компетентним і мати велике доказове значення.

Список літератури:

1. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого1994 р. № 4038-XII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12 (дата звернення: 02.11.2019).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 02.11.2019).
3. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12 (дата звернення: 02.11.2019).
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 (дата звернення: 02.11.2019).
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV/ Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 02.11.2019).
6. Эйсман А.А. Заключение эксперта (структура и научное обоснование). Москва : Юридическая література, 1967. 152 с.
7. Шепітько В.Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза.* 2014. № 1. 33 с.
8. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений : монография. Москва : РУДН, 2000. 296 с.
9. Гончаренко В.Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2(9). 172 с.
10. Лазарева Л.В. Специальные знания и их применение в доказывании по уголовному делу : монография. Москва : Юрлитинформ, 2009. 224 с.
11. Салтевський М.В. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу. Харків, 2017. 286 с.
12. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному вигляді) : підручник. Київ : Кондор, 2008. 588 с.
13. Ковальов К.М., Меленевська З.С., Шпакович Н.Г. Методика судово-почеркознавчої експертизи (загальна частина). Київ : ДНДЕКЦ МВС України. 2008. 34 с.
14. Пясковський В.В. Криміналістика : підручник. Київ : «Центр учбової літератури». 2015. 544 с.

References:

1. The Law of Ukraine (February 25, 1994). Pro sudovu ekspertyzu № 4038-XII [On Judicial Examination No. 4038-XII]. Kyiv: Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/4038-12 (accessed 02.11.2019).
2. Code of Ukraine (April 13, 2012). Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy № 4651-VI [The Criminal Procedural Code of Ukraine № 4651-VI]. Kyiv: Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (accessed: 02.11.2019).
3. Code of Ukraine (November 6, 1991). Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy № 1798-XII [Commercial and Procedural Code of Ukraine № 1798-XII]. Kyiv: Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12 (accessed: 02.11.2019).
4. Code of Ukraine (July 6, 2005). Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy № 2747-IV [The Code of Administrative Proceedings of Ukraine № 2747-IV]. Kyiv: Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 (accessed: 02.11.2019).
5. Code of Ukraine (March 18, 2004). Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy № 1618-IV [The Civil Procedural Code of Ukraine № 1618-IV]. Kyiv: Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (accessed: 02.11.2019).
6. Eisman, A.A. (1967). Zaklyuchenie eksperta (struktura i nauchnoe obosnovanie) [Expert opinion (structure and scientific justification)]. Moskva: Yuridicheskaya literatura, 152 p. (in Russian)
7. Shepitko, V.Yu. (2014). Problemy vykorystannya spetsialnykh znan kriz pryzmu suchasnoho kryminalnoho sudochynstva v Ukraini [The problems of special knowledge in Ukraine are the prism of an ordinary criminal justice in Ukraine]. Sudova ekspertyza № 1. 33 p. (in Ukrainian)
8. Makhov, V.N. (2000). Ispolzovanie znanyi svedushchykh lits pry rassledovanyy prestuplenyi: monohrafyia [The use of knowledge of knowledgeable persons in the investigation of crimes: a monograph]. Moskva: RUDN, 296 p. (in Russian)

9. Honcharenko, V.H. (2007). Spetsialni znannia: henezys, predmet, rivni, formy vykorystannia v dokazuvanni [Special knowledge: genesis, subject matter, levels, forms of use in proof]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy*, no. 2(9), p. 172. (in Ukrainian)
10. Lazareva, L.V. (2009). Spetsyalnye znaniia i ykh primenenie v dokazyvanii po uholovnomu delu: monohrafiia [Special knowledge and their application in evidence in a criminal case: monograph]. Moskva: Yurlytynform, 224 p. (in Russian)
11. Saltevskyi, M.V. (2017). Suchasni tendentsii rozvytku kryminalistyky ta kryminalnoho protsesu [Current trends in criminalistics and criminal process]. Kharkiv, 286 p. (in Ukrainian)
12. Saltevskyi, M.V. (2008). Kryminalistyka (u suchasnomu vyhliadi): pidruchnyk. [Forensic science (in modern form): a textbook]. Kyiv: Kondor, 588 p. (in Ukrainian)
13. Kovalov, K.M., Melenevska, Z.S., & Shpakovych, N.H. (2008). Metodyka sudovo-pocherkoznavchoi ekspertyzy (zahalna chastyna) [Methodology of forensic examination (general part)]. Kyiv: DNDEKC MVS Ukrainy, 34 p. (in Ukrainian)
14. Piaskovskyi, V.V. (2015). Kryminalistyka: pidruchnyk [Forensics: a textbook]. Kyiv: «Tsentr uchbovoi literatury», 544 p. (in Ukrainian)

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-49
УДК 341

Тимчишин Т.М.
Львівський державний університет внутрішніх справ

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ БЕЗРОБІТНИХ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню соціального захисту безробітних осіб в міжнародному праві. Висвітлено чинники та тенденції безробіття. Охарактеризовано міжнародно-правові стандарти соціального захисту безробітних осіб на основі аналізу галузевих міжнародно-правових актів. Проаналізовано норми соціального забезпечення, у Конвенції МОП № 2 «Про безробіття», Конвенції МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення», Конвенції МОП № 122 «Про політику в галузі зайнятості», Конвенції МОП № 168 «Про сприяння зайнятості та захист від безробіття». Запропоновано результати проведеного порівняльного аналізу та оцінювання відповідності національних норм вимогам. Аналізуються ключові нормативні акти найавторитетніших міжнародних організацій, в яких розкриваються проблеми соціального захисту безробітних.

Ключові слова: соціальний захист, захист від безробіття, міжнародно-правові стандарти, допомога, страхування на випадок безробіття.

Tymchyshyn Taras
Lviv State University of Internal Affairs

SOCIAL PROTECTION OF THE UNEMPLOYED IN INTERNATIONAL LAW: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS

Summary. The article is devoted to the study of social protection of unemployed persons in international law. The factors and trends of unemployment are covered. International legal standards of social protection of unemployed persons are characterized on the basis of the analysis of sectoral international legal acts. Social security norms are analyzed in ILO Convention No. 2 «On Unemployment», ILO Convention No. 102 «On Minimum Social Security Standards», ILO Convention No. 122 «On Employment Policy», ILO Convention No. 168 «On Promoting Employment and Protection against Employment unemployment». The results of the comparative analysis and assessment of compliance with national standards are offered. The key normative acts of the most reputable international organizations are analyzed, which reveal the problems of social protection of the unemployed. Unemployment is a socio-economic phenomenon in which the number of job seekers is greater than the number of jobs. The employment of working-age population has a negative social and economic impact on the entire population of the region. The problem of unemployment needs immediate consideration by the authorities and a solution. Unemployed, according to the International Labor Organization, are those who do not currently have a job or other gainful employment, are actively seeking work and are ready to start work within the next two weeks. There are many reasons for unemployment. These include: structural changes in the economy of a country or region, decreasing or limiting demand for goods or services, continued development of technology, finding new jobs with better wages or more meaningful jobs, demographic changes in composition and size of the workforce, lack of mobility. Every country faces the problem of unemployment at different stages of its development. Its decision is inevitable and depends first of all on the main causes of unemployment, the number of unemployed population and the level of economic development of the country.

Keywords: social protection, unemployment protection, international legal standards, assistance, unemployment insurance.

Постановка проблеми. Підвищення соціальних стандартів для суспільства є необхідним і закономірним кроком. Для того, щоб соціальні стандарти перестали бути злиденним явищем і пустими політичними обіцянками та змогли задовольнити хоча б мінімальні базові потреби на належному рівні, вони мають бути зорієнтовані на європейське та світове законодавство.

На сьогоднішній день проблема впровадження міжнародно-правових стандартів набула для України надзвичайно важливого значення. Насамперед це викликано нормами Угоди з ЄС (ст. 262) та підготовкою проекту нового Трудового кодексу України, котрий має відповідати визнаним правам і принципам у сфері праці, та водночас має бути гнучким та жорстким відносно сторін. Зокрема конвенції рекомендації Міжнародної організації праці (МОП) тісно пов'язують захист від безробіття з таким інститутом, як загальнообов'язкове держане соціальне страхування. Окрім цього, ратифікація Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод в 2006 році означала визнання Україною як державою на своїй території юрисдикцію Європейського суду з прав людини. Запровадження європейських стандартів в сфері соціального захисту потребує ситуація, пов'язана з європейським вектором розвитку нашої держави.

Аналіз останніх публікацій. За роки незалежності України питанням аналізу норм міжнародного права що стосується соціального захисту безробітних займались такі науковці, як: О. Басай, Н. Болотіна, М. Грекова, С. Верланов, Т. Дяченко, Н. Карпачова, Є. Ковальов, В. Костюк, О. Кульбашна, С. Матвєєв, О. Москаленко, П. Рабіновіч, В. Іваненко, Ю. Сердюк, С. Синчук, І. Яковлюк, О. Ярошенко, В. Юровський та інші.

Однак, незважаючи на позитивні зміни в цій сфері, є правові та організаційні проблеми, які потребують вирішення. Тому є необхідність у до-

© Тимчишин Т.М., 2020

слідженні міжнародно-правових норм , що забезпечують захист безробітних осіб.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Пропонується теоретичний аналіз адміністративно-правових засобів, що реалізується Національною поліцією при здійсненні правоохоронної діяльності.

Мета статті охарактеризувати міжнародно-правові норми соціального захисту безробітних осіб, які містять основні міжнародно-правові документи.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови розвитку суспільства скеровують все більшу частину своєї уваги на проблему яка потребує нових і кардинальних шляхів її вирішення, – проблему зайнятості населення. Безробіття визнається глобальною світовою проблемою, що спричинює політичну, економічну, соціальну нестабільність і все потребує заходів попередження як на глобальному, так і на національному рівні.

Як зазначається у флагманській доповіді Міжнародної організації праці «Перспективи зайнятості та соціального захисту в світі в 2018 році», хоч загальносвітовий рівень безробіття стабілізується, однак у багатьох регіонах планети показники безробіття і дефіцит гідної праці залишаться незмінно високими [1].

Правові підстави соціального забезпечення громадян у галузевій літературі позначають терміном соціальні ризики. Такими є: об'єктивні обставини, внаслідок настання котрих особа потребує допомоги в рамках державних чи недержавних програм соціального забезпечення. Європейським кодексом соціального забезпечення визначено перелік найпоширеніших соціальних ризиків, впливу яких зазнає особа протягом усього життя. Одним із них є безробіття.

Міжнародно-правові стандарти соціального захисту зафіксовані в міжнародних документах, та добровільно взяті державами зобов'язання встановлення й функціонування національної системи соціально безробітних, що визначають перелік прав людини в цій сфері, окреслюють обсяг і зміст, а також встановлюють порядок реалізації, виконання яких можливе застосування заходів міжнародного впливу і контролю. Ці стандарти позитивно гармонізують національне законодавство однак, а їх основною метою є досягнення результату передбаченого міжнародно-правовими актами.

Міжнародно-правові акти, котрі вміщують стандарти соціальних та економічних прав, поділяються на всесвітні (універсальні) й регіональні, зокрема європейські. Остання група актів має особливе значення для України з огляду на європейський стратегічний курс держави. Водночас важливим є врахування у національному законодавстві стандартів, встановлених міжнародними установами, що мають світове значення, – ООН і МОП [2].

За визначенням Міжнародної організації праці (МОП) безробітними вважаються особи у віці 15–70 років (зареєстровані в державній службі зайнятості), які одночасно задовольняють такі три умови: активно шукали роботу або намагалися організувати власну справу впродовж останніх чотирьох тижнів, що передували опитуванню; не мали роботи (прибуткового заняття); готові приступити до роботи впродовж двох найближчих тижнів [3]. У країнах зазвичай ця категорія адаптується у національному законодавстві. Наприклад, за Законом України «Про зайнятість населення» (2012 р.) безробіття трактується як «соціально-економічне явище, за якого частина осіб не має змоги реалізувати своє право на працю та отримання заробітної плати (винагороди) як джерела існування» [4].

Відповідно до ст. 23 Загальної декларації прав людини: «Кожна людина має право на захист від безробіття». Для МОП питання, пов'язане із зайнятістю та безробіттям, було поставлене на порядок денний з самого початку заснування цієї організації.

Первинним міжнародним документом що закріпив базові стандарти соціальні захисту безробітних Конвенція МОП № 2 «Про безробіття» від 1919 р. (ратифікована 04.02.1994 р.) встановила систему страхування на випадок безробіття.

Відповідно до положень Конвенції МОП № 2 «Про безробіття» (1919 р.) визначено ряд пропозицій стосовно запобігання безробіттю та заходів проти його наслідків. Зокрема, виконання норм Конвенції МОП № 2 передбачає: звітування перед Міжнародним бюро праці не рідше, ніж кожні три місяці щодо статистики по безробіттю, а також заходів, котрі країна проводить або має намір провести для боротьби проти безробіття; необхідність встановлення системи безплатних державних бюро зайнятості під контролем центрального органу; гарантування захисту зайнятих громадян однієї з країн – членів МОП, які працюють на території іншого члена МОП, через систему страхування на випадок безробіття та одержання страхової допомоги в тому самому розмірі, що й зайняті громадяни країни проживання [5].

Конвенція МОП №102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» є універсальним документом який задає стандарти розмірів, видів і умов отримання соціального забезпечення. Україна ратифікувала дану конвенцію 2006 року. Четвертий розділ конвенції № 102 визначає насамперед поняття «безробіття» як охоплюваний ризик, що включає призупинення заробітку, як це визначається національним законодавством, спричинене неможливістю для захищеної особи, яка здатна і готова працювати, отримати роботу, що їй підходить.

Захищеними особами, згідно конвенції, повинні бути не менше 50% працівників, від загального числа працюючих. А їх розмір допомоги повинен надаватися у вигляді періодичних виплат, таким чином щоб бути не менше 45% попереднього заробітку. Але за умови наявного стажу що може бути необхідним для такої допомоги, з метою запобігання можливим зловживанням. Аналізуючи ці норми можна зробити висновок що вітчизняне законодавство гарантує працівникові вищий рівень захисту по безробіттю ніж Конвенція № 102.

Коли національним законодавством передбачається, що тривалість виплати допомоги залежить від тривалості періоду сплати внесків та/або від допомоги, отриманої раніше протягом встановленого періоду, положення підпункту а) пункту 1 вважаються виконаними, якщо середня тривалість виплати допомоги не є меншою ніж

13 тижнів у рамках 12-місячного періоду. Допомога по безробіттю може не виплачуватися за період очікування протягом перших 7 днів у кожному випадку призупинення заробітку, причому дні безробіття до і після тимчасового працевлаштування на строк, який не перевищує встановленого періоду, зараховуються як частина одного і того самого випадку призупинення заробітку [6].

У випадку сезонних працівників тривалість виплати допомоги та періоду очікування може бути адаптована до умов їхньої зайнятості. Ратифікація конвенції МОП № 102 дала можливість передусім встановити гарантії виконання державою зобов'язань збільшити гарантії виплат по безробіттю.

Необхідно зазначити, що ратифікація Конвенції не може погіршувати становище особи, а може лише підвищувати соціальні гарантії користь громадян України.

Конвенція МОП № 122 «Про політику в галузі зайнятості» від 09.07.1964 р. (ратифікована 19.06.1968 р.) покликана бути політичним стандартом для підписантів конвенції, в ній йдеться про те, що кожен член Організації проголошує і здійснює, як головну мету активну політику, спрямовану на сприяння повній, продуктивній і вільно обраній зайнятості.

Така політика має за мету забезпечувати: a) роботу для всіх, хто шукає роботу і готовий до неї приступити; b) якомога продуктивніше виконувати роботу; c) свободу вибору зайнятості і можливості для кожного працівника здобути підготовку та використовувати свої навички і здібності для виконання роботи, , незалежно від раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних поглядів, іноземного походження чи соціального походження [7].

Конвенція МОП № 168 «Про сприяння зайнятості та захист від безробіття» від 21.06.1988 р. (є не ратифікованою). Кожна держава-член Організації вживає відповідних заходів для координації своєї системи захисту від безробіття та своєї політики в галузі зайнятості. Для цього віна повинна прагнути забезпечити, щоб уся його система захисту від безробіття і, зокрема методи надання допомоги по безробіттю сприяли створенню повної, продуктивної і вільно вибраної зайнятості й справляли б такий вплив, щоб роботодавці були зацікавлені пропонувати працівникам продуктивну зайнятість, а працівники – шукати таку зайнятість [8].

Також Конвенція МОП № 168 встановлює більш високі стандарти захисту безробітного ніж у конвенції № 102, та містить більш широкі положення стосовно заходів які може вчинити держава стосовно захисту безробітного. До прикладу норми конвенції передбачають, що до числа осіб, які підлягають захисту, належать приписувані категорії працівників, які становлять не менш як 85% усіх працівників, разом з державними службовцями та учнями на виробництві.

Допомога, що надається безробітним у формі періодичних виплат, може бути пов'язана з видом захисту. У випадках повного безробіття допомога виплачується у формі періодичних виплат, котрі нараховуються таким чином, щоб забезпечити одержувачеві часткове й тимчасове відшкодування втраченого доходу і в той же час щоб не знижувати стимулів до здобуття роботи чи до створення зайнятості.

У разі повного безробіття й перерви в одержанні заробітку, спричиненої тимчасовим припиненням виробництва без якогось припинення трудових відносин, якщо такий випадок винесено у сферу охоплення, допомога надається у вигляді періодичних виплат, обраховуваний таким чином:

a) якщо ця допомога нараховується на основі внесків, котрі робляться захищеною особою чи від її імені, або з урахуванням попереднього заробітку, вона встановлюється в розмірі не менш як 50% від попереднього заробітку, причому допускається призначити максимум за сумою допомоги або за сумою заробітку, що підлягає врахуванню, який може бути пов'язаний, наприклад, із зарплатою кваліфікованого робітника або з середньою зарплатою працівників цього району; b) якщо така допомога має за основу не внески чи попередні заробітки, то вона повинна становити не менш як 50% від встановленої законом мінімальної заробітної плати чи від заробітної плати звичайного чорнороба, або розмір її повинен забезпечувати мінімум, потрібний для покриття витрат на основні життєві потреби, залежно від того, що більше.

На підставі заяви безробітного розмір йому матеріальної допомоги становить: a) не менш як 45% попередніх заробітків; b) не менш як 45% встановленої законом мінімальної заробітної плати чи заробітної плати звичайного чорнороба, але не менш за розмір, що забезпечує покриття витрат на мінімальні основні життєві потреби.

У разі потреби зазначені в параграфах 1 і 2% можуть обчислюватися шляхом порівняння чистих періодичних виплат після податку і внесків з чистими заробітками після податку і внесків. Також ця допомога разом з будь-якою іншою допомогою, на яку вони можуть мати право, повинні забезпечувати здорові й достатні умови життя, що відповідають національним нормам [8].

Крім випадків повного та часткового безробіття, конвенція №168, передбачає також охоплення випадків тимчасового зупинення виплати чи зниження розміру заробітку у зв'язку з тимчасовим припиненням роботи, без розривання трудових відносин, з причин економічного, технологічного, структурного чи подібного характеру. Соціальний захист від тимчасового безробіття забезпечується у багатьох країнах Європи, і не лише у випадках економічних проблем підприємства. Наприклад, у Австрії, Данії, Ліхтенштейні, Люксембурзі, Німеччині, Швейцарії існують страхові виплати працівникам у випадку зупинки виробництва через погіршення метеорологічних умов (так звані «bad weather allowance», застосовуються переважно у будівельному секторі, можуть передбачати додаткові внески роботодавців). У деяких країнах Європи (Італія, Ліхтенштейн, Швейцарія) соціальне страхування, крім випадків безробіття, передбачає захист вимог працівників у випадку неплатоспроможності (банкрутства) роботодавця [9].

Висновки з даного дослідження і перспективи акцентування уваги і позитивні напрацювання світової спільноти у сфері соціального захисту безробітних осіб всиляють надію в завтрашній день і підкреслюють необхідність розвитку соціальної культури праці. Оскільки

праця особи вже не розцінюється лише, як використання працівника з метою виконати певну роботу з однієї сторони і отримати вигоду за зроблену роботу з іншої. Праця на сьогоднішній день стала елементом самоствердження особи, соціальним ліфтом, ба навіть метою в житті. В такій ситуації дуже важливим для працівника є віра в себе і в державу, яка може гарантувати соціальний добробут особи на період втрати нею роботи. Дуже важливим є підвищення ступеня захисту особи у разі втрати роботи відповідно до найвищих європейських та світових стандартів, шляхом ратифікації галузевих нормативно-правових актів.

Список літератури:

1. Профспілка працівників освіти України. URL: https://pon.org.ua/novyny/6124-mop-rven-bezrobttya-defcitu-gdnoyi-prac-v-2018-roc-zalishitsya-visokim.html (дата звернення: 27.01.2020).
2. Москаленко О.В. Міжнародні стандарти у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. «Право».* 2012. Вип. 18. С. 61–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_pravo_2012_18_12 (дата звернення: 27.01.2020).
3. Алле М. Глобализация: разрушение условий занятости и экономического роста. Эмпирическая очевидность; пер. с фр. И.А. Егорова. Москва : ТЕИС, 2003. 314 с.
4. Про зайнятість населення : Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17 (дата звернення: 27.01.2019).
5. Про безробіття. Конвенція МОП № 2 від 29.10.1919. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_143 (дата звернення: 27.01.2020).
6. Про мінімальні норми соціального забезпечення. Конвенція МОП № 102 від 28.06.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011 (дата звернення: 27.01.2020).
7. Про політику в галузі зайнятості. Конвенція МОП № 122 від 09.07.1964. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_062 (дата звернення: 27.01.2020).
8. Про сприяння зайнятості та захист від безробіття. Конвенція МОП N 168 від 21.06.1988. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_182 (дата звернення: 27.01.2020).
9. Пропозиції та рекомендації до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування державного управління у сфері зайнятості населення та соціального страхування на випадок безробіття». URL: https://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/PR/Merged%20-%20comments%20to%20law%20UKR%20fin.pdf (дата звернення: 27.01.2020).

References:

1. Trade union of education workers of Ukraine. URL: https://pon.org.ua/novyny/6124-mop-rven-bezrobttya-defcitu-gdnoyi-prac-v-2018-roc-zalishitsya-visokim.html (accessed 27.01.2020).
2. Moskalenko O.V. International standards in the field of compulsory state social insurance. *Collection of scientific works of Kharkov National Pedagogical University named after GS Skovoroda. "Right".* 2012. Iss. 18. P. 61–67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_prav_2012_18_12 (accessed 27.01.2020).
3. Alle M. Globalization: the destruction of employment and economic growth. Empirical evidence; trans. with fr. I.A. Egorova. Moskow: TEIS, 2003. 314 p.
4. On employment of the population. Law of Ukraine dated 05.07.2012 No. 5067-VI. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17 (accessed 27.01.2019).
5. About unemployment. ILO Convention No. 2 of 29.10.1919. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_143 (accessed 27.01.2020).
6. On the minimum standards of social security. ILO Convention No. 102 of June 28, 1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011 (accessed 27.01.2020).
7. Employment policy. ILO Convention No. 122 of 9 July 1964. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_062 (accessed 27.01.2020).
8. On employment promotion and protection against unemployment. ILO Convention No. 168 of 21.06.1988. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_182 (accessed 27.01.2020).
9. Proposals and Recommendations to the Draft Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Reforming Public Administration in the Field of Employment and Social Insurance against Unemployment». URL: https://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/PR/Merged%20-%20comments%20to%20law%20UKR%20fin.pdf (accessed 27.01.2020).

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-50
УДК 343.982.4

Ткаченко Я.В., Іванко Є.Б.
Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України

ДОСЛІДЖЕННЯ СВІДОЦТВ ПРО РЕЄСТРАЦІЮ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ВІТЧИЗНЯНОГО ВИРОБНИЦТВА: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ І ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Анотація. У статті розглянуто основні проблеми, що виникають у процесі експертного дослідження свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів нашої держави. Проведений аналіз захисних елементів, способів підробки таких документів. Актуальність обраної тематики зумовлена великою кількістю злочинів, пов'язаних з документами, що супроводжують транспортні засоби, і необхідністю у процесі розслідування проведення технічної експертизи документів з метою встановлення факту повної чи часткової підробки. Дослідження свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів – один зі складних видів техніко-криміналістичного дослідження, що вимагає застосування різноманітних спеціальних пізнань. Під час підробки документів такого виду мають місце різного роду імітації або відтворення захисних елементів і способів друку. Автором наведені шляхи вирішення проблем, що виникають під час дослідження свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів.

Ключові слова: свідоцтво про реєстрацію транспортних засобів, бланк, способи друку, види підробок, захисні елементи.

Tkachenko Yana, Ivanko Yevhenii
Kharkiv Scientific Research Forensic Center of MIA Ukraine

RESEARCH OF CERTIFICATES ON REGISTRATION OF VEHICLES OF NATIONAL MANUFACTURE: PROBLEM ISSUES AND WAYS OF THEIR SOLUTION

Summary. The article considers the main problems arising in the process of the expert study of certificates of registration of vehicles of our country. Analysis was carried out: Protective elements of certificates on registration of vehicles of Ukraine of various samples and manufacturers since 1993 and till now. The article also considers methods and methods of falsification of documents of this kind. The author analyzed the latest publications on the chosen topic. The relevance of the chosen topic is due to the large number of crimes related to documents accompanying vehicles and the need to investigate the technical examination of documents in order to establish the fact of forgery. The study of certificates of registration of vehicles is one of the complex types of technical forensic research and requires the application of various special knowledge. During the forgery of documents of this kind, there are various types of imitation and reproduction of protective elements and reproduction of methods of printing. During the technical examination, whether the document is counterfeit is established. The technical examination of documents provides for a comprehensive study of all requisites and protective elements of the document. The accuracy and reliability of expert research directly depends on the completeness of information at the disposal of the forensic expert. The problem of research into motor vehicle registration certificates requires a systematic approach. The most difficult to detect is a complete forgery made using technology similar to genuine documents. In this context, the importance of developing and implementing more effective measures to combat counterfeiting of vehicle documents, as well as methods and techniques for the disclosure and investigation of crimes related to the forgery of documents of this type, is growing. The author considers ways of solving the problems that arise in the study of certificates of registration of vehicles. The proposals made in the article were an attempt to find new approaches to solving the problems of the study of documents accompanying vehicles.

Keywords: certificates of registration of vehicles, form, printing methods, types of fakes, security features of the document.

Постановка проблеми. За умов Євроінтеграції нашої держави, прийняття нових Законів України щодо правил розмитнення автомобілів на іноземній реєстрації, проведення ООС на сході України, зміни політичних і економічних основ суспільства, об'єктами злочинних посягань всі частіш виступають свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу.

Свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу є одним із основних документів, що забезпечує права громадян на керування автомобілем, його облік, і є необхідним для передачі права власності на транспортний засіб.

Підроблення таких документів, як свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу становить підвищену небезпеку для держави.

Так, протягом 2019 року фахівцями сектору почеркознавчих досліджень, технічного дослідження документів та обліку відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України виконано 61 судову технічну експертизу документів, об'єктами досліджень яких були свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу, з яких 31 документ визнаний підробленим.

Відтак, проблеми, пов'язані з аналізом документів у цих аспектах, становлять не лише теоретичний інтерес, але й мають практичну значущість у справі посилення боротьби зі злочинністю й поліпшення роботи правоохоронних органів та експертних установ.

За цих умов дослідження документів на транспортні засоби є вкрай актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання дослідження документів, що супроводжують транспортні засоби, в Україні до-

© Ткаченко Я.В., Іванко Є.Б., 2020

сліджували такі науковці, як: М. Будзієвський, А. Граціанов, А. Іщенко, Г. Кабанов, К. Ковальов, І. Красюк, С. Найменко, І. Невмержицька, Т. Тимофеєва. Проте, зазначені автори досліджували загальні питання дослідження документів такої категорії, майже не торкаючись проблем, що виникають під час проведення технічних експертиз документів свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів, підроблених за допомогою сучасного обладнання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведені науковцями дослідження розкривають проблеми дослідження свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів та підходи щодо їх вирішення. Однак, залишаються актуальними питання виявлення і вирішення проблем, що враховують можливості виявлення експертами документів, що супроводжують транспортні засоби, підроблених за допомогою сучасного обладнання і новітніх технологій.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження проблемних сторін експертного дослідження свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів та пошук основних шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Виготовлення бланків свідоцтв про реєстрацію транспортного засобу в Україні після розпаду СРСР було запроваджено у 1993 році і на теперішній час кількість зразків, які знаходяться в обігу, налічує кілька десятків [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Перші зразки цих свідоцтв виготовляли поліграфічні фірми «Оріяна ЛТД» і «Фотон» на паперовій основі [1]. З 1995 по 2006 роки їх виробництво, також на паперовій основі, здійснювалось державним підприємством з виготовлення цінних паперів та документів суворого обліку «Поліграфічний комбінат «Україна» [1; 6]. З 2004 року в обіг були введені перші свідоцтва про реєстрацію ТЗ на пластиковій основі без вихідних реквізитів виробника [2]. З 2005 по 2014 роки випуском бланків пластикових свідоцтв займались підприємства, які входили до складу Консорціуму ЄДАПС [3; 6]. З 2014 року виготовлення бланків пластикових свідоцтв про реєстрацію транспортного засобу здійснюється державним підприємством з виготовлення цінних паперів та документів суворого обліку «Поліграфічний комбінат «Україна» [4; 6].

За весь цей час, з 1993 року змін зазнавав і зовнішній вигляд бланку свідоцтва про реєстрацію ТЗ, і матеріали, з якого його виготовляли, і способи друку бланків, і спеціальні захисні елементи. При цьому, навіть бланки одного і того ж виробника, але різних типографських замовлень, різняться між собою за розмірними характеристиками, розміщенням реквізитів і їх кольоровою гамою, спеціальними елементами захисту тощо.

Так, перші зразки свідоцтв про реєстрацію транспортного засобу виготовлялись на незахищеному папері, і майже без будь-якої системи захисту від підроблення, у якості захисних елементів використовувались різні «дефекти» в буквах і знаках бланків, проте, злочинці відтворювали всі ці способи захисту за допомогою найпростішого копіювального обладнання. Лише кілька років потому у якості захисних елементів було введено: водяні знаки, кольорові волокна, голографічні елементи, спеціальні фарби, які набувають світіння під дією ультрафіолетового випромінювання [1]. На теперішній час при виготовленні і персоналізації вказаних документів застосовується суттєвий комплекс сучасних захисних елементів: складний дизайн, певні способи друку, мікротекст, ірисовий друк, гільйошні елементи, голографічні плівки, спеціальні фарби із захисними властивостями (УФ – фарби, ІЧ – фарби, оптико-перемінні) тощо [4; 6].

Дослідженням свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів вирішуються такі основні завдання: встановлення способу виготовлення бланку; встановлення виду та способу друку, типу засобів і пристроїв, за допомогою яких виготовлений документ; ідентифікація друкарських форм, засобів і пристроїв, за допомогою яких виготовлений документ; встановлення, чи відповідає бланк аналогічним документам, що знаходяться в офіційному обігу; встановлення факту внесення змін до первинного змісту документа.

Як свідчить досвід експертної практики, при проведенні досліджень у експертів виникають складнощі з вирішенням двох останніх завдань.

На сьогодні, з розвитком науково-технічного прогресу, відтворення спеціальних захисних елементів не є проблемою для злочинців при підробці свідоцтв про реєстрацію транспортного засобу.

Якщо перші підробки свідоцтв здійснювались шляхом сканування автентичних бланків з подальшим їх друком на папері за допомогою кольорових принтерів (як зі струменевим, так і з електрофотографічним способами друку), виявити які не викликало труднощів; то в теперішній час підробки виготовляють шляхом відокремлення захисних плівок від оригінальних бланків на пластиковій основі і повним видаленням персоналізованих даних з послідуючим внесенням нових даних і покриттям захисними плівками. Такі сучасні підробки документів у більшості випадків не лишають ознак і виявити їх доволі складно.

Для вирішення запитання про те, чи відповідає свідоцтво про реєстрацію ТЗ аналогічним документам, що знаходяться в офіційному обігу на території України, у разі відсутності грубих невідповідностей з установленими вимогами, необхідно проводити порівняльні дослідження зі зразками з аналогічними вихідними даними виробника. Зазначене потребує наявності натурних зразків свідоцтв, або їх детального технічного опису (розмірних характеристик бланку і реквізитів, розташування реквізитів бланку, способів і якості друку, характеристик захисних елементів тощо). Що ж стосується інформаційно-методичного забезпечення експертних підрозділів з цього питання, то дотепер воно не достатнє, натурними зразками документів чи їх описом експертів забезпечують не в повному обсязі і несвоєчасно, а ініціатор призначення експертизи зазвичай не може надати відповідні зразки для порівняння.

Під час участі фахівців Харківського НДЕКЦ МВС у проведенні курсів підвищення кваліфікації для патрульних поліцейських декількох областей нашої держави, останніми також було акцентовано увагу на проблемі можливості виявлення факту підробки бланку національного свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу за наявності в обігу великої кількості зразків таких бланків і за відсутності їх детального технічного опису.

Зазначені обставини створюють значні проблеми при вирішенні запитань про автентичність бланків свідоцтв про реєстрацію транспортного засобу.

Крім цього, для експертів з технічного дослідження документів певні проблеми викликає виявлення факту внесення змін до первинного змісту документа при надходженні на експертне дослідження свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів на пластиковій основі, що обумовлене специфікою їх виготовлення і способом персоналізації таких бланків. Внесення змін у первинний зміст пластикових свідоцтв вкрай рідко лишає будь-які ознаки цього. Так, найбільш якісні підробки пластикових свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів виготовляють з використанням справжніх бланків – шляхом відшарування захисних прозорих плівок від бланку, з послідуючим видаленням індивідуальної інформації, якою персоналізований бланк, і нанесенням на такий бланк інформації на інший транспортний засіб і іншого власника, з послідуючим покриттям іншими захисними плівками. Виявити і встановити факт підробки таких документів вкрай складно, оскільки під час такого способу часткової підробки документів повторне заповнення справжніх бланків здійснюється тими ж способами, що і офіційно використовуються.

Висновки і пропозиції. З огляду на викладене та враховуючі власний експертний досвід, наведені проблеми, на думку автора, можуть бути усунені такими шляхами:

забезпеченням експертів детальним криміналістичним технічним описом всіх існуючих зразків бланків свідоцтв про реєстрацію транспортного засобу вітчизняного виробництва;

навчанням із суб'єктами, які безпосередньо перевіряють документи, що супроводжують транспортні засоби;

розробленням та здійсненням комплексу заходів щодо запровадження в України єдиного зразка бланку свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу і виведенням з обігу всіх інших попередніх зразків бланків;

посиленням захисту бланків свідоцтв про реєстрацію транспортного засобу від повної і часткової підробки шляхом зміни способу персоналізації бланку (наприклад, на індент-друк, або ембосування);

створенням в України єдиної бази викрадених і втрачених бланків свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів.

Список літератури:

1. Дослідження бланків свідоцтв про реєстрацію транспортних засобів, виготовлених на підприємстві «Поліграфкомбінат «Україна». Методичні рекомендації. ДНДЕКЦ МВС України. Київ, 2005. 30 с.
2. Душник В.Ф., Граціанов А.І., Науменко С.М. Пластикові посвідчення водія та свідоцтва про реєстрацію транспортних засобів: Інформаційний лист. ДНДЕКЦ МВС України. Київ, 2004. 15 с.
3. Кабанов Г.О., Граціанов А.І., Найменко С.М. Загальні ознаки посвідчення водія та свідоцтва про реєстрацію транспортних засобів на пластиковій основі виробництва Консорціуму ЄДАПС: Інформаційний лист. ДНДЕКЦ МВС України. Київ, 2007. 22 с.
4. Про основні елементи захисту національного посвідчення водія та свідоцтва про реєстрацію транспортного засобу зразка 2014 року: інформаційний лист. Укл. І.М. Невмержицька. ДНДЕКЦ МВС України. Київ, 2016. 25 с.
5. Свідоцтво про реєстрацію транспортних засобів на пластиковій основі. Загальні характеристики та елементи захисту. Уклад.: Кузьменко І.М. ДНДЕКЦ МВС України. Київ.
6. Довідково-інформаційна система «Frontline Documents System» версія 5.0.6.101; FDS Forensic версія 5.0.6.21.

References:

1. Doslidzhennja blankiv svidoctv pro rejestraciju transportnyh zasobiv, vygotovlenyh na pidpryjemstvi «Poligrafkombinat «Ukrai'na». Metodychni rekomendacii' [Research of forms of certificates on registration of vehicles manufactured at the enterprise "Polygraphkombinat" «Ukraine». Methodological recommendations]. DNDEKC MVS Ukraine. Kyiv, 2005, 30 p. (in Ukrainian)
2. Dushnik, V.F., Gracianov, A.I., & Naumenko, S.M. (2004). Plastykovi posvidchennja vodija ta svidoctva pro rejestraciju transportnyh zasobiv: Informacijnyj lyst. [Plastic driving licenses and vehicle registration certificates: Information letter]. DNDEKC MVS Ukraine. Kyiv, 15 p. (in Ukrainian)
3. Kabanov, G.O., Gracianov, A.I., & Najmenko, S.M. (2007). Zagal'ni oznaky posvidchennja vodija ta svidoctva pro rejestraciju transportnyh zasobiv na plastykovij osnovi vyrobnyctva Konsorciumu JeDAPS: Informacijnyj lyst [General signs of driving license and vehicle registration certificate on plastic basis produced by the EDAPS Consortium: Information letter]. DNDEKC MVS Ukraine. Kyiv, 22 p. (in Ukrainian)
4. Nevmerzhyc'ka, I.M. (2016). Pro osnovni elementy zahystu nacional'nogo posvidchennja vodija ta svidoctva pro rejestraciju transportnogo zasobu zrazka 2014 roku: informacijnyj lyst [On the main elements of the protection of the national driver's license and the certificate of registration of vehicles of the 2014 model year of issue: information letter]. DNDEKC MVS Ukraine. Kyiv, 25 p. (in Ukrainian)
5. Kuz'menko, I.M. Svidoctvo pro rejestraciju transportnyh zasobiv na plastykovij osnovi. Zagal'ni harakterystyky ta elementy zahystu [Certificate of registration of vehicles on a plastic basis. General characteristics and protection elements]. DNDEKC MVS Ukraine. Kyiv. (in Ukrainian)
6. Dovidkovo-informacijna systema «Frontline Documents System» versija 5.0.6.101; FDS Forensic versija 5.0.6.21 [Reference and information system «Frontline Documents System» version 5.0.6.101; FDS Forensic version 5.0.6.21]. (in Russian)

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-51
УДК 341.1/8

Філімонова Ю.О., Нанка А.О.
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

СТВОРЕННЯ ЄДИНОЇ АРМІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПОЗИТИВНІ ТА НЕГАТИВНІ АСПЕКТИ

Анотація. Досліджено історичні аспекти, пов'язані зі спробами сформувати армію після закінчення Другої світової війни. Проаналізовано «План Плевена», який було запропоновано Міністром оборони Німеччини. Автори звернули увагу на проведення Спільної безпекової та оборонної політики, яка бере свій початок з Кельнського саміту Європейського Союзу 1999 року. Згадано про план, розроблений Німеччиною та Францією у 2016 році, основним завданням якого є створення спільного військового штабу для діяльності у мирних цілях за кордоном. Наведені основні позитивні та негативні наслідки від прийняття даного рішення, як для держав-учасниць, так і для країн, які не є членами Європейського Союзу. Зазначено про можливість виникнення проблем з Північноатлантичним Союзом. У роботі розглянуто можливий вплив від створення єдиної європейської армії на Україну.

Ключові слова: армія, НАТО, Європейський Союз, безпека, оборона, політика, міжнародна криза.

Filimonova Yulia, Nanka Anna
Yaroslav Mudryi National Law University

CREATION OF A UNITED EU ARMY: POSITIVE AND NEGATIVE ASPECTS

Summary. The article explores the historical aspects associated with attempts to form an army. It is noted that for the first time the question of creating a unified European army was raised after the end of World War II. The need for enhanced cooperation between Western European countries was determined by the situation with divided Germany, the threat from the then USSR, the war in Korea, and led to the development of the "Pleven Plan." The proposal of the Minister of Defense R. Pleven was to create a European defensive community and the formation of a unified army, the number of which should reach about 100,000 people. The authors indicate that in 1954 the decision was rejected by the French parliament itself because of the reluctance to delegate authority to a supranational entity. The authors drew attention to the implementation of the Joint Security and Defense Policy, which originates from the Cologne Summit of the European Union on June 3-4, 1999. Mentioned is the plan developed by Germany and France in 2016, the main task of which is to create a joint military headquarters for peaceful purposes abroad. The article traces the connection between the British exit from the European Union and the possibility of creating a single European army. The main positive consequences that may occur during the creation of a single European army by member states are given. The authors include the creation of their own European military instrument, the increase in the effectiveness of the European Union's response tools, and the unification of Europe from the inside out. An equally important stage of the study was the identification of possible negative consequences. The decision to create the EU army can lead to foreign policy, military and political consequences. The article presents not only the consequences that may occur for the European Union as a whole and the member states in particular, but also for other states that are not members of the EU. The possibility of problems with the Alliance is indicated. The article considers the possible impact of the creation of a single European army in Ukraine, which the authors identified as negative.

Keywords: army, NATO, European Union, security, defense, politics, international crisis.

Постановка проблеми. Створення єдиної європейської армії – питання, яке піднімалося неодноразово після закінчення Другої світової війни. Незважаючи на ведення державами-членами Союзу Спільної безпекової та оборонної політики, створення Німеччиною та Францією плану, основним завданням якого є створення спільного військового штабу для діяльності у мирних цілях за кордоном, спільна армія не була утворена. Однак, дискусії серед вчених та політологів продовжують вестися, саме тому автори проаналізували позитивні та негативні наслідки, які настануть у разі прийняття рішення про створення європейської армії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спільна європейська армія – предмет дослідження таких вчених, як С. Біскоп, Д. Кеохан, Дж. Кларк, К. Мейджор, К. Мьоллінг, М. МакКрей та інші. У працях відображена позиція стосовно створення єдиної європейської армії. Увага вчених зосереджувалася як на перспективах такого рішення, так і на проблемних аспектах, які можуть виникнути.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність досліджень, присвячених даному питанню, відсутні нові наукові статті, у яких би питання створення армії розкривалося одночасно через можливі позитивні та негативні наслідки для Європейського Союзу, держав-членів та України. Крім того, у статті розкривається питання щодо можливості погіршення взаємовідносин з Північноатлантичним Союзом.

Мета статті. Головною метою статті є дослідження питання можливості створення європейської армії, починаючи с першої висловленої пропозиції після Другої світової війни та «Плану Плевена» до розроблення плану між Німеччиною та Францією після 2016 року. Автори проаналізували позитивні та негативні аспекти, які можуть мати місце у разі прийняття рішення про створення армії не лише для Європейського Союзу загалом, але й для України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейський Союз – об'єднання, яке склада-

© Філімонова Ю.О., Нанка А.О., 2020

ється з 28 незалежних держав, кожна з яких підтримує цінності ЄС. Рішення, які приймаються Союзом, направлені на виконання завдань, досягнення цілей, зокрема, на підтримання миру, цінностей та добробуту народів держав-членів Європейського Союзу. Єдину європейську армію можна вважати одним із реальних інструментів, який у разі правильного підходу до її створення може допомогти захистити держави-члени від територіальних посягань як з боку європейських держав, так і з боку інших країн.

Вперше питання про створення єдиної європейської армії було піднято після завершення Другої світової війни. Необхідність посиленої співпраці між західноєвропейськими країнами обумовлювалася ситуацією з розділеною Німеччиною, загрозою від тогочасного СРСР, війною в Кореї, що й призвело до розроблення «Плану Плевена». Пропозиція Міністра оборони Р. Плевена полягала у створенні Європейського оборонного співтовариства та утворенні єдиної армії, чисельність якої мала сягати близько 100 000 осіб. Однак, у 1954 році рішення було відхилено самим французьким парламентом через небажання делегувати повноваження наднаціональному утворенню.

Після даної ситуації питання про створення єдиної армії піднімалося неодноразово, однак, блокувалося вже не Францією, а Великобританією, яка приєдналася до Європейського економічного співтовариства у 1973 році. Як зазначає у своїй роботі Дж. Ховорт «позиція Лондона залишалася незмінною: Європа не спроможна самостійно забезпечити власну безпеку, а тому слід полишити всі спроби щодо формування європейської армії, щоб не погіршити відносин з Вашингтоном» [1, с. 13–15]. Безумовно, не лише Лондон був проти створення єдиної армії, але, як вважають політологи, дослідники у сфері міжнародного права та права Європейського Союзу, Великобританія була «перепоною» для прийняття даного рішення.

Незважаючи на відсутність єдиної армії, ЄС все рівно проводив Спільну безпекову та оборонну політику, яка офіційно бере свій початок від Кельнського саміту ЄС, який був проведений 3-4 червня 1999 року. У Декларації, яка була прийняла на саміті, зазначалося, що Європейський Союз повинен мати здатність до автономних дій, підкріплених надійними військовими силами, засобами прийняття рішення про їх використання та готовністю до того, щоб реагувати на міжнародні кризи без шкоди для дій НАТО. Таким чином, ЄС збільшить свою здатність сприяти міжнародному миру та безпеці відповідно до принципів Статуту ООН [2]. Саме потребою у військових силах і обумовлювалося бажання країн-членів ЄС щодо створення єдиної європейської армії.

Деякі дослідники, зокрема, І.В. Яковюк, зазначають, що так як проти створення єдиної армії виступав Лондон, після результатів референдуму 2016 року, Франція та Німеччина можуть пролобіювати прийняття потрібного рішення. Перші кроки були здійсненні після того, як держави підготували план щодо посилення інтеграції у СБОП. Як повідомляється у періодичному виданні Süddeutsche Zeitung, основним завданням плану є створення спільного військового штабу для діяльності у мирних цілях за кордоном [3].

Саме наявність укладеної угоди між Великобританією та Європейським Союзом, бажання більшості держав-членів та існування плану, розробленого Німеччиною та Францією, про створення військового штабу підтверджують факт можливості прийняття рішення про утворення єдиної європейської армії. Насправді, існують як позитивні, так і негативні аспекти, які можуть мати місце у разі прийняття даного рішення. Розпочнемо з можливих позитивних наслідків для Європейського Союзу та держав-членів.

Одним із позитивних наслідків є створення власного європейського військового інструменту, який буде відмінний наприклад від НАТО. Наявність армії дасть можливість попереджувати виникнення конфліктів та утримувати європейські держави від територіальних суперечок між собою. Армія може бути використана у тих випадках, коли Союзу прийдеться захищати власні інтереси, у яких можуть бути не зацікавлені Сполучені Штати Америки та Північноатлантичний Союз.

Як зазначено у доповіді Інституту досліджень безпеки Європейського Союзу 2013 року: «наявність адекватних військових інструментів надає велику ефективність невійськовим інструментам, і навпаки, повна відсутність або поступове скорочення відповідних військових засобів послаблює як здатність запобігати конфліктам, так і здатність будувати міцний мир» [4, с. 15]. З даною позицією важко не погодитися, адже армія стане додатковим інструментом, здатним забезпечувати дотримання цінностей, досягнення цілей ЄС, що значно посилить позицію Європейського Союзу на світовій арені.

Другим наслідком, є збільшення ефективності засобів реагування Європейського Союзу. Наразі, для проведення будь-яких миротворчих військових операції необхідна допомога зі сторони НАТО. Причиною цього є як обмеженість військово-технічних та фінансових ресурсів, так і відсутність самої армії та штабу для планування операцій. У разі розробки правильного механізму для створення та функціонування європейської армії, для невеликих країн, які досі не впоралися з наслідками фінансової кризи, буде можливість заощадити кошти національних бюджетів. Таким чином, витрати держав будуть зменшені майже у 1,5-2 рази, як передбачають спеціалісти.

Ще одним, не менш важливим позитивним наслідком, стане об'єднання Європи зсередини. Дослідники вважають, що у зв'язку з останніми політичними змінами, зокрема, з питанням про вихід Великобританії, може виникнути проблема почергового виходу країн зі складу ЄС та розпаду Європейського Союзу. Створення єдиної європейської армії може стати важливою об'єднуючою ланкою для держав-членів. Як зазначав Ж.-К. Юнкер, «європейська армія надала б черговий доказ усьому світові, що поміж країнами ЄС ніколи не може бути військових конфліктів» [5]. Це, у свою чергу, зміцнить військову позицію Європейського Союзу та зведе до мінімуму можливість територіальних посягань не лише від самих членів ЄС, але й країн, які не входять до даного Союзу.

Створення єдиної європейської армії може призвести до настання не лише позитивних наслідків, але й до негативних. Як вважає більшість вчених, політологів, негативні аспекти можуть нівелювати будь-які позитивні досягнення від прийняття рішення про утворення армії. Можливі негативні наслідки можна умовно поділити на три групи:

1. Зовнішньополітичні. Створення армії – важливе політичне рішення, яке призведе до загострення відносин між Сполученими Штатами Америки та Європейським Союзом. Крім цього, утворення оборонного союзу зменшить активність ЄС за кордоном, що негативно вплине на питання, вирішенню яких намагається посприяти Союз. До таких зовнішньополітичних проблем належить: ситуація в Україні, криза у Північній Африці, нестабільність на Близькому Сході, тощо.

2. Військові. У разі виникнення реального військового конфлікту можуть з'явитися проблеми як зі сторони НАТО, так і зі сторони ЄС, що призведе до неможливості швидкого планування та проведення операцій. Причинами таких проблем є наявність двох абсолютно різних військових структур, які підпорядковуються різним центрам та по-різному приймають важливі рішення.

3. Фінансові. Країни-члени НАТО, які є членами і Європейського Союзу вже надають власні бюджетні кошти для реалізації проектів у Північноатлантичному Союзі. Зокрема, для Франції ця сума складає 58 млрд. доларів, для Німеччини – 44 млрд. доларів, для Італії – 29 млрд. доларів. Утворення єдиної європейської армії призведе до необхідності скорочення внесків до НАТО, адже, фінансування фактично двох різних армій буде відчутно не лише для невеликих країн, але й для таких держав, як Німеччина та Франція.

Варто відзначити й той факт, що перегляд бюджету Північноатлантичного Союзу може стати причиною виникнення конфлікту зі Сполученими Штатами Америки, внески яких до НАТО перевищують 700 млрд. доларів. Подібний конфлікт взагалі може призвести до розпаду Альянсу, що, безумовно, невигідно для самої Європи.

Утворення армії матиме негативні наслідки і для України. По-перше, створення оборонного союзу призведе до відволікання держав Європейського Союзу від ситуації, що має місце в Україні, та зосередження на процесі формування власної армії. По-друге, загострення відносин між Європейським Союзом та США може стати причиною зменшення або відміни санкції по відношенню до Російської Федерації, які наразі встановлені Сполученими Штатами Америки.

Висновки з даного дослідження та перспективи. Незважаючи на наявність великої кількості позитивних аспектів, які матимуть місце при створенні єдиної армії, на нашу думку, негативні наслідки є більш показовими. Навіть у разі розробки ідеального механізму для утворення та початку функціонування європейської армії, який дасть можливість зменшити національні витрати бюджетів держав-членів, зберегти досить стабільні відносини з НАТО та Сполученими Штатами Америки, для України це рішення матиме непередбачувані негативні наслідки. Причиною таких наслідків є відсутність в України членства у Європейському Союзі, а значить, і будь-яких політичних, економічних та військових зобов'язань зі сторони ЄС загалом та держав-членів зокрема.

Список літератури:

1. Howorth J. Security and Defence Policy in the EuropeanUnion. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007. 241 p.
2. Cologne European Council 3-4 June 1999. Conclusions of the Presidency. Annex III. European Council Declaration on Strengtheningthe Common European Policy on Security and Defence URL: http://www.europarl.europa.eu/summits/kol2_en.htm#an3
3. Süddeutsche Zeitung. Deutschland und Frankreich wollenVerteidigungspolitik der EU reformieren. 9 September 2016. URL: http://www.sueddeutsche.de/politik/vor–gipfeltreffen–deutschland–und–frankreich–wollen–verteidigungspolitik–der–eu–reformieren–1.3155310
4. Missiroli A. Enabling the Future European military Capabilities 2013–2025: challenges and avenues. *European Union Institute forSecurity Studies.* 2013. №16. 71 p. URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Ckv5zm2o5M8J:https://www.files.ethz.ch/isn/182365/Report_16.pdf+&cd=2&hl=uk&ct=clnk&gl=ua
5. Kommissionschef Junker fordert eine EU–Armee // Die Welt. 8 März 2015. URL: http://www.welt.de/politik/deutschland/article138169533/Kommissionschef–Juncker–fordert–eine–EU–Armee.htm

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-52
УДК 811.112.2:378.14-057.875

Бєляєва С.С., Івашина Л.Л., Корнілова Н.В.
Черкаський державний технологічний університет

ТРЕНІНГИ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ МЕТОД ЗДОБУТТЯ КОМУНІКАТИВНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ

Анотація. Проведення тренінгів під час практичних і семінарських навчальних занять полягає в тому, що інтерактивне спілкування мотивує студентів і викладача до динамічного пошуку найбільш вірного вирішення поставленої під час заняття проблеми, активізує застосування комунікативних прийомів і методів, сприяє набуттю практичних навичок у формуванні команди, обгрунтуванню власної думки, оптимізації кінцевого рішення відповідної проблематики. Відображено основні конструктивні елементи формування зацікавленості аудиторії до спілкування; визначено основні концептуальні засади щодо методики, засобів і технології організації, проведення тренінгів за відповідною тематикою. Запропоновано алгоритм проведення тренінгу з дисциплін гуманітарного, економічного й технічного профілю для студентів, що навчаються за напрямами та спеціальностями сфери обслуговування, як галузі економіки народного господарства України.

Ключові слова: виша школа, готельно-ресторанна справа, навчальна програма, комунікативні компетенції, студент, туризм, тренінг.

Belyaeva Svetlana, Ivashina Liliya, Kornilova Nataliya
Cherkasy State Technological University

TRAININGS AS AN INNOVATIVE METHOD OF OBTAINING COMMUNICATIVE COMPETENCIES

Summary. The urgency of the issue of conducting trainings during practical and seminary training sessions in higher educational institutions of Ukraine is that interactive communication motivates students and the teacher to dynamically find the most correct solution to the problem posed during the employment, activates the use of communicative techniques and methods, facilitates acquiring practical skills in formation of a team, substantiation of own opinion, optimization of the final decision of the relevant problem. The purpose of writing the article is to analyze the communicative competences of students studying in the specialties «Tourism», «Hotel and restaurant business» that must be mastered and identified during the conduct of the relevant training sessions. Among the methods used for research, analytical, systemic, comparative, statistical analysis, scientific classification and systematization, the principles of dialectical logic, factor analysis. The results of the study are to determine the main methods and means for disclosing the communicative competencies of students during the training. The article presents the main constructive elements of forming the audience's interest in communication, defining the main conceptual foundations for the methodology, means and technology of organization and conducting trainings on the relevant topics. The analysis of positive and negative experience of organizing and conducting trainings, including for students of the specialty «Tourism», was analyzed. The directions of optimization of efforts of the teacher/trainer during preparation for training are determined. The general principles and specific features of successful training for students who master disciplines in the specialty «Tourism» and «Hotel and restaurant business» are investigated. Throughout the study, a number of analytical findings were made by conducting appropriate training among students. The algorithm of the training on the subjects of humanitarian, economic and technical profile for students who are trained in the specialties of the service sector as an industry of the economy of the national economy of Ukraine is proposed.

Keywords: higher school, hotel and restaurant business, curriculum, communicative competences, student, tourism, training.

Постановка проблеми. В України за останні роки відбулися суттєві та далекоглядні зміни, як на макроекономічному та регіональному рівнях, так і в сегменті діяльності суб'єктів господарювання в різноманітних сферах народного господарства, що зумовлено розробкою та впровадженням у сектори економіки нових, інноваційних і стратегічних цілей. Серед пріоритетних напрямків для виконання стратегічних програмних завдань для Черкаської області, які визначені на підставі напрацювань як вітчизняних і зарубіжних учених, так і пропозицій представників місцевого бізнесу, громадськості, науковців, незалежних фахівців, регіональних органів влади та органів місцевого самоврядування, мешканцями Черкащини, постає питання підготовки висококваліфікованих кадрів, у першу чергу, для пріоритетних напрямків розвитку секторів економіки області.

В сучасних умовах господарювання питання підготовки висококваліфікованих кадрів, пошук найбільш ефективних методів і засобів для підвищення рівня їх освіти та кваліфікації, створення мотиваційних чинників з метою зацікавлення до впровадження інноваційних технологій з урахуванням певної специфіки навчальних тем у педагогічній діяльності щодо викладання відповідних дисциплін у вищих навчальних за-

© Бєляєва С.С., Івашина Л.Л., Корнілова Н.В., 2020

кладах постає, як нагальна потреба не тільки майбутнього освітньо-професійного навчання, але й сьогодні, як вагома основа для підготовки когорти професіоналів за обраною для навчання спеціальністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення необхідних компетенцій майбутніх фахівців, набуття відповідних професії комунікативних навичок висвітлені в наукових роботах як вітчизняних, так і зарубіжних учених, зокрема, це – А. Віндюк [1], О. Бацман [2], M. Lustig [3], К.-Г. Юнг [4], Т. Шиян [5], В. Серіков [6], О. Морозевич і Е. Голомазова [7], О. Мишуненкова [8], де представлено аналіз та актуальні проблемні питання в цій сфері та обгрунтовано потребу в подальших грунтовних дослідженнях.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Особливий інтерес з боку викладачів, які читають курси з дисциплін, що стосуються менеджменту, маркетингу, організаційних питань ведення бізнесу у сфері туризму та готельно-ресторанного господарства, теорії туризму, викликають наукові дослідження, які стосуються педагогічної майстерності, комунікативних навичок проведення лекцій і семінарів за інтерактивними, інноваційними методами, враховуючи особливості кожної студентської групи та окремого студента зокрема. На прикладі вищого навчального закладу України, яким є Черкаський державний технологічний університет (далі – ЧДТУ), у дослідженні, на підставі результатів якого викладена ця стаття, акцентується увага на пріоритетних для підготовки фахівців спеціальностях, серед яких туризм і готельно-ресторанна справа. Варто зазначити, що в Стратегії розвитку Черкаської області визначено чотири стратегічні цілі, серед яких пріоритетне значення мають питання підвищення конкурентоспроможності регіону, зокрема й розвитку туризму та підготовки фахівців відповідних спеціальностей [9].

Актуальність питання проведення тренінгів під час лекцій, практичних і семінарських навчальних занять у вищих навчальних закладах України полягає в тому, що інтерактивне спілкування мотивує студентів і викладачів до динамічного пошуку найбільш вірного вирішення поставленої під час заняття проблеми, активізує застосування комунікативних прийомів і методів, сприяє набуттю практичних навичок у формуванні команди, обгрунтуванні власної думки, оптимізації кінцевого рішення відповідної проблематики.

Метою написання статті є аналіз комунікативних компетенцій студентів, які навчаються за спеціальностями «Туризм» і «Готельно-ресторанна справа», що мають бути опановані та виявлені під час проведення відповідних навчальних тренінгів. Серед основних завдань дослідження – визначення основних методик і засобів для розкриття комунікативних компетенцій студентів під час проведення тренінгів; аналіз основних конструктивних елементів формування зацікавленості аудиторії до спілкування та активного пошуку вирішення поставлених під час заняття питань. У ході дослідження необхідно здійснити аналіз і визначити основні концептуальні засади щодо методики, засобів і технології організації та проведення тренінгів за відповідною тематикою у вищій школі для студентів, які опановують дисципліни за спеціальністю «Туризм», «Готельно-ресторанна справа», зокрема передбачено вивчити позитивний і негативний досвід організації та проведення тренінгів, визначити методи та засоби оптимізації зусиль викладача/тренера щодо підготовки до тренінгу та під час його проведення. Серед завдань дослідження – узагальнення принципів і визначення специфічних ознак успішного тренінгу для студентів, які опановують дисципліни за спеціальністю «Туризм» і «Готельно-ресторанна справа».

Виклад основного матеріалу. Як показує зарубіжний досвід щодо професійної підготовки майбутніх фахівців сфери обслуговування, у т. ч. за спеціальностями «Туризм» і «Готельно-ресторанна справа», в Європі існує давня традиція застосування динамічних, ексклюзивних, інтерактивних методів і технологій навчання. Доцільно зазначити, що на сьогодні в європейських країнах лідером з підготовки кадрів для індустрії гостинності визнано Швейцарію, де підготовку фахівців здійснюють відомі за своїм високим рейтингом навчальні заклади, зокрема Швейцарська школа готельного менеджменту SHMS (Swiss Hotel Management School) і Лозаннська школа готельного господарства. Серед провідних навчальних закладів – Корнуолл-коледж (Велика Британія); Американський коледж у м. Дублін (Ірландія); Барселонська школа готельного та туристичного бізнесу (Іспанія;) Французький інститут управління у сфері готельного, ресторанного господарства і туризму, Міжнародний інститут готельного господарства, інститут VATEL (Франція); Асоціація шкіл готельного бізнесу та громадського харчування Європейського Союзу та EURHODIP (Europe Hotellerie Diplomes), що налічує 76 шкіл цього профілю в різних країнах Європи, де навчається понад 40000 студентів (Бельгія) [8]. Окремо варто зупинитися на короткому огляді навчальних закладів США, де здійснюють підготовку фахівців для індустрії гостинності за сучасними методиками та технологіями, із застосуванням інтерактивних елементів навчання, грунтуючись на демократичних засадах організації навчального процесу. Щодо особливостей підготовки фахівців для роботи в сфері гостинності, у США вагоме значення приділяють формуванню ділової етики та соціальної відповідальності. Суттєву увагу студентів звертають на необхідність визначати умови кар'єрного росту та застосовувати на практиці методики досягнення успіху в професійній діяльності. Практику щодо створення центрів кар'єри зі США поступово беруть собі на озброєння й вищі навчальні заклади України. Так, подібно до США, де працюють центри кар'єри коледжів, університетів, в Україні при вищих навчальних закладах (далі – ВНЗ) також виникають відповідні центри, основними завданнями яких є організація зв'язку між академічним середовищем і працедавцями. Забезпечуючи двосторонній зв'язок між ВНЗ і суб'єктами господарювання, зумовлюються відповідні вимоги до наповнення навчальних програм, а також щодо методики їх викладання.

Подібну практику двостороннього зв'язку застосовують і в ЧДТУ, зокрема й на кафедрі ту-

ризму та готельно-ресторанної справи. Фахівці кафедри працюють над удосконаленням методик викладання, здійснюють пошук найбільш дотичних для сприйняття засобів і технологій викладання. Запропонована методика організації та проведення тренінгів для студентів, які опановують спеціальності «Туризм», «Готельно-ресторанне господарство» спрямована на розширення кола знань та набуття навиків щодо загальних і специфічних для кожної спеціальності завдань, а також певної посади на підприємстві сфери туризму та готельно-ресторанного бізнесу. Сутність методики грунтується на відомих теоріях менеджменту, маркетингу, психології, зокрема на теорії К.-Г. Юнга щодо формування індивідуально-типологічних підходів до мотивації праці [4]. На основі анкетування навчальних груп студентів за методикою К.-Г. Юнга отримані результати щодо типології особистостей, які можуть застосовуватися в педагогічній діяльності з метою підвищення продуктивності навчального процесу задля забезпечення дієвості його навчально-виховного сегменту [4]. Для дослідження складено 3 анкети-опитувальники, які містили в собі питання, ствердження та можливі відповіді на них, які студент мав позначити, як особистісний вибір. Враховуючи кількісні та якісні показники, з урахуванням статистично допустимої похибки, за результатами анкетування можливо з'ясувати, на що студент звертає більше уваги, та визначити напрямки удосконалення методики викладання з урахуванням потреб студентів. У методиці організації та проведення тренінгу мають широко застосовуватися інтерактивні методи навчання, індивідуальні та колективні методи прийняття рішень, а також особистісні фактори кожного учасника тренінгу в моделюванні конкретної ситуації, що дозволяє акцентувати увагу на пріоритетних компетенціях майбутніх фахівців туристичної галузі та, зокрема, готельно-ресторанної справи. З метою підвищення продуктивності навчально-виховної діяльності у ВНЗ доцільно сприяти створенню відповідних психолого-педагогічних умов, які можуть позитивно впливати, як на досягнення ефективності в педагогічній роботі, так і на якість навчання студентів, які опановують різноманітні дисципліни. При цьому варто враховувати особистісні позиції кожного педагога та студента, сприяти виявленню творчих рис, індивідуальності. Так, зокрема Сергєєв С.М. [10] визначив необхідні положення в навчально-виховному процесі, серед яких – створення проблемних ситуацій, що призводять до пошуку самостійного рішення; використання відеотренінгів, які дають можливість моделювати реальне творчо-виробниче середовище тощо.

Інноваційні ігри передбачають й різноманітні методи, методики, технології та засоби для організації та проведення. Розглянемо такий метод інноваційної гри, яким може бути тренінг. Слово «тренінг» походить від англійського «to train», тобто «навчати, тренувати, дресирувати» [11]. Тренінг є одночасно цікавим процесом пізнання себе та інших; спілкуванням; ефективною формою опанування знань; інструментом для формування умінь і навичок; формою розширення досвіду. Завдяки ігровому тренінгу можливо сприяти неформальному, невимушеному спілкуванню, що створює цілком реальні передумови для різноманітних варіантів розвитку гри та розв'язання проблемних питань, які зумовлені метою та завданнями відповідного тренінгу. Здебільшого, за умови професіоналізму тренера/ведучого тренінг проходить цікаво та неординарно. Тренінг, на відміну від традиційних форм передачі знань, є більш сучасним, інноваційним методом, коли переважно застосовують інтерактивність, взаємодію, елементи креативності тощо. Подібно до будь-якого виду навчального процесу, тренінг зумовлює відповідну мету, яка має ототожнюватися з тими компетенціями, що відповідають професійній майстерності спеціаліста згідно певній спеціальності, а також передбачати суміжні до спеціальності та потрібні компетенції вимоги та навички. Обов'язковими для тренінгу мають бути наявні тренер, тренінгова група, тренінгове коло, спеціально обладнане приміщення та засоби для тренінгу (фліпчарт, маркери тощо); визначені та прийняті правила, створення атмосфери взаємодії та спілкування, забезпечення інтерактивності методів навчання, визначена структура тренінгового заняття, критерії та індикатори оцінювання ефективності тренінгу. Існують різні моделі ефективного проведення тренінгу.

Враховуючи, що у ВНЗ визначено тривалість навчального заняття протягом 1 год. 20 хв. (2 академічні години), а кожна дисципліна обмежена чітко визначеною кількістю відведених на різні види навчальних занять годин (згідно освітньо-професійної програми та нормативам ВНЗ), а також періодичністю проведення занять (наприклад, щотижня по 1 парі або через тиждень чергуються лекції та семінари), ми змоделюємо тренінг для тих зразків організації навчального процесу, які найбільш часто зустрічаються на практиці, а саме: щотижня одна пара – лекції, одна пара – семінар або практичне заняття. Таким чином, цілком логічно розпочати тренінг під час лекції (після надання певного інформативного матеріалу у вигляді відео, слайдів, які наочно демонструють предмет, мету, завдання дослідження). Доцільно було б напередодні надати студентам в електронному вигляді відповідний аналітичний матеріал, а також рекомендований список літератури за темою. Безпосередньо після короткого викладу завдання, визначивши рівень самостійної підготовки студентів за темою заняття, цілком можливо оцінити відповідну підготовку студента до тренінгу. Навчальні групи, в основному, формуються в кількості від 10 до 30 осіб.

Досвід організації та проведення ефективних тренінгів підтверджує доцільність формувати невеликі групи з числа студентів. Наприклад, група з 30-ти осіб може бути розділена на 2 тренінгові групи (по 15 осіб) або на 3 групи (по 10 осіб). Кількість груп залежить від завдань, які зазначені в тренінгу. Здебільшого, після виконання одного зі завдань, група починає виконувати наступне. Таким чином протягом відведеного часу кожна група бере участь в усіх зазначених іграх.

У випадку, коли тренінг передбачає більш тривалий час на його проведення, а також додаткову самостійну підготовку в «позаурочний» час (створення слайд-шоу, візуалізація певних ситуацій,

розробка ситуативних завдань тощо), тренінг продовжують на наступному занятті. Тренер/викладач оцінює кожного учасника за відповідними індикаторами/критеріями (кількісно це може бути виражене в балах). Може бути передбачено й позааудиторні заняття під час тренінгу (у так званих «польових умовах» – під час міських свят, на виїзних заходах тощо). Для оцінювання кожного учасника, визначення його ролі для виконання завдання тренінгу викладач/тренер розробляє відповідні критерії. У разі, якщо за певних причин (наприклад, стажування за кордоном або за межами м. Черкаси, хвороба) оцінювання участі студента у визначених завданнях тренінгу відбувається згідно індивідуальних консультацій та завдань, у т. ч. із застосуванням Інтернет. Тренінгові заняття можуть бути різної тривалості: від 1,5-3-х годин (2-4 академічні години тривалістю 45 хвилин кожна) до декількох днів поспіль. За тривалістю найбільш ефективною формою групової роботи є марафон, тобто проведення занять тривалістю 6-8 годин щоденно протягом кількох днів. За такої форми роботи передбачається велика обідня перерва (не менше години) та дві перерви по 15-20 хвилин через кожні 1,5-2 години роботи. Під час коротких перерв учасникам доцільно запропонувати напої (чай, каву, воду, соки тощо), можна й легку їжу (бутерброди, цукерки, печиво тощо). Існують підтвердження, що такої тривалості перерви достатньо для відновлення сил учасників. Для створення невимушеної та необтяжливої обстановки під час проведення тренінгу на його початку розробляються та встановлюються відповідні правила поведінки та певний регламент.

Наприклад, тривалість тренінгу протягом 1 год. 20 хв. реального часу може бути поділена навпіл – по 35 хв. на обов'язкові завдання, між робочими хвилинами – умовна «пауза дозвілля» тривалістю – 10 хв. (туалет, кава, чай, вода). Для того, щоб вкластися у відведений час, завчасно визначають так званих «упорядників паузи дозвілля», які перед початком тренінгу облаштовують «куточок дозвілля» та відповідають за чистоту й порядок. З метою заохочення тренінгової групи взяти на себе зобов'язання «упорядників паузи дозвілля» тренер/викладач завчасно інформує про їх заохочення (наприклад, додаткові бали). У випадку, коли тема заняття зумовлює більш тривалу «паузу дозвілля» з метою на практиці оцінити уміння та навички учасників, частина часу, передбачена на виконання завдань згідно теми тренінгу, може бути корегована.

Найбільш ефективним може бути поєднання лекції та семінару/практичного заняття послідовно за часом їх проведення. Наприклад, в одній і тій же аудиторії проводиться підряд 2 пари для однієї й тієї ж групи студентів; друга пара – лекція, третя пара – семінар/практичне заняття або третя пара – лекція, а четверта пара – семінар/практичне заняття. Особливо такий порядок проведення занять буде доречним, якщо у ВНЗ передбачено між 2 та 3-ю парою так звану «велику» перерву, що уможливить більш ретельну підготовку до тренінгу. Для більш зручного проведення тренінгу доцільно його проводити в такій аудиторії, або спеціально обладнаному кабінеті, де стільці або столи учасників ставляться півколом, що дає можливість усім учасникам бачити одне одного та реагувати не тільки на слова, але й на міміку (у разі потреби за задумом тренера). Також подібне розміщення сприяє усвідомленню учасниками своєї рівності порівняно до усіх.

У зв'язку з тим, що для написання статті доцільно було дізнатися, як студенти, що навчаються за спеціальністю «Туризм» і «Готельно-ресторанна справа» ЧДТУ, ставляться до питань, які стосуються методик і видів навчання, необхідних компетенцій за спеціальністю, вміння бути уважними на заняттях тощо, розроблено ряд анкет/опитувальних листків, в яких і зазначили відповідні питання та визначили критерії оцінювання. Отже, здійснивши аналіз відповідей серед опитаної кількості респонентів за спеціальністями «Туризм» і «Готельно-ресторанна справа» від 1-го до 4-го курсу (рівень «бакалавр»), 1-го курсу рівня «магістр», можливо зробити наступні висновки, грунтуючись на вище зазначених методиках. Під час проведення аналізу анкетування згідно анкети № 1 отримані такі результати (в опитуванні брали участь 85 осіб-студентів):

– переважає кількість студентів, які найбільш привабливим для себе вважають такий вид навчального заняття, як лекція-тренінг (40 осіб оцінили цей вид занять у максимальну кількість балів – 5, тобто 47,1% від загальної кількості опитаних);

– 38 студентів оцінили в мінімальну кількість балів (по 1-му балу) відповідь щодо привабливості академічної лекції, що складає 44,7% від загальної кількості опитаних;

– майже однакова кількість студентів визнали найбільш привабливим такий вид лекції, як інтерактивна (33 особи, або 38,7% від загальної кількості опитаних); за лекцію-відеофільм й лекцію-презентацію віддали свої голоси по 32 студенти за кожний вид заняття, оцінивши по 4 бали (37,6% від загальної кількості опитаних).

В опитуванні за анкетою № 2 брали участь 74. Найбільш важливими для себе компетенціями, які можливо здобути в навчальному процесі, більшість опитаних студентів обрали уміння спілкуватися (38 осіб або 51,3% від загальної кількості опитаних; оцінюючи по 5 максимально запропонованих для оцінки балів; 30 осіб, або 40,5%, поставили по 4 бали за цю компетенцію); навички до роботи в команді обрали, оцінивши на максимальні 5 балів 31 студент (41,9%), за 4-х бальною оцінкою відзначили цю комптенцію 30 осіб (40,5%).

Згідно анкети № 3 (кількість учасників – 87 осіб) найчастіше у студентів виникає стан втоми та зменшується увага під час лекції через годину (44 особи або 50,5% від загальної кількості опитаних). На 30-40-й хв. втому відчувають 33 особи, або 37,9%, від загальної кількості опитаних; на 15-20-й хв. зменшується увага у 29 осіб (33,3%).

Таким чином, доцільно в організації навчального процесу та під час підготовки й проведення навчальних занять врахувати, що, починаючи з 20-тої хв. від початку лекції у студентів може виникнути відчуття втоми, що призводить до зниження уваги. Це зумовлює потребу вносити в методику викладання елементи так званої «розрядки», перенесення уваги на щось цікаве, динамічне.

Узявши до уваги вище представлену інформацію, враховуючи можливості студентів ЧДТУ, починаючи з 1-го курсу денної форми навчання, за умов їх успішності в навчанні, за рекоменда-

цією кафедри туризму та готельно-ресторанної справи факультету харчових технологій та сфери обслуговування та після співбесіди з представниками туристичних компаній, готельно-ресторанних комплексів тощо, згідно договорів/угод між університетом і підприємствами-роботодавцями, студенти мають цілком реальні можливості набуття практичних навичок, удосконалення своєї майстерності за обраною спеціальністю та працювати певний час (згідно законодавству України та приймаючої країни) у межах відповідного проекту. Одночасно навчальний процес не переривається, а лише набуває індивідуальної форми навчання, за відповідно складеним графіком.

Для студентів, які мають бажання підвищити свій рівень знань, розширити свою інформативну базу та стати конкурентоздатними на ринку послуг у майбутньому, поряд із загальноосвітніми дисциплінами, дисциплінами професійного спрямування доцільно опанувати методику написання наукових робіт, набути навичок комунікативності, навчитися інтерактивним методикам та інноваційним технологіям.

Враховуючи наявність широкого спектру інноваційних засобів, Інтернет-технологій для впровадження інтерактивних методів навчання доцільно звернути увагу на те, що на різноманітних виставках, які організовуються не тільки за кордоном, алей безпосередньо в нашій державі, вже звичним стає поява віртуальних засобів. Здається, зовсім недавно в екскурсійних експозиціях почали використовувати контактні та безконтактні звуко-відеоекскурсії, віртуальні зображення. Наразі з'явилася ще одна новинка – віртуальні окуляри інтерактивного читання [12]. Розроблено роботів із виглядом та інтелектом людини, на службі у людей – роботизовані системи та «розумні будинки» тощо. Для тренінгів, в умовах, наближених до реальних під час організації та надання туристичних послуг, обслуговування в готельно-ресторанних закладах, цілком актуальною є потреба застосування, наприклад, віртуальних окулярів для моделювання ситуацій під час обслуговування клієнтів і в ряді інших, змодельованих для опанування методикою та відповідними технологіями.

Доцільно зазначити, що для формування відповідних компетенцій за максимальною кількістю тем дисципліни, студентам пропонується розділитися на декілька груп (залежно від кількості тем, визначених для ділових ігор, ситуаційних завдань або тренінгів) з метою участі кожного студента в кожній темі, а також можливістю порівняння та визначення відповідних прогалин у своїх знаннях і навичках, або переваг, що може мотивувати для подальшого, більш поглибленного засвоєння матеріалу, наданого викладачем, та додаткових джерел. Під час подібних занять викладач виконує роль модератора, коментуючи певні дії студентів із відповідним обгрунтуванням. По завершенню кожного заняття необхідно вислухати думку кожного учасника, здійснити аналіз похибок і надати відповідні рекомендації. Під час таких занять важливо створити атмосферу партнерства, взаємодії, співпереживання і т. п. Проведення таких занять надає підстави викладачу оцінити максимальну кількість учасників. У разі необхідності продовження розгляду питань, винесених на відповідне інтерактивне заняття, запропонувати студентам скористатися можливостями інтернет-ресурсів, змоделювати відповідну ситуацію та викласти її сутність в електронному вигляді, зокрема й у вигляді наукового дослідження.

Отже, тренінг в навчальному процесі – це метод, методика та технологія інтерактивного освітнього сегменту, коли, завдяки комунікативним засобам створюються умови для формування відповідної групи, яка спільно працює над виконанням конкретного завдання та одночасно допомагає кожному учаснику за пасивного сприяння тренера/ведучого ставати більш компетентним у дорученій справі. Тренінг спонукає учасників до активності, яка перевищує активність тренера, та активізує, стимулює інтерес до пізнавального процесу. Тренінг – це вид навчання, коли учасники мають можливість взаємодіяти заради певного результату та отримувати від цього задоволення, відкривати інших особистостей, знаходити однодумців.

Висновки і пропозиції. Таким чином, враховуючи особистісні властивості кожного учасника тренінгу, є можливість врахувати мотиваційні, когнітивні, діяльнісні компоненти кожної особи, зорієнтувати на найбільш притаманні для цього учасника аспекти здобуття та застосування на практиці професійно орієнтованих знань, умінь та навичок для ефективної трудової діяльності безпосередньо за обраною спеціальністю та визначити перспективи розвитку як висококваліфікованого менеджера.

За результатами дослідження під час підготовки статті виявлено переваги та пріоритети в організації навчального процесу за спеціальностями, визначеними для засвоєння студентами, які опановують навчальні програми, що віднесені згідно освітньо-професійної програми до такої галузі, якою є сфера обслуговування, зокрема це – «Туризм» і «Готельно-ресторанна справа». Під час наукового дослідження здійснено аналіз компетенцій, які мають місце в навчальних програмах за спеціальністю «Туризм» і «Готельно-ресторанна справа» та сформульовано найбільш узагальнені положення щодо компетенцій, необхідних для практичної діяльності в сучасних умовах господарювання.

Протягом дослідження, завдяки проведенню серед студентів відповідних тренінгів, здійснено ряд аналітичних висновків, які полягають, зокрема, в наступному:

1. Студентська молодь активно відгукується на запровадження інноваційних методів, методик, технологій та засобів навчання, що спонукає їх до зацікавлення перспективами ефективної праці за обраною спеціальністю.

2. Під час тренінгів виявляються загальні та особистісні позитивні риси кожного учасника, що мотивує учасника тренінгу більше уваги звернути на розвиток тих якостей, які можуть стати пріоритетними в обраній професії, та спрямувати до вірного обрання місця трудової діяльності, а також спонукає до того, щоб удосконалити ті якості, на які раніше зверталося недостатньо уваги.

3. Під час тренінгів створюється обстановка невимушеності, ділового партерства та взаємодії між викладачем/тренером і студентом/учасником тренінгу, що мотивує довіру, співучасть, толерантність.

4. Діагностування з боку викладача рівня готовності майбутніх фахівців щодо ефективної праці за обраною спеціальністю, визначення слабких сторін на шляху до здобуття високих результатів у навчанні та практичній діяльності.

На основі ознайомлення, вивчення та аналізу наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних теоретиків та практиків у підготовці фахівців індустрії гостинності, сфери послуг, зокрема й спеціальностей «Туризм», «Готельно-ресторанна справа», теоретично обгрунтовано та запропоновано модель тренінгу. За результатами дослідження можливо зробити висновки щодо доцільності визначення та застосування на практиці основних методик і засобів для розкриття комунікативних компетенцій студентів під час проведення тренінгів. У статті представлена характеристика основних конструктивних елементів для сприяння зацікавленості аудиторії до спілкування, визначено основні концептуальні засади щодо методики, засобів і технології організації та проведення тренінгів за відповідною тематикою під час навчальних занять у вищому навчальному закладі України. Здійснено аналіз позитивного та негативного досвіду організації щодо проведення тренінгів, у т. ч. для студентів спеціальності «Туризм» і «Готельно-ресторанна справа». Визначено напрямки оптимізації зусиль викладача/тренера під час підготовки до тренінгу. Досліджено загальні принципи та специфічні ознаки успішного тренінгу для студентів, які опановують дисципліни за спеціальністю «Туризм» і «Готельно-ресторанна справа». Запропоновано алгоритм проведення тренінгу з ряду дисциплін для студентів, що навчаються за напрямами та спеціальностями сфери обслуговування, як галузі економіки народного господарства України.

Результати дослідження за темою наукової статті можуть бути використані як в методичній роботі викладачів, так і в практичній сфері діяльності, зокрема для співробітників туристичних фірм, закладів готельно-ресторанного бізнесу, менеджерів сфери обслуговування з метою підвищення їх рівня професіоналізму, комунікативних навичок, відповідної фахової компетентності.

Список літератури:

1. Віндюк А.В. Професійна підготовка майбутніх фахівців з готельно-курортної справи в умовах ступеневої освіти: теорія та методика : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2011. С. 263–265.
2. Бацман О.С. Тренінг як соціальна технологія адаптації суб'єктів навчально-виховного процесу в інтегрованих групах ВНЗ. *Наукові праці. Соціологія*. Вип. 189, 2012. С. 56–59.
3. Lustig M., Koester J. Intercultural competence: interpersonal communication across cultures. Pearson Education, 2010. P. 57–72.
4. Юнг К.Г. Психологические типы. *Академический проект. Серия : Психологические технологи.* Москва : Академический Проект, 2019. 538 с.
5. Шиян Т.В. Моделювання як метод формування міжкультурної комунікативної комптеенції студентів гуманітарних спеціальностей у процесі вивчення англійської мови. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. 2013. Вип. 6(72). С. 198–202.
6. Серіков В. Майстерність викладача вищого навчального закладу: психолінгвістичний вимір. *Психолінгвістика.* 2016. Вип. 19(1). С. 161–172.
7. Morozevich O., Golomazova E. Analysis of competitiveness of higher education institutions' graduates: customer-oriented approach bseu (Minsk). *Научные труды Белорусского государственного экономического университета.* Минск : БГЭУ, 2017. Вып. 10. С. 320–327.
8. Мишуненкова О. В. Взаимосвязь теоретической и практической подготовки бакалавров по направлению «Туризм и рекреация» в Республике Польша. Москва : РГСУ, 2014. 187 с. URL: https://www.dissercat.com/content/vzaimosvyaz-teoreticheskoi-i-prakticheskoi-podgotovki-bakalavrov-po-napravleniyu-turizm-i-re (дата звернення: 20.12.2019).
9. Про затвердження програми розвитку туризму в Черкаській області на 2012–2020 роки. Рішення Черкаської обласної ради. 2012. № 16-4/VI.
10. Сергеєв С.М., Рощупкін А.О. Урахування індивідуальних особливостей студентів у навчанні та вихованні. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології.* 2015. № 2(46). С. 389–396.
11. Освіта. Бізнес-школи. 2018 р. URL: http://osvita.ua/add-education/bis_school/ (дата звернення: 22.12.2019).
12. Віртуальні окуляри. Книжковий арсенал. Інтерактивне читання. 2018. URL: https://espreso.tv/article/2018/05/30/knygy_amp_tekhnologiyi_scho_pobachyty_pochuty_i_vidchuty_na_quotknyzhkovomu_arsenaliquot (дата звернення: 24.12.2019).

References:

1. Vindiuk, A.V. (2011). Profesiina pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv z hotelno-kurortnoi spravy v umovakh stupenevoi osvity: teoriia ta metodyka : monohrafiia [Professional training of future specialists in hotel and resort business in conditions of graduate education: theory and methodology: monograph]. Zaporizhzhia: KPU, pp. 263–265.
2. Batsman, O.S. (2012). Treninh yak sotsialna tekhnolohiia adaptatsii subiektiv navchalno-vykhovnoho protsesu v intehrovanykh hrupakh VNZ [Training as a social technology of adaptation of subjects of educational process in integrated groups of higher educational institutions]. *Naukovi pratsi. Sotsiolohiia Vypusk – Scientific works. Sociology*. Issue 189. (Vols. 201), pp. 56–59.
3. Lustig, M., & Koester, J. (2010). Intercultural competence: interpersonal communication across cultures. Pearson Education, p. 57–72.
4. Iung, K.G. (2019). Psikhologicheskie tipy [Psychological types K.G. Jung]. *Akademicheskii proekt (Moscow). Seriia: Psikhologicheskie tekhnologii*, p. 538.
5. Shyian, T.V. (2013). Modeliuvannia yak metod formuvannia mizhkulturnoi komunikatyvnoi kompteentsii studentiv humanitarnykh spetsialnostei u protsesi vyvchennia anhliiskoi movy [Simulation as a method of formation of intercultural communicative competence of students of humanities in the process of studying English]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu – Bulletin of Zhytomyr State University. Pedagogical sciences*, 6(72), 198–202.

6. Serikov, V. (2016). Maisternist vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu: psykholinhvistychnyi vymir [Mastery of a teacher of a higher educational institution: a psycholinguistic dimension]. *Psykholinhvistyka – Psycholinguistics*, 19(1), 161–172. Retrieved from: http://psychling.phdpu.edu.ua/images/arhive/19-2016/1/16.pdf
7. Morozevich O., & Golomazova, E. (2017). Analysis of competitiveness of higher education institutions' graduates: customer-oriented approach bseu (Minsk). *Nauchnye trudy Belorusskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta*. Minsk : BGEU. Vyp. 10, pp. 320–327.
8. Mishunenkova, O.V. (2014). *Vzaimosviaz teoreticheskoi i prakticheskoi podgotovki bakalavrov po napravleniiu «Turizm i rekreatsiia» v Respublike Polsha* [Interrelation of theoretical and practical training of bachelors in the direction «Tourism and recreation» in the Republic of Poland]. Moscow: RGSU. Retrieved from: https://www.dissercat.com/content/vzaimosvyaz-teoreticheskoi-i-prakticheskoi-podgotovki-bakalavrov-po-napravleniyu-turizm-i-re (accessed 20.12.2019).
9. Pro zatverdzhennia prohramy rozvytku turyzmu v Cherkaskii oblasti na 2012–2020 roky [About approval of the program of development of tourism in Cherkasy region for 2012–2020 years]: Rishennia Cherkaskoi oblasnoi rady vid 26.06.2012 № 16-4/VI.
10. Serhieiev, S.M., & Roshchupkin, A.O. (2015). Urakhuvannia indyvidualnykh osoblyvostei studentiv u navchanni ta vykhovanni [Taking into account the individual characteristics of students in education and upbringing]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 2(46), 389–396.
11. Osvita. Biznes-shkoly. 2018 r. [Education. Business School. 2018]. (n.d.). Retrieved from: http://osvita.ua/add-education/bis_school/ (accessed: 22.12.2019).
12. Virtualni okuliary. Knyzhkovyi arsenal. Interaktyvne chytannia. 2018. Retrieved from: https://espreso.tv/article/2018/05/30/knygy_amp_tekhnologiyi_scho_pobachyty_pochuty_i_vidchuty_na_quotknyzhkovomu_arsenaliquot (accessed: 24.12.2019).

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-53
УДК 334.021

Гончарова В.С., Феофанова І.В.
Інженерний інститут Запорізького національного університету

ЗМІНИ У НОРМАТИВНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ОПОДАТКУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ

Анотація. У статті досліджено зміни у законодавчому регулюванні оподаткування малого бізнесу. Зауважено, що суб'єкти малого підприємництва відіграють важливу роль в підтримуванні економічної стабільності та фіскальної достатності України. Розглянуте основні закони та нормативно-правові акти, які регулюють питання господарської діяльності малого бізнесу. Встановлено, що нестабільна ситуація в Україні дала поштовх для зміни нормативно-правового регулювання господарської діяльності підприємств. Наголошено на нестабільності нормативно-правовому регулюванні господарської діяльності в Україні. Визначені останні зміни податкового законодавства, які безпосередньо стосуються суб'єктів малого бізнесу. Проаналізовано нормативні нововведення, зокрема застосування на малих підприємствах реєстраторів розрахункових операцій. Визначено основні переваги та недоліки таких нововведень. Запропоновано шляхи вдосконалення нормативне-правового регулювання оподаткування малого бізнесу.

Ключові слова: малий бізнес, підприємництво, регулювання, оподаткування, реєстратори розрахункових операцій.

Honcharova Victoria, Feofanova Irina
Engineering Institute Zaporizhzhya National University

CHANGES IN REGULATORY LEGISLATION OF SMALL BUSINESS

Summary. This article explores changes in the legislative regulation of small business taxation. It has been identified that small businesses play an important role in maintaining Ukraine's economic stability and fiscal prosperity. It was determined that the state should in every possible way support the creation of suitable conditions for small businesses by improving the legal framework. The basic laws and regulations that regulate the issues of small business activity and the peculiarities of small business tax payment were considered. The opinions of scientists who studied the issues of taxation of small business were analyzed. The obligation to keep records of income and expenses in accordance with the Tax Code of Ukraine for small business was considered. It was found that the unstable situation in Ukraine gave an impetus to change the legal regulation of business activity of enterprises. The instability of regulatory regulation of economic activity in Ukraine was emphasized. Recent changes to tax law that directly relate to small businesses have been identified. Recent changes in the legislation have led to dissatisfaction with small business owners. Therefore, regulatory innovations were analyzed, in particular the application of settlement transactions to small businesses. Small business entities have been identified that are not covered by the new laws on the use of billing registrars. The peculiarities of the application of payment transaction registrars at a small enterprise were analyzed and it was determined that the payment transaction registers can be either ordinary devices (POS terminals) or software (the controlling authority is obliged to provide free software). Penalties for violation of the law were determined. The system Cash Back to the buyer is considered in case of breach of compilation of the settlement document. It is determined that the settlement document may be a cash receipt, a merchandise check and other documents confirming the fact of sale or return of goods, provision of services. The main advantages and disadvantages of innovations in the legislative framework for small business taxation were identified. Ways to improve the regulatory framework for small business taxation have been proposed.

Keywords: Small business, entrepreneurship, regulation, taxation, registrars of settlement operations.

Постановка проблеми. В даний час в умовах здійснення економічної реформи в Україні, особлива роль відводиться розвитку малого підприємництва. В країнах з розвинутою ринковою економікою підприємства малого бізнесу виробляють до 70% ВВП, а також є основними роботодавцями для населення. На малих підприємствах працюють до 2/3 загальної чисельності зайнятих.

В умовах сучасної економіки інструменти прямого державного регулю-вання економічного життя країни все більше замінюються інструментами не-прямого регулювання, серед яких основними є податки, що визначають прибуткову частину державного бюджету.

Важливим аспектом вдосконалення оподаткування суб'єктів малого біз-несу є розвиток нормативного регулювання податкового механізму для стимулювання малого бізнесу, а також запобігання ситуації, коли окремі його елементи можуть стримувати ділову активність і ініціативу малих підприємств.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням даної теми займалися такі вчені як З. Варналій, О. Василик, А. Гальчинський, В. Дубровський, Т. Єфименко, Ю. Іванова, І. Лютий, М. Крупки, А. Крисоватий, Т. Мединська, С. Філиппова та інші дослідники.

Більшість авторів вважає, що зниження фіскального тиску є основним стимулом, що сприяє розвитку малого бізнесу в Україні. Зокрема Т. Мединська зазначає, що однією з важливих переваг оподаткування малого бізнесу в Україні є звільнення суб'єктів підприємницької діяльності від сплати податку на прибуток підприємств, податку на доходи фізичних осіб у частині доходів, що отримані в результаті господарської діяльності фізичної особи та оподатковані згід-

© Гончарова В.С., Феофанова І.В., 2020

но законодавства, ПДВ із операцій з постачання товарів, робіт та послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України (крім ПДВ, що сплачується фізичними особами та юридичними особами, які брали ставку єдиного податку, визначену зі сплатою ПДВ), земельного податку (крім земельного податку за земельні ділянки, що не використовуються ними для провадження господарської діяльності), збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності [1, с. 44–48].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, податкове законодавство України відрізняється нестабільністю. Мінлива ситуація в країни сприяє змінам в нормативне-правовому регулюванні оподаткування. Останнім часом прийнята низка законодавчих актів, які змінюють умови господарювання малих підприємств, що потенційне може привести к зростанню податкового навантаження на ці підприємства, тому визвало шквал обурень зі сторони суб'єктів малого бізнесу. Вважаємо доцільним виділити та дослідити змін законодавчої бази регулювання господарської діяльності та оподаткування малих підприємств на сучасному етапі.

Метою статті є аналіз змін у нормативно-правовому регулюванні оподаткування малого бізнесу.

Виклад основного матеріалу. У процесі формування спрощеної системи оподаткування, запроваджено [2]:

– чотири групи платників єдиного податку;

– граничний обсяг доходів від реалізації продукції становить 5 млн. грн;

– розширений перелік побутових послуг населенню, які надаються 1 та 2 групам платників єдиного податку;

– право вибору реєстрації ПДВ платникам 3 груп.

До основних нормативних актів, що регулюють сферу малого підприємництва відносяться Конституція України [3], Господарський Кодекс України [4], Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» 4618-VI від 23.03.2012 р. [5].

Так, звертаючись в першу чергу до норм Конституції у статті 42 знаходимо закріплене право на підприємницьку діяльність, не заборонену законом. В той же час стаття 67 визначає обов'язок кожного сплачувати податки і збори. Від так, суб'єкти малого бізнесу зобов'язані сплачувати податки.

Нормами Господарського кодексу визначається місце податків в механізмі державного регулювання господарської діяльності та поняття суб'єкту малого підприємництва.

Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» визначаються мета, принципи та основні напрями державної політики у сфері розвитку малого підприємництва. Також в тексті даного Закону подано перелік повноважень органів, що забезпечують розвиток малого і середнього бізнесу та подано заходи державної підтримки даних суб'єктів.

Значні зміни в оподаткуванні малих підприємств, які скоротили чисель-ність суб'єктів господарювання, що могли скористатися перевагами спрощеної системи оподаткування, були введені в дію в 2015 р. Наказ Міністерства фінансів № 579 від 19.05.2015 р. «Про затвердження форм книги обліку доходів і книги обліку доходів та витрат та порядків їх ведення» [6] регламентував форми бухгалтерських регістрів, обов'язкових для ведення обліку на малих підприємствах.

Реформування системі оподаткування продовжилося і після 2015 р. Так внесені зміни та доповнення до П(С)БО 25 «Спрощена фінансова звітність» [7] згідно з Наказом Міністерства фінансів 31.05.2019 р. № 226 «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку [8]. Набрали чинності Наказ Міністерства фінансів № 369 від 17.03.2017 р. «Про затвердження Змін до наказу Міністерства фінансів України від 19 червня 2015 року № 578» [9], що змінює форму декларації платників єдиного податку, Закон України від 20.09.2019 р. № 128-IX «Про внесення змін до Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» та інші законодавчі акти щодо детінізації розрахунків у сфері торгівлі та послуг [10].

Тим не менш, сьогодні найбільш активно обговорюється Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій в сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» від 06.07.1995 р. № 265/95-В (далі – Закон про РРО). Відповідно даним Державної статистики України, кількість суб'єктів, яких стосується закон про РРО становить 818217 одиниць, що займає 44% від загальної кількості підприємств.

В жовтні 2019 р. Президентом було підписано зміни в Закон «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій в сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» (проект 1053-1) і про зміни в Податковий кодекс України «про детінізацію розрахунків в сфері торгівлі та послуг» (проект № 1073).

Згідно прийнятого законопроекту 1053-1, з жовтня 2020 р. впроваджується обов'язок застосовувати реєстратори розрахункових операцій (РРО) для фізичних осіб-підприємців (ФОП), які відносяться до другої і четвертої груп спрощеної системи оподаткування, а вже з 1 січня 2021 року використання РРО буде обов'язковим для суб'єктів господарювання, які є платниками єдиного податку другої, третьої та четвертої груп. Слід зазначити, що нововведення не відносяться до фізичних осіб, а також фізичних осіб-підприємців, які знаходяться на першій групі спрощеної системи оподаткування. Використовувати програмні РРО можна буде вже через 6 місяців після вступу в силу закону про застосування реєстраторів розрахункових операцій.

20 вересня Верховною Радою було прийнято законопроект № 1073, який передбачає можливість для покупця отримати частину штрафу з продавця за неправильний чек. Відповідно даного закону, на повернення коштів можна претендувати в тому випадку, якщо сума покупки складає 850 грн. Якщо покупець зайде в свій електронний кабінет на сайті Державної податкової служби і побачить розходження між виданим чеком і даними, які продавець відправив в податкову, він може подати скаргу.

Реєстраторами розрахункових операцій можуть бути як звичайні пристрої (POS-термінали), так і програмні (контролюючий орган змушений забезпечити безкоштовне програмне забезпечення). Тут слід додати, що Президент вже зобов'язав Кабінет міністрів з 1 січня 2020 року дати можливість платникам податків тестувати безкоштовне програмне забезпечення при здійсненні розрахункових операцій.

Розрахунковим документом може бути касовий чек, товарний чек, розхідний чек, розрахункова квитанція, проїзний документ і т.п., що підтверджує факт продажу (повернення) товарів, надання послуг, створений в паперовій і/або електронній формі (електронний чек, QR-код) чи заповнений вручну.

Підсумовуючи правове регулювання РРО, бачимо, що основними змінами в застосуванні касових апаратів в Україні в 2017-2019 роках є:

– з 1.01.2019 – продавців ліків і товарів медичного призначення зо-бов'язали використовувати РРО і видавати фіскальні чеки;

– з 8 травня 2017 р. – продавців «технічно складних побутових товарів», що підлягають гарантійному обслуговуванню, зобов'язали використовувати РРО незалежно від обороту і видавати фіскальні чеки;

– підвищено межі суми оборотів, при яких можна не використовувати РРО деяким особливим категоріям: виїзна торгівля, торгівля в гірських селах та ін. (Постанова КМУ №984 від 18 грудня 2017 року).

Закон про РРО має на меті зниження обсягів тіньового товарообігу, що відіб'ється в зростанні легальних доходів, податкової бази та податкових надходжень до бюджету країни, а також покращить макроекономічні показники України.

Варто зазначити, що дані закони викликали багато критики з боку представників малого бізнесу, оскільки зобов'язують підприємців використовувати касові апарати, вводять електронний чек, грошові винагороди для покупців та немалі штрафи для бізнесу.

Основні аргументи проти введення приписів цього закону в дію:

– придбання касових апаратів і їх обслуговування може бути занадто дорогим для малих підприємств;

– додатковий об'єкт контролю з боку податківців, що може бут приводом для додаткових штрафів та підштовхувати до корупційних дій;

– міркування морально-етичного плану, пов'язані з поведінкою покупців. Можливість контролювати підприємців та ще отримувати за це винагороду сприймається інколи не як можливість приймати участь в подоланні корупції в країні за рахунок зменшення тінівого сектору, а як схвалення донощиків.

Критика приписів закону про РРО знайшла відгук в уряді. В грудні 2019 р. уряд схвалив проект змін в закон «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій в галузі торгівлі, громадського харчування і послуг» і ряду законів, що стосуються детінізації розрахунків в галузі торгівлі і послуг.

Відповідно до запропонованих змін при використанні касових апаратів для суб'єктів господарювання передбачається зменшення відповідальності.

Так, в проектів передбачено відміну деяких штрафів, як наприклад якщо контрольна стрічка не надрукована чи не створена в електронній формі, чи за ненадання звітності в контролюючі органи. Також даний проект передбачає відміну штрафу попереднього програмування найменування цін, товарів і обліку їх кількості.

Висновки та пропозиції. Підсумовуючи вище сказане, можна дійти висновку, що нововведення в оподаткуванні малого бізнесу буде мати позитивний вплив на розвиток суб'єктів малого підприємництва. Звичайно є ще низка проблем, пов'язана з визначенням рівня фіскального навантаження малих підприємств, при вирішенні яких основну увагу варто приділити соціальній спрямованості та фіскальній справедливості такої системи оподаткування. Отже, визначаючи розвиток підприємницької діяльності основним напрямком вітчизняної економіки, вважаємо, що держава повинна всіляко підтримувати цей процес шляхом створення відповідних умов, що в першу чергу стосується вдосконалення нормативно-правового регулювання. В подальшому також слід дослідити призведуть лі зміни в податковому законодавстві до збільшення податкових надходжень до бюджету з боку суб'єктів малого бізнесу.

Список літератури:

1. Мединська Т.В. Спеціальні податкові режими у Податковому кодексі України. *Матеріали IV звітної науково-практичної конференції.* Київ-Дубно, 2013. С. 44–48.
2. Податковий кодекс України – Редакція від 29.12.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 26.01.2020).
3. Господарський кодекс України – Редакція від 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15 (дата звернення: 26.01.2020).
4. Конституція України – від 01.01.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 26.01.2020).
5. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4 618-17 (дата звернення: 26.01.2020).
6. Наказ Міністерства фінансів № 579 від 19.05.2015 р. «Про затвердження форм книги обліку доходів і книги обліку доходів та ви-трат та порядків їх ведення». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0800-15 (дата звернення: 26.01.2020).
7. П(С)БО 25 «Спрощена фінансова звітність». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00 (дата звернення: 26.01.2020).
8. Наказ Міністерства фінансів 31.05.2019 р. № 226 «Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0685-19 (дата звернення: 26.01.2020).

9. Наказ Міністерства фінансів №369 від 17.03.2017 р. «Про затвердження Змін до наказу Міністерства фінансів України від 19 червня 2015 року № 578». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0478-17 (дата звернення: 26.01.2020).
10. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» та інших законів України щодо детінізації розрахунків у сфері торгівлі та послуг». – Редакція від 20.09.2019 – Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 46, ст. 296. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/128-20 (дата звернення: 26.01.2020).

References:

1. Medinska, T.V. (2012). Spesialni podatkovi rezhimi u Podatkovomu kodeksi Ukeaini [Special tax regimes in the Tax Code of Ukraine]. *Proceedings of the IV World Scientific and Practical Conference*, 2012. Kyiv-Dubno, pp. 44–48.
2. Tax Code of Ukraine – Revision as of December 29, 2019. – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VRU), 2011, №13-14, №15-16, №17, p. 112. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (accessed 26 January 2020).
3. Economic Code of Ukraine – Revision from 01/01/2020. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VRU), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, p. 144. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15 (accessed 26 January 2020).
4. Constitution of Ukraine – from 01.01.2020. – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VRU), 1996, № 30, p. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (accessed 26 January 2020).
5. Law of Ukraine "On Development and State Support of Small and Medium-Sized Entrepreneurship in Ukraine". Revision as of March 22, 2012. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VRU), 2013, № 3, p. 23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17 (accessed 26 January 2020).
6. Ministry of Finance Order No. 579 of May 19, 2015 “On Approval of Forms of the Book of Accounting of Revenues and the Book of Accounting of Revenues and Expenditures and Procedures for their Maintenance”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0800-15 (accessed 26 January 2020).
7. UAS 25 “Simplified Financial Reporting”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00 (accessed 26 January 2020).
8. Ministry of Finance Order № 316 of May 31, 2019 “On Approving Amendments to Some Regulations of the Ministry of Finance of Ukraine on Accounting”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0685-19 (accessed 26 January 2020).
9. Ministry of Finance Order №369 dated March 17, 2017 “On Approving the Amendments to the Order of the Ministry of Finance of Ukraine №. 578 of June 19, 2015”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0478-17 (accessed 26 January 2020).
10. Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine" On Application of Registers of Settlement Transactions in the Field of Trade, Public Supply and Services "and other Laws of Ukraine on the Shadowing of Settlements in the Field of Trade and Services". Revision from 09/20/2019 – Information of the Verkhovna Rada (IVR), 2019, № 46, p. 296. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/128-20 (accessed 26 January 2020).

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-54
УДК 332

Зубковська Н.О., Розметова О.Г.
Національний університет харчових технологій

ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. У статті висвітлено поняття конкуренції в туризмі, конкурентоспроможності туристичного продукту. Визначено основні елементи туристичного продукту. Проаналізовано фактори, які впливають на конкурентоспроможність туристичного продукту. Визначено найбільш розвинені види туризму у Харківській області, такі як історико-культурний, сільський та зелений туризм, спортивний туризм, діловий туризм та міський. Виявлено основні чинники, які перешкоджають підвищенню конкурентоспроможності туристичних продуктів. Запропоновано ряд заходів, які необхідно провести для розвитку туризму Харківського регіону. Розглянуто основні проблеми туристичних підприємств. Вказано фактори, які впливають на конкурентоспроможність турпродукту та способи підвищення конкурентоспроможності підприємств туристичної справи у Харківській області.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкуренція, підприємства туристичної справи, туризм, фактори, туристичний продукт, інновації, Харківська область, туристична галузь, послуги, інфраструктура.

Zubkovska Nataliia, Rosmetova Olena
National University of Food Technology

INCREASING THE COMPETITIVENESS OF THE TOURIST PRODUCT OF KHARKIV REGION

Summary. The article deals with the concept of competition in tourism, competitiveness of tourism product. Identified the basic elements of the tourist product. Analyzed factors that influence the competitiveness of the tourism product. Identified the most developed types of tourism in Kharkiv region, such as historical, cultural, rural and green tourism, sports tourism, business tourism and urban tourism. The author substantiates that due to the imperfection of the development of tourist infrastructure objects and the mismatch of the price and quality of tourist products, insufficient promotion of the tourist product of the Kharkiv region, domestic and inbound tourist product makes a very small share in the structure of sales activity of the industry. The competitiveness of the tourism product must be ensured through the introduction of regulatory requirements for the main quality parameters. These parameters in a complex way will protect the rights of consumers in obtaining basic consumer properties such as security, transparency and accessibility. Innovative policy of forming extraordinary complex tourist products, effective price policy, creation of unique tourist product will allow to strengthen the tourism industry in Kharkiv region. Innovative technologies occupy a leading position in the formation of competitive tourism activities. They cover hospitality and transportation and allow you to automate the provision of various services: airline, bus or train tickets, hotel seats, and more. The author has proved, that the Kharkiv region has great advantages in obtaining the status of one of the most developed regions of Ukraine. This area is in a favorable geopolitical location, it has a unique flora and fauna, has a historical and cultural heritage, as well as a well-developed transport network. A restraining factor for the development of the tourism industry is several problems that need to be addressed. The main factors that hinder the competitiveness of tourism products have been identified. A number of measures are proposed to be taken to develop tourism in the Kharkiv region. Considered the main problems of tourism enterprises. Indicated factors that influence the competitiveness of tourist products and ways of increasing the competitiveness of tourism enterprises in Kharkiv region.

Keywords: competitiveness, competition, tourism enterprises, tourism, factors, tourist product, innovations, Kharkiv region, tourism, tourism industry, services, infrastructure.

Постановка проблеми. Для сучасної економіки України важливим є підвищення конкурентоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності в туристичній сфері, як важливого фактору забезпечення довготривалого та ефективного функціонування підприємництва. Туристична галузь здійснює великий вплив на розвиток держави в цілому.

Харківська область має великі переваги щодо отримання статусу одного з найбільш розвинених регіонів України. Ця область знаходиться у сприятливому геополітичному розташуванні, в ній спостерігається унікальна флора і фауна, володіє історико-культурною спадщиною, а також розвинутою мережею транспортного сполучення. Стримуючим чинником розвитку туристичної галузі є декілька проблем, які необхідно вирішити.

Актуальність проблеми підвищення конкурентоспроможності туристичних продуктів пояснюється тим, що будучи країною пострадянського простору, в Україні спостерігається низький рівень надання туристичних послуг. На даний час є недостатньо досліджень щодо цих питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами конкурентоспроможності туристичних продуктів України та й світу загалом займались такі провідні вчені: І.В. Гончаренко, І.О. Бочан, О.Є. Гербера, Л.І. Гонтаржевська, С.В. Білоус, Т.О. Гринько, Ю.М. Ковальова, І.О. Дегтярьова, М.П. Мальська, М.Й. Рутинський, Н.Л. Мандюк, Ю.М. Яворський, С.І. Соколенко, М. Енрайт, М. Портер та інші.

Метою статті є висвітлення основних понять та способів підвищення конкурентоспроможності туристичного продукту у Харківській області.

© Зубковська Н.О., Розметова О.Г., 2020

Виклад основного матеріалу. Туристичним продуктом називають сукупність товарів та послуг, матеріальних та нематеріальних благ і ресурсів, які призначені для використання в туристичних цілях, що реалізуються ринку туристичних послуг. Він здатний задовольнити різноманітні потреби туристів.

Розрізняють такі джерела туристичного продукту: результати праці (туристичні послуги і товари, об'єкти туристичної інфраструктури), різноманітні блага (ресурси) – природні та соціально-побутові. Особливістю туристичної сфери є обов'язкове застосування цих джерел одночасно, адже вони є основним об'єктом зацікавленості туристів.

Туристичний продукт складається з таких елементів: програма, маршрут та комплекс послуг щодо забезпечення життєдіяльності туриста. У сфері менеджменту туризму виділяють продукт туристичної території та туроператора. Також турпродукти класифікують за складовими, що визначають суть самого продукту (рис. 1).

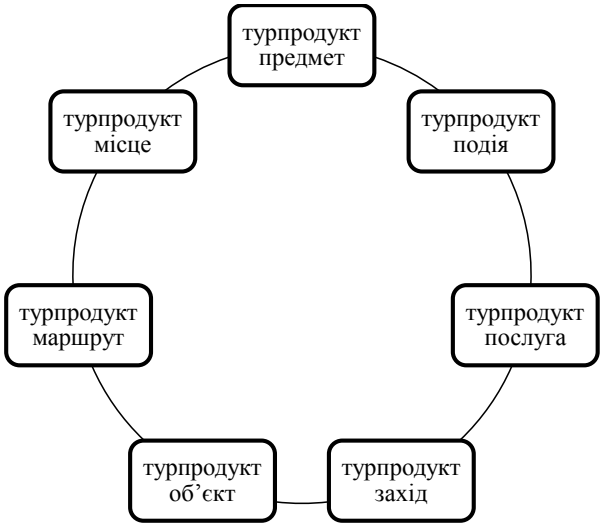

Рис. 1. Класифікація турпродуктів [4, с. 502]

Харківська область є адміністративним, промисловим, історико-культурним, спортивним та діловим центр, а туризм займає провідне місце.

Найбільш розвиненими видами туризму Харківського регіону є:

– історико-культурний туризм – наявність безлічі пам'яток, пов'язаних з перебуванням тут європейських та азіатських етносів;

– сільський та зелений туризм – 16 агроосель проводять свою діяльність в Харківській області. Цей тип туризму може забезпечити ріст доходів селян за рахунок продажу сувенірної продукції, створення цікавих туристичних маршрутів та надання екскурсійних послуг тощо;

– спортивний туризм – відкриття нових велосипедних маршрутів та туристичних кемпінгів у Харківській області;

– діловий туризм – міжнародні конгреси, семінари, симпозіуми, фестивалі, виставки, ярмарки, які постійно проводяться в області;

– міський туризм (шопінг, розваги) для жителів Харківської області.

В Харківській області функціонує більш як 700 суб'єктів туристичної діяльності. Менше ніж 10% з них займається проведенням екскурсій містом та областю, лікування в санаторіях регіону.

Внаслідок недосконалості розвитку об'єктів туристичної інфраструктури та невідповідності ціни і якості туристичних продуктів, недостатньому рівню популяризації турпродукту Харківської області внутрішній та в'їзний туристичний продукт становить дуже малу частку в структурі реалізаційної діяльності галузі.

Важливими факторами для розвитку туристичної сфери регіону є повітряна і автодорожня інфраструктура. На жаль, відсоток авіаперевезень є дуже низьким внаслідок недосконалого регулювання авіаперевезень. У сфері залізничних перевезень також необхідно покращити стан відповідно міжнародним стандартам, залучити інвестиції на оновлення, ремонт [5, с. 42–43].

Зупиняє розвиток туристичної діяльності обов'язкове забезпечення фінансової відповідальності компаній перед туристами. Встановлення мінімальних внесків змушує малих туроператорів переходити в розряд туристичних агентів, що у свою чергу є позитивним для великих туроператорів. Також немає заохочення розвитку внутрішнього туризму, тому турфірми приділяють підвищену увагу виїзному туризму як більш прибутковому.

Відсутність гнучкої реакції туристичної пропозиції на зміни кон'юнктури ринку та постійне збільшення витрат на формування собівартості турпродукту знижує рівень цінової конкурентоспроможності туристичних послуг України.

Нижче виділимо чинники, які перешкоджають підвищенню конкурентоспроможності туристичних продуктів:

– державне регулювання туристичної галузі немає єдиного механізму;

– нормативно-правове забезпечення не відповідає актуальним тенденціям розвитку туризму;

– недостатньо інвестицій для розвитку туристичної сфери;

– недостатнє застосування інноваційних технологій;

– невідповідність туристичних об'єктів міжнародним стандартам;

– відсутність єдиної стратегії просування туристичного продукту;

– недостатній рівень туристичної, сервісної, соціальної та інформаційної інфраструктури;

– недостатнє науково-дослідницьке забезпечення туристичної сфери;

– немає популяризації внутрішнього туризму;

– сезонність [7, с. 20].

Для створення умов щодо безперервного розвитку туризму України, зокрема в Харківській області, необхідно виконати ряд заходів:

– нейтралізувати негативні тенденції в туристичній галузі;

– поліпшити рівень життя населення;

– забезпечити збереження унікальності вагомих природних та історико-культурних ресурсів;

– покращити імідж області в сфері туризму;

– мінімізувати регіональні соціально-економічні проблеми;

– збільшити рівень «прозорості» на туристичному ринку [3, с. 193].

Ефективним чинником туристичного розвитку для Харківської області буде щотижнева рекреація: тури у вихідні дні в центрі міста Харкова, а також тури з районів до центру Харкова.

Майбутнє туристичної сфери Харківської області залежить від розроблення комплексного туристичного продукту:

1) подієві послуги – відвідування розважальних, культурно-пізнавальних, спортивних та шоу-масових центрів області;

2) бізнес-послуги – організації зустрічей, ділових конференцій;

3) етнографічні послуги – ознайомлення з побутом та традиціями народу, який перебуває в області (ознайомлення зі стародавніми племенами, традиціями та обрядами;

4) етнічні послуги – туристичні послуги з перебування та огляду природніх ресурсів;

5) оздоровчі послуги – SPA-процедури, обгортання, масаж, грязьові ванни, плавання в басейні, сауна, заняття на тренажерах;

6) спортивні послуги – організація спортивної діяльності туриста;

7) VIP-послуги – відвідування зачинених для загального відвідування місць.

Туристичні послуги, наведені вище формують особливий комплекс конкурентоспроможних переваг для великої кількості споживачів. Це пояснюється тим, що турист перш за все, шукає нових вражень та готовий платити за них будь-які суми коштів. Водночас відбувається забезпечення надходжень та заохочення турфірм для розробки нового туристичного продукту [2, с. 9].

Конкурентоспроможність туристичного продукту показує спроможність компанії вистояти в конкурентній боротьбі на ринку. Формування конкурентоспроможності починається з виявлення істотних споживчих особливостей, за якими аналізується можливість реалізації продукту на відповідному ринку. Важливим у підвищення конкурентоспроможності туристичної продукції є концепція визначення іміджу компанії [6, с. 161].

В процесі розробки туристичного продукту варто брати до уваги потреби туриста. І саме ефективна, конкурентоспроможна туристична галузь організує великі можливості для обслуговування вітчизняних та іноземних туристів. Для подальшого розвитку туризму Харківської області варто провести такі заходи:

– відповідно до міжнародної практики створити нормативно-правову основу туристичного розвитку;

– створити економічні механізми, які стимулюватимуть розвиток внутрішнього ринку туристичної діяльності та доєднати до цього закордонних інвесторів;

– сформувати систему ліцензування і сертифікації туристичної діяльності, яка була б максимально справедливою та жорсткою (табл. 1).

На сьогодні управління туристичною сферою повинне охоплювати декілька важливих питань:

– покращення структури управління;

– впровадження державної політики за допомогою координаційної роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади та підприємств;

– удосконалення державної статистики щодо туризму з врахуванням міжнародних стандартів та досвіду іноземних держав.

Беручи до уваги все вищесказане, можна запропонувати такі рекомендації щодо розвитку та підвищення конкурентоспроможності туристичного продукту в Україні, а зокрема в Харківській області:

– вдосконалити методи залучення суспільства та покращити ефективність дії влади стосовно

Таблиця 1

Заходи щодо підвищення конкурентоспроможності турпродукту в Харківській області [1]

Мета	Наявна ситуація	Впровадження заходів
Ефективна транспортна інфраструктура	Відсутні засоби інформування.	Розроблення схеми руху транспорту, з урахуванням розміщення туристичних об'єктів регіону
	Обмежений доступ транспорту до туристичних об'єктів.	
	Недостатня кількість паркомісць	
Велика кількість варіантів розміщення різного класу для задоволення потреб відвідувачів	Перевага готелів сегмента 3*та 4*.	Цільове залучення девелоперів і міжнародних операторів готелів до проектів
	Нестача бізнес-центрів та виставкових залів	Введення міських стандартів якості послуг
Удосконалення сфери громадського харчування	На ринку спостерігаються швидкі темпи розвитку.	Підтримка розвитку мереж ресторанного господарств.
	Недостатня кількість кав'ярень та тематичних ресторанів місцевої кухні	Розвиток концептуальних ресторанів і ресторанів з унікальним меню для гостей
Наявність клубів, розважальних центрів і привабливих для туристів	Недостатність торговельних розважальних центрів цікавих для туристів.	Проектування концептуальних центрів розваг.
		Залучення міжнародних інвесторів
Наявність обладнаних туристичних зон та маршрутів	Наявні екскурсійні маршрути.	Розроблення проектів перебудови інфраструктури туристичного середовища враховуючи потреби туристів.
	Туристи орієнтуються на довідники та доступну їм інформацію в інтернеті.	
Наявність туристично-інформаційного центру	Відсутність обласного туристично-інформаційного пункту в Харківському регіоні	Створення єдиної координаційної служби туристичної галузі.
Безпечне перебування туристів в місті та області	Відсутність спеціальних засобів гарантування безпеки	Організація безпеки пересування туристів.
	Відсутність можливості одержання оперативної допомоги іноземному туристу правоохоронними органами через наявність мовного бар'єра	Створення спеціальних інструкцій і засобів безпеки для туристів.
		Вивчення іноземних мов працівниками правоохоронних органів

покращення регіональної політики стосовно туристичної діяльності;

– покращити систему стратегічних програмних документів розвитку туристичної діяльності регіону;

– запровадити актуальні методи щодо планування та реалізації унікального турпродукту;

– зацікавити закордонних інвесторів щодо розвитку туристичного потенціалу Харківської області.

Введення в дію цих способів сприятиме розвитку та підвищенню рівня конкурентоспроможності туристичної галузі, покращить співпрацю туристичної сфери з іншими важливими галузями соціального, економічного та культурного розвитку регіону.

Для того, щоб підвищити конкурентоспроможність турпродуктів Харкова та області необхідно працювати над вдосконаленням процесу відтворення якісного турпродукту.

Конкурентоспроможність туристичного продукту Конкурентоспроможність туристичного продукту потрібно забезпечити через впровадження нормативних вимог до головних якісних параметрів. Ці параметри в комплексі сформують захист прав споживачів в одержанні базових споживчих властивостей, таких як безпека, прозорість та доступність.

Інноваційна політика формування неординарних комплексних турпродуктів, ефективна цінова політика, створення унікального турпродукту дозволить посилити туристичну галузь в Харківській області.

Інноваційні технології займають провідне місце у формуванні конкурентоспроможної туристичної діяльності. Вони охоплюють сферу гостинності та перевезень і дозволяють автоматизувати надання різних послуг: бронювання авіа, автобусних чи залізничних квитків, місць в готелях тощо.

Висновки і пропозиції. Отже, можна зробити висновок, що Харківська область має всі передумови для того, щоб стати одним з найбільш туристично розвинутих регіонів України. Область має необхідні для туризму ресурси: унікальному флору та фауну, розвинуту мережу транспортного сполучення, природничо-оздоровчі ресурси, пам'ятки архітектури, археології та монументального мистецтва. Важливим потенціалом є природні рекреаційні ресурси та достатні людські ресурси.

Унікальними територіальними комплексами Харківського регіону є Дворічанський та Слобожанський природні парки. Ландшафтні парки – природоохоронні рекреаційні установи створюють умови для різних видів проведення дозвілля, наприклад ландшафтний парк «Печенізьке поле». Унікальними еталонами природи є заповідні урочища: Божкове, Тюндик та Миколаївські насадження [1].

Всебічне покращення рекламних механізмів та просування на національний ринок регіональних екскурсійно-туристичних, готельних і транспортних послуг, покращення якості підвищить привабливість Харківської області для всієї України та за кордоном.

Якісна політика розвитку туристичної діяльності регіону зможе забезпечити:

– покращення ринкових основи господарювання та пришвидшення темпів реформування економіки Харківського регіону;

– підвищення рівня дохідної бази бюджету області;

– підвищення рівня інвестування у високотехнологічні об’єкти туризму;

– покращення іміджу області в Україні та закордоном;

– встановлення ефективних культурних та зовнішньоекономічних зв’язків;

– Фінансова підтримка культурної оздоровчої та інших сфер діяльності (інвестиції, дотації);

– збільшення попиту на товари та послуги, які важко реалізувати на національному ринку (товари народних промислів, сувеніри);

– покращення фінансових результатів господарського комплексу області;

– оптимізація сфери зайнятості;

– організація дозвілля населення області та забезпечення популяризації національної культурно-історичної спадщини.

Список літератури:

1. Програма економічного та соціального розвитку м. Харкова на 2019 рік № 1286/18. 2018.
2. Беспала О.А. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку туристичного ринку в Україні. *Економіка.* 2017. № 6(34). С. 9–13.
3. Забалдіна Ю.Б. Маркетинг туристичних підприємств : навч. посібник. Київ : Музична Україна, 2007. 196 с.
4. Кіптенко В.К. Менеджмент туризму: підручник. Київ : Знання, 2010. 502 с.
5. Пестушко В. Український туризм у контексті глобалізації: сучасний стан і перспективи. *Теорія та методика.* № 11-12. С. 42–43.
6. Солов'янчик А.В. Сучасні підходи до визначення конкурентоспроможності туристичних підприємств. *Вісник соціально-економічних досліджень* : зб. наук. праць / за ред.: М.І. Зверякова. Одеса, 2015. № 56. С. 161–169.
7. Чернишенко А. Формування стратегії сталого розвитку туризму і курортів в Україні: Круглий стіл. *Новости турбизнеса.* 2007. № 12. 20 с.

References:

1. Programa ekonomichnogo ta socialnogo rozvytku m. Kharkova na 2019 rik [Economic and Social Development Program of the City of Kharkiv for 2019]. Vol. 1286/18.
2. Bespala, O.A. (2017). Suchasnyj stan, problemy ta perspektyvy rozvytku turystychnogo rynku v Ukrayini [The current state, problems and prospects of tourism market development in Ukraine]. *Ekonomika,* vol. 6(34), pp. 9–13.
3. Zabaldina, Y.B. (2007). Marketyng turystychnykh pidpryyemstv: navch. posibnik [Marketing of tourism enterprises]. Kyiv: Muzychna Ukrayina, p. 196.
4. Kiptenko, V.K. (2010). Menedzhment turyzmu: pidruchnyk [Tourism management]. Kyiv: Znannya, p. 502.
5. Pestushko, V. Ukrayinskyj turyzm u konteksti globalizaciyi: suchasnyj stan i perspektyvy [Ukrainian tourism in the context of globalization: current status and prospects]. *Teoriya ta metodyka,* vol. 11–12, pp. 42–43.
6. Solovyanchyk, A.V. (2015). Suchasni pidkhody do vyznachennya konkurentospromozhnosti turystychnykh pidpryyemstv [Modern Approaches to Determining the Competitiveness of Tourism Enterprises]. *Visnyk socialno-ekonomichnykh doslidzhen:* zb. nauk. pracz / za red.: M.I. Zvyeryakova. Odesa, vol. 56, pp. 161–169.
7. Chernyshenko, A. (2007). Formuvannya strategiyi stalogo rozvytku turyzmu i kurortiv v Ukrayini: Kruglyj stil [Formation of strategy of sustainable development of tourism and resorts in Ukraine: Round table]. *Novosty turbyznesa*, vol. 12, p. 20.

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-55
УДК 336.72

Івченко Л.О., Грудецька Ю.А.
Національний університет харчових технологій

ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ТУРИСТИЧНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Досліджено значення соціальних мереж для туристичних підприємств, та показано, як завдяки якісному контенту, яким туроператори наповнюють свої сторінки формується імідж підприємства. Було проаналізовано діяльність у соціальних мережах найбільш популярних туристичних підприємств України та виділено того туроператора, контент якого на офіційній сторінці у Facebook чи Instagrami найбільше подобається користувачам. Виділено головні причини через які офіційні сторінки туристичних підприємства не подобаються їх читачам. За результатами досліджень було розроблено пропозиції як туристичні підприємства можуть покращити свій імідж завдяки використанню хорошого та якісного матеріалу на своїх офіційних сторінках.

Ключові слова: туристичне підприємство, імідж туристичного підприємства, соціальна мережа, привабливість сторінки, денна залученність користувачів, Instagram.

Ivchenko Lyubov, Hrudetska Yuliia
National University of Food Technology

USE OF SOCIAL NETWORKS FOR FORMING THE IMAGE OF A TOURIST ENTERPRISE

Summary. The importance of social networks for tourism businesses is explored and shows how, thanks to the quality content that tour operators fill their pages, the image of the business is formed. networks of Ukraine's largest tour operators: Join UP, Chord Tour, TUI (in Ukraine) and Soral Travel. The quality of work of the aforementioned tourism companies on Instagram and the definition of the tour operator that looks best on this social network were revealed by such indicators as: number of participants who are subscribed and page in Instagram, attractiveness, sociability, average number of participants who visit daily. The research findings were summarized as a table. The results highlight the tour operator whose content is most liked by users on the official Facebook page or Instagram. The main reasons why the official pages of tourism companies do not appeal to their readers are highlighted. Offers have been developed as tourism businesses can improve their image by using good and quality material on their official pages. According to research results, without a strong and good image of the tourist enterprise there is no guarantee that the user of social networks will purposefully enter the site of the tourist enterprise, and even less likely that the user will return after visiting this site. Techniques of how a tourist enterprise can succeed can be developed only through good image. Tourism business is a highly competitive niche. In social networks, representative offices of travel agencies can solve several important problems: increase popularity, stand out among competitors, increase confidence and encourage purchase. Travel services are an expensive product with a long selection period, and this should be taken into account when working in social networks. To attract customers in the long term, carefully build a content strategy, and use your analytics tools to evaluate your work. It's not enough to post beautiful pictures and copy-paste offers from the site. It is precisely for these purposes that marketing is aimed, which is responsible for researching the interests of society, promoting the goods or services of the company and satisfying human and public interests. Tourism has certain features associated with the nature of the services provided, the forms of sales, the nature of labor, etc. Therefore, marketing in tourism has a number of characteristic features that set it apart in a separate direction of marketing. To ensure the success of the company and increase sales efficiency, there are various marketing tools – ways to ensure the relationship between the consumer and the company, or a set of measures whose purpose is to influence market participants and the macro environment.

Keywords: tourist enterprise, image of tourist enterprise, social network, page attractiveness, daily user engagement, Instagram.

Постановка проблеми. Соціальні мережі в даний час є незамінним джерелом інформації як для організаторів і реалізаторів туристичних послуг, так і для споживачів. Сторінка в соціальній мережі є обличчям туристичного підприємства, засобом миттєвого реагування на будь-які зміни на туристичному ринку, комунікації зі своїми клієнтами. Адже завдяки вдалим публікаціям у Facebook або Instagram поширюється аудиторія користувачів, активізується ця аудиторія, контролюється ступень зацікавленості певною публікацією. Тому оцінка і розробка методів підвищення якості маркетингової діяльності туристичного підприємства в соціальних мережах є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань використання мережевого підходу до розвитку туристичної діяльності займається багато зарубіжних та вітчизняних учених. Особливості застосування інновацій у розвитку туристичної галузі України, зокрема застосування мережевого підходу в діяльності розглядає О. Давидова [2]. К.А. Шеєнкова відводить важливу роль Інтернет-технологіям у просуванні туристичного продукту на сучасному етапі [1]. Проте низка ключових питань використання соціальних мереж залишаються невирішеними.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Хоч зараз в соціальних

© Івченко Л.О., Грудецька Ю.А., 2020

мережах є офіційні сторінки найбільш популярних туроператорів України. Проте, їхні офіційні сторінки більшість користувачів вважає непопулярними та нецікавими через не якісний контент на офіційних сторінках.

Мета статті. Метою статті є дослідження ролі соціальних мереж (на прикладі Facebook та Instagram) у розвитку туристичного бізнесу в сучасних умовах як в Україні, так і закордоном; збільшенні кола потенційних споживачів туристичних послуг за допомогою Інтернет-технологій.

Виклад основного матеріалу. Позиціювання туристичного підприємства як бренду в соціальних мережах є дієвим методом в просуванні туристичного продукту. Без використання соціальних мереж можна отримати результат, за яким бренд буде недовговічним, адже в еру глобалізації інтернет-технологій, потенційні споживачі витрачають більшу частину свого часу на пошуки товарів та продуктів в онлайн-режимі. За допомогою соціальних мереж, аналітичних даних, форумів та різних інформаційних сайтів, у туристичних підприємств є більше можливостей налагодити зв'язок з потенційними споживачами та продемонструвати свої переваги завдяки Instagram чи Facebook [3].

Але навіть якщо розробники бренду приділять достатньо уваги високим технологіям та соціальним мережам у створенні іміджу туристичного підприємства, вони повинні мати на увазі, що бренд може проіснувати довше на ринку лише завдяки визначеній стратегії та орієнтації на цільову аудиторію.

Без сильного та хорошого іміджу у туристичного підприємства немає гарантій на те, що користувач соціальних мереж цілеспрямовано зайде на сайт туристичного підприємства, і ще менша вірогідність того, що користувач повернеться після того, як відвідував цей сайт. Тому досягти успіху туристичне підприємство може тільки завдяки хорошому іміджеві [1].

Окрім того, хороший імідж туристичного підприємства в Інтернеті значно підвищить ефективність взаємодії за рахунок підвищення кредиту довіри, адже даний фактор ще більш важливий у віртуальному світі, аніж у реальному.

Соціальні мережі дозволяють прогнозувати результати і відслідковувати статистику: наприклад, заздалегідь дізнатися кількість запитів у соціальній мережі за ключовими словами, з'ясувати, яка відвідуваність рекламних майданчиків (при цьому часто можна визначити портрет цільової аудиторії), спрогнозувати CTR (Clickthroughrate – співвідношення кількості натискань і переглядів) банерів та контекстних оголошень. Існує також можливість дізнатися кількість відвідувань сайту бренду, відсоток відмов відвідувачів (відвідувачів, які не були зацікавлені) [2].

Для того, щоб краще показати використання соціальних мереж для формування іміджу туристичного підприємств в Instagram та у Facebook було проаналізовано офіційні сторінки в соціальних мережах одних із найбільших тур-операторів України: Join UP, Аккорд-тур, TUI (в Україні) та Coral Travel.

Туроператор Аккорд-тур спеціалізується на: турах по Україні, автобусних та авіатурах по Європі.

Join UP спеціалізується на пляжному відпочинку та турах в екзотичні країни.

Coral Travel спеціалізується на сімейному, дитячому та пляжному відпочинку.

TUI (в Україні) спеціалізується на пляжному, дитячому та сімейному відпочинках, яхтингу, а також на гірськолижних турах [4].

Якість роботи вищезазначених туристичних підприємств в Instagram та визначення туроператора, який найкраще виглядає в цій соціальній мережі було виявлено за допомогою таких показників як: кількість учасників, які є підписаними та сторінку в Instagram, привабливість, товариськість, середня кількість учасників, які щодня відвідують сторінку. Отримані результати досліджень було систематизовано у вигляді табл. 1.

Таблиця 1

Робота туроператорів в Instagram протягом 2019 року

Назва туроператора	Кількість учасників, тис. осіб	Привабливість,%	Товариськість,%	Денна залученість учасників,%
Join UP	31,5	0,93	0,15	11,3
Аккорд-тур	70,7	1,1	0,02	8,7
TUI в Україні	37,3	0,27	0,004	4,42
Coral Travel	71,7	0,25	0,008	5,52

Джерело: розроблено автором за даними [5-8]

Як бачимо з таблиці 1 найбільшу кількість читачів в Instagram має туроператор Coral Travel, а найменше Join UP. Частка Аккорд-туру в загальній кількості учасників, – які стежать за сторінками 4 досліджених туроператорів становить 33% друге місце після Coral Travel (рис. 1).

Хоч за офіційною сторінкою Join UP стежить практично вдвічі менше людей, ніж за Coral Travel, проте, робота компанії Join UP в Instagram для покращення свого іміджу є найкращою з усіх досліджених сторінок туристичних підприємств. Адже сторінка Join UP має найкращий показник товариськості – 0,15%, найкращий показник денної залученості учасників – 11,3%. А також сторінка даного туристичного підприємства займає друге місце за привабливістю, яка становить 0,9%.

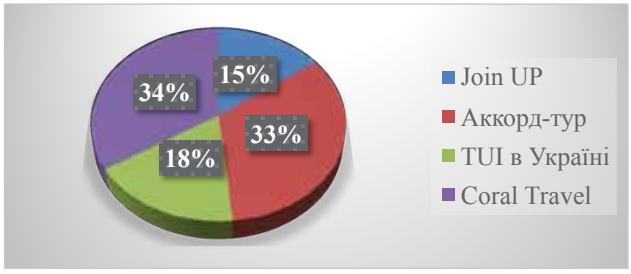

Рис. 1. Частка читачів, які стежать за офіційними сторінками туроператорів в Instagram

Джерело: розроблено автором за даними [5–8]

Рис. 2. Середнє число лайків усіх дописів протягом 2019 р.

Джерело: розроблено автором за даними [5–8]

Туристична компанія Аккорд-тур має в Instagram практично стільки читачів скільки ж є і в Coral Travel. Проте, на відмінну від Coral Travel, в якої є низька привабливість сторінки, Аккорд-тур має найвищу привабливість сторінки, яка становить 1,1% (більш як в чотири рази більше від привабливості сторінки Coral Travel). Таку відмінність можна пояснити тим, що пости компанії

Аккорд-туру лайкає набагато більше людей (рис. 2). В середньому один пост Аккорд-туру отримує 782 лайки, що в 7 разів більше від лайків, які одержують пости в Instagram туроператора TUI – 102 лайки. Також туроператор займає друге місце серед досліджених компаній за кількістю учасників, які щодня відвідують її сторінку в Instagram. Отож, щодня в офіційну сторінку в Instagram

Аккорд-туру відвідує більш як 6 тисяч учасників (рис. 3), або 8,7% людей від загальної кількості підписників. Сторінка Аккорд-туру популярна тим, що на ній є високоякісні зображення, а також хороші підписи до них, які подобаються великій кількості людей.

Хоч в туроператор Join UP має майже на 50% менше читачів в Instagram від Coral Travel, проте середня кількість відвідувань їх сторінок протягом дня є практично однаковою – 4 тисячі відвідувань. Адже компанія Join UP на свою сторінку завантажує високоякісні відео з туристичних подорожей клієнтів, а ще

є велика кількість позитивних коментарів під зображеннями та відео, що збільшує кількість клієнтів компанії. Так в середньому протягом 2019 року під одним постом Join UP містилося близько 50 коментарів – найбільший показник серед всіх досліджених компаній. І з кожним роком кількість позитивних відгуків від роботи туроператора зростає.

Рис. 3. Середня кількість відвідувань сторінки в Instagram протягом дня

Джерело: розроблено автором за даними [5–8]

На другому місці (рис. 4) за середньою кількістю коментарів під одним постом в Instagram йде компанія Аккорд-тур.

Так, протягом 2019 року один пост, який публікував Аккорд-тур на своїй офіційній сторінці в Instagram коментувало біля 15 осіб. Найменше читачі коментували пости компанії TUI – близько 2 коментарів під одним дописом. Незважаючи на те, що компанія Coral Travel має найбільше читачів на своїй офіційній сторінці в Instagram її один пост коментувало у 2019 році близько 7 читачів – кількість читачів становить більш як 70 тис. осіб. Отриманий результат вказує на те, що офіційна сторінка в компанії в Instagram має дуже низький рівень товариськості. Тому Coral Travel потрібно змінити свою політику формування іміджу компанії в соціальних мережах. Адже Coral Travel має найбільшу кількість читачів в Instagram серед усіх туроператорів. І як компанія почне публікувати такі пости, які більше подобатимуться її читачам, а також заохочуватимуть їх подорожувати та користуватися саме її послугами. То імідж компанії у Instagram значно покращиться.

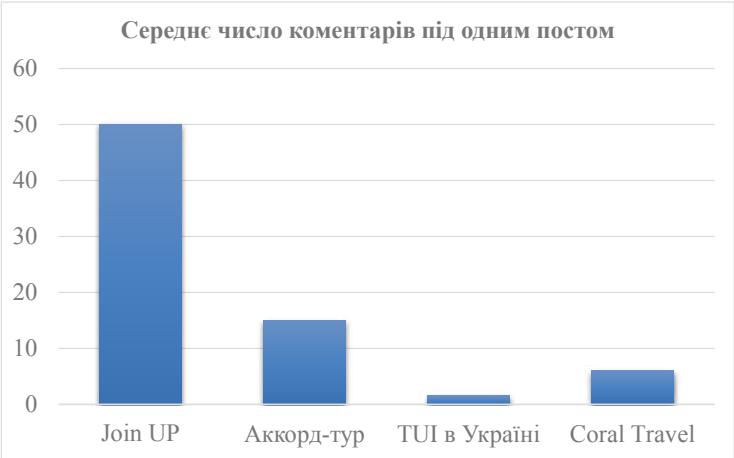

Рис. 4. Середнє число коментарів під одним постом

Джерело: розроблено автором за даними [5–8]

Головне не кількість, а якість. Так, компанія Coral Travel має найбільшу кількість постів на своїй офіційній сторінці в Instagram (рис. 5), проте її дописи мають набагато меншу кількість коментарів та лайків порівняно з компанією Join UP, яка публікує практично втричі рідше пости від Coral Travel. Join UP

Таблиця 2

Робота туроператорів у Facebook протягом 2019 року

Назва туроператора	Кількість підписників в Facebook, тис. осіб	Привабливість, %	Товариськість, %
Join UP	45,4	0,09	0,04
Аккорд-тур	430,3	0,05	0,007
TUI в Україні	149,3	0,02	0,003
Coral Travel	108,7	0,04	0,009

Джерело: розроблено автором за даними [4]

публікує не часто пости, на відміну, від інших туроператорів. Але її дописи подобаються багатьом читачам. І це формує позитивний імідж для компанії. Пости в Instagrami туроператора TUI читачам менше подобаються тому, що на зображеннях, які публікує компанія є ціна на їхні тури і зображення є поганої якості. Тоді як на сторінках інших туроператорів зображення є хорошої якості і вони на їх зображеннях міститься менше реклами. Вони більше публікують фото, які були зроблені їхніми клієнтами під час відпочинку.

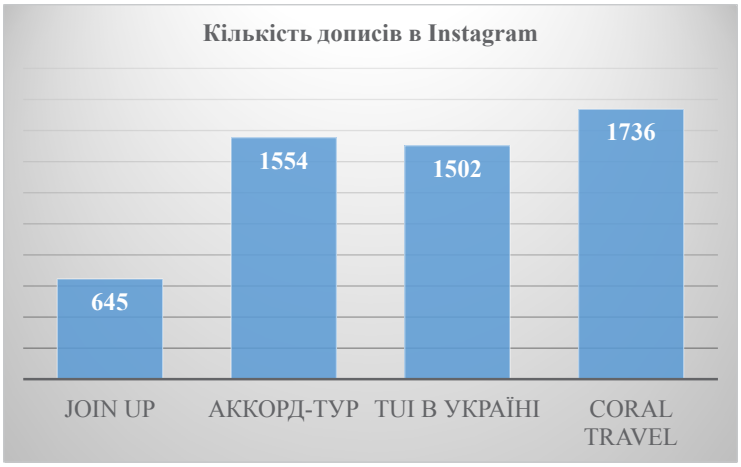

Рис. 5. Кількість дописів в Instagram

Джерело: розроблено автором за даними [5–8]

Порівняно з Instagram у Facebook на своїх офіційних сторінках туроператори мають набагато більшу кількість читачів. Так на офіційну сторінку Аккорд-туру у Facebook підписано більш як 430 тис. осіб (табл. 2), що у 6 разів більше від кількості її читачів в Instagram. Також набагато більше читачів стежить за офіційною сторінкою туроператора TUI у Facebook порівняно з Instagram – читачів в 3 рази більше.

Проте, не зважаючи на те, що у Facebook на офіційні сторінки туроператорів підписано набагато більше людей порівняно із Instagramом, привабливість та товариськість сторінок є набагато нижчою. Це можна пояснити тим, що в Instagram зараз стає більш популярною соціальною мережею за Facebook, а особливо серед молодих людей. Тому і, відповідно на своїх сторінках в Instagrami туроператори намагаються розміщати такі пости, які будуть заохочувати людей скористуватися їхніми послугами під час подорожі.

Так, найбільшу привабливість у Facebook мають офіційні сторінки туроператорів Join UP та Аккорд-туру. Відповідно і в цих двох компаній найкращі показники товариськості.

Найменші показники у Facebook товариськості та привабливості має офіційна сторінка туроператора TUI. Керівництво цієї компанії публікує щодня на своїй сторінці занадто багато дописів, порівняно з іншими компаніями. І тому, є багато випадків, що люди, просто не хочу переглядати всі публікації. Було б розумніше публікувати набагато менше постів, але якісних та туристично привабливих для читачів компанії.

Висновки і пропозиції. Сьогодні все частіше підприємства туризму намагаються ідентифікувати нетехнологічні ресурси, що успішно використовують Інтернет для маркетингових туристичних послуг. Якщо ці допоміжні ресурси можуть бути використані через Інтернет у цілях маркетингу, це, своєю чергою, сприятиме сталим конкурентним перевагам для малих туристичних підприємств і принесе вигоди бізнесу в індустрії туризму.

Для того щоб підкреслити важливість підприємницького лідерства, ринкової та маркетингової орієнтації, диференціації та розвитку туризму, необхідно зрозуміти їх сильний вплив на розвиток нових продуктів/послуг та використання передових технологій, оскільки вони здійснюють сильний вплив на ринковий імідж фірми, досягнення високих продажів, використання ефективних методів ціноутворення.

Головні причини, через які людям не подобається імідж туристичного підприємства:

– поганий контент за тематикою та якістю виконання;

– контент рідко публікується;

– закупівля пошукових роботів;

– конкурси з цікавим для масової аудиторії призом, нібито iPhone.

Туристичному підприємству для того, щоб покращити імідж за допомогою соціальних мереж потрібно:

1. Публікувати контент, який отримає високу реакцію користувачів. Яскраві і насичені фото (2 і більше контрастних кольорів).

2. Відсутність рекламних написів на зображенні.

3. Публікувати контент з відбитою в кадрі дією. Динамічність люди також дуже люблять.

4. Потрібно, щоб перша фраза нової публікації зацікавила людину.

Список літератури:

1. Давидова О. Особливості застосування інновацій у розвиток туристичної галузі України. *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Серія «Економіка»*. 2015. № 7(172). С. 65–69.
2. Клубчук С.К. Роль держави в регулюванні діяльності підприємств туристичної сфери. *Вісник Львівського інституту економіки і туризму*. 2005. № 1. С. 83–86.
3. Туризм в соцсетях. Как туристическим компаниям выжить в эпоху цифровых технологий. URL: http://businessviews.com.ua/ru/business/id/turizm-v-socsetjah-kakturisticheskim-kompanijam-vyzhit-v-epohucifrovyh-tehnologij-809/ (дата звернення: 23.01.2020).
4. Шеєнкова К.А. Інтернет-технології у просуванні туристичного продукту. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «*Туризм: реалії та перспективи сталого розвитку*». Київ : КНТЕУ, 2019. С. 416–417.
5. Офіційна сторінка туроператора Join UP в Instagrami. URL: https://www.instagram.com/joinup.touroperator/?hl=uk. (дата звернення: 25.01.2020)
6. Офіційна сторінка туроператора Coral Travel в Instagrami. URL: https://www.instagram.com/coraltravel-ukraine/?hl=uk (дата звернення: 25.01.2020).
7. Офіційна сторінка туроператора TUI в Instagrami. URL: https://www.instagram.com/tuiukraine.official/?hl=uk (дата звернення: 25.01.2020).
8. Офіційна сторінка Аккорд-туру в Instagrami. URL: https://www.instagram.com/akkordtur/ (дата звернення: 25.01.2020).

References:

1. Coral Travel's official Instagram page. Access mode: https://www.instagram.com/coraltravelukraine/?hl=en (accessed: 25.01.2020).
2. Davydova, O. (2015). Features of application of innovations in development of tourist industry of Ukraine. *Bulletin of KNU them. Taras Shevchenko. Economy series,* vol. 7, pp. 65–69.
3. Join UP tour operator's official Instagram page. Access mode: https://www.instagram.com/joinup.touroperator/?hl=en (accessed: 25.01.2020).
4. Klubchuk, S.K. (2005). The role of the state in regulating the activity of tourism enterprises. *Bulletin of the Lviv Institute of Economics and Tourism*, vol. 7, pp. 83–86.
5. Sheyenkova, K.A. (2019). Internet technologies in promoting the tourist product. Proceedings of the International Scientific Conference on Tourism: *Realities and Perspectives on Sustainable Development*. Kyiv: KNTEU, p. 416–417.
6. The official Chord Tour page on Instagram. Access mode: https://www.instagram.com/akkordtur/ (accessed: 25.01.2020).
7. The official TUI tour page on Instagram. Access mode: https://www.instagram.com/tuiukraine.official/?hl=en (accessed: 25.01.2020).
8. Tourism in social networks. How Travel Companies Survive in the Digital Age. Access mode: http://businessviews.com/en/business/id/tourism-v-socsetjah-kakturisticheskim-kompanijam-vyzhit-v-epohucifrovyh-technologij-809/ (accessed: 23.01.2020).

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-56
УДК 657

Коблянська О.І.[1], Парфенюк Ю.А.[2]
Державний вищий навчальний заклад «Університет банківської справи»
Коблянська Г.Ю.[3]
кандидат економічних наук, бухгалтер, м. Київ

МЕТОДИКА ОБЛІКУ, ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ (ПДВ), ЕЛЕКТРОННОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ПДВ

Анотація. Стаття присвячена теоретичним, методичним та практичним питанням бухгалтерського обліку податку на додану вартість (ПДВ). Розглянуто сутність податку на додану вартість – універсального непрямого податку, яким обкладається практично весь товарообіг на внутрішньому ринку і товарообіг, що складається у зовнішньоекономічній діяльності. Досліджено причини виникнення і динаміку розвитку, переваги і недоліки непрямого оподаткування, що призвели до виникнення податку на додану вартість. Висловлено пропозицію щодо встановлення оптимальних видів ставок. Дослідивши недоліки функціонування податку на додану вартість запропоновано напрямки вдосконалення механізму справляння ПДВ. Розглянуто переваги та недоліки електронного адміністрування податку на додану вартість та охарактеризовано особливості обліку розрахунків за податком на додану вартість.

Ключові слова: податок на додану вартість, ставка податку, податковий кредит, електоронне адміністрування.

Koblianska Helena, Parfenyuk Julia
Higher Education Institution «Banking University»
Koblianska Galina
Accountant, PhD in Economics, Kyiv

METHODS OF ACCOUNTING, ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF VALUE ADDED TAX (VAT), ELECTRONIC ADMINISTRATION OF VAT

Summary. The article deals with the theoretical, methodological and practical issues of accounting for value added tax (VAT). The main purpose of the scientific work is to investigate the theoretical and practical aspects of accounting for value added tax and to develop ways to improve them. Value added tax is a universal indirect tax that covers virtually all domestic and foreign trade turnover. It is transferred to the budget revenues by all producers of goods (works, services) and sellers involved in the sale of goods (works, services). VAT is an important alternative source of direct tax revenue (for income, for personal income), especially in those countries where the size of the personal income tax withholding tax base is limited or in countries that have a steady income tax levy. According to statistics, in most countries that apply VAT to their tax systems, this tax provides up to 30% of stable state budget revenues. The introduction and widespread use of VAT have been called the most effective innovation in financial policy and practice in the last third of the twentieth century. The article analyzes the current state of indirect taxation in Ukraine on the example of the value added tax. The essence of value added tax is considered. The causes and dynamics of development, the advantages and disadvantages of indirect taxation that led to VAT were investigated. Suggesting is made for setting optimum types of bids. Exploring the shortcomings in the functioning of the value added tax, the suggestions for improving the mechanism of VAT management have been suggested. The advantages and disadvantages of electronic VAT administration are considered and features of accounting for value added tax calculations. After conducting the research,we can conclude that the current mechanisn of VAT collection in Ukraine requires improvement in order to minimize its impact on the financial and economic activity of enterprises, because at a certain level of prices and aggregate solvent demand, this tax affects the formation of sales volumes of goods (works, services) and, accordingly, their production volumes.

Keywords: value added tax, rate of tax, tax credit, electronic administration.

Постановка проблеми. Податок на додану вартість (ПДВ) належить до числа непрямих податків і характеризується чітко вираженою фіскальною спрямованістю. Водночас він істотно впливає на фінансово-господарську дія-льність суб'єктів підприємництва-платників ПДВ: фінансові результати та фі-нансовий стан. При цьому слід враховувати, що платниками ПДВ є переважна більшість підприємств виробничої сфери, торгівлі, частково сфери послуг. На сьогодні актуальною є проблема впливу ПДВ на фінансові результати та фінансовий стан суб'єктів підприємництва, що пов'язано зі сплатою податку у процесі придбання товарно-матеріальних цінностей, оплати виконаних робіт і отриманих послуг; надходженням цього податку на рахунки суб'єктів підприємства, які реалізують товари, роботи, послуги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослі-дження проблем адміністування податку на додану вартість зробили західні вчені, серед яких Є. Аткінсон, Дж.М. Кейнс, А. Сміт, Дж. Стігліц та інші науковці. Проблеми функціонування непрямих податків в Україні

[1] ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7455-8539
[2] ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6987-5882
[3] ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5262-6820

© Коблянська О.І., Парфенюк Ю.А., Коблянська Г.Ю., 2020

досліджують учені-економісти Л. Буркова, Ю. Джигир, І. Коваленко, І. Луніна, В. Федосов, О. Ходякова, І. Чугунов та інші.

Формування цілей дослідження. Метою дослідження є поглиблення та закріплення теоретичних і практичних знань з обліку податку на додану вартість, розширення науково-методичних основ і практичних рекомендацій щодо обліку ПДВ із метою підвищення його ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Податок на додану вартість (ПДВ) – це непрямий податок, що є частиною новоствореної вартості, яка утворюється на кожному етапі виробництва або обігу, його сума входить до продажної ціни на товари (роботи, послуги) і сплачується кінцевим споживачем.

Сутність ПДВ полягає у сплаті податку продавцем (виробником, постачальником) товарів, робіт, послуг з тієї частини вартості, яку він додає до вартості своїх товарів (робіт, послуг) до стадії їх реалізації. Додана вартість створюється в процесі всього циклу виробництва і обігу товарів, починаючи із стадії їх виготовлення і закінчуючи реалізацією кінцевому споживачеві.

Кінцевий споживач оплачує товар за ціною, збільшеною на всю суму платежів ПДВ. Із прийняттям Податкового кодексу України суттєвих змін у бухгалтерському обліку податкового кредиту не відбулося. Головним недоліком застосування цього податку, як і взагалі функціонування податкової системи України, є нестабільність законодавчого підґрунтя.

Характерною рисою сплати ПДВ до бюджету в Україні є те, що не вся нарахована сума, виходячи з оборотів по реалізації, сплачується до бюджету, а лише різниця між нарахованою сумою і сумою ПДВ, яка оплачена або підлягає оплаті конкретним платником при купівлі сировини, матеріалів, товарів. Це забезпечує оподаткування не всіх оборотів, а лише величини вартості, що додається до матеріальних затрат та закупівельних цін.

Розрахунки з бюджетом бухгалтерський облік розглядає, як зо-бов'язання. Порядок формування та відображення у звітності інформації про зобов'язання визначає П(С)БО 11 «Зобов'язання».

Для визнання зобов'язань повинні бути дотримані дві умови:

1) оцінка їх може бути достовірно визначена;

2) існує ймовірність зменшення вигод внаслідок їх погашення.

Для здійснення достовірного обліку ПДВ необхідно чітко визначитися з об'єктом оподаткування, яким згідно з ПКУ є операції платників з:

1) постачання товарів, місце постачання яких розташоване на митній території України, у т.ч. операції з передачі права власності на об'єкт застави позичальнику (кредитору), на товари, що передаються на умовах товарного кредиту, а також з передачі об'єкта фінансового лізингу в користування лізингоотримувачу (орендарю);

2) постачання послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України;

3) ввезення товарів (супутніх послуг) у митному режимі експорту або реекспорту;

4) постачання послуг з міжнародних перевезень пасажирів і багажу та вантажу залізничним, автомобільним, морським і річковим та авіаційним транспортом.

Головна проблема, яка виникає при відображенні ПДВ в бухгалтерському обліку пов'язана з тим, що правило першої події, яке використовується для визначення ПДВ не співпадає з моментом визнання доходів та витрат в бухгалтерському і податковому обліку.

Податок на додану вартість має свої переваги та недоліки (табл. 1).

Недоліками ПДВ є значний його вплив на загальний рівень цін та регресивність, особливо щодо малозабезпечених верств населення.

Обчислення та стягнення ПДВ потребують чіткого визначення об'єкта оподаткування – доданої вартості. Вона є часткою повної вартості товару чи послуги. Повна вартість товару чи послуги має такі складові частини: по-перше, вартість сировини та матеріалів, а також послуг виробничого характеру, що відносяться на собівартість; по-друге, заробітна плата працівників, які займаються виготовленням цього товару чи наданням послуги; по-третє, прибуток. Очевидно, що перша складова частина вартості товару чи послуги не залежить від зусиль виготовлювача, вона суто арифметично включається в певну вартість товару чи послуги. У свою чергу, заробітна плата і прибуток є тими частинами повної вартості, які створюються на цьому етапі в процесі виробництва, а тому є добавленою вартістю. Обчислити її обсяг можна двома методами: перший – від повної вартості відрахувати вартість сировини матеріалів та послуг виробничого характеру; другий – скласти величини заробітної плати і прибутку.

Найзручнішим, а тому найпоширенішим методом є перший, він застосовується в нашій державі. Обчислення доданої вартості на кожному етапі виробництва товарів і надання послуг дає змогу уникнути подвійного оподаткування і створює умови для рівномірного включення податку в ціни товарів та послуг на всіх, етапах їх виробництва й реалізації.

Не слід забувати, про регулюючу функцію податку на додану вартість. Щоб підвищити ступінь ділової активності економіки, податковий прес треба послабити. Якщо зменшити основну ставку податку та ввести одну-дві пільгові (крім нульової, що вже існує), то у суб'єктів господарювання можуть з'явитися додаткові стимули для збільшення обсягів виробництва. Таким чином розшириться база оподаткування, і зросте загальна сума доходів зведеного бюджету. Також через послаблення тиску ПДВ зростуть доходи населення, зросте сукупний попит.

На нашу думку, в Україні доцільно було б встановити наступні види ставок:

– основна – 17%;
– підвищені – 20% і 25%;
– знижені – 5% і 10%.

Знижені ставки доцільно застосовувати під час реалізації деяких товарів вітчизняного виробництва: продуктів харчування, ліків, дитячих товарів, товарів щоденного попиту, тощо. Що стосується підвищених ставок, то, наприклад, обороти з реалізації підакцизної продукції вітчизняного виробництва можна оподатковувати податком на додану вартість за ставкою 20%, а іноземного виробництва – за ставкою 25%.

Дослідивши недоліки функціонування податку на додану вартість вва-жаємо за можливе

Таблиця 1

Переваги і недоліки податку на додану вартість

Податок на додану вартість
Переваги
виступає фактором, що регулює розмір заробітної плати і ціни
виступає фактором, що ліквідує зайві ланки господарського управління
виступає фактором, що стримує кризу надвиробництва і прискореного витіснення з ринку слабких виробників
володіє економічними і організаційно-технічними перевагами стягнення, простотою нарахування
володіє нейтральністю по відношенню до платників, до переміщення товарів і послуг, розміщення ресурсів
володіє механізмом взаємної звірки платниками податкових зобов'язань
дає можливість отримувати кон'юнктурний прибуток, стримувати невиправданий ріст цін
Недоліки
виступає фактором, що стримує розвиток виробництва
виступає фактором, що стимулює інфляцію
виступає фактором, що негативно впливає на високотехнологічні і наукоємкі виробництва
володіє масовим регресивним характером як моментально, так і в часі
володіє можливістю ухилення від сплати в умовах недосконалого обліку
потребує підготовки громадської думки, пояснювальної роботи з платниками, професійної підготовки персоналу податкових органів

запропонувати такі напрямки вдосконалення механізму справляння ПДВ:

1) встановити диференційовані ставки податку на додану вартість;

2) обмежити перелік пільг, залишити тільки пільги, що стосуються предметів першої необхідності;

3) в аналітичному обліку до субрахунку 644 «Податковий кредит» доцільно відкрити аналітичні рахунки для підтвердженого і непідтвердженого податкового кредиту.

Слід зауважити, що в Україні з 01.07.2015 року введено систему електронного адміністрування ПДВ, що передбачає реєстрацію всіх податкових накладних в Єдиному реєстрі податкових накладних та сплату ПДВ через спеціальний рахунок. Електронне адміністрування ПДВ є суттєвим кроком на шляху до детінізації економіки, яке дає змогу державі боротися з «податковими ямами» і суттєво наповнює бюджет, а платникам податку – спрощує ведення бізнесу і уникається тиск на бізнес.

Механізм електронного адміністрування ПДВ має ряд переваг та недоліків (табл. 2).

Враховуючи наведене вище можна виділити наступні особливості обліку розрахунків з ПДВ:

1) характерні постійні зміни і доповнення в податковому регулюванні нарахування та сплати ПДВ, зокрема через наближення механізму оподаткування операцій ПДВ до європейських стандартів та його постійну автоматизацію;

2) відсутність стабільного законодавства з питань бухгалтерського обліку розрахунків за ПДВ, неоднозначність трактування його норм, що викликають проблеми під час нарахування та сплати ПДВ, що зумовлює попит на аудиторські послуги з перевірки правильності розрахунків з ПДВ;

3) правильність обчислення ПДВ, що залежить від компетенції, досвіду та професіоналізму бухгалтерів, щодо рівня якого керівники підприємств не завжди обізнані, у зв'язку з чим прагнення убезпечити підприємство від накладання штрафних санкцій зумовлює попит на аудит розрахунків за ПДВ;

4) суб'єкти господарювання здебільшого намагаються мінімізувати розмір податків, що тягне за собою усвідомлену керівниками загрозу

Таблиця 2

Переваги	Недоліки
Створення єдиної системи, яка об'єднує інформацію відносно всіх зареєстрованих податкових накладних та коригувань до них.	Контроль за правильністю складання податкової накладної – прямий обов'язок покупця.
Впровадження системи електронного адміністрування ПДВ збільшило дисципліну контрагентів щодо вчасного надання правильно оформлених податкових накланих.	Складна процедура бюджетного відшкодування ПДВ.
Скасування паперової форми податкової накладної та реєстру отриманих та виданих податкових накладних, що призвело до економії часу платників податків на адміністрування ПДВ.	Важкими для розуміння є виписки, отриманні з електронної системи адміністрування ПДВ, а також підхід до визначення реєстраційного ліміту.
Із впровадженням нової системи адміністрування ПДВ стало неможливо видати фіктивну податкову накладну, адже вона в обов'язковому порядку повинна бути зареєстрована в Єдиному електронному реєстрі та підкріплена або сумою реєстраційного ліміту, або живими коштами, перерахованими на електронний рахунок ПДВ .	Постійні зміни форм податкової звітності – податкової накладної та декларації з ПДВ.
Для кожного платника податку на безоплатній основі відкрито електронний рахунок. У будь-який момент часу платник податку може подати ряд безкоштовних запитів: запит щодо суми, на яку він може зареєструвати податкові накладні (реєстраційний ліміт), запит щодо стану рахунку.	Неможливість формування запиту для отримання податкової накладної за певний період, а лише на окрему дату.

накладання штрафних санкцій, а в деяких випадках адміністративної та кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків.

Чинний в Україні механізм стягнення ПДВ потребує удосконалення в напрямку мінімізації його впливу на фінансово-господарську діяльність підприємств, оскільки за певного рівня цін і сукупного платоспроможного попиту цей податок впливає на формування обсягів реалізації товарів (робіт, послуг), а, відповідно, й обсягів їх виробництва. Відволікання оборотних коштів, спричинене сплатою ПДВ, від обслуговування процесів виробництва та реалізації за відсутності реальних джерел їх поповнення (особливо в умовах фінансової кризи) призводить до зниження економічної активності, несвоєчасних розрахунків з бюджетом, банками та постачальниками, негативно впливає на обсяги виробництва і реалізації, знижує чистий прибуток та ставить підприємства на межу виживання.

Для успішної реалізації облікового процесу з податку на додану вартість необхідно враховувати складність його адміністрування та швидкі зміни в законодавстві. Тільки при нормативно-правовій стабільності можлива практична адаптація вимог законодавчих актів до реалій бухгалтерського обліку.

Результати аналізу переваг, недоліків та змін в адмініструванні ПДВ свідчать, що цей вид податку є одним з найбільш ефективних фіскальних інструментів. Саме він забезпечує регулярність поповнення дохідної частини бюджету країни, має високий ступінь універсальності та найбільшу частку у структурі податкових надходжень до державного бюджету. Діюча сьогодні система оподаткування операцій ПДВ в Україні за своїм складом, структурою та методами адміністрування практично відповідає системі оподаткування країн Європейського союзу.

Висновки. Отже, у нашій державі, як і в багатьох інших країнах світу, податок на додану вартість є одним із основних джерел формування доходної частини бюджету, а тому нормальне функціонування цього податку є важливим для економіки країни. Зазначимо, що найважливіша перевага податку на додану вартість є його потенційно висока фіскальна ефективність, так як він має широку базу оподаткування, яка включає більшість груп товарів і послуг, тобто зміни асортиментів споживання суттєво не впливають на надходження податку до бюджету. Податок повинен повністю відповідати своїй природі – у повному обсязі вилучатися на користь держави з метою виконання соціально-економічних, політичних, правових функцій, та пільги повинні бути, на нашу думку, обов'язково для підтримки розвитку слабких сфер виробництва.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page?text=348 (дата звернення: 26.11.2019).
2. Порядок електронного адміністрування № 569 від 16.10.2014 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/569-2014-%D0%BF (дата звернення: 20.11.2019).
3. Порядок заповнення і подання податкової звітності з податку на додану вартість № 21 від 28.01.2015 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0159-16 (дата звернення: 28.11.2019).
4. Буркова Л.А., Коваленко І.В. Переваги та недоліки запровадження електронного обліку та адміністрування ПДВ. *Фінансовий простір*. 2019. № 1(25). С. 20–24.

References:

1. Tax Code of Ukraine (Order No. 2755-VI, 2010, December 02). Retrieved from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page?text=348 (accessed 26 November 2019).
2. The order of electronic administration (Order No 569 of 16.10.2014). Retrieved from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/569-2014-%D0%BF (accessed 20 November 2019).
3. Procedure for completing and submitting value added tax reporting (Order No 21 of 28. 01. 2015). Retrieved from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0159-16 (accessed 28 November 2019).
4. Burkova, L.A., & Kovalenko, I.V. (2019). Perevahy ta nedoliky zaprova-dzhennia elektronnoho obliku ta administruvannia PDV [Relocations and shortcomings of eletronic regional administration and admissions]. *Finansovyi prostir*, no. 1(25), pp. 20–24. (in Ukrainian)

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-57
УДК 658.012.32:658.16

Плікус І.Й.
Сумський державний університет

ІНСТРУМЕНТАРІЙ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. Стаття є продовженням низки публікацій автора, в яких досліджуються проблеми антикризового управління на рівні підприємства. У статті зазначено, що інструменти (інструментарій) антикризового управління можуть застосовуватися, як на рівні підприємства, так і на рівні державного управління. Розглянуто тлумачення понять «інструмент», «інструментарій» та констатовано, що сентенція «інструмент» визначається у спеціалізованих економічних словниках і економічній літературі, як спосіб для досягнення чогось. Підкреслено, що фахівцями, в контексті досліджуваної теми, використовуються два поняття «фінансовий інструмент (інструментарій)» і «інструмент (інструментарій) фінансового менеджменту», які відрізняються за економічним змістом. Акцентовано увагу, що, під впливом розвитку фінансового ринку, визначення терміну «фінансові інструменти» наводять через поняття договір й доведено, що це визначення може бути прийнято як основа для формування інструментів антикризового управління. Обґрунтовано, що вибір антикризових інструментів залежать від причин, масштабів, фази прояву кризи, а сукупність інструментів антикризового управління направлена на реалізацію, як регулюючих і контролюючих заходів, так і превентивних. Запропоновано всі інструменти антикризового управління класифікувати за трьома групами: 1) інструменти виявлення кризи; 2) інструменти, які використовуються в умовах кризи; 3) інструменти, які використовуються на етапі виходу підприємства з кризи. У статті структуровано інструменти антикризового державного управління за такими групами: інституційні; інноваційно-технологічні; інвестиційно-економічні; фіскально-регулятивні.

Ключові слова: фінансові інструменти, антикризове управління, інструменти антикризового управління.

Plikus Iryna
Sumy State University

CRISIS MANAGEMENT TOOLS: PROBLEM APPLICATION ISSUES

Summary. The article is a continuation of a number of publications by the author, which explores the problems of crisis management at the enterprise level. The article states that anti-crisis management tools can be applied both at the enterprise level and at the government level. The interpretation of the term's "tool", "toolkit" is considered and it is stated that the meaning of "tool" is defined in specialized economic dictionaries and economic literature as a way to achieve something. It is emphasized that experts use two terms "financial instrument" and "financial management tool", which differ in economic content. It is emphasized that, under the influence of the development of the financial market, the definition of the term "financial instruments" is guided by the concept of a contract and it is proved that this definition can be taken as a basis for the formation of instruments of crisis management. It is substantiated that the choice of anti-crisis instruments depends on the causes, scope, phase of the crisis manifestation, and the set of anti-crisis management instruments is aimed at the implementation of both regulatory and control measures and preventive measures. It is proposed to classify all anti-crisis management instruments into three groups: 1) crisis detection tools; 2) instruments used in times of crisis; 3) instruments used at the stage of the enterprise exit from the crisis. In the article the instruments of anti-crisis public administration are structured according to the following groups: institutional (documenting the agreements within international and regional organizations; creating conditions for investment); innovative and technological (technology transfer); investment and economic (administrative regulation of the financial market; concession agreements; conclusion of agreements on the distribution of products; formation of production clusters; financing of perspective projects from state investment funds); fiscal regulations (tax regulation).

Keywords: financial instruments, crisis management, crisis management tools.

Постановка проблеми. У складних умовах трансформації економічних відносин в Україні, інтеграції в світовий економічний простір, глобалізації економіки потрібні особливі заходи для вирішення наявних проблем, які найбільш ефективно можуть бути реалізовані антикризовим управлінням. Негативна динаміка, пов'язана зі щорічним зростанням числа збанкрутілих підприємств, свідчить про те, що існуючий на підприємствах механізм управління не є ефективним. В сучасних умовах, коли функціонування будь-якого підприємства пов'язане з кризовими явищами, все більшого значення набуває своєчасне виявлення тенденції до погіршення фінансового стану. Тому виникає необхідність вдосконалення теоретико-методологічних основ антикризового управління та застосування антикризових інструментів різними економічними суб'єктами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність дослідження інструментарію антикризового управління підкреслюють як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Зокрема, Мельник О.І., Молчанова Т.В., Врабіє Н.В. визначили основні особливості розробки антикризових програм та обґрунтували, що антикризова програма є основою антикризового управління [1]; Мартинець В.В. проаналізував кризові фактори на кожній стадії життєвого циклу підприємства та визначив результати впровадження антикризових інструментів у практичну діяльність промислового підприємства [2]; Адамська О.

© Плікус І.Й., 2020

розглянула антикризове управління як важливу складову державного управління, дослідила основні тенденції розвитку антикризового управління та окреслила проблеми його реалізації [3]; Овсак О.П., Кривицька Н.Ю., Савицька І.А. розглянули передумови та особливості антикризового управління бізнесом, обґрунтували, що «адаптація вітчизняних підприємств до сучасного середовища, що постійно змінюється, вимагає всебічного використання інструментів антикризового управління бізнесом» [4]. Незважаючи на велику кількість досліджень з антикризового управління, слід зазначити – з питань методології та практичного застосування інструментів антикризового управління не має єдиної думки.

Формулювання цілей дослідження. В існуючих дослідженнях, незважаючи на їх високу наукову значимість, завдання практичного застосування інструментів антикризового управління досі не вирішені. Увага більшості дослідників сконцентрована на управлінні підприємством в кризовому стані, проте антикризове управління носить випереджаючий характер і зводиться до недопущення негативних тенденцій в діяльності підприємства, своєчасному відстеженні негативних явищ на всьому протязі життєвого циклу підприємства та коригуванні за допомогою антикризових інструментів. Тому **мета статті** – на засадах системного вивчення теоретичних аспектів даної проблеми і комплексного аналізу практики функціонування підприємств дослідити інструменти антикризового управління, що забезпечують подолання неплатоспроможності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інструменти (інструментарій) антикризового управління можуть застосовуватися, як на макрорівні, так і на мікрорівні.

На макрорівні інструментарій антикризового управління, насамперед, визначається політикою держави, на мікрорівні організація антикризового управління направлена на формування системи ризик-менеджменту для досягнення стійкого розвитку.

Перш ніж відповісти на питання, що можна і потрібно розуміти під інструментом (інструментарієм) в антикризовому управлінні, як на макро- так і на мікрорівні, розглянемо тлумачення понять «інструмент», інструментарій», які наведені в літературі загального та спеціального характеру (табл. 1).

З визначень наведених у табл. 1 бачимо, що сентенція «інструмент» означає знаряддя (засіб) праці для виконання будь-якої роботи, а також вживається у переносному смислі, як засіб, спосіб для досягнення чогось, саме в такому смисловому значенні найчастіше інструмент визначається у спеціалізованих економічних словниках (табл. 2).

Також зазначимо, що в економічній літературі, *по-перше*, терміни метод та інструмент використовуються як синоніми, *по-друге*, використовуються два поняття «фінансовий інструмент (інструментарій)» і «інструмент (інструментарій) фінансового менеджменту», які відрізняються за економічним змістом.

Інструментарій фінансового менеджменту трактується, як сукупність загальнонаукових і конкретних наукових методів управління фінансовою діяльністю суб'єктів господарювання та, на думку Ковалева В.В., являє собою «сукупність фінансових інструментів, прийомів, методів і моделей, що дозволяють здійснити ефективне управління фінансами підприємства» [16], і елементами якого є «фінансові механізми (фінансові ринки, інститути, інструменти) та системи забезпечення (законодавство, нормативи, кадри, інформація, програмне забезпечення)» [16]. У науковій літературі під інструментами фінансового менеджменту, як правило, розуміють: бюджетування, фінансовий аналіз, менеджмент залучення позикових коштів, менеджмент розміщення вільних коштів, інвестиційний менеджмент, емісія, менеджмент капіталу, тракт, факторинг, ліміт, страхування, офшори, банкрутство [16; 17]. Відзначимо що в якості самостійного інструменту фінансового менеджменту виділяють банкрутство [17].

Під «фінансовими інструментами» найчастіше розуміють: 1) грошові кошти; 2) кредитні інструменти (облігації, кредити, депозити); 3) способи участі в статутному капіталі (акції та паї). Проте під впливом розвитку фінансового ринку визначення терміну «фінансові інструменти» змінюється й це пов'язано, насамперед, з необхідністю відокремлення власне інструментів від тих предметів, які знаходяться в основі цих інструмен-

Таблиця 1

Визначення змісту поняття «інструмент», «інструментарій» в літературі загального характеру

Тлумачення	Автор
«інструмент» як: інструмент, прилад, апарат [5]; інструмент, механізм (попиту та пропозиції) [6]; документ; офіційний документ [5; 6]; знаряддя та засіб; знаряддя праці [5; 6; 7]; теж саме що й інструментарій [7]; засіб, спосіб, який застосовується для досягнення чогось [7]; інструмент, має дві форми – правову та фінансову	Коллін П.Г.; Иванов С.С., Кочетков Д.Ю.; Ожегов С.І.; Англійсько-французько-німецько-український словник термінології Європейського Союзу
«інструментарій», як сукупність інструментів, що застосовуються в окремій галузі або з певною метою [8; 9]; практичне керівництво для уряду, громадської спільноти та інших зацікавлених сторін і партнерів, яке можна легко адаптувати до специфічних потреб (політичні, адміністративні, технологічні та фінансові реалії у кожній країні або регіоні), а також до пріоритетних сфер, визначених урядом [10]; чіткий поступовий підхід і процес … на основі інноваційних технік і методів дослідження, аналізу кращих практик [10]	Ожегов С.І.; Мельничук О.С.; Civic Engagement in Public Policies. A Toolkit. Department of Economic and Social Affairs. Division for Public Administration and Development Management. United Nations

Джерело: згруповано відповідно до [5–10]

Таблиця 2

Визначення змісту поняття «інструмент» в спеціалізованій літературі

Тлумачення	Автор
інструменти управління економікою – економічні нормативи, обмеження, правила, податки, платежі, штрафи, санкції, ціни, винагороди, стимули, кредити, субсидії, дотації, трансферти, замовлення тощо [11]	Райзберг Б.А.
фінансовий інструмент, як види ринкового продукту фінансової природи: цінні папери, грошові зобов'язання, валюта, ф'ючерси, опціони тощо [11]; фінансовий продукт : депозити, позики, цінні папери, страхові поліси тощо [12]; фінансовий продукт, який є інструментом перерозподілу фінансових ресурсів [12]; юридичний документ, що відображає певні договірні взаємовідносини або надає певні права [13]; класифікація фінансових інструментів: за видами фінансових ринків (інструменти кредитного ринку, інструменти фондового ринку, інструменти валютного ринку, інструменти страхового ринку) тощо [14]	Райзберг Б.А.; Румянцева Е.Е.; Фінансово-кредитний словник; Загородній А.Г., Вознюк Г.А.
інструмент фінансової політики – різновид ринкового фінансового продукту: грошові зобов'язання, цінні папери (акції, векселі, чеки), валюта, опціони, ф'ючерси тощо [15]	Велика економічна енциклопедія

Джерело: складено виходячи з [11–15]

тів, тобто від фінансових активів та зобов'язань. Тому МСФЗ під фінансовими інструментами розуміють – «контракт (договір), який одночасно приводить до виникнення (збільшення) фінансового активу в одного підприємства і фінансового зобов'язання або інструмента власного капіталу в іншого» [18]. Наведене визначення фінансового інструменту через поняття договір може бути прийнято як основа для формування інструментів антикризового управління.

Дослідив точки зору різних авторів щодо визначення поняття «інструмент антикризового управління», з метою виявлення сутнісних характеристик поняття (табл. 3) та інструментів антикризового управління (табл. 4), констатуємо, що вибір антикризових інструментів залежать від причин, масштабів, фази прояву кризи, а сукупність інструментів антикризового управління направлена на реалізацію, як регулюючих і контролюючих заходів, так і превентивних, а також всі інструменти антикризового управління можна класифікувати за трьома групами: 1) інструменти виявлення кризи; 2) інструменти, які використовуються в умовах кризи; 3) інструменти, які використовуються на етапі виходу підприємства з кризи (табл. 4).

Інструменти (інструментарій) антикризового управління застосовуються й у сфері державного управління. Під державним антикризовим управлінням розуміють, як й управління в умовах кризи, або управління, яке спрямоване на виведення держави з кризового стану, так й прогнозування, виявлення та попередження внутрішніх і зовнішніх загроз стабільності держави та її регіонів [3]. Антикризова політика держави – це «напрям дій органів державної влади з розробки і реалізації комплексу заходів, спрямованих на передбачення та попередження криз, а у разі їх настання – на мінімізацію негативних ефектів та забезпечення поступового переходу до економічного розвитку» [23]. Державна антикризова політика реалізується центральними органами влади шляхом розробки, впровадження та корегування програм для регулювання відносин у соціально-економічній, політичній, екологічній та інших сферах. Інструменти державної антикризової політики діють по різному на кожній фазі впливу кризи [24]. Пропонуємо структурувати інструменти антикризового управління макрорівня на такі групи: *інституційні* (документальне оформлення угод в межах міжнародних і регіональних організацій; створення умов для інвестування); *інноваційно-технологічні* (трансфер технологій); *інвестиційно-економічні* (адміністративне регулювання фінансового ринку; укладення концесійних угод; укладення угод про розподіл продукції; формування виробничих кластерів; фінансування перспективних проектів з державних інвестиційних фондів); *фіскально-регулятивні* (податкове регулювання). Дослідження цих інструментів є буде розглянуто нами у подальшому.

Таблиця 3

Підходи до визначення «інструмент антикризового управління»

Тлумачення	Автор
Розглядає антикризову стратегію як один із інструментів реалізації антикризового управління підприємством [19]	Ткачук Г.Ю.
Інноваційну, інвестиційну та маркетингову політику підприємства відносять до антикризових інструментів [20]	Перерва П.Г., Косенко А.В., Косенко О.П.
Антикризовим інструментом може стати «диверсифікація виробничої діяльності – перехід на виробництво більш економічних, але не менш запитуваних товарів, впровадження нових видів діяльності, здійснення яких має певні пільгові умови, вихід на нові ринки, що характеризуються більшим рівнем доходу на душу населення – усе це є потенційним джерелом забезпечення стабільного та ефективного функціонування» [21]	Садєков А.А., Пруднікова Г.І.
Інструменти антикризового фінансового управління розглядають як сукупність діагностики фінансового стану та державних й спеціальних інструментів антикризового фінансового управління [17]	Коваленко В.В., Суганяка М.В., Фучеджи В.І.

Джерело: складено відповідно до [17–21]

Таблиця 4

Класифікація антикризових інструментів суб'єктів господарювання

Антикризовий інструмент	Характеристика	Цілі та результати впровадження
1. Інструменти виявлення кризи (інформаційний потік випереджує матеріальний і фі-нансовий потік)		
Діагностика	процес детального та поглибленого аналізу проблем, виявлення факторів, що впливають на них	дозволяє виявляти причинно-наслідкові зв'язки в дисфункціях менеджменту та розробляти прогнозні моделі
Моніторинг	постійне та безперервне дослідження, проведення оцінки та аналізу і здійснення прогнозування	здійснюється протягом всього періоду існування підприємства і спрямований на виявлення факторів кризи
Фінансовий аналіз	аналіз та оцінка фінансового стану діяльності суб'єкта господарювання	проводиться для виявлення динаміки змін економічних показників діяльності
Бенчмаркінг	спосіб вивченні діяльності конкурентів, з метою використання їх позитивного досвіду в своїй роботі	сконцентрований на порівняльному аналізі для розроблення стратегії усунення слабких сторін
2. Інструменти, які використовуються в умовах кризи, тобто інструменти планування, розробки заходів по усуненню кризової ситуації (одночасний рух інформаційних потоків з матеріальними і фінансовими потоками)		
Аутсортинг	передача непрофільних функцій або частин бізнес-процесів на договірній основі сторонній організації, яка спеціалізується на наданні таких послуг	зосереджуючись на ключових сферах діяльності, суб'єкт господарювання знижає витрати по непрофільним функціям
Вертикальна диверсифікація виробництва	випуск продукцію в межах виробничої діяльності, в основі якої знаходяться однакові техніко-технологічні ознаки	вихід на нові ринки збуту, розширення асортименту
Горизонтальна диверсифікація виробництва	випуск продукцію, що буде використовуватися для базового виробництва поряд з виробництвом основного виду продукції	
Конгломератна диверсифікація виробництва	випуск нових видів продукції, що не пов'язана з основним виробництвом	
Контролінг	забезпечує постійний контроль за стабільним функціонуванням і стійким розвитком суб'єкта господарювання	орієнтація управлінського процесу на стабільне функціонування і сталий розвиток
Кадрова політика	система обґрунтованих цілей, завдань, принципів, методів, правил і норм, що визначають зміст і форми кадрової роботи в умовах кризи	запобігання та зниження ризиків виникнення кризової ситуації та оптимізація людських ресурсів відповідно до стратегії організації
Реінжиніринг бізнес-процесів	перепроектування бізнес-процесів для покращення показників діяльності суб'єкта господарювання	скорочення тривалості виробничого циклу, впровадження нових технологій
Реструктуризація підприємства	організаційні, господарські, фінансово-економічні, правові, технічні заходи, спрямовані на реорганізацію підприємства, зміну форми власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню підприємства [22]	зміна менеджменту підприємства, типу організаційної структури, розміру та структури власного і позикового капіталу тощо
Санації без порушення провадження у справі про банкрутство	можливість позасудового врегулювання і вирішення сторонами боргових спорів	регулювання правовідносин неплатоспроможності, яка здійснюється у позасудовій спосіб без порушення Господарським судом провадження у справі про банкрутство, але під судовим контролем
3. Інструменти, які використовуються на етапі виходу підприємства з кризи (відставання інформаційних потоків від матеріальних і фінансових потоків, і інформація використовується тільки для оцінки результатів)		
Реорганізація	форма інтеграції або диверсифікації капіталу з метою більш ефективного його використання [22]	застосовуються такі форми реорганізації, як об'єднання (злиття) або поділ
Факторинг	придбання банком у постачальника права вимоги у грошовій формі на дебіторську заборгованість покупців	рефінансування дебіторської заборгованості
Укладання ф'ючерсних контрактів	контракт, що укладається на поставку певного товару в майбутньому за фіксованою ціною	дає можливість у майбутньому купувати сировину за фіксованою ціною

Джерело: систематизовано використовуючи [17–31]

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що будь-яке підприємство в сучасних ринкових умовах, має потребу в антикризовому управлінні, яке представляє собою комплекс інструментів зовнішніх і внутрішніх впливів на підприємство та направлено з одного боку, на передбачення і пом'якшення кризи, а з іншого – на запобігання несприятливих для бізнесу явищ, розробки і реалізації на підприємстві спеціальної програми, що дозволить усунути тимчасові труднощі, зберегти і примножити ринкові позиції.

Список літератури:

1. Мельник О.І., Молчанова Т.В., Врабіє Н.В. Особливості розробки антикризових програм діяльності сільськогосподарських підприємств. *Modern Economics*. 2018. No. 12, pp. 146–151. doi: https://doi.org/10.31521/modecon.V12(2018)-22 (дата звернення: 28.10.2019).
2. Мартинець В.В. Особливості антикризового управління промисловим підприємством. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 11. С. 48–51.
3. Адамська О. Антикризове управління в контексті реагування на регіональні виклики: теоретико-методологічний аспект ефективність державного управління. 2018. № 2(55). С. 30–38.
4. Овсак О.П., Кривицька Н.Ю., Савицька І.А. Складники антикризового управління підприємницькою структурою проблеми системного підходу в економіці. 2019. № 5(73). С. 99–103. doi: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-5-15 (дата звернення: 23.11.2019).
5. Коллін П.Г. *Англо-укр. словник політичних термінів* / Пер. з англ. М.Ю. Довгопола. Харків : Каравела, 2002. 343 с.
6. Иванов С.С., Кочетков Д.Ю. Большой англо-русский экономический словарь. Москва : ЗАО Центр-полиграф, 2005. 620 с.
7. Ожегов С.І. Толковий словник. URL: https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=9976 (дата звернення: 25.09.2019).
8. Англійсько-французько-німецько-український словник термінології Європейського Союзу. Київ : К.І.С., 2007. 226 с.
9. Мельничук О.С. Словник іншомовних слів. Київ, 1974. URL: http://www.rozum.org.ua (дата звернення: 02.12.2019).
10. Civic Engagement in Public Policies. A Toolkit. Department of Economic and Social Affairs. Division for Public Administration and Development Management. United Nations. N.-Y., 2007. 15 p.
11. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь. Москва : ИНФРА-М, 2001. 400 с.
12. Румянцева Е.Е. Новая экономическая энциклопедия. Москва : ИНФРА-М, 2008. 826 с.
13. Финансово-кредитный энциклопедический словарь. URL: https://finance_loan.academic.ru/1888 (дата звернення: 28.10.2019).
14. Загородній А.Г., Вознюк Г.А. Фінансово-економічний словник. Київ : Знання, 2007. 1072 с.
15. Большая экономическая энциклопедия. Москва : Эксмо, 2007. 248 с.
16. Ковалев В.В. Основи фінансового менеджменту : навч.-практ. посібник. Москва : Велбі, 2008. 544 с.
17. Коваленко В.В., Суганяка М.В., Фучеджи В.І. Антикризове фінансове управління в системі суб'єктів економічної діяльності: методи та інструменти оцінювання : монографія. Одеса, 2013. 381 с.
18. IAS 32 "Financial instruments: presentation". URL: https://www.iasplus.com/en/standards/ias/ias32 (дата звернення: 28.10.2019).
19. Ткачук Г.Ю. Інструменти антикризового управління підприємствами. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/291.pdf (дата звернення: 04.09.2019).
20. Перерва А.В., Косенко О.П., Косенко П.Г. Антикризові інструменти сталого розвитку підприємства: інноваційна, інвестиційна та маркетингова політика. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vcpi/TPtEV/2012_25 /statti/16Pererv.pdf (дата звернення: 23.10.2019).
21. Садеков А.А., Пруднікова Г.І. Аналіз стратегічних змін діяльності підприємства, необхідних для ефективної реалізації стратегії диверсифікації виробництва. *Стратегія підприємства в контексті підвищення його конкурентоспроможності*. Донецьк : ДонНУЕТ, 2012. С. 3–5.
22. Кодекс України з процедур банкрутства. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19 (дата звернення: 10.012020).
23. Мельниченко О.А. Антикризова політика держави: сутність та пріоритетні напрями. *Теорія та практика державного управління*. 2018. № 2(49). URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-2/doc/1/03.pdf (дата звернення: 05.11.2019).
24. Арский А.А. Логистический аутсорсинг как инструмент антикризисного управления. *Стратегический бизнес*. 2018. № 12(56). С. 13–15.
25. Боронос В.Г., Плікус І.Й., Соколенко Л.Ф. Антикризове фінансове управління у підприємництві. *Підприємництво, торгівля та біржова діяльність*. Суми : ВТД «Університетська книга», 2018. С. 95–118.
26. Гончар І.О. Бенчмаркінг як інструмент антикризового фінансового менеджменту ТНК. URL: http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/147708/54-58.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 28.10.2019).
27. Шпильова В.О. Інструменти контролінгу в системі фінансового антикризового управління. *Агросвіт*. 2017. № 17. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/17_2017/2.pdf (дата звернення: 03.11.2019).
28. Єпіфанова І.Ю. Моніторинг як інструмент антикризового управління підприємствами. *Вісник ЖНАЕУ*. 2016. № 2(57). С. 130–139. URL: http://ir.znau.edu.ua/handle/123456789/7711 (дата звернення: 08.12.2019).
29. Дороніна О.А. Кадрова політика як інструмент антикризового управління підприємством. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/20_2015/21.pdf (дата звернення: 28.10.2019).
30. Гаврильченко О.В. Сучасні інструменти антикризового управління підприємством. URL: http://www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/13155/1/Gavrilchenko.pdf (дата звернення: 22.11.2019).
31. Трибушный И.Ю., Трибушная В.Х., Горбушина О.В. Информационная логистика в комплексе инструментов антикризисного управления. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*. 2016. № 4(14). С. 150–155.

References:

1. Melnyk, O.I., Molchanova, T.V., & Vrabie, N.V. (2018). Osoblyvosti rozrobky antykryzovykh prohram diyalnosti silskohospodarskykh pidpryyemstv [Features of development of anti-crisis programs of activity of agricultural enterprises]. *Modern Economics*. 12, 146–151. doi: https://doi.org/10.31521/modecon.V12(2018)-22 (accessed: 28.10.2019). (in Ukrainian)
2. Martynets, V.V. (2015). Osoblyvosti antykryzovoho upravlinnya promyslovym pidpryyemstvom [Features of crisis management of industrial enterprise]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Kherson State University], 11, 48–51. (in Ukrainian)

3. Adamskaya, O. (2018). Antykryzove upravlinnya v konteksti reahuvannya na rehionalni vyklyky: teoretyko-metodolohichnyy aspekt efektyvnist derzhavnoho upravlinnya [Anti-Crisis Management in the Context of Responding to Regional Challenges: Theoretical and Methodological Aspect of Public Administration]. *Efektyvnist derzhavnoho upravlinnya* [Efficiency Public administration efficiency], 2(55), 30–38. (in Ukrainian)
4. Ovsak, O.P., Kryvitska, N.Y., & Savitskaya, I.A. (2019). Skladnyky antykryzovoho upravlinnya pidpryyemnytskoyu strukturoyu problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi [Components of crisis management of the business structure of the problem of systematic approach in the economy]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi* [Problems of systematic approach in economy], 5(73), 99–103. doi: https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-5-15 (accessed: 23.11.2019). (in Ukrainian)
5. Collin, P.G. (2002). *Anhlo-ukr. slovnyk politychnykh terminiv* [Anglo-Ukrainian Dictionary of Political Terms]. Kharkiv: Karavela, 343 p. (in Ukrainian)
6. Ivanov, S.S., & Kochetkov, D.Yu. (2005). *Bolshoy anglo-russkiy ekonomicheskiy slovar* [Large English-Russian Economic Dictionary]. Moscow: CJSC Center-Polygraph, 620 p. (in Russian)
7. Ozhehov, S.I. (2000). *Tolkovyy slovnyk* [An explanatory dictionary]. URL: https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=9976 (accessed: 25.09.2019). (in Ukrainian)
8. Anhliysko-frantsuzko-nimetsko-ukrayinskyy slovnyk terminolohiyi Yevropeys'koho Soyuzu [English-French-German-Ukrainian Dictionary of European Union Terminology] (2007). Kyiv: K.I.S., 226 p. (in Ukrainian)
9. Melnychuk, O.S. (1974). *Slovnyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words]. Kiev. URL: http://www.rozum.org.ua (accessed: 02.12.2019). (in Ukrainian)
10. Civic Engagement in Public Policies. A Toolkit. Department of Economic and Social Affairs. Division for Public Administration and Development Management. United Nations. N.-Y., 2007. 15 p.
11. Rayzberg, B.A. (2001). *Sovremennyy ekonomicheskiy slovar* [Modern economic dictionary]. Moscow: INFRA-M, 400 p. (in Russian)
12. Rumyantseva, E.E. (2008). *Novaya ekonomicheskaya entsiklopediya* [New Economic Encyclopedia]. Moscow: INFRA-M, 826 p. (in Russian)
13. Finansovo-kreditnyy entsiklopedicheskiy slovar [Financial and credit encyclopedic dictionary]. URL: https://finance_loan.academic.ru/1888 (accessed: 28.10.2019). (in Russian)
14. Zahorodniy, A.H., & Voznyuk, H.A. (2007). *Finansovo-ekonomichnyy slovnyk* [Financial and Economic Dictionary]. Kiev: Znannya, 1072 p. (in Ukrainian)
15. Bolshaya ekonomicheskaya entsiklopediya [Big economic encyclopedia] (2007). Moscow: Eksmo, 248 p. (in Russian)
16. Kovalev, V.V. (2008). *Osnovy finansovoho menedzhmenta* [Fundamentals of Financial Managementa]. Moscow: Welby, 544 p. (in Russian)
17. Kovalenko, V.V., Suhanyaka, M.V., & Fuchedzhy, V.I. (2013). *Antykryzove finansove upravlinnya v systemi subyektiv ekonomichnoyi diyalnosti: metody ta instrumenty otsinyuvannya* [Crisis financial management in the system of economic entities: valuation methods and instruments]. Odessa, 381 p. (in Ukrainian)
18. IAS 32 "Financial instruments: presentation". URL: https://www.iasplus.com/en/standards/ias/ias32 (accessed: 28.10.2019).
19. Tkachuk, G.Yu. (2017). *Instrumenty antykryzovoho upravlinnya pidpryyemstvamy* [Crisis management tools for enterprises]. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/12/291.pdf (accessed: 04.09.2019). (in Russian)
20. Pererva, A.V., Kosenko, O.P., & Kosenko, P.H. (2012). *Antykryzovi instrumenty staloho rozvytku pidpryyemstva: innovatsiyna, investytsiyna ta marketynhova polityka* [Anti-crisis tools for sustainable enterprise development: innovation, investment and marketing policy]. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/vcpi/TPtEV/2012_25/statti/16Pererv.pdf (accessed: 23.10.2019). (in Ukrainian)
21. Sadyekov, A.A., & Prudnikova, H.I. (2012). *Analiz stratehichnykh zmin diyalnosti pidpryyemstva, neobkhidnykh dlya efektyvnoyi realizatsiyi stratehiyi dyversyfikatsiyi vyrobnytstva. Stratehiya pidpryyemstva v konteksti pidvyshchennya yoho konkurentospromozhnosti* [Analysis of strategic changes in the activity of the enterprise necessary for the effective implementation of the strategy of production diversification. The strategy of the enterprise in the context of increasing its competitiveness]. Donetsk: DonNUET, pp. 3–5.
22. Kodeks Ukrayiny z protsedur bankrutstva [Bankruptcy Code of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19 (accessed: 10.012020). (in Ukrainian)
23. Melnychenko, O.A. (2018). Antykryzova polityka derzhavy: sutnistta priory-tetni napryamy [Anti-crisis policy of the state: essence and a prioraunt directions]. *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya* [Public administration theory and practice], 2(49). URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-2/doc/1/03.pdf (accessed: 05.11.2019). (in Ukrainian)
24. Arsky, A.A. (2018). Logisticheskiy autsorsing kak instrument antikrizisnogo upravleniya [Logistic outsourcing as a tool for crisis management]. *Strategicheskiy biznes* [Strategic business], 12(56), 13–15. (in Russian)
25. Boronos, V.H., Plikus, I.Y., & Sokolenko, L.F. (2018). *Antykryzove finansove up-ravlinnya u pidpryyemnytstvi. Pidpryyemnytstvo, torhivlya ta birzhova diya-lnist* [Anti-crisis financial management in business. Entrepreneurship, trade and stock exchange activity]. Sumy: VTD «Universytetska knyha», 95–118. (in Ukrainian)
26. Honchar, I.O. (2013). *Benchmarkinh yak instrument antykryzovoho finansovoho menedzhmentu TNK* [Benchmarking as a tool of TNC's anti-crisis financial management]. URL: http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/147708/54-58.pdf?sequence=1&isAllowed=y (accessed: 28.10.2019). (in Ukrainian)
27. Shpylova, V.O. (2017). Instrumenty kontrolinhu v systemi finansovoho antyk-ryzovoho upravlinnya [Controlling tools in the system of financial anti-risk management]. *Ahrosvit* [Agro-world], 17. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/17_2017/2.pdf (accessed: 03.11.2019). (in Ukrainian)
28. Yepifanova, I.Y. (2016). Monitorynh yak instrument antykryzovoho upravlinnya pidpryyemstvamy [Monitoring as a tool for crisis management of enterprises]. *Visnyk ZHNAEU* [Bulletin of ZhNAEU], 2(57), 130–139. URL:http://ir.znau.edu.ua/handle/123456789/7711 (accessed: 08.12.2019). (in Ukrainian)
29. Doronina, O.A. (2015). *Kadrova polityka yak instrument antykryzovoho upravlinnya pidpryyemstvom* [Personnel policy as an instrument of anti-crisis enterprise management]. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/20_2015/21.pdf (accessed: 28.10.2019). (in Ukrainian)
30. Havryl'chenko, O.V. (2016). *Suchasni instrumenty antykryzovoho upravlinnya pidpryyemstvom* [Modern tools of enterprise crisis management]. URL: http://www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/13155/1/Gavrilchenko.pdf (accessed: 22.11.2019). (in Ukrainian)
31. Tribushny, I.Yu., Tribushnaya, V.Kh., & Gorbushina, O.V. (2016). Informa-tsionnaya logistika v komplekse instrumentov antikrizisnogo upravleniya [Information logistics in the complex of crisis management tools]. *Innovatsionnaya ekonomika: perspektivy razvitiya i sovershenstvovaniya* [Innovative Economics: Prospects for Development and Improvement], 4(14), 150–155.

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-58
УДК 658:65.011.1

Терлецька Ю.О., Блауш Л.С., Терентяк Д.П.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА НА ЗАСАДАХ СИТУАЦІЙНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. У статті досліджено теоретичні основи управління розвитком підприємства в умовах невизначеності зовнішнього середовища; розкрито особливості організаційного розвитку як процесу проведення якісних змін на підприємстві. Проаналізовано сучасні підходи до вивчення процесу трансформації суб'єктів господарювання; досліджено сучасний стан розвитку підприємства на ринку виробників олійно-жирової продукції. Обґрунтовано концепцію розвитку суб'єкта господарювання на засадах ситуаційного управління. Проаналізовано тенденції розвитку менеджменту сучасного підприємства, а також обґрунтовано резерви зростання прибутку досліджуваного суб'єкта господарювання в умовах поглиблення економічної кризи. Запропоновано напрями диверсифікації діяльності суб'єкта господарювання як чинника його ефективного розвитку на засадах ситуаційного управління.

Ключові слова: організаційний розвиток, система управління, ситуаційне управління, модель ситуаційного управління, диверсифікації діяльності підприємства.

Terletska Yuliya, Blaush Lyubov, Terentyak Denys
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

FORMATION OF ENTERPRISE DEVELOPMENT CONCEPT ON SITUATION MANAGEMENT

Summary. In the article theoretical bases of management of enterprise development in conditions of uncertain environment are investigated; the features of organizational development as a process of conducting qualitative changes in the enterprise are revealed. Modern approaches to studying the transformation of business entities are analyzed; the current state of development of the enterprise on the market of producers of oil and fat products is investigated. The concept of development of a business entity on the basis of situational management is grounded. It is established that the improvement of the results of activity of the enterprises of the oil and fat complex in the conditions of dynamic influence of the environment in which they form and implement their development strategies, can be achieved by applying modern management approaches, which include situational management. The situational approach allows us to adapt the traditional enterprise management system to states, which are significantly different from those, that have already taken place in the activities of business entities. It is determined that the development of the enterprise on the basis of the situational approach in management activities implies changes, that will most provide its flexibility as a result of gradual adaptation to the external and internal environment. This will allow gaining practical experience in responding and making appropriate management decisions, taking into account the particularities of each situation. The tendencies of development of management of the modern enterprise are analyzed, and also the reserves of growth of profit of the economic entity in the conditions of deepening of socio-economic crisis are grounded. It is established that in the conditions of necessity of overcoming negative phenomena and providing opportunities for increasing the level of labor productivity, domestic oil and fat enterprises should apply a diversification strategy in order to optimize the development of production and economic activity in the future. Directions of diversification of activity of the economic entity as a factor of its effective development on the basis of situational management are offered.

Keywords: organizational development, management system, situational management, model of situational management, diversification of enterprise activity.

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання сталий розвиток підприємств залежить від ефективного управління ними. Зміни парадигм управління підприємством супроводжуються змінами і концептуальних основ вказаного процесу. В процесі розвитку в Україні ринкових форм управління суб'єктами господарювання кожен з них повинен застосовувати сучасні концепції з метою забезпечення безперервного розвитку, що дасть змогу конкурувати на ринку в умовах мінливого зовнішнього оточення. У той же час практична проблема розвитку вітчизняних підприємств свідчить про те, що більшість із них не здатні бути конкурентоспроможними порівняно із суб'єктами господарювання розвинутих країн. Отже, етап пошуку та впровадження на практиці ефективних концепцій управління розвитком вітчизняних підприємств не завершено, що привертає увагу багатьох учених-економістів і визначає **актуальність дослідження** у цьому напрямку як із наукової, так і з практичної точок зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З метою вирішення наукового завдання щодо обґрунтування концепції управління розвитком суб'єктів господарювання певний науковий інтерес являють собою праці вчених, які розкривають сутність концептуальних положень їхнього розвитку: І. Амеліної, Н. Бондар, К. Деєвої, Н. Дятлова, Н. Олексієнко, В. Пастухової, Ю. Шарова, О. Шведчикова, а також учених, які займаються пошуком шляхів вирішення проблем управління розвитком підприємств: А. Блінова, С. Глазьєва, І. Дроздова, О. Козирянко, О. Незнахіної, В. Самуляк, О. Раєвнєвої, О. Рудакова, Р. Фещур та інших.

© Терлецька Ю.О., Блауш Л.С., Терентяк Д.П., 2020

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах таких перманентних змін виникає необхідність пошуку нових підходів до управління та забезпечення ефективного розвитку сучасних підприємств, що функціонують у різних сферах. Саме об'єктивність організаційних змін зумовлює необхідність розв'язання проблеми розвитку підприємств в умовах постійної динаміки внутрішнього та зовнішнього середовища функціонування. Тоді цілі розвитку суб'єктів господарювання можна розглядати крізь призму загальновизнаних організаційних теорій, одним з напрямів яких стосовно ефективної адаптації підприємств до змін зовнішнього середовища, є організаційний розвиток як процес позитивних і якісних змін в організації.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування напрямів удосконалення управління розвитком суб'єкта господарювання на засадах ситуаційного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна економічна ситуація в Україні характеризується динамічними змінами у зовнішньому середовищі. Ринковим змінам властиві інтеграційні та глобалізаційні процеси, які істотним чином впливають на процес взаємодії суб'єктів господарювання із зовнішнім середовищем. При цьому його вплив постійно посилюється. В умовах невизначеності зовнішнього середовища особливої актуальності набувають проблеми адаптації підприємств до нових умов, шляхом внесення необхідних змін до систем управління, які є основою їхньої ефективної діяльності та без якої неможливе не тільки функціонування і розвиток, але й подальше існування.

Підприємство можна розглядати з різних позицій: як процес, явище і як систему. Як процес, підприємство являє собою сукупність дій, спрямованих на вдосконалення взаємозв'язків між частинами цілого. Як явище, підприємство – це об'єднання елементів для реалізації програми та мети, що діє на підставі певних правил і процедур. Як система, підприємство являє собою цілісне утворення, створене з частин та елементів з метою цілеспрямованої діяльності.

Система управління діяльністю суб'єкта господарювання складається з підсистем та елементів, які взаємодіють між собою у процесі здійснення управління. Усі елементи системи управління взаємопов'язані між собою. Це означає, що зміна одного з елементів є результатом безпосередньої зміни всіх інших, що у кінцевому підсумку призводить до зміни системи управління та самого підприємства. Здатність системи управління суб'єкта господарювання до адаптації, насамперед, залежить від рівня адаптації кожної з її підсистем управління та їхніх елементів. Звідси випливає висновок про те, що адаптація – це процес, необхідний для забезпечення ефективної діяльності соціально-економічної системи та її елементів у нових умовах господарювання.

Кожне підприємство має дві рушійні сили – бажання вижити (зберегти себе, мати певну стабільність) і прагнення розвиватися (самовдосконалюватися). Суб'єкт господарювання, що прагне займати певну нішу на ринку, має постійно адаптовуватися до змін зовнішнього середовища, оскільки сучасна організація діяльності підприємства являє собою сукупність складних систем, які функціонують в умовах безперервних змін навколишнього середовища, що являє собою постійне джерело можливостей та загроз для власного розвитку.

Організаційний розвиток підприємства:

– являє собою процес, орієнтований на вирішення проблем організації за допомогою використання різних теорій та наукових досліджень;

– концентрується на досягненнях і результатах;

– ґрунтується на структурному, процесному, поведінковому, системному підходах та пов'язує потенціал організації з її технологією, структурою та системою менеджменту;

– являє собою довгострокові програми щодо вдосконалення процесів організаційного відновлення та ухвалення управлінських рішень;

– здійснюється за рахунок адаптації до турбулентних змін зовнішнього середовища, навичок вирішення існуючих проблем, удосконалення внутрішніх взаємовідносин;

– процес навчання, який ґрунтується на перепідготовці персоналу, що є одним із засобів здійснення суттєвих організаційних перетворень у сучасних умовах господарювання.

Найбільш поширеними науково-практичними підходами до трансформації підприємств є: процесний, системний, ситуаційний, поведінковий та інтегрований підходи. Проте, слід розуміти, що це не є вичерпний перелік підходів, виділяють також: стратегічний, адміністративний, підприємницький, екологічний, комплексний підходи, які відображають зміст поняття «трансформація підприємства».

Теорія ситуаційності в управлінні стверджує, що не може бути єдиного універсального набору інструментів менеджменту, однаково ефективних завжди й скрізь, тому що у різних умовах кращі результати приносить використання різних важелів впливу на ситуацію. Шлях розвитку підприємства, в т.ч. і досліджуваного ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат», визначений, з одного боку, його можливостями, окресленими передумовами розвитку, його станом, а з іншого – здатністю враховувати та протидіяти тим факторам, що його зумовлюють.

Сьогодні в Україні функціонує понад 80 спеціалізованих олійнодобувних підприємств загальною потужністю більш, ніж 17,0 млн. тонн/рік. Технічне переоснащення вітчизняної олійно-жирової галузі дозволило переробляти 98% виробленого в Україні соняшника, що значно підвищило ефективність та конкурентоздатність олійножирової продукції. У світовому обсязі експорту нерафінованої соняшникової олії (4,5 млн. тонн на рік) Україна вийшла на перше місце, при цьому особлива увага приділяється якості та безпечності продукції – питанням, які в законодавстві ЄС є першочерговими [1].

Олійно-жирова галузь динамічно розвивається і є інвестиційно привабливою. Потужності з переробки олійних культур постійно зростають і на сьогодні складають 17,0 млн. тонн, що дозволяє переробляти весь вирощений в Україні урожай. Українська соняшникова олія експортується в 105 країн світу. Основними її споживачами залишаються Індія – 30%, Китай – 13,8% та інші.

Крім того, у 2,7 рази зріс експорт української соняшникової олії до країн ЄС, в т.ч. і за рахунок ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат», який разом з ПрАТ «Вінницький олійно-жировий комбінат» входить до складу виробничого комплексу промислової групи «Віойл». Сьогодні досліджуване підприємство є однією із основних виробничих одиниць олійно-жирової галузі на Буковині. Потужність переробки насіння соняшнику складає 500 тонн на добу. За 2018 рік на комбінаті перероблено 47 тисяч тонн соняшнику та 18 тисяч тонн ріпаку. Підприємство працює на давальницькій сировині, яку завозить з Центральної України. Тому основним завданням ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат» є залучення місцевої сировинної бази, можливо, і шляхом кооперації виробника та переробника сировини.

Проведений аналіз показників господарської діяльності Приватного акціонерного товариства «Чернівецький олійно-жировий комбінат» дозволив зробити висновок про те, що чистий дохід від реалізації продукції підприємства у 2018 році зріс порівняно з 2017 роком на 13,13% і склав 195252 тис. грн. Таку зміну чистого доходу підприємства можна пояснити зростанням статей витрат на виробництво та реалізацію продукції за 2016-2018 роки. Так, наприклад, собівартість реалізованої продукції у 2018 році зросла на 12,37% і складає 198708 тис. грн. Матеріальні витрати ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат» у 2018 році зросли на 8,99% (54712 тис. грн); операційні витрати збільшились на 24,91% і становлять, відповідно, 8489 тис. грн.; адміністративні витрати підприємства зросли на 9,07%, та складають 18604 тис. грн. Витрати досліджуваного суб'єкта господарювання на збут продукції у 2018 році зросли у порівнянні з 2017 роком на 8,51% (11201 тис. грн), а порівняно з 2016 роком – на 41,71% [2].

Згідно прогнозів експертів, для 2018/19 маркетингового року буде характерним зростанням переробки соняшнику та скорочення виробництва і переробки ріпаку. Одночасно фахівці прогнозують зростання експорту ріпаку до 90% від валового збору. Крім того, очікується підвищений попит та збільшення експорту соняшникової олії до країн ЄС через неврожай ріпаку, а також збільшення її використання на внутрішньому ринку у процесі виробництва маргаринової продукції та майонезу. Водночас, експерти прогнозують створення належних умов для забезпечення максимальної переробки сої, ріпаку та льону на вітчизняних олійнодобувних підприємствах; нарощування обсягів виробництва та експорту олійно-жирової продукції з високою доданою вартістю (олія рафінована фасована, маргаринова продукція та жири спецпризначення, майонез); запровадження енергозберігаючих технологій спалювання лушпиння з метою повного самозабезпечення суб'єктів господарювання електроенергією та парою; скорочення логістичних витрат та підвищення ефективності експорту олійно-жирової продукції; розширення ринків збуту для вітчизняної олійно-жирової продукції, зокрема, відкриття китайського ринку для українського соняшникового шроту.

Конкурентоспроможність ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат» є основною ознакою, яка характеризує наявність та розвиток підприємством сукупності матеріальних і фінансових можливостей, які зумовлюють його здатність до ефективної роботи на ринках продажу олійно-жирової продукції.

Одним з етапів оцінки конкурентоспроможності досліджуваного суб'єкта господарювання є аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища, який є важливим фактором у визначенні можливостей та загроз для його розвитку. У процесі здійснення господарської діяльності в умовах конкурентної боротьби ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат» має забезпечувати сталий баланс обміну із зовнішнім середовищем.

Сильними сторонами підприємств олійно-жирового комплексу є сталий попит на продукцію та здатність конкурувати на світовому ринку. Внутрішня потреба України в олії в середньому у 3,5 разів нижча, ніж виробництво, ринок є експортно-орієнтованим. Основними споживачами української олії є європейські країни, Близький Схід та Північна Африка, що становить до 50% експортного ринку, а потреба в олії цих країн постійно збільшується. Традиційними ринками збуту української олії також є Алжир, Марокко, Туніс, Сирія, ОАЕ, Йорданія, Ліван, Іран та інші.

Проведений авторами SWOT-аналіз дозволив виявити слабкі сторони як олійно-жирової галузі, так і Приватного акціонерного товариства «Чернівецький олійно-жировий комбінат». До них відноситься значний рівень зношеності основних фондів, що використовуються у виробничому процесі та висока чутливість до умов кредитування. До слабких сторін олійно-жирових підприємств також належить залежність від держаної політики. Так, неодноразово виробники олії були залежні від введення квот на експорт. У зв'язку із поглибленням фінансово-економічної кризи значно погіршилась ситуація з кредитуванням підприємств. Підприємства, що потребуватимуть кредитування, будуть вимушені продавати свої активи, а подекуди покидати ринок [4].

З огляду на проведене дослідження, можна стверджувати, що найбільше конкурентних переваг на ринку олії мають великі холдинги з розвинутою інфраструктурою, до яких належить промислова група «Viol» (до складу якої входить ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат»), сільськогосподарські підприємства, елеватори, олійно-жирові заводи, автотранспортні та торговельні підприємства якого утворюють єдину організаційну структуру. У рейтингу вітчизняних виробників соняшникової олії за підсумками діяльності галузі у 2018 році відсоток продукції промислової групи «Viol» складає 8%.

Поліпшення результатів діяльності підприємств олійно-жирового комплексу, в т.ч. і Приватного акціонерного товариства «Чернівецький олійно-жировий комбінат», в умовах динамічного впливу середовища, у якому вони формують і реалізують свої стратегії розвитку, можливо досягнути за допомогою застосування сучасних управлінських підходів, до яких належить ситуаційне управління. Ситуаційний підхід дозволяє адаптувати традиційну систему управління підприємством до станів, які суттєво відрізняються від таких, що вже мали місце у діяльності суб'єктів господарювання. Ситуаційне управлін-

ня є інструментом управління у кризових ситуаціях, які виникають унаслідок того, що керівництво не спроможне розпізнавати нові явища, які швидко розвиваються до того часу, коли вони стають загрозами, не встигають реагувати на зміни і потрапляють у кризові умови.

Враховуючи широкий спектр ситуацій, що виникають у діяльності ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат», змінювати чи підтримувати вибраний організацією вектор розвитку можна тільки за умови постійного коригування показників діяльності відповідно до характеристик середовища функціонування підприємства. Необхідною умовою є врахування можливих тенденцій прогнозованих змін на основі ситуаційного управління, за якого управлінські рішення приймаються зі зміною економічної ситуації та проблем, що є можливим за умови побудови відповідних моделей.

Розвиток за засадах ситуаційного підходу в управлінській діяльності передбачає зміни, які можуть або кардинально змінювати діяльність ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат», або здійснювати поступові перетворення, що найбільшою мірою забезпечуватиме гнучкість у результаті поступової адаптації до зовнішнього і внутрішнього середовища. Це дозволить отримати більший досвід реагування та прийняття відповідних управлінських рішень із врахуванням особливостей кожної ситуації.

В умовах товарно-грошових відносин основним показником, що характеризує кінцевий фінансовий результат виробничо-господарської діяльності ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат», є прибуток, який є безпосередньою метою виробництва. Прибуток створює визначені гарантії для подальшого існування підприємства, оскільки тільки його накопичення у вигляді різних резервних фондів допомагає долати наслідки ризику, пов'язаного з реалізацією товарів на ринку.

Основними джерелами резервів збільшення величини прибутку досліджуваного підприємства є збільшення обсягу реалізації виробленої продукції, зниження її собівартості, підвищення якості товарної продукції, реалізація її на більш вигідних ринках, пошук нових підходів до споживача, оптимізація витрат фінансових ресурсів на ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат». Лише вміле використання всієї системи резервів зможе забезпечити оптимальні темпи зростання прибутку досліджуваного суб'єкта господарювання.

Швидкі темпи науково-технічного прогресу, загострення конкуренції, яке відбувається на фоні глобалізації, вимагає від ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат» пошуку шляхів збереження та посилення власних позицій як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Цього можливо досягти лише за рахунок постійного оновлення та розширення асортименту продукції, що є притаманним стратегії диверсифікації. В результаті використання цієї стратегії збільшується загальний обсяг виробництва, що дає змогу підвищувати рівень продуктивності праці та посилювати конкурентоспроможність підприємства.

Диверсифікація означає розширення сфери діяльності підприємства, що супроводжується освоєнням нових видів діяльності, виробництв, товарів і ринків з метою адаптації до змін умов господарювання, повного використання потенціалу підприємства, зниження ризику, а в підсумку – забезпечення умов тривалого виживання і розвитку на ринку.

Стратегія диверсифікації може забезпечити сталий розвиток лише за умови, що ця стратегія базується на інноваціях. Використання стратегії диверсифікації у сукупності з інноваціями є об'єктивною необхідністю для ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат» під час побудови лінії управління власною діяльністю.

Вітчизняний олійно-жировий комплекс один з небагатьох сегментів економіки навіть в умовах поглиблення соціально-економічної кризи зумів не лише вистояти, але й навіть стрімко розвиватися, а також зайняти лідируючі позиції на світовому ринку. Серед найвагоміших факторів, які сприяли прискореному розвитку галузі у 2017-2018 маркетинговому році, можна назвати такі:

– збільшення зовнішнього попиту споживання соняшникової олії на основі щорічного зростання чисельності населення світу (від 1,1% до 1,5%);

– факт того, що населення віддає перевагу здоровому способу харчування, зменшуючи споживання тваринних жирів і збільшуючи споживання рослинної олії;

– стійку тенденцію до зростання технічного використання продуктів переробки олійних культур;

– той факт, що собівартість виробництва соняшнику в Україні дорівнює собівартості вирощування цієї культури в Аргентині і становить 25% від собівартості її вирощування в країнах Європейського Союзу, а олійність українського соняшнику приблизно на 5–7% перевищує олійність аргентинського соняшника;

– підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що дало можливість відміни 2% мита на українську соняшникову олію, внаслідок чого вітчизняна продукція стала більш конкурентоздатною порівняно з відповідними аналогами в Європі.

Висновки і пропозиції. Таким чином, в умовах необхідності подолання негативних явищ та забезпечення можливостей з метою забезпечення належного рівня продуктивності та ефективності вітчизняним олійно-жировим підприємствам необхідно застосовувати стратегію диверсифікації для можливості розвитку своєї діяльності в майбутньому. Однак важливим аспектом використання стратегії диверсифікації є вибір підприємством напрямів для свого подальшого розвитку.

Одним з напрямів диверсифікації для ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат» може стати розширення сировинної бази для переробки за рахунок використання більшої кількості видів сировини. Перспективним для досліджуваного підприємства є ринок продукції переробки олійного льону, на якому діють лише одиничні компанії. Основними продуктами переробки льону на ринку є лляні олія та шрот. Основне застосування лляної олії має технічне призначення. Лляний шрот має високі поживні характеристики, містить 31–39% протеїну і є цінним концентрованим кормом та додатковим джерелом білка. Також сировиною можуть виступати нетрадиційні джерела олій: кукурудза, зародки пшениці, конопля, бавовник, гірчи-

ця, насіння кавуна, гарбуза, винограду, томатів, огірків, волоський та інші види горіхів, що володіють високою харчовою цінністю, фармакологічними властивостями, є біологічно активними.

Важливу роль у харчовій промисловості відіграє така продукція переробки олійних культур, як фосфатидний концентрат. Фосфатидний концентрат – це складна та цінна група полярних ліпідів. У харчовій промисловості його використовують для виробництва лецитину для потреб кондитерської та хлібобулочної галузі, а в сільському господарстві він є високоенергетичним компонентом та джерелом ненасичених жирних кислот в комбікормах. Згідно з оцінками експертів, в Україні виробляється близько 10% від потреби у фосфатидному концентраті, тому існують значні можливості у диверсифікації виробництва олійно-жирових підприємств, що також істотно може вплинути на їхню прибутковість.

Значний потенціал і резерв для розвитку та розширення сфери діяльності ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат» криється в активізації біопаливного напряму. На виробництві твердих видів біопалива спеціалізуються близько 200 вітчизняних підприємств, і цей ринок щорічно зростає на 15–20%. Більше того, існує значний потенціал щодо його зростання, адже майже 1,5 млн. тонн лушпиння соняшнику залишаються невикористаними.

Одним з напрямів стратегії диверсифікації може стати виробництво теплової енергії, яке спрямоване не тільки на забезпечення власних технологічних потреб, але й на надання послуг іншим організаціям. Завдяки переобладнанню котелень для спалювання лушпиння соняшнику на підприємствах галузі зменшилася залежність від зовнішніх джерел теплової енергії, що дає змогу заощаджувати щорічно майже 350 млн. м^3 газу. Саме за рахунок спалювання лушпиння передбачається поступовий перехід на режим повного самозабезпечення ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат» парою і електроенергією.

Список літератури:

1. Офіційний сайт асоціації «Укроліяпром». URL: http://www.ukroilprom.org.ua
2. Публічна статистична звітність ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат».
3. Терлецька Ю.О., Балан А.А., Кузьмук Н.Я. Інноваційні технології як елемент антикризового управління підприємствами олійно-жирового комплексу в умовах економічної нестабільності. *Молодий вчений*. 2019. Вип. № 2(66). С. 647–650.
4. Терлецька Ю.О., Бачинська Ю.О., Марчук В.І. Шляхи підвищення конкуренто-спроможності підприємств олійно-жирового комплексу в умовах невизначеності зовнішнього середовища. *Економіка та суспільство*. 2018. Вип. № 14. С. 533–538.
5. Терлецька Ю.О., Терлецька Н.М. Чинники формування життєздатності суб'єкта господарювання в контексті теорії сталого розвитку. *Фінансові інструменти сталого розвитку економіки :* матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції. м. Чернівці, 20 березня 2018 р. Чернівці : ЧНУ, 2018. С. 210–213.
6. Терлецька Ю.О., Комарницький І.Ф.Антикризове управління підприємством: теорія та практика : навч. посіб. 3-є вид., без змін. Чернівці : ЧНУ, 2015. 248 с.

References:

1. Ofitsiynyy sayt asotsiatsiyi «Ukroliyaprom» [Official site of the association «Ukroliaprom»]. Available at: http://www.ukroilprom.org.ua (in Ukrainian)
2. Publichna statystychna zvitnist PrAT «Chernivetskyy oliyno-zhyrovyy kombinat» [Public statistical reporting of PJSC «Chernivtsi Oil and Fat Plant»]. (in Ukrainian)
3. Terletska, Yu.O., Balan, A.A., & Kuzmuk, N.Ya. (2019). Innovatsiyni tekhnolohiyi yak element antykryzovoho upravlinnya pidpryyemstvamy oliyno-zhyrovoho kompleksu v umovakh ekonomichnoyi nestabilnosti [Innovative technologies as an element of crisis management of oil and fat complex enterprises in the conditions of economic instability]. *Molodyy vchenyy*, vol. 2, no. 66, pp. 647–650. (in Ukrainian)
4. Terletska, Yu.O., Bachynska, Yu.O., & Marchuk, V.I. (2018). Shlyakhy pidvyshchennya konkurento-spromozhnosti pidpryyemstv oliyno-zhyrovoho kompleksu v umovakh nevyznachenosti zovnishnoho seredovyshcha [Ways to increase the competitiveness of the oil and fat complex enterprises in the conditions of environmental uncertainty]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 14, pp. 533–538. (in Ukrainian)
5. Terletska, Yu.O., & Terletska, N.M. (2018). Chynnyky formuvannya zhyttyezdatnosti subyekta hospodaryuvannya v konteksti teoriyi staloho rozvytku. *Finansovi instrumenty staloho rozvytku ekonomiky*: materialy I Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi [Factors for shaping the viability of an entity in the context of sustainable development theory. Proceedings of the I International Conference on Financial Instruments for Sustainable Economic Development]. Chernivtsi: CHNU, pp. 210–213. (in Ukrainian)
6. Terletska, Yu.O., & Komarnytskyy, I.F. (2015). *Antykryzove upravlinnya pidpryyemstvom: teoriya ta praktyka* [Enterprise crisis management: theory and practice]. Chernivtsi: CHNU, 248 p. (in Ukrainian)

DOI: https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-1-77-59
УДК 658.2:658.14

Тимошенко О.О.
Одеська державна академія будівництва та архітектури

АДАПТАЦІЯ ПРЕДИКАТИВНИХ МОДЕЛЕЙ ФІНАНСОВОГО АНАЛІЗУ ДО СПЕЦИФІКИ БУДІВЕЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА

Анотація. Фінансовий аналіз у ринковій економіці є однією з найважливіших функцій управління. Здійснюють цю функцію за допомогою моделей, які дають змогу структурувати взаємозв'язки між основними фінансовими показниками. У статті описано сутність дескриптивних та предикативних моделей фінансового аналізу, а також розглянуті методи прогнозування фінансового стану суб'єкта господарювання. Особлива увага у роботі приділена узагальненню прийомів та методів прогнозного аналізу з точки зору їх застосування при проведенні фінансового аналізу будівельних підприємств. Розглянуті особливості будівельного виробництва, притаманні всім підприємствам галузі, які необхідно приймати до уваги при прогнозуванні показників функціонування підприємства. У роботі значну увагу приділено адаптації предикативних моделей до специфіки будівельного виробництва, а також зроблено висновки щодо вагомості прогнозування фінансового стану будівельного підприємства.

Ключові слова: фінансовий аналіз, фінансовий стан підприємства, предикативні моделі, будівельне підприємство.

Tymoshenko Olha
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture

ADAPTATION OF FINANCIAL ANALYSIS PREDICTABLE MODELS TO CONSTRUCTION PRODUCTION SPECIFICATIONS

Summary. Today, in the field of financial and economic activity, the role of timely and qualitative analysis of the financial condition of enterprises has significantly increased. A qualitative assessment of their liquidity, financial soundness, solvency, and finding ways to improve and strengthen their financial stability is needed. Financial analysis in a market economy is one of the most important management functions. They exercise this function with models that allow for structuring relationships between key financial indicators. The scientific work describes the importance of timely and qualitative analysis of the financial state of the enterprise and finding ways to improve and strengthen financial stability. The essence of descriptive and predictive models of financial analysis is described. The estimation of the weight of the forecasting models in the analysis of the financial state of the enterprise is carried out. The methods of forecasting of the financial condition of an entity are discussed. Particular attention is paid to the generalization of techniques and methods of predictive analysis. The analysis and the results of the main methods of forecasting the financial condition, namely: extrapolation, the method of turnover periods, the method of budgeting and the method of preliminary balances are carried out. This paper describes the peculiarities of using these methods during the conduction of financial analysis at construction enterprises. The peculiarities of construction production, which are typical for all enterprises of the construction industry located in the territory of Ukraine, are considered. Also in this work the author pays considerable attention to the problems of introduction and adaptation of predicative models to the specifics of construction production. It is also summarized the necessity and importance of forecasting the financial condition of construction companies, with a view to their development in an unstable market economy. This is due to the fact that forecasting systems can bypass the loss of profit and reduce the competitiveness of the enterprise.

Keywords: financial analysis, financial condition of the enterprise, predictive models, construction enterprise.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день у галузі фінансової та економічної діяльності значно зросла роль вчасного та якісного аналізу фінансового стану підприємств, оцінки їх ліквідності, фінансової стійкості, платоспроможності, та пошуку шляхів підвищення і зміцнення фінансової стабільності.

Фінансовий аналіз у ринковій економіці є однією з найважливіших функцій управління. Здійснюють цю функцію за допомогою моделей, які дають змогу структурувати взаємозв'язки між основними фінансовими показниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане питання достатньо широко розглянуте у вітчизняній і закордонній літературі. Велика увага питанням фінансової стабільності підприємства приділена в роботах Барнгольца С.Б., Безруких П.С., Гаврилової В.А., Герчикової І.Н., Зуділіна О.П., Єфімової О.В., Ковальова В.В., Сайфуліна Р.С., Шеремета А.Д. Дослідження в галузі аналізу фінансового стану здійснювали українські вчені Андрущак Є.М., Балик І.М., Верига Ю.А., Литвин Б.М., Мних Є.В., Фаріон І.Д., Яремчук І.Г. та інші. Серед вітчизняних економістів, що займаються питаннями фінансової стабільності підприємства, можна назвати Г.Г. Кирейцева, С. Терещенко, О.М. Бандурка.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на приділену увагу до цього питання вітчизняних та зарубіжних вчених і практиків, існує ряд важливих питань щодо аналізу та прогнозування фінансового стану підприємств. Ця тема вимагає подальших досліджень і формування нових підходів з урахуванням різних галузей виробництва, в тому числі і будівельної.

На думку автора статті особливу увагу потрібно приділяти предикативним моделям фінансового аналізу, адже саме вони необхідні для прогнозування діяльності підприємства як в ко-

© Тимошенко О.О., 2020

роткостроковій так і в довгостроковій перспективі. Це стосується і будівельних підприємств, але в першу чергу при використанні методів, які були розглянуті в даній статті, необхідним є врахування певних особливостей галузі.

Мета статті. Головною метою даної статті є огляд існуючих предикативних моделей фінансового аналізу та їх адаптація до специфіки будівельного виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансовий аналіз є одним з методів спостереження й пристосування до мінливих умов ринку [1]. Щоб підприємство з легкістю могло планувати свою подальшу діяльність та зміцнювати конкурентні позиції – замало використовувати дескриптивні моделі.

Дескриптивним моделям притаманний описовий характер. Вони вважаються основними через те, що відображають ситуацію, яка склалася на підприємстві в звітному періоді. До таких моделей відноситься побудова системи звітних балансів, подання фінансових звітів у різноманітних аналітичних розрізах, факторний аналіз, трендовий аналіз результативних показників, порівняльний або просторовий аналіз, аналіз відносних показників та коефіцієнтів, вертикальний та горизонтальний аналіз звітності, система аналітичних коефіцієнтів [2].

Але при цьому необхідно аналізувати фінансовий стан підприємства з оглядом на його майбутнє. Це означає, що необхідним стає вживання предикативних моделей.

Вживання прогнозних моделей фінансового стану підприємства необхідне для розробки стратегії по забезпеченню підприємства фінансовими ресурсами та оцінювання його можливостей у перспективі.

Стратегія будь-якого підприємства, в тому числі і будівельного, повинна спиратися на вивчення реальних фінансових можливостей виробництва, внутрішніх та зовнішніх факторів і охоплювати такі питання, як оптимізація основних і оборотних коштів, власного і позикового капіталу, розподіл прибутку, інвестиційна і цінова політика. Головна увага при цьому повинна надаватися виявленню внутрішніх резервів збільшення доходів та максимальному зниженню собівартості продукції та послуг, розробці правильної політики розподілу прибутку, ефективному використанню капіталу підприємства на всіх стадіях його кругообігу.

Вагомість прогнозних моделей аналізу фінансового стану полягає в тому, що вони допомагають завчасно оцінити фінансову ситуацію з позиції її відповідності стратегії розвитку будівельного підприємства з урахуванням зміни внутрішніх і зовнішніх умов його функціонування. В основі структури прогнозної моделі лежить прогноз обсягу продажів та необхідного обсягу ресурсів для будівельного підприємства.

Існують певні особливості будівельної галузі, які необхідно приймати до уваги, щоб правильно спрогнозувати показники діяльності підприємства.

По-перше, особливістю будівельної галузі є не стаціонарний, тимчасовий характер, не однотипність виробництва і характеру кінцевої продукції.

По-друге, велику роль в будівельних роботах відіграє клімат та місцеві умови. Необхідно враховувати сезонність в будівництві, так як негативні температури потребують здійснення заходів, що роблять можливим забудування в зимових умовах. З іншого боку ця особливість вимагає докладання великих сил та найбільшої продуктивності в сприятливий період року.

Третя особливість – показник оборотності запасів. Вважається, що низька оборотність запасів є поганим показником діяльності компанії, що вказує на надмірність запасів або погані продажі. Та навпаки, чим швидше оновлюються запаси, тим швидше обертаються кошти, повертаючись в формі виручки від реалізації готової продукції. Але висока оборотність не притаманна будівельній галузі через те, що виробничий цикл займає більше одного року (з моменту розробки проектної документації, завершуючи здачею в експлуатацію готової будівлі) [3].

Отже, використовуючи в фінансовому аналізі предикативні моделі для прогнозування доходів та прибутку будівельного підприємства, а також його фінансового стану в майбутньому, будемо враховувати перелічені фактори.

Якщо розглядати методи прогнозування фінансового стану суб'єкта господарювання, то головними з них є:

1. Екстраполяція.
2. Метод періодів оборотності.
3. Метод бюджетування.
4. Метод попередніх (прогнозних) балансів [4].

При використанні першого методу виходять із здогаду про існування прямого зв'язку між оборотним капіталом та обсягом продажів. Цей зв'язок може бути виражений за допомогою простого коефіцієнта (відношення чистого оборотного капіталу до обсягу продажів) або за допомогою рівняння зв'язку:

$$У = а + вх,$$

де $а$ – постійна величина чистого оборотного капіталу;

$в$ – коефіцієнт регресії, що відбиває ступінь залежності оборотного капіталу від обсягу продажів.

Оперуючи цими коефіцієнтами та прогнозованим обсягом продажів стає можливим визначення потреби в чистому оборотному капіталі.

Але цей метод є досить спрощеним через те, що враховує лише обсяг продажів, тоді як рівень потреби у фінансуванні багато в чому залежить від дебіторської і кредиторської заборгованості, терміну оборотності запасів, тощо.

Другий метод – це прогнозування величини чистого оборотного капіталу, який базується на досліджуванні тривалості фінансового циклу: період оборотності запасів плюс період оборотності дебіторської заборгованості мінус період оборотності кредиторської заборгованості, помножений на оборот реалізації. Цей метод не завжди легко можна використати на практиці через те, що він базується на розрахунках численних часткових строків оборотності.

Також метод прогнозування величини чистого оборотного капіталу має свої недоліки, особливо для будівельної галузі, через те, що терміни оборотності не є нормативними показниками, а змінюються під впливом різних факторів і відрізняються від показників інших галузей виробництва, і, як наслідок, вимагають прогнозування й уточнення.

Метод бюджетування спирається на планування надходжень і витрат коштів, у тому числі від основної, фінансової та інвестиційної діяльності. Розрахунок відмінностей між надходженнями і витратами демонструє планову зміну коштів та створює фундамент для прийняття відповідних управлінських рішень на будівельному підприємстві. Прогнозування грошових потоків допускає визначення розмірів надлишку чи нестачі готівки в обороті підприємства.

Розрізняють велику кількість методів бюджетного планування. Серед них можна виділити декілька методик, які доцільно було б використовувати саме при плануванні та прогнозуванні діяльності будівельних підприємств. Серед цих методів:

1. Метод нарощування (розрахунок бюджетних показників на основі звітних показників попереднього періоду з урахуванням перспектив роботи підприємства у майбутньому періоді).

2. Пріоритетний метод (формування бюджетних показників на базі даних попереднього періоду з обґрунтуванням пріоритетних напрямів скорочення чи збільшення відповідних бюджетних сум).

3. Факторний метод (коригування базових бюджетних показників з урахуванням впливу факторів внутрішнього (технологія, цілі, структура, ресурси, працівники, завдання) та зовнішнього середовища (конкуренти, стан економіки, постачальники, споживачі, міжнародні обставини, тощо).

4. Коефіцієнтний (барометричний, індексний) метод (базується на застосуванні системи коефіцієнтів (індексів підвищення цін, зміни заробітної плати, дисконтування, тощо), що дає змогу перетворити звітний бюджет у плановий шляхом здійснення відповідних корективів, які відображають прогнозовані зміни у плановий бюджетний період, та забезпечують досягнення необхідного рівня реалістичності бюджету [5].

Ще одним методом фінансового прогнозування є складання прогнозного звіту про прибутки і збитки, та прогнозний баланс [6]. Прогнозна звітність може складатися на кінець кожного місяця, кварталу, року. Але якщо говорити про складання такого виду звітності на будівельному підприємстві, то слід враховувати сезонність в галузі. Тобто повну картину ситуації на підприємстві можна роздивитися та скласти прогнозний звіт спираючись на данні попереднього року. Або якщо нам необхідно спланувати діяльність будівельного підприємства на наступний квартал, доцільним було б розроблювати прогнозний звіт на основі того ж періоду попереднього року. Складання прогнозного звіту та прогнозного балансу дозволяє встановити та оцінити зміни, що відбудуться в активах підприємства та джерелах їх формування в результаті господарських операцій на плановий період.

Прогнозний баланс може складатися на підставі системи планових розрахунків усіх показників виробничо-фінансової діяльності будівельного підприємства, та на підставі аналізу динаміки окремих статей балансу та їх співвідношень. Велику допомогу при розробці прогнозної фінансової звітності і моделей фінансового стану підприємства можуть надати комп'ютерні програми з фінансового моделювання (наприклад «Project Expert»).

Зіставлення прогнозних значень статей балансу з фактичними на кінець звітного періоду дозволить визначити які зміни відбудуться у фінансовому стані будівельного підприємства, що дасть змогу вчасно внести правки в його виробничу та фінансову стратегію.

Висновки. Отже, прогнозування фінансового стану будівельного підприємства є фундаментом для розвитку та розростання його фінансово-господарської діяльності. На основі прогнозних показників рентабельності, платоспроможності, ліквідності, та інших показників, стає можливим формування подальшої стратегії розвитку підприємства та редагування планів за рахунок зміни тактичних цілей та завдань. В умовах нестабільної ринкової економіки системи прогнозування дозволяють оминути втрати прибутку та зниження конкурентоспроможності підприємства.

Підсумком проведеного дослідження є те, що прогнозування є необхідним складовою частиною управління будівельним підприємством і однією з головних умов результативного планування. Саме цим вирізняється його цінність в системі управління підприємством. Перед будь-яким рішенням необхідним є проведення аналізу ситуації, що склалася, та прогноз можливих наслідків схвалення або не схвалення того або іншого управлінського рішення. Також варто пам'ятати, що прогнозування не дає змогу передбачити усі події, що матимуть місце в зовнішньому та внутрішньому середовищі підприємства зі стовідсотковою точністю та не дає гарантії відсутності ризику.

Через це для кожного будівельного підприємства дуже важливо мати план та резерви для виходу з кризового становища навіть при дуже сприятливих результатах прогнозу.

Список літератури:

1. Дєєва Н.М., Дедіков О.І. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2007. 328 с.
2. Кривов'язюк І.В. Економічна діагностика. 2-ге вид. : навч. посіб. Київ, 2017. 358 с.
3. Ракицька С.О., Жусь О.М., Кучер М.О. Чинники і передумови фінансового забезпечення житлового будівництва в Україні. *«Вісник Житомирського державного технологічного університету» : Економіка, управління та адміністрування*. 2019. № 2(88). С. 59–68.
4. Білик М.Д. Методи фінансового планування і прогнозування в управлінні фінансами підприємства. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2010. № 9. С. 79–84.
5. Терещенко О. Теоретичні засади бюджетування на підприємстві. *Фінанси України*. 2001. № 11. С. 17–23.
6. Клементьєва О.Ю. Фінансовий стан підприємства та його прогнозування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.08. Київ, 2008. С. 1.

References:

1. Dieieva, N.M., & Dedikov, O.I. (2007). *Finansovyi analiz* [Financial analysis]. Kiev: TsUL. (in Ukrainian)
2. Kryvoviaziuk, I.V. (2017). *Ekonomichna diahnostyka* [Economic diagnostics]. Kiev: TsUL. (in Ukrainian)
3. Rakytska, S.O., Zhus, O.M., & Kucher, M.O. (2019). Chynnyky i peredumovy finansovoho zabezpechennia zhytlovoho budivnytstva v Ukraini [Factors and prerequisites for financial support for housing in Ukraine]. *Bulletin of Zhytomyr State Technological University*, vol. 2, no. 88, pp. 59–68.
4. Bilyk, M.D. (2010). Metody finansovoho planuvannia i prohnozuvannia v upravlinni finansamy pidpryiemstva [Methods of financial planning and forecasting in financial management of the enterprise]. *Formation of market relations in Ukraine*, vol. 9, pp. 79–84.
5. Tereshchenko, O. (2001). Teoretychni zasady biudzhetuvannia na pidpryiemstvi [Theoretical principles of budgeting at the enterprise]. *Finance of Ukraine*, vol. 11, pp. 17–23.
6. Klementieva, O.Yu. (2008). *Finansovyi stan pidpryiemstva ta yoho prohnozuvannia* [Financial status of the enterprise and its forecasting] (PhD Thesis), Kyiv.

НАШІ АВТОРИ

1. **Rza Mustafayev Vagif** – Master of Law, Faculty of Law, Vytautas Magnus University
2. **Авер'янова Ніна Миколаївна** – кандидат філософських наук, науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
3. **Бєляєва Світлана Станіславівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету
4. **Блауш Любов Сергіївна** – магістр Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
5. **Валуєв Вячеслав Леонідович** – головний судовий експерт сектору контролю якості та метрологічного забезпечення Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
6. **Вертугіна Валентина Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри дошкільної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка
7. **Волинець Юлія Олександрівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри дошкільної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка
8. **Воробйова Наталя Вікторівна** – старший судовий експерт сектору почеркознавчих досліджень, технічного дослідження документів та обліку відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
9. **Вороніна Галина Леонідівна** – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри виховання й розвитку особистості Харківської академії неперервної освіти
10. **Гаврилюк Дмитро Юрійович** – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
11. **Голуб Павло Андрійович** – слухач магістратури державного управління ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»
12. **Гончарова Вікторія Станіславівна** – студент Інженерного інституту Запорізького національного університету
13. **Горпинюк Оксана Петрівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ
14. **Грудецька Юлія Андріївна** – студентка Національного університету харчових технологій
15. **Гуменюк Оксана Володимирівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Рівненського державного гуманітарного університету
16. **Духняк Ірина Олегівна** – кандидат архітектури, асистент кафедри архітектурного проектування Національного університету «Львівська політехніка»
17. **Зубковська Наталія Олегівна** – студентка Національного університету харчових технологій
18. **Іваненко Аліна Олексіївна** – докторант ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
19. **Іванко Євгеній Борисович** – головний судовий експерт сектору почеркознавчих досліджень, технічного дослідження документів та обліку Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
20. **Івашина Лілія Леонідівна** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету
21. **Івченко Любов Олександрівна** – кандидат фізико-математичних наук, доцент, Національний університет харчових технологій
22. **Коблянська Олена Іванівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування Інституту банківських технологій та бізнесу ДВНЗ «Університет банківської справи»
23. **Квітко Владислав Володимирович** – аспірант кафедри цивільного права юридичного факультету Запорізького національного університету
24. **Коблянська Галина Юріївна** – кандидат економічних наук, бухгалтер, м. Київ
25. **Корнілова Наталія Вікторівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Черкаського державного технологічного університету
26. **Корягіна Альона Юріївна** – кандидат філологічних наук, Чорноморський національний університет імені Петра Могили
27. **Крайник Григорій Сергійович** – кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
28. **Крайнюков Андрій Олексійович** – бакалаврант Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
29. **Крайнюков Олексій Миколайович** – доктор географічних наук, доцент, професор кафедри екологічної безпеки та екологічної освіти Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

30. **Люлька Ганна Андріївна** – аспірант кафедри загальної педагогіки і андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
31. **Майборода Ольга Мирославівна** – студентка Національного університету «Львівська політехніка»
32. **Мамбетова Арзи Алімівна** – магістр психологічних наук, аспірант кафедри психології розвитку факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
33. **Миколаєнко Алла Юріївна** – кандидат наук із соціальних комунікацій, старший викладач кафедри зв'язків з громадськістю і журналістики Київського національного університету культури і мистецтв
34. **Молчанова Валентина Петрівна** – судовий експерт Одеського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
35. **Нанка Анна Олександрівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
36. **Науменко Юлія Володимирівна** – студентка магістратури Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
37. **Онкович Артем Дмитрович** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри зв'язків з громадськістю і журналістики Київського національного університету культури і мистецтв
38. **Парфенюк Ю.А.** – магістр кафедри обліку і оподаткування Інституту банківських технологій та бізнесу ДВНЗ «Університет банківської справи»
39. **Панюшенко Ірина Сергіївна** – магістрант Київського національного університету культури і мистецтв
40. **Плікус Ірина Йосипівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Сумського державного університету
41. **Полісученко Анна Юріївна** – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри зв'язків з громадськістю і журналістики Київського національного університету культури і мистецтв
42. **Розметова Олена Григоріївна** – кандидат наук з державного управління (доктор PhD), доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу Національного університету харчових технологій
43. **Рябінська Антоніна Андріївна** – магістр кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Чорноморського національного університету імені Петра Могили
44. **Сливка Тімеа Олександрівна** – магістрант Київського національного університету культури і мистецтв
45. **Согор Андрій Романович** – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри картографії та геопросторового моделювання Національного університету «Львівська політехніка»
46. **Согор Маркіян Андрійович** – студент Національного університету «Львівська політехніка»
47. **Соколенко Юліана Вадимівна** – студентка бакалаврату Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
48. **Терентяк Денис Петрович** – магістр Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
49. **Терлецька Юлія Олегівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії, менеджменту і адміністрування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
50. **Тесліцький Юрій Петрович** – викладач Чернівецького вищого комерційного училища Київського торговельно-економічного університету
51. **Тимошенко Ольга Олександрівна** – магістр Одеської державної академії будівництва та архітектури
52. **Тимчишин Тарас Михайлович** – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ
53. **Ткаченко Яна Володимирівна** – завідувач сектору почеркознавчих досліджень, технічного дослідження документів та обліку Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
54. **Феофанова Ірина Василівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, аналізу, оподаткування та аудиту Інженерного інституту Запорізького національного університету
55. **Філімонова Юлія Олегівна** – студентка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
56. **Фоміна Олена Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, обліку і оподаткування ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»
57. **Холявська Іванна Ярославівна** – студентка Рівненського державного гуманітарного університету
58. **Хоменко Артем Сергійович** – бакалаврант Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

59. **Ципищук Катерина Володимирівна** – студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
60. **Чумаченко Ігор Миколайович** – доктор юридичних наук, доцент, Запорізький національний університет
61. **Чуркіна Вікторія Григорівна** – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри виховання й розвитку особистості Харківської академії неперервної освіти
62. **Шиковець Сергій Олександрович** – магістр психологічних наук, аспірант кафедри загальної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
63. **Ярош Ілля Михайлович** – студент Київського національного університету культури і мистецтв

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямами

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити **електронну форму реєстрації**, обов'язкову для публікації.
2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua **статтю** та **квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті** (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.
3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2–3 днів. *Статті студентів публікуються за наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.*
4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування, ми відправляємо вам лист з інформацією: **«Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації»**.
5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;

– **формулювання цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

– **індекс УДК** (у верхньому лівому кутку сторінки);

– **назва статті, прізвище, ім'я, по батькові автора** (-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада мовою оригіналу статті;

– **анотація** (мінімум 700 знаків) та ключові слова (мінімум 5 слів) мовою оригіналу статті;

– **назва статті, прізвище та ім'я автора** (-ів), місце роботи (навчання) англійською мовою;

– **анотація** (мінімум 1800 знаків) та ключові слова (мінімум 5 слів) англійською мовою;

– **текст статті** може бути українською, російською або англійською мовою;

– **список літератури** подається наприкінці статті у двох формах: «Список літератури» і «References».

Формат статті	А4, орієнтація – книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (*Arial* і *Courier New* для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифта табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноски та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал
«Молодий вчений»
№ 1 (77) січень 2020 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: В. Удовиченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73021 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
Телефон: +38 (0552) 399 530
E-mail: info@molodyvcheny.in.ua
Сайт: www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 31.01.2020 р.
Формат 60х84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 20,00. Тираж 100 прим.
Зам. 0120-85.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, буд. 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.